

ВОЈНОИЗДАВАЧКИ И НОВИНСКИ ЦЕНТАР

За издавача

пуковник мр Стеван Станојевић, начелник центра

Заменик начелника

др Никола Поповић, пуковник

Библиотека

РАТНА ПРОШЛОСТ НАРОДА И НАРОДНОСТИ ЈУГОСЛАВИЈЕ
КЊИГА ТРИСТА СЕДАМДЕСЕТ ДРУГА

Монографија

ЈЕДИНИЦА НОВ И ПО ЈУГОСЛАВИЈЕ
КЊИГА СТО ШЕЗДЕСЕТА

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Светозар ОРО, генерал-потпуковник, председник; др Слободан БРАНКОВИЋ, потпуковник; Ахмет ЂОНЛАГИЋ, пуковник; др Владо ИВАНОВСКИ; Александар ЈАНИЋ, генерал-пуковник; др Петар КАЧАВЕНДА; Рахмија КАДЕНИЋ, генерал-пуковник; Здравко КЛАЊШЧЕК, пуковник; Методије КОТЕВСКИ, генерал-потпуковник; Иван МАТОВИЋ, пуковник; Вељко МИЛАДИНОВИЋ, генерал-потпуковник; Антун МИЛЕТИЋ, пуковник; Предраг ПАВЈТОВИЋ, пуковник; Радомир ПЕТКОВИЋ, пуковник; мр Стеван СТАНОЈЕВИЋ, пуковник; Жика СТОЈШИЋ, генерал-потпуковник; Али ШУКРИЈА, Фабијан ТРГО, генерал-потпуковник; Петар ВИШЊИЋ, пуковник; мр Август ВРТАР, генерал-пуковник; др Славко ВУКЧЕВИЋ, потпуковник; Радомир ЂОНДОВИЋ, пуковник.

РЕДАКЦИОНИ ОДБОР

Војин БАЈЕВИЋ
Станимир ЈОВАНОВИЋ
Момчило ЉУМОВИЋ
Божидар МИХАЈЛОВИЋ
Милош СТАНИМИРОВИЋ

Главни и одговорни уредник
Радомир ЂОНДОВИЋ, пуковник

Уредник
Иван ПАНТЕЛИЋ, потпуковник

Рецензент
Секула ЈОКСИМОВИЋ, пуковник

Стручни редактор
Душан АВРАМОВИЋ, пуковник

Драгољуб Динић Мића

ТОПЛИЧКИ
НАРОДНО
ОСЛОБОДИЛАЧКИ
ПАРТИЗАНСКИ
ОДРЕД

Београд, 1989.

УДК 355.486(497.1) Топлички НОП одред

ДИНИЋ Мића, Драгољуб

Топлички народноослободилачки партизански одред / Драгољуб Динић Мића. - Београд : Војноиздавачки и новински центар, 1989 (Београд : Војна штампарија). - 347 стр. : илустр. ; 20 цм. - (Библиотека Ратна прошлост народа и народности Југославије ; књ. 372. Монографија Јединица НОВ и ПО Југославије ; књ. 160) (Едиција »Србија у рату и револуцији 1941-1945«)

Ћир. - Тираж 2000 примерака.

а) Одреди у НОР-у - Топлички НОП одред

Монографија по свом садржају спада у ред важних и значајнијих штива дсоја расветљавају битан фактор рата и револуције на југу Србије тј. њену основну снагу - војну организацију народноослободилачког покрета на тлу Топлице и њених суседних делова. Аутор, иначе актер догађаја о којима монографија говори, бави се обрадом настанка, развоја и деловања једног од изузетно вредних војних јединица на том делу Србије где се, као што је добро познато народноослободилачки покрет, за разлику од највећег дела југословенске територије континуирано и у позитивном смислу перманентно развијао све време рата. Монографија садржи списак бораца, а илустрована је ратним фотографијама и скицама важнијих борбених дејстава одреда.

I

СIP - Kalalo\$12acJja и рићМкаијј
СепIraIпа ђјћHoleка ЈИА

УВОД

Да би се потпуније схватило место и улога Топличког народноослободилачког партизанског (НОП) одреда у народноослободилачком рату (НОР-у), као и значај његовог формирања, неопходно је дати основне податке о географском положају Топлице (подручје где је формиран Одред и где је углавном дејствовао), о политичком стању у Топлици, нарочито непосредно пре почетка народноослободилачке борбе (НОБ), те распоред непријатељских снага у моменту формирања одреда.

Топлица у географским размерама захвата невелику котлину реке Топлице, леве притоке Јужне Мораве, која извире испод Сувог Рудишта на Копаонику, а представља продужетак нишавско-моравске котлине ка западу, на пространству од 2.839 км². Ова котлина је оивичена планинама Соколовица, Видојевица и Пасјача са југа, Копаоник и Пожар са запада, планинским гребеном Великог и Малог Јастрепца са севера, а према истоку, преко Добрича ка Јужној Морави, потпуно је отворена, те тако директно повезана са главном магистралом Београд—Ниш—Скопље—Солун и Београд—Ниш—Софија, једном од главних магистрала север-југ.

Током историје Топлица је, у појединим временским раздобљима, имала посебно значајну улогу, али у дуготрајним историјским епохама друштвена збивања нису имала шири одјек ван њених граница. Најпре је Топлица била значајно седиште прве Немањичке државе. Касније је изгубила такав значај и постала је периферна област српске државе у средњем веку, да би 1454. године коначно пала у турске руке и тек после скоро петвековног ропства дочекала ослобођење у српско-турском рату 1877—78. године.

У новијој историји Топлица је имала видну улогу, па су и неки историјски догађаји, као топлички устанак 1917. годи-

не, били везани за њено име. Но, у овој монографији Топличког народноослободилачког партизанског одреда (Топличког НОПО), биће учињен напор да се расветле прогресивна кретања у новијој историји Топлице, односно за време народноослободилачке борбе и социјалистичке револуције. То је и основни садржај ове монографије.

Географски положај и историјска прошлост Топлице у народноослободилачком рату могли су да имају и имали су видну улогу. Планине Видојевица, Пасјача, Велики и Мали Јастребац, чији се гребени спуштају ка главној магистрали Ниш—Прокупље—Куршумлија, погодовале су дејствима партизанских јединица и служиле су као ослонац Топличком НОП одреду који је развијао интензивна дејства и озбиљно угрожавао важну артерију непријатеља од Ђуниса до Пуковца на дужини од око 60 км. Копаоник својим планинским масивом у дужини од око 100 км затвара Топличку котлину са запада* и са Соколовицом, Јастрепцем и Пасјачом чини целину која је омогућавала Топличком НОП одреду широк простор за "маневрисање. Политички НОП одред углавном је дејствовао на »магнетским половима« те планинске потковице и у топличкој котлини.

У дубину масива Јастрепца, Соколовице и Копаоника повлачио се само у случају великих непријатељских офанзива, када је требало развући снаге непријатеља на што већи простор или га обманути у погледу својих намера. Треба напоменути да се из Топличке котлине на највише врхове Јастрепца и Пасјаче може изаћи за три до четири часа хода.

У Топлици има мање планина и брда него у источној или западној Србији, где су орографски комплекси својим венцима повезани од реке Дрине до реке Велике Мораве (Гучево, Повљен, Маљен, Суворор, Рудник, па све до Јухора). Са ослоном на те масиве могло се, исто тако, дејствовати ка другим комуникацијама које су од општејугословенског па чак и међународног значаја, али не мање важне од оних на којима је систематски и непрекидно дејствовао Топлички НОП одред у току читавог НОР-а. Познато је да је Топлички НОП одред држао већи део Топличке котлине дуже време као слободну или полуслободну територију. Према томе, географски елемент није толико ишао у корист топличког НОП одреда, како се то обично мислило, али су ипак дејства Одреда била снажна и перманентна. Захваљујући субјективним факторима, односно правилној линији коју је водило војно и партијско руковод-

ство народноослободилачког покрета (НОП), као и прекаљеним партијско-политичким кадровима високог морала који су за сваку нову ситуацију тражили нова решења у борби против окупатора и домаћих издајника и тиме постизали нове успехе, стварали су се услови за формирање бројних и већих војних јединица, бригада и дивизија у овом крају.

У периоду између I и II светског рата Топлицу карактерише висок степен сиромаштва и културна заосталост. За више од 20 година у овом крају није саграђен ни један индустријски објект, тако да је преко 80% становништва живело од пољопривреде. Осим једне циглане у Прокупљу и неколико млинова, већином воденица крај Топлице, није било никакве индустрије. Додуше, било је неколико покушаја крупних капиталиста са стране, као што су браћа Теокаревић из Параћина, да подигну своје фабрике у Прокупљу, надајући се да ће ту користити јефтину радну снагу из редова многобројне сиротиње, али су се, из истих разлога, таквим покушајима енергично супротставили прокупачки трговачки богаташи, страхујући да ће бити угрожени њихови интереси и да ће изгубити јефтину радну снагу за обраду њива и винограда.

Културно-просветне и здравствене прилике биле су нешто повољније него у предратној Србији. За све време саграђено је само десет нових основних школа, тако да је међу сеоским становништвом преко 50% било неписмено, а међу женским становништвом чак и преко 90%.

Владајући режим није показивао никакво интересовање да се за испољену храброст у првом светском рату, у коме је само Топлица дала око 25.000 жртава на фронту и у позадини, одужи Топличанима привредним и културним развитком њиховога завичаја, већ је оданим и полуписменим топличким сељацима поверавао жандармске, полицијске, граничарске, шумарске и пандурске службе за заштиту монархистичког поретка. Скоро да није било сеоске куће из које један или више мушких чланова нису били у некој таквој служби.

У погледу административног уређења Топлица је после првог светског рата најпре била посебан округ, а касније је подељена на три среза: косанички, прокупачки, са испоставом у Блацу и добрички. Учешће у политичком животу земље готово ни у чему није било познато изван њених граница. Учествујући у политичком животу, људи овога краја били су, углавном, радикали или демократи, а од осталих грађанских партија највећи утицај је имала Земљорадничка странка, која

је својим демагошким иаролама и пропагирањем »десетохектарског« земљишног поседа привлачила пажњу сиромашних сељака. Неписмени топлички сељаци гложили су се међу собом на општинским и посланичким изборима, иако многи од њих нису знали суштину и разлику између појединих грађанских партија, већ су своју политичку припадност везивали за пријатељство са виђенијим људима мењали су своја политичка схватања из нужде, ради добијања запослења, или ради какве друге материјалне користи продавали су своје гласове на изборима.

Политичко стање на подручју Топлице у време Краљевине Југославије је било такво да радничка класа није могла рачунати на неко упориште. Слаба привредна развијеност и непостојање радничке традиције омогућавали су буржоазији да у Топлици, све до априлског рата 1941, регрутује пандуре, вратаре, граничаре и жандарме који су, по правилу, служили војни рок у краљевској гарди и у другим војним саставима од посебног значаја за државну управу у Београду, где су, углавном, употребљавани за борбу против радничке класе.

Од 1937. године Комунистичка партија Југославије (КПЈ) је преко учитеља, студената и других интелектуалаца почела озбиљније да продире са својим идејама у Топлицу, користећи и старе топличке социјалисте и револуционаре. Године 1938. нешто интензивније и организованије радило се у Косаници, где се градила пруга Куршумлија—Косово Поље. На градилишту је било неколико чланова КПЈ из разних крајева земље, међу којима и архитекта Воја Јеремић из Ивањице који је формирао и први партијски актив. Партијско руководство почело је више да обраћа пажњу на овај крај, што се види и по томе да је неколико партијских функционера у неколико наврата долазило у Топлицу ради стварања и јачања партијских организација.

Првог јула 1939. године у Топлици почињу прва хапшења комунистичких симпатизера у Прокупљу, а јача и утицај напредног покрета на селу, тј. сазнање о развоју борбе радничке класе уопште. Ова хапшења имала су велики одјек у селима око Топлице, махом на студенте, ђаке и омладинце са села. Том приликом ухапшени су студент Војин Бајевић и ђак Драгомир Беговић обојица из Коњарника, ђак Хранислав Динић и ковачко-браварски занатлија Драгољуб Динић Мића из Доње Речице, Светислав Савковић, студент из Југовца, Милојица Прелић, ђак из Губетина, Игњат Костић, ђак из

Ресинца и други. После тих хапшења, у којима се кривица није могла доказати, развио се, нарочито у Прокупљу, врло жив политички рад у вишој гимназији и код занатске омладине. Месна партијска организација се после хапшења више оријентисала на рад са омладином, не само у граду већ и на селу. Не мању улогу у политичком раду на селу имали су и учитељи, међу којима је било и комуниста: Никодије Стојановић,¹⁾ Дринка Павловић,²⁾ Мица Буцек, Слободан Ђукић, Богиња Ристић и др., који су кроз учитељска удружења преносили своје утицаје на просветне раднике у селима. Та активност просветних радника није остала незапажена. Октобра 1940. године полиција је ухапсила учитеља Никодија Стојановића из Старе Божурне и ученика прокупачке гимназије Добросав Павловића из Бојчинца, а привела је на саслушање још неколико учитеља, као и Светислава Мирко-

" Никодије Стојаиовић Татко (1912—1942), народни херој Југославије.
Дринка Павловић (1918—1943), народни херој Југославије.

вића, студента медицине из Мале Плане и Љубомира Вељковића, геометра, из Бресничиха у чијем је стану нађено доста летака.

Непосредно пред рат активност је постајала све већа, а нарочито је дошла до изражаја непосредно по капитулацији бивше југословенске војске, када су се мобилисани комунисти и други напредни интелектуалци, међу којима и Рако Павловић Ћићко,³⁾ учесник националноослободилачког рата у Шпанији 1936—1939. године, вратили.

Под непосредним руководством Партије, иначе бројно слабе, у Топлици су успешно извршене припреме за оружани устанак. Месни комитет партије за Топлицу искористио је борбену традицију овог народа и његово ратничко расположење и врло успешно је утицао на скривање што већих количина оружја и муниције које је војска, приликом повлачења, оставила на подручју Топлице. Већ у априлу одржани су и први састанци комуниста и њихових симпатизера у Топлици. У селу Коњарник, крајем априла 1941. године, одржан је састанак коме су присуствовали Ратко Павловић, Никодије Стојановић, Војин Бајевић, Драгомир Беговић, Светислав Станковић, Слободан Ђукић и Стојан Добрашиновић. Тада је договорено да се ради на подизању морала поробљеног народа, да се прикупља оружје, а да комунисти раде и на свом теоретском уздизању. Такође, у Прокупљу је одржан састанак коме су присуствовали Љубинко Коковић, Ратко Вукашиновић, Милоје Нишавић и Радован Церовчанин. Поред тога, у селима су успешно деловали и студенти Светислав Мирковић, Светислав Савковић, Тихомир Станковић, учитељице Милка Протић и Дринка Павловић, геометар Михајло Мушовић, студент Радослав Мирковић и др. Ти комунисти и симпатизери партије, по окупацији земље, нашли су се у својим селима, што је било значајно за одржавање морала народа топличког краја. Као по плану, у Топлици је било много комуниста и симпатизера КПЈ који су деловали на масе и припремали за оружани устанак, што ће се касније, свакако, позитивно одразити у дизању и развоју устанка у Топлици.

Проглас немачког окупатора да се сви органи управне администрације у Србији врате на своју дужност спроведен је и у Топлици. Сва среска начелства, општинске управе, сеоски кметови и остали органи, отпочели су са радом уз присуство немачких окупационих трупа. Распоред немачких окупацио-

³⁾ Ратко Павловић Ћићко (1913—1943), народни херој Југославије.

них снага у Топлици, од 15. априла до 22. јуна 1941. године, тј. до напада Немачке на СССР, био је следећи: у Прокупљу 1. батаљон 737. пука 717 немачке дивизије,⁴⁾ један батаљон тога пука у Куршумлији, а 1. чета из састава тог батаљона у Блацу ради обезбеђења комуникација преко Јанкове клисуре за Крушевац. Поред тога, постојале су и квислиншке формације, жандармеријске станице и водови, које су почеле са радом заједно са својим среским начелствима: у Прокупљу жандармеријски вод са око 50 жандарма; у Куршумлији жандармеријски вод са око 30 жандарма; у Блацу жандармеријска станица са око 20 жандарма; у Барбатовцу жандармеријска станица са 10 жандарма; у Куршумлијској бањи жандармеријска станица са 10—12 жандарма; у Великој Плани жандармеријска станица са 12 жандарма; у Житном Потоку жандармеријска станица од 12 жандарма; у Житорађи жандармеријска станица са око 15 жандарма; у Александрову (Добрич) жандармеријска станица са око 15 жандарма. У Белољину, где је пре окупације постојала жандармеријска станица, после окупације није успостављена.

Двадесет осмог јуна 1941. године Коста Пећанац,⁵⁾ који до тада наводно илегално (бар за народ) припремао четничке одреде на територији Топлице, 28. јуна 1941. године организовао је заклетву војних обвезника на планини Видојевици код Видовачког крша. ^ Тада су четници приступили интензивном окупљању народа око своје организације. Све војводе су на додељеној територији имале задатак да изаберу четовође по селима, а у оквиру општине команданте за подручје општине. Поред формалног обавезивања војних обвезника, путем спјскова, четници су уручивали и своје објаве свима који су то желели, те су се такви сматрали добровољцима. Пећанац је подручје Топлице поделио на рејоне, а за сваки рејон одредио је по једног војводу.

У то време на подручју Топлице налазио се и врховни четнички штаб, са Костом Пећанцем на челу. Вероватно по директиви Немаца, Коста Пећанац је у почетку са својим

⁴⁾ Архив VII, Национални архив Вашингтон (даље: НАВ), немачка архива (даље: Н), Т—312, филм 452, снимак (Ц). 8037480.

³⁾ Коста Миловановић Пећанац, сарадник окупатора у НОР-у и организатор четничких јединица у Србији. Убили га четници Драже Михаиловића у близини Сокобање, маја 1944. године.

⁶⁾ На Видовдан, 28. јуна — традиционално окупљање народа Топлице на Видовачком кршу, по предању од косовског боја.

штабом био на планини Соколовици. Четничке војводе били су:

- Милан Пећанац, син Косте Пећанца, у рејону Куршумлије;

- Арса Маричић, у рејону Раче и Горње Косанице;

- Вукоје Пећанац, братанац Косте Пећанца, у рејону Белољина;

- поп Михајло Поповић, звани Мика Јастреб, у рејону Благаца;

- поп Раша Кнежевић из Тулара, у рејону Прокупља;

- поп Илија Симић из Барбатовца, у рејонима барбатовачке и гргурске општине и у подножју Копаоника;

- Никола Куштримовић, у рејону Велике Плане, Прекопуца и Доње Речице;

- Милош Добричанин Гребачки, у рејон Гребач са седиштем у Цигољу;

- Душан Ђорђевић Бублички, у рејону Житни Поток;

- Аца Поповић, у рејону планине Пасјаче, и

- Марко Килибарда, у рејону планине Видојевице.

Рејони нису били прецизно подељени већ су захватили једну или више ондашњих општина, а четници-добровољци могли су да ступају у четнички одред који желе. Поред тога, на територији Топлице вршена је мобилизација четничке елите, која је ступала у четничке одреде Нике Куштримовића Мике и Филипа Бањца. Те војводе нису имале своје рејоне на подручју Топлице већ су представљале неку врсту »четничке гарде«. Било је и војвода који нису имали своје рејоне али су се, ипак, са својим четницима налазили на подручју Топлице, нпр. војвода Вујсић. Неколико војвода се у почетку чак није ни слагало са Костом Пећанцем у односу према окупаторима.

Јачина и састав четничких одреда у почетку је била врло различита. Бројали су од 30 до 50 четника или мање, касније су бројно ојачали, да би се после борбе на Пасјачи већина потпуно расула. Најбројнији у септембру 1941. године били су четнички одреди попа Илије Симића, војводе Каљајског, попа Раше, попа Михајла Поповића — Мике Јастреба и Милана Пећанца, који су имали од 100 до 200 четника. Људство тих четничких одреда махом су чиниле избеглице са Космета и ортодоксни жандарми које су четници мобилисали наводно за борбу против Арнаута. На тај начин, покушали су да мобилишу и топлички народ који су хтели употребити у борби против партизана на Пасјачи, октобра 1941. године.

ПРИПРЕМЕ И ФОРМИРАЊЕ ОДРЕДА

ПРИПРЕМЕ ЗА ФОРМИРАЊЕ ОДРЕДА

ање и скривање оружја на подручју Топлице почело је одмах после капитулације војске Краљевине Југославије, када је топлички народ за новац, цивилну одећу и храну откупљивао од војника оружје и муницију и скривао их. Акцијом за прикупљање оружја у Топлици руководио је Месни комитет КПЈ за Топлицу. Оружје скривано код чланова Партије и симпатизера. У тој акцији није сакупљено довољно оружја, нарочито аутоматског оружја — аутомата, пушкомитраљеза, митраљеза итд. Тек са почетком припрема за формирање и организацију Топличког НОП одреда и активнијим политичким деловањем у народу приступило се прикупљању и тог наоружања. То најбоље показује чињеница да је Топлички НОП одред првих дана после формирања имао свега два пушкомитраљеза. Пушака је било довољно, тако да су сви борци били наоружани, па чак и симпатизери НОП-а на терену који су се касније окупљали у месне десетине. Кроз акције и борбе касније се долазило и до тешких митраљеза, али због велике потрошње муниције мало су коришћени у Топличком НОП одреду.

Муниције и ручних бомби никада није било довољно, иако се доста сакупљало. Најбољи извор за муницију и бомбе био је непријатељ, а до тога се долазило скоро искључиво борбом.

Када су четници формирали своје одреде у Топлици, Месни комитет КПЈ за Топлицу, према директиви Окружног комитета КПЈ за Ниш, почео је са припремама за организовање и формирање партизанског одреда на територији Топлице. Већ 18. јула 1941. године Ратко Павловић Ћићко, са

групом у којој су били Радивоје Увалић Бата,⁷⁾ Ратомир Вукашиновић Јанићије⁸⁾ и други, врши диверзију на прузи Ниш—Скопље. Том приликом пресечене су и телеграфско-телефонске (ТТ) линије код Дољевца. Неколико дана касније група коју су чинили Конрад Жилник Слободан,⁹⁾ Никола Кокоњешевевић Дунђерски,¹⁰⁾ Раде Ђорђевић Балонче,¹¹⁾ Милојица Прелић,¹²⁾ Шицко и други, извршила је диверзију на прузи Прокупље—Куршумлија код села Мала Плана, а ударна група из Прокупља запалила је немачки сењак у коме је изгорело око два вагона сена и 50 ћебади. Поред тога, група омладинаца у Прокупљу спалила је једно издање новина »Ново време«. Немци су захтевали да се градска општина у Прокупљу казни за упаљено сено и плати на име одштете 10.000 динара.¹³⁾ Поред наведених акција, преко Месног комитета за Топлицу, Окружни комитет КПЈ за Ниш је организовао пребацивање 60 паклених машина у Прокупље за рушење мостова и железничких пруга. Све наведене акције изведене су пре доношења директиве о формирању одреда. Те акције потврђују да се у Топлици није чекало и да је директива Централног комитета Комунистичке партије Југославије (ЦК КПЈ) о организовању оружане борбе одмах прихваћена, те су спровођене припреме за организацију и формирање одреда.

У склопу припрема за формирање партизанског одреда у Топлици Месни комитет КПЈ за Топлицу, између 15. и 20. јула 1941. године, организовао је извиђање топличког подручја. Познато је извиђање планине Јастребац а извиђачка група обишла је Велики Јастребац. Извиђачку групу сачињавали су Ратко Павловић Ћићко, Радош Јовановић Сеља¹⁴⁾ и Страхиња Радосављевић из Претежане. Група је обишла Велики Јастре-

⁷⁾ Радивој Увалић Бата (1912—1971) шпански борац, економист, политички радник и дипломата.

⁸⁾ Ратомир Вукашиновић Јанићије, судија Среског судау Смедеревској Паланци.

⁹⁾ Конрад Жилник Слободан (1919—1944), народни херој Југославије.

¹⁰⁾ Никола Кокоњешевевић Дунђерски, погинуо као члан Месног комитета КПЈ за Топлицу 13. октобра 1941. године.

¹¹⁾ Раде Ђорђевић Балонче, пензионер, живи у Прокупљу.

¹²⁾ Милојица Прелић, пензионер, живи у Београду.

¹³⁾ Зборник докумената и података о народноослободилачком рату народа Југославије 1941—1945, том I, књига 1, докуменат број 13 (даље Зборник НОР, том I, књ. 1, док. 13).

¹⁴⁾ Радош Јовановић Сеља (1912—1965), у рату секретар ОК КПЈ за Топлицу, политички комесар дивизије. После рата министар у влади НР Србије, амбасадор ФНРЈ и др.

бац и иашла погодно место за прикупљање бораца на дан формирања одреда. Извиђање, у виду планинарења, пропраћено је и контактима са патриотима и устаницима из топличког устанка 1917. године. Ћићко и Сеља су у кући Радоша Црногорца у Великој Драгуши водили разговор са групом угледних сељака овог села. За место прикупљања одреда на дан формирања изабрана је порта средњовековног манастира Ајдановац на јужним падинама Јастрепца.

Посебно су организоване и две акције којима је требало обележити формирање партизанских одреда на Јастрепцу и Озрену. Две бомбе су бачене на хотел »Парк« у Нишу, 2. августа увече. Акцију је извео Александар Војиновић Војин.¹⁵⁾ У хотелу су били немачки официри и подофицири. Том приликом је погинуло и рањено око 30 припадника Вермахта. Извршен је и атентат на среског начелника добричког среза у Прокупљу, такође 2. августа увече. Извршио га је Драгомир Стојановић Гоце.¹⁶⁾

И једна и друга акција имале су велики одјек у народу, а посебно акција коју је извео Александар Војиновић Војин на хотел »Парк« у Нишу. О тој акцији доста је писано у разним листовима и публикацијама, а о њој је говорио и њен актер, Војин. Он је изнео и неке детаље. Са Радошем Јовановићем Сељом нашао се 25. или 26. јула 1941. године. У разговору који су водили, поред осталог, Сеља га је упитао: »Јеси ли ти бацао бомбе до сада?« Војин је одговорио позитивно, мада то није била истина, а Сеља је рекао: »... овде има једно место где би се могла да баци бомба...«¹⁷⁾ Затим га је повео до хотела »Парк«. Војин је овај догађај детаљно описао у књизи »Хотел Парк«.

ФОРМИРАЊЕ ТОПЛИЧКОГ НОП ОДРЕДА

Одлуку о формирању Топличког одреда донео је Окружни комитет КПЈ за Ниш, што се види и из писма које је Комитет упутио Покрајинском комитету КПЈ за Србију 1. августа 1941. године. У њему се, између осталог, каже:

Александар Војиновић Војин, народни херој Југославије, амбасадор у пензији.

¹⁶⁾ Драгомир Стојановић Гоце, члан КПЈ из Горњег Дреновца. Убили га четници у Јасеници 1941. године.

¹⁷⁾ Стенографске белешке са састанка руководиоца из Топлице, 23. јануара 1951. год, стр. 8. (у поседу аутора)

»... Од 2. августа (нед.) постојаће одред партизана на Јастрепцу са задацима сталних акција. Расположење Топлице је задовољавајуће..«¹⁸⁾

На основу те одлуке, ОК КПЈ за Ниш упутио је у Топлицу Конрада Жилника Слободана, а два дана касније и Василија Смајевића Новака. Њихов задатак је био да формирају партизански одред на Јастрепцу. По доласку у Прокупље, Конрад Жилник Слободан наишао је на већ припремљену групу људи за одред.

- Још од јуна 1941. године једна група другова, са Ратком Павловићем Ћићком на челу, налазила се непрекидно на планини Пасјачи. Њима су се придружила и двојица шпанских бораца, Радивој Увалић Бата и публициста Чедомир Крушевац Чедо из Београда, који су, такође, чекали формирање партизанског одреда. Одлука о формирању одреда саопштена је групи на Пасјачи 1. августа 1941. Месни комитет за Топлицу наложио јој је да крене у правцу Ајдановачког манастира, где ће се формирати Топлички НОП одред. Друга група, коју је, такође, припремао Месни комитет у Прокупљу, требало је да
- крене у истом правцу. Договор је био да се групе нађу код губетинске цркве како би заједно продужиле у одређеном правцу. Међутим, услед неспоразума, група са Пасјаче није

⁴¹ Архив ЦК СК Србије, инв. бр. 8453, Извештај ОК КПЈ за Ниш ПК-у за Србију.

стигла у одређено време те је група из Прокупља сама кренула у правцу Ајдановачког манастира. Пасјачку групу водио је Ратко Павловић Ћићко путем који му је био познат, преко Драгуше. Стигли су на одређено место 3. августа изјутра. Тада је и формиран Топлички НОП одред. (Борци који су тога дана били у првом строју Одрода дати су у прилогу 1.) Према расположивим подацима у првом строју је било 30 бораца, од којих два имена нису позната, мада неки тврде да је у строју било 32 борца. Међу њима је било десетак чланова КПЈ: Ћићко, Татко, Сеља, Дунђерски, Смајевић, Академац, Грујица, Слободан, Доне, Доктор, Чеда и Жарки. То значи да је сваки трећи борац на дан формирања Одрода био члан КПЈ, а остали су били симпатизери. Формирању Топличког НОП одрода присуствовао је и секретар ОК КПЈ за Ниш, Сретен Младеновић Мика,¹⁹⁾ који је због тога и дошао на Јастребац.

Групе из којих је формиран Одред пре тога нису изводиле никакве акције, сем што је група у којој је био Ћићко и Никодије Стојановић Татко успут одржала политички збор са групом сељака у селу Драгуши, коме је присуствовало око 15—20 људи.

Првих неколико дана Топлички НОП одред није имао команданта и политичког комесара, тј. командни састав није био још одређен, али је војну дужност обављао Конрад Жилник, члан Окружног комитета КПЈ за Ниш, а политичку Никола Кокоњешевећ Дунђерски, члан Месног комитета КПЈ за Топлицу. Људство је било одмах подељено у две групе приближно исте јачине. За командире група били су одређени Војин Бајевић Вук²⁰⁾ и Кирил Михајловски Грујица.²¹⁾ Распоред људства по групама извршен је по слободном опредељењу бораца. Командири група су, углавном, били одговорни за обезбеђење и снабдевање, а будући да акције нису одмах извођене команда Одрода није ни била неопходна, па су партијски руководиоци могли успешно да руководе, тј. да организацијски сређују Одред. Такво руковођење Одродом трајало је само неколико дана. Конрад Жилник Слободан и Васо Смајевић, вероватно ценећи искуство и способност одре-

¹⁹⁾ Сретен Младеновић Мика (1916—1942), секретар ОК КПЈ за Ниш, народни херој Југославије, убили га четници на Ргајском вису 13. априла 1942. године.

²⁰⁾ Војин Бајевић Вук, пензионисан као судија Уставног суда Србије.

²¹⁾ Кирил Михајловски Грујица, генерал-мајор ЈНА, народни херој Југославије-

дили су Ратка Павловића Ћићка да обавља дужиност команданта Одрета, а Владислава Поповића Чеду за дужност политичког комесара. Они су вероватно и дали предлог да се Ћићко именује за команданта. Међутим, ОК КПЈ за Ниш уместо сагласности шаље писмо у ком наводи да друг Елисије Поповски,²²⁾ такође учесник у шпанском националноослободилачком рату 1936—1939. (шпански борац), »треба да преузме команду одредом«. Елисија Поповског упутио је Покрајински комитет КПЈ за Србију 21. августа 1941. године. Како се у писму није помињао политички комесар Одрета, а Владислав Поповић Чедо је већ отишао, по одлуци Конрада Жилника Слободана дужност политичког комесара неколико дана је обављао Ратко Павловић Ћићко, док ОК КПЈ за Ниш није именовао Никодија Стојановића Татка. Ћићко је именован за заменика команданта Топличког одрета и на тој дужности је остао до смењивања Штаба одрета.²³⁾ Тачан датум доласка Елисија Поповског Марка у Одред није установљен, али се према писму Окружном комитету КПЈ за Ниш, упућеном Покрајинском комитету КПЈ за Србију 28. августа 1941. године, може установити да је друг Марко дошао 22. или 23. августа, јер се у писму каже: »Шпанца смо послали у одред«. Елисије Поповски Марко је први званични командант Топличког НОП одрета. Команду је преузео 15. септембра 1941. године, када се по први пут саопштава војно и политичко руководство Одрета.

Штаб одрета сачињавали су Елисије Поповски Марко, командант одрета, Ратко Павловић Ћићко, политички комесар одрета и члан Штаба одрета Конрад Жилник Слободан (партијски руководиоца).

Руководство Топличког НОП одрета остаје у том саставу неколико дана, а када је Никодије Стојановић Татко преузео дужност политичког комесара Ратко Павловић Ћићко постаје заменик команданта одрета.

Топлички НОП одред формиран је на територији Топлице, за цело то подручје, те су му и дејства тако оријентисана. У току организационог сређивања и прикупљања људства и оружја Одред је за око 45 дана нарастао на 60 бораца, подељених у четири десетине, у којима су одређени командири

²²⁾ Елисије Поиовски Марко (1907—1972), после рата члан Извршног већа НР Македоније, члан ЦК СК Македоније и др.

²³⁾ Штаб Одрета, смењен је због опортунизма према бугарском окупатору, фебруара 1942. године.

и политички делегати десетина. За командира Прве десетине одређен је Џуверовић Никола Академац, ^ за командира Друге десетине Кирил Михајловски Грујица, за командира Треће десетине Светислав Мирковић Ненад²⁵⁾ и за командира Четврте десетине Светислав Савковић Јоца.²⁶⁾

Поред омасовљавања са подручја Топлице, тих дана у Топлички НОП одред стигла је и група од 10 радника коју је упутио ПК КПЈ за Србију, преко ОК КПЈ Ниш, заједно са петорицом другова који су упућени у Озренски НОП одред. После те у Топлички НОП одред истим каналом је стигло још неколико мањих група. Упућивањем ових кадрова ПК КПЈ за Србију је настајао да кадровски ојача Топлички и Озренски НОП одред.²⁷⁾ Међу приспелим радницима били су и атентатори на злогласног полицијског агента Светозара Вујковића. Њихов долазак у Топлички НОП одред био је од великог значаја, нарочито кад се Одред почео омасовљавати искључиво сељачким елементом. Ови искусни партијски и синдикални радници много су допринели да се од здравог елемента топличког сељака, правилно усмереног, уз коришћење његових борбених и слободарских тежњи за независност, створи врло борбена и морално чврста јединица, што се задржало до краја рата. Не мању улогу на том плану имали су шпански борци, који су у Одреду били од његовог формирања: Ратко Павловић Ћићко, Радивој Увалић Бата и Елисије Поповски Марко.

Социјални састав Одред се мењао, па се не може створити јединствена слика која би одражавала право социјално стање Одред за сво време његовог постојања. У време када је Одред имао око 60 бораца преовлађивао је раднички елемент. Преко 50% било је радника, рачунајући и занатске раднике из Прокупља, 35% је било ђака и интелектуалаца, 10% сељака, а 5% осталих (чиновника, жандарма, финанаса итд.). Овај социјални састав врло брзо се мењао у корист сељака, тако да их је када је Одред нарастао на око 100 бораца, било 50%. У периоду брзог нарастања Топличког НОП одреда тај однос се још више мењао у корист сељака. Но,

²⁴ Џуверовић Никола Академац, иензионисан као савезни министар за спољну трговину.

²⁵ Светислав Мирковић Ненад, погинуо 5. децембра 1941. године у борби за Блаце, као десетар у 1. чети Топличког НОП одреда.

²⁶ Светислав Савковић Јоца, пуковник ЈНА у пензији.

²⁷ Зборник НОР, том I, књ. 20, док. 7.

када је почело опадање броја бораца, било је то углавном, на рачун сељака, те се однос 50% сељака и 50% осталих може узети за реалан све док је Одред дејствовао као посебна јединица. Водећу улогу у Одреду, од његовог формирања до краја, имали су радници, а командне дужности извршавали су радници или шпански борци.

Национални састав Топличког НОП одреда био је веома разнолик. Велику већину бораца чинили су Срби, што је и природно јер је Одред изнедрила Топлица чију већину становништва чине Срби. Али, у Одреду је било Црногораца, Македонаца, Хрвата, Словенаца и припадника националних мањина, па је Одред био јединица свих наших народа и народности у којој се ковало братство и јединство. Поред тога, у Одреду је било и припадника народа ван граница Југославије — Бугара, Чеха, Руса, Италијана, Немаца и др. — па је то, у извесном смислу, била и интернационална јединица.

Већ приликом формирања одреда рад са женама био је врло актуелан. Међу првим борцима у Одред је ступила и Милка Протић Лина, а нешто касније још неколико другарица, међу којима Маша Ковачевић, Марица Илић Мица, Стојадинка Радосављевић Стола и др. Карактеристично је напоменути да су 1941. године у Топличком НОП одреду на положају комесара чете биле Марица Илић Мица и Милка Протић Лина, а Олга Џуверовић Вера била је заменик политичког комесара чете. Те другарице имале су врло важну улогу, нарочито у погледу санитетског и хигијенског збрињавања, али и у политичком животу Одреда и целог топличког подручја, нарочито у политичком раду са женама. Све док је постојао Одред увек је било најмање пет, а понекад и до 15 другарица.

Топлички НОП одред положио је заклетву 15. септембра 1941. године. Истог дана постављено је војно и политичко руководство, са Елисијем Поповским Марком, Никодијем Стојановићем и Ратком Павловићем Ћићком на челу. Том приликом постројен је читав Одред и пред командом и члановима ОК КПЈ за Ниш обављен је свечани чин полагања заклетве свих бораца, који су се том приликом заветовали да ће се борити у редовима партизанског одреда, тј. народноослободилачког и партизанског покрета Југославије, до коначног ослобођења земље, под заставом Комунистичке партије Југославије.

Текст заклетве, у целини, гласио је:

*»Заклињем се својом чашићу да ћу се у
редовима партизанског одреда — народно-
ослободилачког и партизанског покрета
Југославије, борити против мрског
окупатора, немачког фашизма и сваког
другог непријатеља народа до коначног
ослобођења земље, а под заставом
Комунистичке партије Југославије«.*²⁸⁾

У почетку, када је тек формиран Топлички НОП одред, примењиван је тзв. »бољшевички поздрав« песницом, у почетку левом, а касније стиснутом песницом десне руке, која се приносила уз слепоочницу. Заузимао се став »мирно« и изговарало »здраво«. Тај поздрав задржан је у Топличком НОП одреду све до формирања бригада и дивизија, тј. док није, према директиви Врховног штаба Народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије (НОБ и ПОЈ), уведен једнообразни »партизански поздрав«. Такав поздрав био је одомаћен и у народу, примењивали су га и грађани у свакодневним сусретима, а нарочито активисти, чланови месних десетина и народни одборници, због чега су многи из незнања поздрављајући тим поздравом и четнике кад би упадали у села, и страдали. Уместо речи »здраво«, која је примењивана у почетку, усвојена је добро позната партизанска: »Смрт фашизму — Слобода народу!«.

Поздрав у кретању партизани су вршили подизањем песнице десне руке у висину слепоочнице.

ОДЈЕК ФОРМИРАЊА ТОПЛИЧКОГ НОП ОДРЕДА У НАРОДУ

Формирање Топличког НОП одреда на подручју Топлице, будући да се у то време формирају и четнички одреди, примљено је са поштовањем јер се знало да се на челу тог Одред налазе комунисти, Ратко Павловић, познати борац из шпанског националноослободилачког рата, Никодије Стоја-

Текст заклетве сам забележио иедесетих година када сам и почео сакупљање материјала за ову монографију (не знам од кога сам га добио — нпр. аутора).

новић Татко, познати топлички учитељ и други, који су у народу важили за поштене људе. Без обзира што је КПЈ настојала да преко својих организација и активиста објасни људима на терену циљеве и задатке народноослободилачке борбе, ипак је у делу народа Топлице тада владало уверење да су комунисти само за револуцију, па у датом моменту нису могли схватити разлику између партизана и четника, поготову што се четници у почетку још нису били искомпромитовали као сарадници окупатора, своје одреде су, углавном, организовали у шумама. Нарочито је уносило забуну то што су се и четници и партизани у исто време организовали, и једни и други илегално, тако да су неки људи посумњали и у намере, комуниста, тј. у њихову искрену жељу да се боре против окупатора, па су то сматрали као припрему за вођење грађанског рата, како се тада, захваљујући четничкој пропаганди, у народу причало.

За правилну оријентацију маса и разбијање ових схватања, нарочито у главама »сеоских политичара«, требало је упорно и стрпљиво објашњавати циљ борбе и потребу формирања партизанских одреда. То тим пре што је у народу још било свеже сећање на топлички устанак 1917. године, који су организовали и водили четници, а који су се и сада појавили под паролом »борба против окупатора«. Све до састанка Косте Пећанца са немачким мајором др Краусом, шефом Гестапоа у Србији, у историјском месту Плочник²⁹⁾ и до првих партизанских акција, то питање је било загонетно већини топличког народа.

Коста Пећанац је прве месеце рада на организовању четника провео на планини Соколовици. Није утврђено да ли су по директиви неког форума КПЈ или самоиницијативно код Косте Пећанца на Соколовицу отишли Раде Драинац, песник из Блага, Милан Милићевић, учитељ из села Смрдана и Светислав Мирковић, студент медицине из Мале Планае, да преговарају о заједничкој борби четника и партизана против окупатора. Са њима су пошле и четничке војводе Марко

²⁹⁾ Плочник је познат по томе што је 1386. године на том простору тучена турска војска, која је три године касније, преко Качаничке клисуре, дошла на Косово; Говорећи о сусрету Косте Пећанца и др Крауса, у Билтену ГШ НОРУ од 3. септембра 1941, поред осталог, истакнуто је и »да је до састанка дошло на тај начин што је Краус послао Пећанцу потребне немачке путне исправе помоћу којих је издајник дошао на састанак. При сусрету су се срдечно изљубили и изменили поклоне«. (Зборник НОР, том II, књ. 1, стр. 38).

Килибарда, учитељ, који је именован за војводу видојевачког и Љумовић, официр бивше југословенске војске. Марко Килибарда се по свему и касније осведочио као либерарнији четник, спреман чак и за борбу против окупатора, док је Љумовић завршио као издајник.

Одлазак на разговоре с Костом Пећанцем Раде Драинац је описао у свом Дневнику:

»Крајем августа добијем цедуљицу по поверљивој лично-сти опет од Марка Килибарде, у којој ме позива да дођем одмах с пратиоцем у штаб у планини Соколовици. Како сам се тог дана налазио у Куршумлији, непознати пратилац кмет из села Доње Топонице, ^ поведе ме на станицу, а управо ја му нисам ни постављао питање куда ме води.

Скинусмо се на станици Ђенерал Бојовић, а одатле чезом кренусмо за Доњу Топоницу, учитељу Милићевићу.

Уча Милићевић, пореклом Ужичанин, дочека ме срдечно, а убрзо затим, објашњавајући ми потанко да он зна моје идеје, рече ми да се у околини налази један партизан, Мирковић, студент медицине с којим треба сва тројица да преговарамо са Костом Пећанцем о заједничкој акцији противу Немаца.

Сложио сам се са том идејом и тог тренутка у себи осведочих се да Марко Килибарда ради поштено на оном што смо му на првом састанку објаснили.

Јашући на коњима, ми кренусмо уз једну речицу пут Соколовице, прилично заобилазним путем. Требало нам је прилично дуго да дозовемо студента Мирковића, који нас је чекао иза неких винограда. Удружени, најзад, кренусмо, расправљајући се уз пут које предлоге сутрадан војводи да поставимо. У ствари, сва тројица смо заступали исто гледиште, да с Костом преговарамо о једном, да између партизана и четника не дође ни у једном случају до борбе, без обзира на циљеве и њихове методе рада на ослобођењу народа. То ће рећи (војводи Кости Пећанцу пружала се прилика да он, засад, остане судија над пљачкашима и да умирује народ): по том нашем имагинарном споразуму четници и партизани треба да се нађу раме уз раме у борби против Немаца.

У осам часова приспесмо на Бојовићевске ливаде, један плато иза кога се низ косу протезала бескрајна шума, подесна за скривање и четовање.

Једном козјом стазом уђосмо у шуму и за неколико минута нађосмо се у војводином штабу, али, на жалост, без

Чеда Станојевић ич села Доње Топонице — умро.

војводе. Он је био отишао у једно село, како ми рече његов заменик, војвода Почек, 'на један важан састанак'.

Одморисмо мало коње, погледасмо војводин широки шатор и остале четничке колибе, па се кренусмо даље у потеру за војводом.

Почек није хтео да нам открије село, али нас упути на извесне људе у дрвари на Соколовици, на коју нас је пут неминовно водио, и тамо ће нам објаснити где се војвода налази.

Негде око два часа по подне стигосмо у село на брегу, под самом Соколовицом, где најзад пронађосмо војводу, како је засео у чело совре с приличним бројем народа, а поред њега поп Илија, војвода од Каљаје (шест километара од Благаја), с леве стране, а са десне, на моје највеће запрепашћење, један професор из Ниша, делегат Љотићев, који се силно изненадио што ме је ту спазио. Његово изненађење је било у овом смислу: 'Шта ли ће овде Стаљинов агент?', а моје: 'Који ме враг натера баш данас да гледам немоћно у очи народне издајнице?' Лево и десно низале су се комитске изабранице: поп Мика, поп Раша из Белољина и још једна мракна руска, логорска попускера, за кога се тврдило да је агент Гестапоа.³¹⁾

Даље, о томе, он каже: »... Додуше, при завршетку војводиног говора Марко Килибарда завика из свега гласа: 'Живела Русија!' Ми сви прихватисмо: 'Живела!'. Само се делегати Љотићеви нимало нису могли порадовати што то чују баш ту, и што виде војводу немоћног да на то реагира.

... Било је време да и ја одем до војводе јер је требало враћати се. Милан, син Косте Пећанца, уведе ме одмах код свог оца, који ме, додуше, прими не може бити љубазније.

— Видиш — рече ми војвода — од народа не могу главу да дигнем, него иди у штаб и чекај ме тамо. Ја бих, синко, право да ти кажем, волео да останеш са мном у штабу.

Међутим, видећи да он отворено преговара с Љотићевим делегатима, који су били немачки експоненти у ствари, о чему сам се већ известио од Марка Килибарде, одбих његову понуду, правдајући се да ме чека неки посао у Куршумлији, па ћу накнадно, ако је потребно, доћи у штаб.

Запита ме још да ли ми је потребно што, па кад му рекох да ми ништа није потребно, пољубисмо се и растависмо.

³¹⁾ Дневник Рада Драинца, право име Радојко Јовановић (1899—1943), књижевник и публицист, стр. 100.

Моја је група чекала на резултат, и ја им одмах објасних да је касно за оно за што смо ми дошли. Том приликом то потврдише Марко Килибарда и Љумовић, наводећи и ту чињеницу да ће још колико сутра немачки делегати доћи на преговор с Костом Пећанцем.

Та вест ме је толико ошамутила да више нисам умео ни реч да изговорим. Појахасмо коње и кренусмо натраг, сада краћим путем, пут Барлова. Са нама се упутише поп Мика и поп Илија, али ја приметих да обадве војводске попускере некако подозриво гледају на мене. Додуше, поп Илија ми исприча о лукавству војводином, верујући да ће он надмудрити све делегате, на шта му ја јавно, пред свима, одговорих:

— Е, мој оче Илија, изгледа ми да нико од вас не познаје још Немце. Чим сте ви допустили с непријатељем да преговарате, нема ништа више од ваше акције. Још сутра ви ћете сви бити у њиховим рукама само бедне играчке, што је још страшније: будне слуге, измећари и плаћеници, да гоните своју рођену браћу. Ако тај споразум војвода Пећанац постигне, одосте сви ви у немачке жандарме.

— Па ми морамо комунисте да гонимо и одговор њима је — наша пушка! — замуца поп Илија.

— Онда, оче Илија, чија буде боља! — креснух му ја право у очи.

Он обори бркове, и ми се растадосмо.

'Све је пропало', размишљао сам у себи'и Коста Пећанац сам себи копа гробницу. Јадни, излапели старац'!³²⁾

Датум када је Драинац посетио Косту Пећанца није поменут, али се види да је то било пре Плочника, када се Коста састао са Немцима, и пре његовог одласка у Шумадију и Београд. Судећи по овом документу, Плочник је формално био почетак личних контаката Косте Пећанца са Немцима. Састанак у Плочнику, према овом документу, могао се догодити између 10. и 15. августа 1941. године, јер сви даљи датуми на то упућују.

Из истог Дневника се види да је читавих двадесет дана у Топлици владала неизвесност где се налази Пећанац. Драинац каже: »... Нико није знао где је Пећанац, мада се јавно зучкало да се налази у Шумадији што је касније« и утврђено, по његовом писму објављеном у једном партизанском билтену,

³²⁾ Исто, стр. 101.

у коме се он жали на бунтовнике у Шумадији који нису хајали за њега »колико ни врана за скелецију«..

Већ првим својим акцијама партизани су јасно дали до знања народу топличког краја да ће се борити против окупатора, а поготову нападом на немачки авион у рејону села Булатовац. Пуну афирмацију и тријумф партизански покрет у Топлици добио је када су четници почели отворене преговоре са Немцима, а нарочито када је на очиглед читавог топличког народа, 11. септембра 1941. године у Прокупљу, Коста Пећанац симболично примио од Немаца 2 митраљеза, 1 немачки шмајсер и пиштољ као поклон.

Руководство народноослободилачког покрета (НОП-а) у Топлици, процењујући ситуацију у односу на четнике, у самом почетку је покушало да на сваки начин преговара са њима за вођење заједничких акција против окупатора и домаћих издајника, међу које су се тада убрајали искључиво жандарми и финанси. Такав један разговор — преговор вођен је код Ајдановачког манастира, крајем августа 1941. године, у присуству неколико угледних сељака. Тада је договорено да се заједничким снагама (партизана и четника) изврши напад на бензинске базе у рејону Умца, које су обезбеђивали Немци. Међутим, од тог споразума није било ништа јер су четници одали ствар пре него је напад припремљен. На тај начин још једном су уверени сви који су сумњали у исправност партизанске борбе и потребе за формирањем партизанских одреда. Састанку, 23. августа, присуствовале су четири четничке војводе, са око 20 четника, тобож оних који не одобравају став Косте Пећанца у односу на окупатора. Од стране руководства НОП-а присуствовала су четири друга, међу којима и Милић Ракић Мирко,³⁴ који је дошао из Београда са одређеним задатком, као представник покрајинског комитета (ПК) КПЈ за Србију, поред осталог и по питању преговора са четницима. На поменутом састанку је речено (договорено) »... да у будућим акцијама половину људства шаљу партизани, а другу половину они (четници). У оружју постојаће узајамна помоћ као и у осталом материјалу и потребама. Они (четници) су са своје стране осудили на смрт неке попове — љотићевце,

Исто, стр. 109.

³⁴⁾ Милић Ракић Мирко (1912—1943), типографски радиик, народни херој Југославије, погинуо 18. фебруара 1943. године, као комесар Јастребачког НОП одреда.

који су ирипремали преговоре између К. Пећанца и Димитрија Јботића. Ми ћемо им помоћи да издају летак против издаје Косте Пећанца. Четници добијају све наше материјале».³⁵)

Према утврђеним подацима у преговорима у Ајдановцу учествовале су четничке војводе Марко Килибарда, војвода Видовачки, војвода Милош Добричанин, војвода Прнавеја из Рибарске Бање и војвода Вујисић из Цигоља, док за војводу великопланинског, Николу Куштримовића, неки тврде да је био, а неки да није. Партизане су заступали Сретен Младеновић Мика, секретар ОК КПЈ за Ниш, Радослав Јовановић Сеља, члан МК КПЈ за Топлицу, Никодије Стојановић Татко, политички комесар Топличког НОП одреда и Милић Ракић, инструктор ПК КПЈ за Србију. Поред преговарачких страна преговорима је, према унапред утврђеном договору, присуствовало и неколико мештана из оближњих села. Један од њих био је Вукота Каличанин из Здравиха. Четничке војводе су са собом водиле и обезбеђење, док партизани нису имали никаву посебну заштиту.

И поред тога што је дошло до неког споразума, четници га се нису придржавали, чак ни они који су учествовали у преговорима. Тај састанак са мало либералнијим четничким војводама изгледа да им је био потребан да би добили у времену. Не може се рећи, такође да је народноослободилачком покрету то шкодило. Наиме, руководство НОП-а у Топлици овим поступком је уверило топлички народ, који је, иначе, догађајима из 1917. године био везан за четнике, да су партизани спремни на сарадњу у борби против окупатора и домаћих издајника. То је, уједно помогло у раскринкавању четничког покрета, нарочито од момента опредељења четника за окупатора и одлажења његових одреда у гарнизоне у којима се окупатор налазио. И пре тог састанка, као и касније, било је контаката са четничким војводама по истој линији али, као што је познато, њиховом издајом све је пало у воду.

Нема тачних података, од када датира Пећанчев споразум са Немцима, али је сигурно да је он имао везу још од самог почетка стварања — формирања четничких одреда, што се најбоље види из писма које је Пећанац послао своме заменику, 26. августа 1941. године. У њему се, поред осталог, каже:

³⁵⁾ Архив ЦК СК Србије, док. бр. 1062, Извештај ОК КПЈ за Ниш, ПК за Србију од 28—29. августа 1941.

Коста Миловановић Пећанац, четнички војвода приликом потписивања споразума о сарадњи са фон Клаусом у Плочнику 27. августа 1941. г.

»Наређење врховног команданта војводи Милошу Косанчићу^{36,1} од 26. VIII 1941. године — положај:

Као мом заступнику док сам на путу, јављам ти да ми је на расположењу стављено више пушака (од Немаца) али на жалост немам коме да их дам, јер ово није Топлица. Овде су (Шумадија) разбојници помешани са комунистима у три-четири среза узели власт у своје руке. Сва саобраћајна средства обустављена су. Преговори с Немцима иду добро. Ја се овде налазим у друштву највећих (немачких) умова. Судбина ми је доделила да ову крупну улогу одиграм баш у срцу Шумадије и на овом месту где се Карађорђе састао са својим војводама за ослобођење Србије од турског ропства. Налазим се данас у врло тешком положају због народне револуције, који је већина помажу, ако будем те среће те се њих спасемо, — спасићемо тако не само Шумадију већ и целу нашу земљу...

Братски вас поздравља ваш војвода К. Пећанац с.р.³⁷⁾

³⁶⁾ Милош Нићифоровић, кап. I класе из Раче, био је у четничком врховном штабу, погинуо у току рата.

³⁷⁾ Зборник НОР-а, том 1, књ. 2, док. 58.

И после тог срамног акта Косте Пећанца партијска организација настоји да поново дође до састанка са четничким војводама који нису компромитовани као издајници и сарадници окупатора. На састанку од четника су дошли војвода Милош Добричанин, Парнавеја и Марко Килибарда, а од партизана преговоре је водио Никодије Стојановић Татко, у присуству Николе Кокоњешевећа—Дунђерског. Ни овај задњи састанак није дао нарочите резултате, сем што се неколико војвода држало неутрално док је већина била на страни Косте Пећанца у Топлици, тј. уз окупатора.

Истина о партизанима нагло се ширила по Топлици, што су омогућиле и извесне акције које су партизани изводили и став четника Косте Пећанца. Народ у већини почиње да симпатише партизане, што се види и по томе да је већина оних који су примили четничке објаве одлазила да их врати (међу њима је био чак и четовођа). Низ малих и великих акција, војних и политичких, које је Одред имао на подручју Топлице, учиниле су да партизани постану симбол заштитника народа и борбе против окупатора и домаћих издајника. Нарочито су имале утицаја акције паљења среских и општинских архива, где су уништавани мобилизацијски спискови, чега су се сељаци нарочито бојали, и пореске књиге, чиме су се решили плаћања пореза.

ОРУЖАНЕ АКЦИЈЕ ОДРЕДА

НАПАД НА ЖАНДАРМЕ У ВЕЛИКОЈ ПЛАНИ И ЖИТОРАЋИ

Десет дана после формирања Топличког НОП одреда изведена је прва војничка оружана акција. По директиви руководства Одреда 12. августа извршено је извиђање жандармеријске станице у Великој Плани. Још увек непознати у народу као партизани, Ратко Павловић Ћићко и Војин Бајевић Вук, пошли су у »посету« попу Димитрију Божовићу у Великој Плани, иначе Ћићковом рођаку. Поп, наравно, ништа није знао ни сумњао у погледу њиховог доласка. У разговору је рођаку испричао све што је знао о жандармима, а Вук је прошетао кроз село и обишао засеоке у којима станују. После гошћења и разговора Ћићко и Вук су се вратили у Одред. Исте вечери под командом Војина Бајевића Вука, Одред је извршио напад на жандармеријску станицу у Великој Плани, у којој је било 12 жандарма. У акцији су поред осталих, учествовали и Василије Смајевић и Ратко Павловић Ћићко. Одмах по блокирању жандарми су позвани на предају. Сви су се предали без поговора и нису покушали да пруже отпор. Заплењено је сво њихово оружје и остала опрема. Заробљени жандарми су одведени на Јастребац. Након указивања на њихову издајничку улогу пуштени су својим кућама.

Борци Топличког НОП одреда пошли су у прву оружану акцију са Равништа, где се Одред, са Ајдановачког манастира, пребацио и логоровао неколико дана. Ту су доведени и жандарми заробљени у Великој Плани. Одред се ту није дуго задржао. Са Равништа се пребацио у рејон Ђулице, а затим у Бајчинске колибе, где је дошао и командант Одреда Елисије Поповски Марко.

Та права акција сижно је одјекнула по читавој Топлици, а код партизана је створила уверење да ће Одред и убудуће постизати успехе. После те акције у Одред долази још десетак нових бораца, тако да је ускоро нарастао на око 40 људи. Имајући у виду ширење борбе на подручју читаве Топлице, партијско руководство је одлучило да један део бораца, са Ратком Павловићем Ћићком на челу, упути на Пасјачу, са циљем да прикупе нове борце и да и у том делу Топлице изведу неку сличну акцију. По доласку на Пасјачу прикупљено је још нешто оружја и извршене су припреме за напад на жандармеријску станицу у селу Житорађе, где је било око 15—20 жандарма. Како број партизана није био довољан да се ова акција изведе са успехом, посебно уколико би жандарми пружили снажнији отпор, то је Ћићко одлучио да прикупи и наоружане сељаке, симпатизере НОП-а са Пасјаче и остале активисте и заједно са њима да изведе ову акцију. Акција је изведена на сличан начин као и у Великој Плани. Ноћу 22/23. августа 1941. године група од 30—40 партизана, рачунајући и наоружане сељаке и активисте, извршила је препад на жандармеријску станицу у селу Житорађи, разоружала све жандарме, запленила њихово оружје и остали материјал. Исте ноћи у рејону села Житорађа рушена је пруга и телеграфско-телефонске линије. Пре поласка у акцију Ћићко је питао сељаке, припаднике месних десетина, »има ли ко да се плаши или да не жели да иде«. Нико није хтео да остане, чак ни старији људи. Карактеристично је за ову акцију да су по први пут у саставу Одред учествовали наоружани сељаци и активисти припадници месних десетина, које ће у развоју партизанске борбе у Топлици имати врло важну улогу, нарочито у већим борбама. Овом акцијом командовао је Ратко Павловић Ћићко, а Василије Смајевић Васа био је политички комесар. О њој се у немачком извештају од 23. августа 1941. године, поред осталог, каже:

»... Данас у 2 часа изјутра једна јача комунистичка група од 30—50 људи извршила је препад на жандармеријску станицу Житорађе (12. км., југ-ист. од Прокупља) и исту разоружала и запленила сво оружје. Ова група напала је сем тога железничку пругу Прокупље—Ниш и потом одступила.. .«.³⁸⁾

Група партизана која је извршила ову акцију поново се вратила на Јастребац, док су борци, припадници месних десетина, отишли својим кућама.

Архив VII, Минхен, филм 6, снимак 623—624.

У међувремену обе групе, Пасјачка и Јастребачка, одржале су низ политичких конференција у селима на Пасјачи и у подножју Јастрепца. С обзиром на четнике Косте Пећанца у Топлици, то је био стални задатак партијских организација и партизанских јединица, тим више што су се неки четнички одреди још увек држали планина, а Коста Пећанац је покушавао да прикрије преговоре са Немцима. Због сталног контакта са народом обе партизанске групе су се омасовиле, што је захтевало и организационе промене у командовању. Од четири постојеће десетине, које су раније формиране, створене су две чете. Код Бајчинских колиба, 25. августа 1941. године, одређена је команда одреда и команде чета. За командира прве, Пасјачке чете, одређен је Ратко Павловић Ћићко, за политичког комесара Ђорђе Стојановић, а за заменика командира чете Војин Бајевић Вук. За командира друге, Јастребачке чете, одређен је Кирил Михајловски Грујица, за политичког комесара Никодије Стојановић Татко, а за заменика командира чете Никола Џуверовић Академац. Свака од ових чета имала је по четири десетине, а бројно стање чета било је од 40 до 50 бораца. Неколико дана после организовања одреда са две чете састав руководства се изменио. Никодије Стојановић Татко постао је политички комесар одреда, а Ћићко, који је стално био са Пасјачком четом, заменик команданта одреда. Дужност командира Пасјачке чете преузео је Вук Бајевић, а политичког комесара Јастребачке чете Милка Протић ЈТина.

БОРБА У БУЛАТОВЦУ

Услед кvara на мотору 5. септембра 1941. године³⁹⁾ увече на пољу изнад села Булатовца спустио се један немачки транспортни авион. О присилном спуштању тог авиона 6. изјутра руководство одреда обавестили су Љубинко Коковић⁴⁰⁾ и Милош Станимировић.⁴¹⁾ Затим је штаб одреда донео одлуку

Немци у свом извештају о именутом удесу тврде да је то било 4. септембра 1941. године у 22,00 часа и констатују следеће: »Авион Ју. 52, са ознаком 4 В.Ц.Х. са 5 чланова посаде и 12 путника, на лету Солун—Београд, принудно слетео код с. Булатовца; обавештене контроле летења Ниш и Београд. Посада и путници обезбеђени, а авион обезбеђен стражом из састава 1. батаљона 737. пешадијског пука«. (Нав—Н—Т—315, филм 2262).

⁴⁰⁾ Љубинко Коковић Вујадин, погинуо као комесар Видовачке чете 7. марта 1942. године у борби са четницима.

⁴¹⁾ Милош Станимировић Мате, генерал-пуковник ЈНА у пензији.

да изврши иапад на немачко обезбеђење авиона и истога дана организовао је непрекидно извиђање. Прилазак авиону сем са једне стране, није се могао извршити прикривено, будући да су Немци 6. септембра около посекали зелени кукуруз око њега на 50—100 метара ради своје безбедности. И поред тога ЈБубинко Коковић Вујадин уочио је да авион обезбеђује 15—20 немачких војника. Одлучено је да се напад изврши ноћу 6/7. септембра. То је било могуће јер је већина одреда била на окупу, што је значајно не толико због броја бораца већ због аутоматског оружја. Тај специфични задатак захтевао је више аутоматског оружја и бомби. У акцији није учествовао одред са читавим саставом, већ је извршен избор бораца, а борбом је руководио-командовао будући командант Топличког НОП одреда Елисије Поповски Марко. Он је формирао групу бомбаша која је имала задатак да под заштитом ватре приђе авиону и уништи га бомбама. Напад је извршен истовремено са три стране. У том нападу изненађење је изостало. Наиме, још у подилажењу један немачки војник пошао је у кукурузиште и наишао на Елисиа Поповског Марка, који га је морао ликвидирати. Развила се врло оштра борба. Немци су дејствовали из митраљеза уграђених на авиону и из оближње куће у којој су били, али је њихово дејство било врло непрецизно. Имали су и два пушкомитраљеза, што значи да су по ватреној моћи били знатно јачи од партизанске јединице. Под заштитом сопствене ватре бомбашка група, са Елисијем Поповским Марком и Војином Бајевићем Вуком на челу, успела је да баци неколико бомби на авион, али не на најосетљивија места где би га могла запалити. Борба је трајала неколико часова. Немци су имали 4 погинула и неколико рањених, док партизани нису имали губитака. Немци су писали да су ту борбу извели четници јер су желели да се не сазна за постојање партизана у Топлици. Авион је био толико оштећен да су га Немци морали транспортовати камионима. Била је то прва борба Одрета против Немаца.⁴²⁾

После борбе у Булатовцу оформљене су две чете, које су пошле на своје терене, на којима су развијале политичку активност по селима. У међувремену извршене су припреме и напад на жандармеријску станицу у селу Александрову, ноћу

⁴²⁾ У поменутом немачком извештају (НАУ—Н—Т 315, филм 2262) тврди се да је напад извршен 6. септембра 1941. године у 01,45 часова, да је напад одбијен, да је нападач користио ручне бомбе, митраљеску и пушчану ватру, те да је авион оштећен на више места.

9/10. септембра 1941. године. Ту су жандарми по први пут пружили оружани отпор, који није био много јак, те су разоружани без икаквих жртава, а затим су пуштени кућама.

ПОЛИТИЧКА АКТИВНОСТ У ТОПЛИЦИ

Да се у Топлици, почетком оружане борбе, ништа није одвијало стихијски најбоље говори жива политичка активност. Агитатори из Одред слободно време између борби користили су за контакт са народом. Јастребачка чета је уз помоћ активиста на терену организовала конференцију у селу Драгуши. Конференција је одржана у школи, у присуству више од 100 сељака. Када је конференција завршена партизани су дошли у кућу Синадина Аврамовића на вечеру. Тек што су се прикупили у кући наишли су четници војводе попа Михајла Поповића — Мике Јастреба из Блага и отворили ватру на партизанско обезбеђење. Развила се оштра борба, која је кратко трајала јер су се четници брзо разбежали. Погинулих није било ни на једној страни, четници су имали 2, а партизани једног лакше рањеног борца. Четници су напад извели мучки. То је био први оружани сукоб четника и партизана, а догодио се само неколико дана пошто је Коста Пећанац на тргу у Прокупљу примио од Немаца митраље, пиштољ и шмајсер. Тај сукоб био је још један доказ народу тога дела Топлице о сарадњи четника са окупатором.

После те неуспешне акције, да би се отупела оштрица будности код партизана, војвода поп Михајло Поповић — Мика Јастреб упутио је партизанском одреду писмо следеће садржине:

»Командиру групе партизана,

Положај

Драги брате!

Немили догађај ноћу између 17. и 18. IX дирнуо ме је до дна душе да се пролива братска крв, јер мој заменик добио је извештај да се у Гор. Драгуши налази једна пљачкашка банда а не ваши људи. У томе неспоразуму пролила се братска невина крв. Хвала богу па није било жртава.

Познато вам је да наш општи непријатељ хоће и ради да нас подели у два табора и ми међу собом гинемо па он кад добије време да убије обе групе и српски род да уништи...

Моји људи др Панта Гајића, лекар и Трајко Костић живом речју о свему обавестиће вас...

*Са свом браћом примите братски поздрав Командант Јастребачког четничког одреда Војвода Мика Јастреба.*⁴³⁾

Време ће убрзо показати дволичност четничког војводе Мике Јастреба.

Поред политичке конференције у селу Драгуши посебно треба истаћи још два политичка збора, у селу Бублици и код Ајдановачког манастира, који су одржани 28. августа, на дан црквене славе. Збор у селу Бублици одржао је Василије Смајевић Васа, у присуству војводе Душана Ђорђевића Бубличког, са око 40 наоружаних четника. Војин Бајевић Вук, као командир чете, имао је задатак да мотри и према потреби неутралише четнике док Васа Смајевић говори. Сви борци су били у приправности, а на располагању су имали и две месне десетине из Доњег Коњувца и Добре Воде, које су биле наоружане бомбама и пиштољима. Да би војводу Бубличког имали стално под контролом, послали су му на ручак и да га касније допрате до цркве два наоружана »жандарма« (Кирила Михајловског Грујицу и правог жандарма Перу, који се партизанима прикључио тих дана). Ту, на збору, Вук је био све време поред војводе и са њим је водио разговоре о разним питањима. Они су се, иначе, добро знали од раније. Војвода је био веома незадовољан када му је предочено да ће се ту говорити јавно и да ће га ђаво однети ако нешто предузме, будући да се у непосредној близини налазило око 50 добро наоружаних бораца, који су имали и пушкомитраље. Речено му је и ко су ти жандарми са њим. Уосталом, Грујица се сам открио. Када је Васа у говору поменуо Партију Грујица је узвикнуо: »Живела Комунистичка партија Југославије«. Војводи је тада било јасно ко су »жандарми«.

Збор у Ајдановцу карактерисала је масовност. То је био до тада најмасовнији збор у Топлици. На њему су говорили Ратко Павловић Ћићко, Никодије Стојановић Татко и Василије Ђуровић Жарки.

У селу Доња Речица одржана је 21. септембра 1941. године политичка конференција. Тога дана увече пала је и прва жртва Топличког НОП одреда. Наиме, према договору са активистима села, дошла је група партизана да би одржала политичку конференцију. Тога дана у селу је била црквена

⁴³⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 2, док. 58.

слава Мала госпојина. Очекивало се да ће конференцији присуствовати много људи. Вероватно би тако и било да није дошло до несрећног случаја који је поплашио све у селу. Конференција је ипак одржана те вечери, иако пред невеликим бројем присутних, а говорио је Радивој Увалић Бата. Несрећни случај који се догодио изазвао је забуну и код партизана. Кроз село је патролирао сеоски четовођа Коста Пећанац, Драгољуб Петровић, са још два пратиоца. Очито, он је на неки начин сазнао за предстојећу конференцију у селу, па је намерно, да би направио забуну и онемогућио одржавање конференције, испалио два метка из пушке. Бесциљно. Партизани су одмах појурили у правцу пуцњава, сву тројицу разоружали, али како је у једној пушци, узетој од разоружане сеоске патроле, био метак у цеви, а иста је била откочена, партизан Миодраг Николић Ђура несмотрено је додирнуо обарач и смртно се ранио од чега је сутрадан умро.

Како на подручју Топлице није остало много окупаторских снага, поставило се питање ко ће бити главни носилац борбе против народноослободилачког покрета на тлу Топлице. На то питање одговорио је четнички војвода Никола Куштримовић, који је учествовао у преговорима у Ајдановцу, када је уз помоћ још неких четничких одреда, 27. септембра 1941. године, са својим одредом извршио напад на партизански логор у Бајчинским колибама на Јастрепцу. Захваљујући доброј обавештајној служби са терена Јастребачка чета Топличког НОП одреда дознала је да четници припремају напад, те се благовремено повукла на Мали Јастребац. У раним јутарњим часовима око 250—300 четника и мобилисаних сељака извршили су опкољавање Бајчинских колиба и отворили ватру. Али, како у колибама није било никога, извршили су јуриш на празне колибе, које су после тога спалили. Та акција четника не би имала никаквог значаја, па ни потребе да се спомене, да јој није претходило немачко бомбардовање и митраљирање поменутих колиба. Наиме, тада се по први пут јавно испојила сарадња Немаца и четника Косте Пећанца у борби против партизана. Немци су поподне 26. септембра 1941. године, са два своја авиона, више од једног сата кружили над Бајчинским колибама, митраљирали их и бомбардовали лаким бомбама. Четници су на том месту нашли неколико неисправних пушака, које су партизани оставили и ухватили су једног сељака из села Микуловца, који се ту моментално

Коста Миловановић Пећанац на челу четничке колоне улази у Прокупље 11. септембра 1941. г.

нашао. Орган Недићеве владе »Ново време« ту акцију је означио као врло значајну.⁴⁴⁾

Поседањем Прокупља, Куршумлије, Блага и појединих општинских центара, четници Косте Пећанца почели су преузимати целокупну власт на територији Топлице, мешајући се чак и у послове окупаторских органа власти. Поседање су извршили 11. и 12. септембра 1941. године и већ 1. октобра 1941. године војвода Коста Пећанац издаје своју наредбу у улози властодршца. Она гласи:

»Наредба

Наређујем војводи Бубличком Душану да ову Наредбу саопшти војводама немирних елемената да се повуку одмах кућама и наставе миран домаћи живот. Пошто до сада нису извршили никакве злочине доле стога могу са мојом гаранцијом слободно живети код својих кућа, чија се безбедност, мојим печатом и потписом гарантује од сваке власти.

Сваки ће бити смрћу кажњен који буде ширио штетну рушилачку акцију противу српског народа. Рок 5 дана по саопштењу ове моје наредбе.

⁴⁴⁾ »Ново време« од 30. септембра 1941. године.

Горски штаб свих четничких Команданата свих четничких одреда бр. ... службено ... одреда војвода 1. октобра 1941. године ... К. Пећанац, с.р.»⁴⁵⁾

Положај

Печат

Наредбу је на Пасјачу, код Петкове колибе, донео један четник у униформи наредника, из четничког одреда војводе Бубличког, само неколико дана пре напада Топличког НОП одреда на Прокупље. Стицајем околности командир Пасјачке чете, Војин Бајевић Вук, затекао се сам у логору. Прочитао је Наредбу и на полеђини исте, према сећању, написао је одговор не баш пристојним речима, а сличну је поруку послао и »војводи«, свом личном познанику. Вероватно изазван за њега непристојним одговором, после дан-два Пећанац је допринео да се упуте немачки авиони — штруке на Пасјачу, које су је у ниском бришућем лету и са карактеристично оштрим и застрашујућим звуком надлетале, као и читаву Топлицу.

НЕОСТВАРЕНА АКЦИЈА

Док је Одред подељен по четама одржавао политичке конференције и сакупљао оружје на подручју Топлице, Окружни комитет ОК КПЈ за Ниш заједно са партијским руководством за Топлицу и командом Топличког НОП одреда вршио је припреме и извиђања Кажњеничког завода у Нишу, ради напада њега. Кажњенички завод је требало напасти из два разлога: прво, ради ослобођења политичких затвореника којих је много било у затвору, чиме би се омасовио и Топлички НОП одред, и друго, да би се остало доследан принципима борбе против окупатора, јер је Топлички НОП одред у то време био суочен са чињеницом да на подручју Топлице нема окупаторских снага осим квислинга. Кажњенички завод су тада чували жандарми, а било је нешто и Немаца. Напад је брижљиво припреман. Међутим, та акција је пропала издајом Сибина Тројановића из села Влахова, који је био на издржавању казне у Кажњеничком заводу и отуда наводно побегао, што није утврђено, а овога пута требао да

Зоорник НОР. том I, књ. 2, док 58.

послужи као путовођа.⁴⁶⁾ Када је колона од скоро 200 људи прелазила реку Топлицу код Бериља Сибин се изгубио. Убрзо су га Петко Вуковић и Војин Бајевић Вук пронашли како прелази јаз код воденице Пантовића. На власника воденице се и до тада сумњало да је у дослуху с непријатељем. Пошто је закључено да је Сибин преко њега послао поруку о намераваној акцији партизана, одустало се од акције, а јединице су враћене на Пасјачу. Месне десетине су отпуштене кућама, а на Јастребац је послата порука да је планирана акција откривена, те да се тај део Одрета врати у базу. Сибин је давао партизанима податке о распореду страже како би штаб Одрета разрадио план за напад па је тако тачно знао партизанске намере. О томе је на време обавестио Немце, те су они уочи напада на Кажњенички завод довели батаљон својих војника, као појачање Кажњеничком заводу. То је условило да су Немци наредна два дана авионима извиђали Пасјачу и бесциљно митраљирали и бомбардовали ручним гранатама истакнуте објекте, где је, према њиховој оцени, требало да буду партизани (шумице, пропланци, раскрснице итд.)

Пошто је немачко појачање стигло у Кажњенички завод, 6. добровољачки одред Недићеваца упућен је у правцу Пасјаче да нападне партизана. Тај одред се 7. октобра 1941. године сукобио са једном четом партизана у рејону села Речице, где је погинуло неколико Недићевских војника.⁴⁷⁾ У међувремену, један вод Пасјачке чете је у рејону Дољевац рушио железничку пругу и ту се сукобио са немачком патролом. Пруга је порушена, један Немац рањен, о чему су писали и Немци у свом дневном извештају. ^

Надлетање авионима и бомбардовање Пасјаче и насиља бубличких четника био је непосредни повод за извршење још једне акције. Наиме, команда Одрета је одлучила да пре него што предузме друге акције разоружа четнички одред војводе Душана Бубличког, који је био на планини и могао је својим обавештавањем Немаца о кретању и прикупљању партизана да нанесе штету. Приликом разоружавања четника војводе Бубличког није дошло до неких већих борби, али је ипак један четник погинуо. Војвода није ухваћен. Том приликом заплениено је више пушака и један пушкомитраљез.

⁴⁶⁾ Сибин Тројановић је због издаје био кажњен.

⁴⁷⁾ Архив VII, кут. 26, док. 11/2.

⁴⁸⁾ Архив VII, Минхен 6—I, микрофилм, 173. • -

НАПАД НА ПРОКУПЉЕ

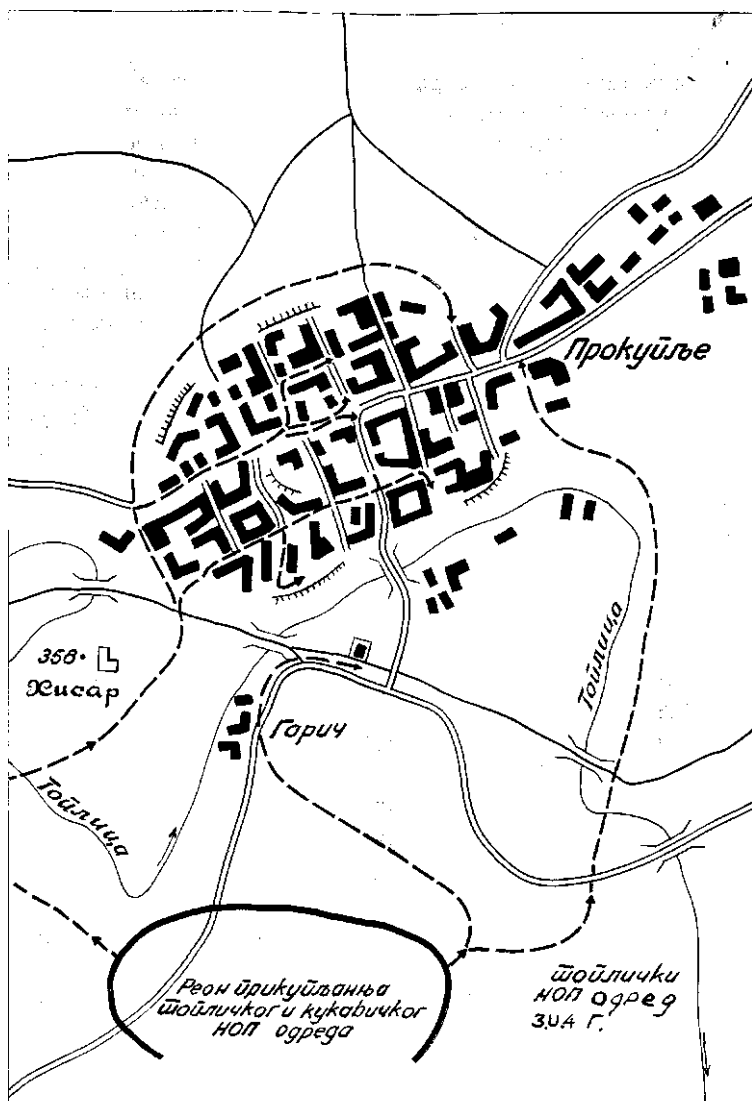
Како је Топлички НОП одред био на окупу, штаб Одрета да би извео једну већу акцију, јер су борци за њу психички били припремљени, донео је одлуку да расположивим снагама изврши напад на Прокупље. У граду су се тада налазили жандарми и четници Косте Пећанца, под непосредном командом војводе попа Раше Кнежевића. Према подацима о бројном стању непријатеља у граду то је било сасвим реално. Да би напад потпуно успео, штаб Одрета је затражио и помоћ од суседног, Кукавичког (Лесковачког), НОП одрета у људству и аутоматском наоружању. Штаб Кукавичког (Лесковачког) НОП одрета упутио је једну чету, добро наоружану, која је на Пасјачу стигла 8. октобра 1941. године. Све припреме за напад извршене су 8. и 9. октобра, направљен је план напада и организовано је садејство са месним десетинама из Прокупља, које су тада бројале око 30 активиста. Од 7. до 9. октобра 1941. године, увече, штаб Топличког НОП одрета непрекидно је обавештаван и о најмањим променама код непријатеља, а оне су биле врло честе, нарочито код четника. Четнички одреди су одлазили и долазили, те се ради тога морало будно пратити њихово кретање да се не би десило нешто непредвиђено. Деветог октобра 1941. године око 23. часа, Топлички НОП одред, једна чета Кукавичког (Лесковачког) одрета и неколико месних десетина кренуло је са Пасјаче у напад на Прокупље. Укупно је било нешто више од 100 бораца, са 12 пушкомитраљеза и доста бомби. Напад је требало да отпочне у 1.00 часова ноћу 9/10. октобра 1941. године, међутим почео је нешто раније. Приликом прилажења Пасјачке чете код Синдикалног дома непредвиђено су наишли на стражара, који је одмах ликвидиран, па је борба одмах отпочела. То је и условило нешто ранији почетак напада. Прво је разоружана градска стража.

План напада је предвиђао дејства против четника и жандарма који су били размештени у зградама основне школе, старе и нове гимназије, соколане и против обезбеђења поште и среског начелства. Како су сви објекти груписани, напад је требало извести у четири правца, тј. са западног правца од Хисара, од железничке станице са јужне и југозападне стране из правца брда Губа и Николчиног млина са истока, као и из правца Боровњака са севера. С тим циљем формиране су

четири иападне колоне. У првој колони била је Јастребачка чета, која је ишла правцем Николчин млин — Черкеска мала — Основна школа — Стара гимназија. Део те чете избио је према Боровњаку и отуда напао основну школу. У другој нападној колони била је Пасјачка чета, која је наступала правцем Грчки млин — подножје Хисара — Табак мала — Југбогданова улица — Соколана, где су се налазили жандарми. Трећу нападну колону чинила је чета Кукавичког (Лесковачког) НОП одреда, која је имала задатак да се у подножју Хисара (код цркве) одвоји од Пасјачке чете и улицом Краља Милана (сада Таткова), избије на зграду Среског начелства, са циљем да се што брже ослободе политички затвореници. По избијању на Царину Пасјачка чета је продужила основним правцем. Код Николића апотеке наишао је један четник. Не знајући о чему се ради упитао је: »Шта је бре ко сте ви«? Партизани су му одговорили: »Наши смо дођи«. Чим је дошао био је разоружан и поведен као заробљеник. Убрзо су жандарми отворили ватру из Соколане и погодили га. Четврта, најслабија колона, из састава Јастребачке чете остављена је у рејону железничке станице ради разоружавања четника у Гарићу и обезбеђења дејства, тј. извођења акције у самом Прокупљу из правца Ниша на друму, који води за Дољевац и Прокупље. Ова група је истовремено имала задатак да разруши мост на реци Топлици.

Напад је отпочео једновременно са свих страна. Отпора скоро да и није било, док се није дошло до поменутих објеката. Кад су јединице пришле објектима извршен је једновременно силовит јуриш, тако да су четници и жандарми били збуњени. Борба је трајала врло кратко, свега један сат. Четници и жандарми су се предали. У тој краткотрајној борби погинуло је око десетак жандарма и четника, док их је 60 заробљено. Поред тога разоружана је сва градска полиција која није ни учествовала у пружању отпора, те они нису ни заробљавани. Ослобођени су политички кривци и други затвореници. Неколико ослобођених политичких криваца, жена и мушкараца, одмах су ступили у партизане. Заплењен је један митраљез, око 100 пушака, доста санитетског материјала и др.

Уз помоћ месних десетина из Прокупља похватани су скоро сви шпијуни и Љотићеви агенти у граду, који су заједно са заробљеним жандармима и четницима поведени на планину Видојевицу. Од њих је касније седам стрељано. Такође, зароб-

Скица број 1. Борба за ослобођење Прокупља 9.10.1941.

Легенда:

Наше снаге ————→
Непријатељске снаге ~~~~~

Напад партизана на Прокупље 9. октобра 1941. г.

љен је и срески начелник, за кога је касније заменом ослобођена група партизана коју су четници заробили. Међу размењеним партизанима били су и Милић Ракић Мирко, Живан Чиклован Тоза и Срба Андрејевић Столе. Замењено је и пет партизана из Копаоничког одреда које су четници заробили и довели у затвор. Међу њима су били Драгица Ђуровић, Александар Ивановић Сокол, Милован Самарџић, Благоје Ковачевић Гавро и његова супруга Вера. У граду је спаљена општинска и среска архива за срез прокупачки и добрички, архива пореских управа и архиве жандармеријских станица и других установа, које су могле послужити окупатору. Док су главне снаге деловале у граду група на железничкој станици је покушала да сруши мост, разоружала жандарме на железничкој станици, дочекала воз, поскидала све путнике и са њима одржала збор, али је пре тога заробила четнике, пратиоце воза, који су се супротстављали извршењу овог задатка. Том приликом убијен је један жандарм. Такође је наређено машиновођи да подложи машину и иста је под пуном паром, без машиновође, пуштена у правцу Ниша. Том приликом машиновођа је изјавио: »Никад је слађе нисам подложио него сада, само ме интересује да ли ће стићи у Ниш«. Машина се зауставила тек негде код села Међурова када је наишла на песак који је набацало железничко особље.

Партизани у борби за Прокупље нису имали жртава, сем лакше рањеног командира Пасјачке чете Војина Бајевића Вука. Карактеристично је да су у нападу на град први пут учествовале месне десетине и да је напад изведен у садејству са снагама, месним десетинама, које су се налазиле у Прокупљу. Акција је имала велики политички значај, јер је после ослобођења неколико места у западној Србији Прокупље било једино веће место које је ослобођено у јужној Србији. Посебан политички значај ослобођења Прокупља је у томе што је оно било центар Топлице, за коју су и на основу обећања Косте Пећанца Немци рачунали да је сигурна. Ма колико се Немци трудили да прикрију постојање партизана у »Пећанчевој Топлици«, ипак су и ову велику акцију у својим извештајима регистровали, мада врло стидљиво:

»... 10. Х извршен је напад на железничку станицу у Прокупљу. Станица је опљачкана, а мрежа воза разорена...«⁴⁹⁾

⁴⁹⁾ Архив VII, Минхен, 3—1, микрофилм 161. . . ,

Напад на Прокупље имао је посебно значење и за народ топличког краја, јер се у њему манифестовала снага партизанског покрета на том подручју. Тиме је створена широка могућност за даље ширење покрета и омасовљавање Топличког НОП одреда.

БОРБЕ НА ПАСЈАЧИ

Вероватно као одговор на партизанска дејства у непосредној близини Ниша, Немци су истог дана известили да је у Нишу отпочео рад новоформираних војноуправних команди — фелдкомандантуре (РемкоттапдапШг), које су се делиле на крајскомандантуре (Кге1\$коттапдап1:иг) — окружне војноуправне команде, а њима су биле потчињене ортскомандантуре (Ог18коттапдап1:иг) — команде места.⁵⁰⁾ Штаб Косте Пећанца приступио је концентрацији свих четничких одреда са територије Топлице и Лесковца у рејонима: Житорађа, Прокупље, Белољин и Житни Поток, ради напада на Топлички НОП одред, који се, према процени четничког штаба, налазио на планини Пасјачи, са циљем да га окруже и потпуно униште. Поред концентрације четничких одреда сваки војвода добио је овлашћење и био је обавезан да изврши мобилизацију свих раније »организованих« — пописаних сељака, а нарочито оних који имају оружје, без обзира да ли су »организовани«, тј. да ли су приступили четничком покрету или не. Парола са којом су четници приступили мобилизацији сељака је била: »Идемо на Арнауте, Арнаути су се побунили и хоће преко Преполца«. Рачуна се да су четници за ову акцију припремили око 3.000 људи, од тога око две трећине мобилизованих сељака. Дванаестог октобра 1941. године скоро све четничке снаге предвиђене за напад биле су на унапред означеним рејонима. Поред мобилизације људства окупатор је ставио на располагање четницима огромна материјална средства за исхрану и награду четника. Пекаре у Прокупљу, иако је већ било заведено ограничење у потрошњи хлеба, месиле су хлеб у неограниченим количинама и могао га је подизати ко хоће. Поред тога четници су вршили реквизицију стоке, коју су клали и припремали су пуне казане јела за исхрану мобилизованих сељака.

⁵⁰⁾ Архив ВИИ, Минхен, 3—1—660, немачки извештај од 9.X 1941. године; Војна енциклопедија, II издање, том 9, стр. 60ц.

За почетак напада био је предвиђен 12. октобар 1941. године, те су тог јутра четници кренули из својих рејона прикупљања у правцу планине Пасјаче, са циљем да је опколе а затим да приступе уништењу партизана на њој.

Четничке снаге из рејона Житног Потока кренуле су у неколико колона правцем Житни Поток—Јовине Ливаде—Пасјача; Статовац—Старо село—Ђуревац—Јовине Ливаде; Ргаја—Ргајски вис—Бели Камен. Назив четничких одреда који су са тих праваца наступали није познат, једино се зна да су на овим правцима биле најјаче четничке јединице. Ако се има у виду да је и командно место Косте Пећанца било у Житном Потоку, са ког је требало да руководи операцијом, онда је ова претпоставка реална и сасвим могућа.

Из рејона Белољина, преко села Шарене букве и планине Видоваче ка Белом Камену и Јовиним Ливадама, требало је да наступа са својим одредом Костин син, Милан Пећанац. Овај одред је био најбројнији по саставу активних четника.

Из рејона Прокупља, преко села Растовнице и Бучинца ка селу Јовине Ливаде и Пасјачи, требало је да наступају четнички одреди попа Илије Симића — војводе барбатовачког и војводе попа Михајла Поповића — Мике Јастреба из Блаца.

Војвода Никола Куштримовић са својим одредом и највећим бројем мобилисаних сељака и са још неколико мањих четничких одреда требало је да наступа правцем Житорађа—Коњарник—Дебели Луг—Пасјача, а војвода Душан Ђорђевић Бублички из рејона Кожинце у правцу Пасјаче.

У таквом распореду четничке снаге требало је да стигну на планину Пасјачу 12. октобра 1941. године и ту да опколе Топлички НОП одред. Карактеристично је да чим је учињен распоред снага неке четничке јединице су кренуле на извршење задатка. Четнички штаб није предузео потребне мере да установи где се у ствари, налазе партизанске снаге, каква је њихова јачина, распоред и др. Топлички НОП одред у том моменту није се налазио на планини Пасјачи, већ на Видојевици, те сама та чињеница говори да је план четника мање-више био осуђен на пропаст.

До сукоба између партизанских и четничких снага дошло је 12. октобра 1941. године. Наиме, чета Кукавичког (Лесковачког) НОП одреда, која је учествовала у нападу на Прокупље, кренула је тога дана изјутра да се врати на свој ранији терен. Услед магле и необавештености чета је поподне неоче-

кивано наишла на један четнички одред у селу Нови Ђуревац. Не знајући о коликим се четничким снагама ради, а поготову да се ради о концентрацији четника, чета је из покрета, без припрема, извршила јуриш на село и за кратко време успела да разбије изненађене четнике који никако нису ту очекивали партизане. Претпоставља се да су четници извели погрешан закључак да су партизани пошли директно да њих нападну. То је код њих створило убеђење да су партизанске снаге знатно веће него што су у ствари биле. Четници су претпостављали да партизана има неколико стотина. У тој борби заробљено је више четника, а доста их је и погинуло. Остаци су се разбежали на све стране. Партизанска чета није имала никаквих губитака. По разбијању ових четничких снага чета Кукавичког (Лесковачког) НОП одреда продужила је марш ка Јабланици, ништа не слутећи о концентрацији четника и њиховој намери.

Тај сукоб је знатно утицао на морал четника који су се спремали за једну офанзивну акцију. Нарочито је негативно утицао на четничке одреде који је требало да нападају из правца Житни Поток, јер су се разбежани четници из села Нови Ђуревац врло панично понашали и деморализаторски деловали. То је у даљем развоју ситуације много користило Топличком НОП одреду, јер са те стране више није било напада.

Команда Топличког НОП одреда била је обавештена, али не детаљно, да четници убрзано врше мобилизацију и да се припремају за неку акцију. Могло се претпоставити да четници припремају акцију против партизана, будући да су партизани напали и ослободили Прокупље, што је за њих било врло поражавајуће, нарочито код њихових господара Немаца. Међутим, време и план, а поготову снаге које ће у тој акцији учествовати, нису се у тим подацима могле назрети. Да је команда Одред имала тачне податке највероватније да и чета Кукавичког (Лесковачког) НОП одреда не би тога дана кренула на свој терен, већ би остала да под командом Топличког НОП одреда учествује у разбијању четничке концентрације. На основу добијених података, а вероватно и према раније припремљеном плану, Топлички НОП одред, пошто је пустио заробљене четнике у Прокупљу 12. октобра-поподне, извршио је покрет преко Великог Осмака ка Белом Камену и Јовиним Ливадама, не знајући ништа о борби коју је водила чета

Кукавичког (Лесковачког) НОП одреда. Тога дана, поподне, група партизана, са Петком Вуковићем на челу, сукобила се са неким извиђачким деловима четника, а затим се упутила у правцу Одред.³¹⁾ Та група партизана сусрела је Одред који се налазио у покрету и обавестила га о ситуацији. Кад је чело колоне Топличког НОП одреда, тј. претходница, избила на к. 886, која се налази на путу између Белог Камена и Јовиних Ливада, уочила је једну четничку колону која је из правца села Бучинци ишла ка Јовиним Ливадама. Чело четничке колоне већ је пристизало ка Јовиним Ливадама. Њихова јачина била је око 250—300 четника. То је био четнички одред попа Илије Симића, војводе барбатовачког, који је не слутећи да ће се сresti са партизанима ишао да изврши свој задатак — блокирање Пасјаче. Команда Топличког НОП одреда чим је добила извештај о покрету четника издала је наређење да се одмах развију у стрелце са циљем да изврше јуриш на четнике. Тог момента одстојање између партизана и четника било је око 500—600 м. Чим се Одред развио за борбу отворена је снажна пушчана и митраљеска ватра по четничкој колони. Очито изненађен и уплашен снажном ватром, део четничког одреда одмах се дао у панично бекство, док се један мањи део четника, који је већ избио на гробен, снашао и запосео групу кућа и одмах одговорио ватром. Штаб одреда издао је наређење да се Одред пребацује по групама на први гробен од полазног положаја. По избијању на гробен партизани су извршили јуриш. Два пушкомитраљеза, дејствујући преко глава бораца који су вршили јуриш, онемогућили су четнике који су посели положаје и куће на Јовиним Ливадама да јуриш одбију. Када се Одред приближио на око 50 м четници су почели бежати на све стране: ка селу Бучинцу, Пасјачи и Гласовику. У тој борби погинуло је пет четника, више их је рањено, а десетак заробљено. Од заробљених четника штаб Одред је дознао за план Косте Пећанца, јачину четничких снага које су ангажоване за извршење тог плана, као и њихов распоред. На основу добијених података штаб Одред је донео смелу али у датој ситуацији веома правилну одлуку да са читавим одредом иде преко Пасјаче и офанзивним дејствима из обруча, по унутрашњим правцима, напада четнике и у деловима да уништава њихове снаге, не дозвољавајући им да се групишу и једновременно отпочну са нападом.

³¹⁾ Стенографске белешке са састанка учесника НОР-а, 6. децембра 1960. године, код аутора.

Пре долаека Топличког НОП одреда на Пасјачу четнички одред војводе Николе Куштримовића је 12. октобра увече, са око 250—300 четника и сељака, избио на Пасјачу и сместио се у јужним кућама села. Њему се прикључио и део четничког одреда разбијеног на Јовиним Ливадама, што је допринело и њиховој деморализацији.

Штаб Топличког НОП одреда радио је у духу донете одлуке. Чим је сазнао за четнике у селу Пасјачи, одлучио је да их у ноћи 12/13. октобра блокира и у зору нападне, те у том циљу организовано је извиђање, што није било тешко јер је у Одреду било доста мештана. Успеху је нарочито допринело постављање заседе на путу Јовине Ливаде—Пасјача, која је ухватила четничку патролу и тачно дознала распоред четника по кућама и знаке за распознавање (паролу). За остварење пуног успеха по замисли штаба Одред, много су допринеле атмосферске прилике. Услед лошег времена постигло се потпуно изненађење. Четници нису очекивали напад ноћу, по снегу и киши. У једночасовној борби постигнут је потпун успех. Погинуло је десет четника, а толико их је сигурно било и рањено. Заробљено је око 130 и заплењено неколико пушкомитраљеза, 1 лаки митраљез и око 100 пушака, неколико пиштоља, доста ручних бомби и муниције. Поред тога заплењено је више ћебади и друге опреме. На страни партизана није било мртвих ни рањених. Војвода Ника Куштримовић, који је био у кући Бошка Радуловића када је кућа опкољена, снашао се, пресвучао у женско одело добијено од жене Бошка Радуловића—Зулетића и успео је да побегне.

Са заробљеним четницима поступало се хумано. У борбама на Пасјачи било је заробљено око 250 четника—сељака. Сви су били смештени у селу Пасјачи, где су остали два дана. Правилан, могло би се рећи пријатељски однос према тим људима утицао је на њих и на формирање става према народноослободилачкој борби и партизанима.

Сутрадан по заробљавању четници су били постројени пред кућама у којима су се налазили. Дошао је заменик команданта Одред, Ратко Павловић, упитао их како се осећају, разговарао са њима о циљевима борбе, питао их да ли имају дувана. Неколико четника му понудише да запали. Међутим, Ратко Павловић рече једном партизану: »Донеси онај цак са дуваном и подели га овим људима«. Четници су га зачуђено гледали. Са заробљеним четницима два дана се

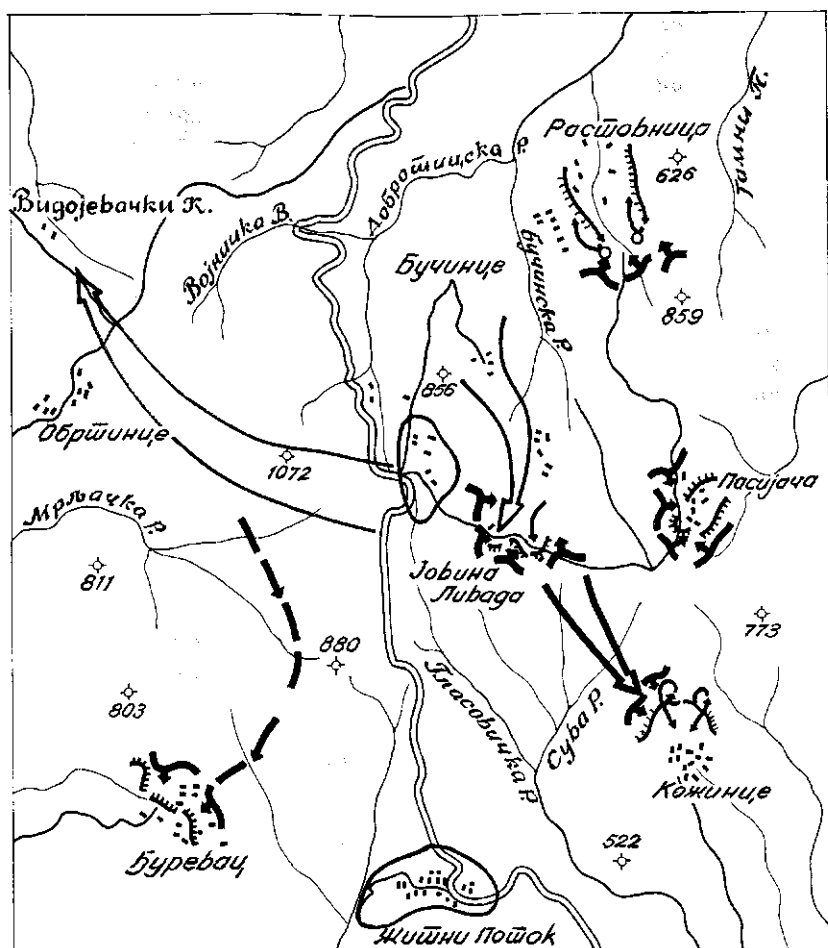
спроводио добар политички рад. Разиим предавањима упознани су са циљевима народноослободилачке борбе, са издајом Косте Пећанца, Милана Недића и других. Ту су одлазили борци Одред и сељаци са Пасјаче и са сваким од њих разговарали.

Такав правилан однос утицао је на све заробљенике. Њима су четничке главешине о партизанима говориле другачије од онога што су видели својим очима. А за два дана они су видели и научили много из живота партизана.

За све време добијали су храну као и борци Одред. Пре него што су их пустили кућама политички комесар Одред одржао је кратак говор, а затим је сваком дато онолико новаца колико му је било потребно да плати воз до своје куће.

Пре поласка многи четници тражили су да остану у Одреду. Неки су и остали, а неким је речено да дођу касније. Док су заробљени четници били на Пасјачи, четници који су побегли за време борби и реакције у Топлици ширили су вести како су сви заробљени четници у борби на Пасјачи стрељани. Међутим, доласком у своја села ослобођени четници су демантовали сва та злонамерна тврђења.

Имајући у виду четнички план, који је добрим делом био откривен од заробљених четника штаб Топличког НОП одред одлучио је да се већ 13. октобра поново врати ка Јовиним Ливадама и одатле изврши напад на села Житни Поток и Гласовик, где се налазио штаб четника Косте Пећанца. Ради обезбеђења кретања Одред је истурио претходницу јачине једне ојачане десетине са два пушкомитраљеза, са задатком да што пре избије на к.886, која је доминантна у односу на Бели Камен и Јовине Ливаде, да исту поседне и обезбеди покрет Одред. Десетина се у подножју коте развила у стрелце да не би дошло до неког изненађења. Како се на самој коти налази кућа Тодора Бојовића, то је још више захтевало такву меру опрезности. Пракса је показала, иако није било никаквих података, да је командир правилно поступио што је десетину развио у стрелце. У кући Бојовића налазио се скоро читав један четнички одред. Кад је десетина пришла на око 50 метара до куће угледала је четнике. Не мислећи много о њиховом броју отворили су ватру на све отворе куће (врата и прозоре). Четници су почели да пружају отпор и да се пребацују под заштитом ватре. На вратима је погинуо војвода Филип Бањац који је командовао овим тзв.

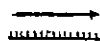

Скіца броў 2. Дзводневныя борбы на Пасіўячы

Легенда:

Нашы снагі

Нейтралізавальскія снагі

Борбы на Пасіўячы 12. і 13. октэбра 1941. г.

елитним одредом Коете Пећанца. Борба је трајала свега 20 минута. После погибије војводе код четника је настала општа паника. Позвани су на предају, чему се преосталих 36 четника и одазвало. Погинуло је 10 четника, међу којима и војвода Баћац, а много више их је рањено у бекству. Партизани су у тој краткотрајној борби имали једног лакше рањеног борца.

Губитком овог елитног одреда Коста Пећанац је био и морално поражен. Његов син, Милан Пећанац, који је са својим одредом био у школи у Белом Камену, када је чуо да је Баћац погинуо и да му је одред разбијен, са својим одредом који је бројао око 400 четника и мобилисаних сељака, побегао је одмах преко села Топонице не ступајући у борбу. Према претпоставци која је сасвим могућа, Милан Пећанац и војвода Баћац, требало је да се састану на Јовиним Ливадама код к.886 и да заједно продуже напад у правцу Пасјаче.

Док се Топлички НОП Одред прикупљао за напад на Житни Поток у рејону Јовине Ливаде, војвода поп Михајло Поповић — Мика Јастреб са својим одредом је из правца села Растовнице наступао према Пасјачком вису. Сељаци из Пасјаче, организовани у месне десетине, под командом Петка Вуковића (активног партизана), сачекали су овај четнички одред и на њега отворили ватру. Четници поплашени поразом осталих четничких одреда, дали су се у бекство по групама ка селу Растовници и Прокупљу. Месне десетине су извршиле јуриш и том приликом убиле су неколико четника и више њих раниле, а неколико их је заробљено. Слично се догодило и са четничким одредом Душана Ђорђевића, војводе Бубличког, који је изнад села Кожинце наишао на део снага Топличног НОП одреда. Партизани су посели положаје и пустили четнике да им приђу на блиско одстојање, а затим су отворили паклену ватру по њима. Четници су отварањем ватре били толико изненађени да су почели да беже бацајући са себе оружје и опрему, а нису испалили ни један метак. И ту је погинуло неколико четника, десетак их је заробљено, заплењено је много пушака, 1 пушкомитраљез и доста опреме.

Штаб Одреда је припремао 14. октобра напад на Житни Поток, где се налазио штаб Косте Пећанца. У међувремену, Пећанац је послао своје парламентарце да преговарају. Штаб Одреда их није примио. Одбио их је с образложењем да су преговори већ раније вођени, али се четници нису држали закључака донетих на преговорима, те се са њима не може

преговарати све док се не одрекну Косте Пећанца и служења окупатору. Кад су се парламентарци вратили Кости Пећанцу, он је прикупио свој штаб и побегао у правцу Лесковца, тако да до напада на Житни Поток није ни дошло. Карактеристично је за борбе на Пасјачи да обе стране нису довољно познавале ситуацију, ниједна страна није вршила потребна извиђања, тако да се могло десити изненађење било код партизана било код четника. Чињеница је да се штаб Топличког НОП одреда врло брзо снашао и у конкретној ситуацији правилно радио, док су четници без одржавања одговарајуће везе и обједињене команде по деловима тучени и тако су претрпели пораз.

Био је то први јачи сукоб са бројним непријатељем. Одред се на време одлучио да пређе у противофанзиву, тако да четници, иако су пошли у напад на партизана, нису извршили ни један напад већ су стално били нападани, трпели велике губитке и присиљавани на повлачење и бекство. То је било једно велико искуство за партизанае.

Услед спорног рада четничке команде и слабе организације успех је изостао, мада се радило о великој бројној надмоћности четника Косте Пећанца (око 30:1). Знатну улогу у тим борбама имао је и морал, кога код четника није било. Мобилисани сељаци када су видели да су преварени нису хтели да се боре, те су тако деморализаторски деловали и на активне четнике. Такође, неискуство у борби, слаба војничка организација, недисциплина у редовима четника учинили су да и поред велике бројне надмоћности буду војнички потпуно разбијени. После претрпљеног пораза на Пасјачи положај Косте Пећанца у Топлици био је потпуно неодржив, јер су његови четници у Топлици били потпуно политички и војнички ликвидирани, те су те борбе представљале почетак краја четничког покрета у Топлици.

Руководство Топличког НОП одреда је и поред такве припреме четника имало могућности да се извуче у правцу Јастрепца и Јабланице и да избегне борбу с надмоћним непријатељем. То, ипак, није учињено јер се и поред слабе обавештености о тачном стању непријатељских снага одлучило на брзе и смеле акције, што је довело до успеха. Пораз четника на Пасјачи значио је војничку и политичку победу над четништвом у Топлици уопште, иако су четници остали убеђени да је на Пасјачи било бар неколико стотина партизана.

Борбе на Пасјачи показују да активна дејства, чак и са слабијим снагама, могу да доведу до потпуног успеха, ако се правилно ради и одлуке доносе на време. Топлички НОП одред, иако у условима скоро потпуног окружења, успео је да забележи изузетно велику победу, гледано не само са војничког већ и са морално-политичког аспектa.⁵²¹

У јеку концентрације четника на Пасјачи група партијских руководилаца Никола Кокоњешевећ Дунђерски, Конрад Жилник Слободан и Миша Обрадовић, враћајући се из Ниша где су били по задатку у Окружном комитету КПЈ за Ниш, са собом су повели и групу београдских радника који су упућени у Топлички НОП одред. У групи су се налазили Милић Ракић Мирко, Чиклован Живан Светозар и Срба Андрејевић Столе. Њих шесторица пошли су ауто-таксијем из Ниша и када су дошли до испред села Житорађа упали су у четничку заседу. Чим су четници војводе Драгутина Живковића зауставили такси, Слободан, Миша и Дунђерски покушали су да при изласку из опкољеног аутомобила побегну, отварајући ватру из пиштоља. Међутим, сви су били погођени по једним метком. Миша и Слободан, иако рањени, успели су да побегну и дођу до Растовнице, одакле су одведени код партизана на планину Видојевицу. Дунђерски је пао крај једног извора, близу села Смрдића, где га је сустигао четовођа Велимир Галић, предратни поднаредник и убио га код Гласиначке цркве. Мирко, Светозар и Столе, рачунајући да ће се као невини грађани, уз помоћ исправа које су поседовали, извући, нису ни покушали да беже, те су их четници заробили и као заробљенике држали неко време у једном подруму у Житорађи, а затим су их спровели у четнички штаб у Прокупље. Они су заједно са неколико другова из Копачничког НОП одреда, касније замењени за четничке функционере и среског начелника, које су партизани заробили.

У сећањима на те догађаје Жива Чиклован Тоза, поред осталог, каже: »Напад на Прокупље је претстављао преломну акцију, да не кажем судбоносну, али у оној ситуацији 1941. године и јесте судбоносна и такав акценат треба јој дати. Ево, из ког аспекта ја гледам на то. Нисам мислио да се осврнем на наше заробљавање, али хоћу због акције на Прокупље.

⁵²¹ Борбе на Пасјачи обрађене су према прикупљеним сећањима учесника. Писаних докумената за сада нема. Користио сам стенографске белешке учесника НОР-а које се односе на те догађаје и квислиншки лист »Ново време« од 23. октобра 1941.

Ракић, Андрејевић и ја били смо компромитовани у Београду и са лажним легитимацијама кренули смо из Београда. Дошли смо у Ниш и ухватили везу са Слободаном и Мишом. Дошли смо до Житорађе, где нас је напала изненада једна група четника — одред Драгутина Живковића Пуковачког. Већ смо помислили да је то нека издаја. На друму су била два пушкомитраџеза и одмах су распалили. Ауто, којим смо се возили скренуо је са друма у њиве. Неки су имали револвере и бежећи су пуцали (мислим на Дунђерског, Мишу и Слободана — примедба аутора), а ми нисмо имали куд. Имали смо искуство илегалног рада у Београду, имали смо код себе доста новаца. Док смо се окренули, ови су пуцајући себи рашчистили пут.

Ми смо били заробљени. Важно је да смо 2—3 дана били у подруму од камена у Житорађу. Горе, изнад нас био је један четник Драгутина Пуковачког. Имали смо доста цигарета, којим смо нудили стражара. Домаћица је чула од свог мужа који је служио четнике да ћемо бити стрељани. Ми нисмо знали за наш напад на Прокупље. То се говорило у соби, где је био четнички штаб. Домаћин је све то рекао својој жени. Из страха да ви (мисли на партизане — примедба аутора) не нападнете, изводили су нас ноћу напоље, а после нас враћали. Стално смо били везани.

Домаћинова ћерка је кокетирала са стражарем и једног дана донела нам је велику погачу и сира и рекла да ћемо бити стрељани. Четници су имали утисак да смо ми стрељали неке њихове функционере. Ударили су нам дупле везе и одведоше нас на један пропланак и построје нас за стрељање. Ја сам био са Милићем, када су нас спроводили на конопцу. Хтео сам да побегнем, али ме ухвате.

Био је сумрак и само су се виделе контуре људи. Одједном је почело неко мување. Имао сам утисак као да је дошао курир. Четници су узели пушке, нас опет вежу и врате у кућу. Сутрадан су нас одвели у Прокупље, у соколану и предају нас жандармима. У соколани су били и четници и жандарми. Наша појава је произвела снажан утисак, јер сте их ви фасцинирали нападом на Прокупље. Долазио је поп Раша (Раша Кнежевић из Тулара — напомена аутора) и тукао ме. Ту нас је чувала жандармерија. Прилазио нам је један жандармеријски поднаредник и предлагао нам да заједно са њим побегнемо у партизане. Ми смо мислили да је то провокација. Касније је он стварно побегао и погинуо као командир парти-

занске чете. То је био Ђока,⁵³⁾ значи да нам је искрено говорио. Не само да су четници били парализовани, него и жандармерија. После тога, нам је било јасно зашто је поднаредник хтео да иде у партизане. Жандармерија је исто била безвољна, очекивали су још један ваш напад.

Муњевитост напада је парализовала непријатеља и одушевила народ. Одједном се нагло мења курс према нама. Одводе нас у хотел 'Европа' уз пратњу четника. Изгледа да су сазнали да ви оне нисте стрељали него пустили. Ово није битно због нас, али је битно да дамо један колорит тој ситуацији и не треба заборавити ову акцију на Прокупље, када се пише о тим борбама.

Ви сте изненадили са становишта плана напада, а ја сам био у ситуацији ухапшеног и видео сам како је то деловало на непријатеља. Народ је то са одушевљењем примио. Одвели су нас у хотел на ручак... Када смо били у хотелу народ је спонтано долазио са улице, улазио у кафану да види партизане, који су заробљени. Била је то једна манифестација».

РАЗОРУЖАВАЊЕ ОСТАКА ЧЕТНИЧКИХ ОДРЕДА

После успешног разбијања четничке офанзиве на Пасјачи, Топлички НОП одред се сређује и нешто омасовљен врши реорганизацију, коју према директиви ОК КПЈ за Ниш спроводи Вера Јоцић.⁵⁵⁾ Она је дошла у Одред и била је задужена од ОК КПЈ за Ниш за рад Партије у Одреду, односно, била је партијски руководилац Одред. Одред је преформираан у три чете: Пасјачку у којој је командир био Војин Бајевић Вук, а политички комесар Родољуб Радосављевић—Веселин,⁵⁶⁾ Косаничку, командир Ратко Павловић Ћићко, који је уједно био и заменик команданта Одред, политички комесар Војкан Јеремић Велимир" ^ (у само неколико дана, а после Чиклован Живан Светозар), заменик командира Александар Војиновић

⁵³⁾ Душан Вунарић Ђока, из Босне, погинуо као командир чете код Азбреснице, 9. марта 1942. године.

⁵⁴⁾ Стенографске белешке са састанка учесника НОР-а, 1960. године, стр. 33, у поседу аутора.

⁵⁵⁾ Ната Јоцић Вера, извршила самоубиство у затвору као информбировац.

⁵⁶⁾ родољуб Радосављевић Веселин, после рата био директор предузећа у Прокупљу.

⁵⁷⁾ Војкан Јеремић Велимир, после рата инжењер и саветник у Дирекцији железница.

Војин; Јастребачки командир Кирил Михајловски Грујица, политички комесар Гојко Лакчевић Глиша,⁵⁸⁾ заменик командира Никола Џуверовић Академац. Чете су бројале просечно 50—70 бораца. С том реорганизацијом у четама се по први пут појављује дужност заменика командира чете, али се касније поново укида.

Реорганизоване чете добиле су конкретне задатке и свака је пошла у одређени рејон дејства. Косаничка чета у правцу Косанице; Јастребачка на планину Јастребац, за дејства у подножју Јастрепца; а Пасјачка је остала у рејону Пасјаче и Видојевице.

Непосредни повод за реорганизацију Одрета, а посебно за формирање Косаничке чете, било је то што су после победе на Пасјачи партизани војнички и политички доминирали средњим делом Топлице и Добрича. Ликвидиравши четнички покрет појављују се у Топлици у новом светлу. Пред штаб Одрета постављала су се два питања: прво, на коме је непрекидно, на захтев Покрајинског комитета КПЈ за Србију, инсистирао Окружни комитет КПЈ за Ниш, да се више иде на магистрални пут и пруге; и друго, на чему је Одред инсистирао, да се читава територија Топлице, укључујући и Косаницу, прошири као слободна територија и да се створе повољни услови за даља дејства у правцу Копаоника. На тај начин ослободило би се залеђе од четника, који су још увек били у Куршумлији и у Блацу, за успешнија дејства на магистрали, долином реке Јужне Мораве. Штаб Одрета је заузео став, да би задовољио и једну и другу тежњу, да се формирају три чете: једну најјачу, коју треба усмерити у правцу Косанице за рашчишћавање терена; и две постојеће, које би биле оријентисане ка прузи и комуникацији дблином реке Јужне Мораве. Косаничка чета је поред војничког задатка, разоружавање четника, имала и политички задатак да продре у Косаницу, како би раскринкала Косту Пећанца и четништво уопште, у околини Куршумлије, одакле је иначе Коста Пећанац био родом.⁵⁹⁾

Јастребачка чета је ноћу 15/16. октобра 1941. године прешла на Мали Јастребац, а већ 18. и 19. октобра поставила је заседу у рејону Биљешке чуке, на коју су наишли четници

⁵⁸⁾ Гојко Лакчевић Глиша, студент економије, погинуо у Чубури 4. марта 1942. године, као политички комесар чете.

⁵⁹⁾ Према стенографским белешкама са састанка учесника НОР-а 6. децембра 1960. године, стр. 40, у власништву аутора.

Коче Белог, познатог четничког зликовца, који је том приликом погинуо. Само неколико дана касније, 22/23. октобра 1941. године, ова чета је напала четнички одред војводе Вујисића у селу Џогољу, који је бројао 25 активних четника. Напад је изведен према раније припремљеном плану, а извиђање четника у селу Џогољу вршено је још пре напада на Прокупље, па су ти подаци само проверени. Треба напоменути да се овај четнички одред према партизанима понашао нешто либералније од осталих четничких одреда Косте Пећанца у Топлици. Напад је потпуно успео јер је постигнуто изненађење, а и сама акција је била добро припремљена. Жртва није било. Сви четници су разоружани, а заплењено је 20 пушака, 2 пушкомитраљеза, 1 тешки митраљез и нешто друге опреме. Из састава четничког одреда два четника, Димче и Артем, прешли партизанима.

РУШЕЊЕ ОКУПАТОРСКЕ ВЛАСТИ

Све чете Топличког НОП одреда у својим рејонима приступиле су акцији паљења општинских архива, одржавале су политичке конференције по селима и сакупљале оружје од сељака. У селима где су постојале месне десетине оружје се узимало само од оних који нису били или нису желели да буду чланови месних десетина, а у селима где није било месних десетина пушке су се остављале само активистима док су се осталима одузимале. Ту одлуку штаб Одред је донео после мобилизације коју су извршили четници над сељацима, за борбу против партизана на Пасјачи.

Мобилизација сељака коју су извршили четници у селима, нарочито испод Јастрепца, допринела је да се открије ко од сељака поседује оружје. Разоружавање које је уследило у овом делу Топлице омогућило је да се наоружају сви новопридошли борци, све десетине по селима, а нешто оружја је ускладиштено. Рачуна се да је у тим акцијама сакупљено око 1.000 пушака и доста муниције, нешто бомби и неколико пиштоља.

Кроз политичке конференције и друге контакте са народом дошло је до omasовљавања Одред, тако да су чете у том периоду нарасле просечно на по 80 и више бораца. Највећи прилив имала је Јастребачка чета, која је пре тога била мања

⁶⁰ Архив ВИИ, Минхен, 3—I микрофилм 663. , - .

од осталих, а уочи поласка иа Пасјачу, ради напада на Лебане, бројала је око 80 бораца.

У периоду од напада на Прокупље до поласка на Лебане у већем делу Топлице и Добрича попаљене су општинске архиве: 8/9. октобра 1941. године у селу Житном Потоку; 9/10. октобра у Прокупљу (среска архива срезова добричког и прокупачког, архива пореске управе и општинска архива); 20/21. октобра у селу Крушевице; 24/25. октобра у селу Доња Речица; 28/29. октобра у селу Прекопуцу и Сварчу; 30/31. октобра у Великој Плани и Претрешњи.⁶¹⁾

ОСЛОБОЂЕЊЕ ЛЕБАНА, МЕДВЕЂЕ И РУДНИКА ЛЕЦЕ

Освајање Прокупља и успешно разбијање четника на Пасјачи корисно су послужили за вођење зајединичких акција партизанских НОП одреда. Окружни комитет КПЈ за Лесковач сачинио је и разрадио план за напад на Лебане, Медвеђу и рудник Леце. Како није имао довољно снага за извршење тих задатака, позвао је Бабички и Топлички НОП одред (снаге Јабланичког и Лесковачког НОП одреда нису биле довољне за такве задатке) да им помогну у извршењу планираних задатака. На подручју Топлице скоро да је било рашчишћено са непријатељем, па је штаб Одрода одлучио да главне снаге Топличког НОП одреда учествују у борбама за ослобођење Лебана и рудника Леце и на тај начин омогуће ликвидацију непријатељских упоришта у овом подручју, што је било неопходно за координирање дејства Јабланичког и Лесковачког НОП одреда са осталим одредима у борби против окупатора.

Ноћу 4/5. новембра 1941. године Топлички НОП одред, са све три чете, просечне јачине око 60 бораца, кренуо је у правцу Радана. Петог новембра изјутра Одред се састао са Јабланичким НОП одредом у рејону Стругара—Добра вода. Ту је формиран зајединички оперативни штаб у саставу Василије Смајевић, Милош Манојловић и Елисе Поповски Марко и донета је коначна одлука о томе којим ће се снагама који објекат нападати. Две чете Топличког ЦОП одреда, (Пасјачка и Јастребачка, предвиђене су да са једним делом Јабланичког НОП одреда нападају на Лебане, Косаничка чета да са

⁶¹⁾ Архив ВИИ, к. 21, док. 26/8, к. 26, док. 12/2. .

осталим снагама Јабланичког и Лесковачког НОП одреда напада на рудник Леце, а неки делови Косаничке чете су упућени на Медвеђу и заузели су је без губитака.

Извршена је подела задатака по четама: Пасјачка чета требало је да нападне са око 30 бораца жандармеријску станицу, финансијску испоставу и Среско начелство; Јастребачка чета је имала задатак да ликвидира општину Лебане и да у садејству са Јабланичком четом ликвидира четнички штаб у кафани, а када изврши дати задатак да се састане са Пасјачком четом код Начелства; Јабланичка чета имала је задатак да пређе реку Јабланицу и да са супротне стране, са Пасјачком четом, ликвидира Среско начелство.

Косаничка чета Топличког НОП одреда добила је задатак да са Лесковачким и Јабланичким НОП одредом напада на рудник злата Леце.

Напад на среско место Лебане изведен је ноћу 7/8. новембра 1941. године. Делови Јабланичког НОП одреда придодати су Пасјачкој и Јастребачкој чети Топличког НОП одреда више да би служили као водичи јер су познавали терен. Борба за ослобођење Лебана, иако прилично оштра, није трајала дуго. Већ после два сата борбе наше снаге потпуно су загосподариле градићем. У граду је погинуо неутврђен број четника и 3 жандарма, похватани су сви непријатељски шпијуни, спаљене општинска и среска архива, архива пореске управе и жандармеријске станице и ликвидирани су све остале институције које су могле да послуже непријатељу. За разлику од Прокупља, наше снаге нису се повукле, већ су остале у варошици Лебане. Из састава Топличког НОП одреда на подручју Јабланице остала је Пасјачка чета, а Јастребачка чета је одмах поподне извршила покет са циљем да се што пре пребаци на подручје Топлице. Пасјачка чета је на подручју Јабланице остала до 13. новембра 1941. године, када се повукла у рејон Пасјаче.

Напад на рудник Леце извршиле су снаге Лесковачког НОП одреда, делови Јабланичког НОП одреда и Косаничка чета Топличког НОП одреда. Рудник, је обезбеђивало 15—20 жандарма. Четом Топличког НОП одреда командовао је Ратко Павловић Ћићко, који је у исто време био у оперативном штабу за напад на Леце. То је била најјача чета Топличког НОП одреда, око 80 бораца са 12 пушкомитраљеза. После

пола сата борбе рудник је пао, а жандармеријска станица је ликвидирана. Заробљен је богати плен: со, одећа, обућа, гас, шећер, пиринач, кафа, запрежна стока итд. Посебно је значајно што је заплешен и експлозив, толико потребан одреди-ма. Напад је био добро припремљен, а удар је извршен једновременно, што је збунило непријатеља те није могао да пружи очекивани отпор. Сва постројења рудника била су онеспособљена за рад, укључујући и инсталације које су користиле окупатору, општинска власт и др. Ликвидирани су шпијуни који су служили окупатору и домаћим издајницима, а радили су у управи рудника и органима окупаторске власти.⁶²⁾

У руднику Леце борци су запленили и радио-апарат. Заједно са народом борци су слушали Радио-Лондон који је управо јављао да су трупе Драже Михаиловића заузеле рудник Леце.

Оно што је карактеристично за ове акције је да су извршене једновременно и то је јако збунило непријатеља, а нарочито јачина наших снага и њихова организација. Непријатељ никако није могао да схвати да напад изводе 7—8 партизанских чета, те је његово реаговање из Лесковца било врло споро, тј. тек после два дана.

Главни терет напада на Лебане носила је Пасјачка чета Топличког НОП одреда. План напада је био тајно припремљен, а извиђањем је тачно установљен распоред непријатељских снага. То је, у суштини, омогућило реализацију плана напада, те победа није долазила у питање. Отпор који је непријатељ пружио није био организован, јер се бранио сваки објекат за себе, што је олакшало извршење задатака партизанским јединицама и у једном и у другом месту.

Среско начелство Јабланичког среза, између осталог, јавило је својим претпостављенима: »8. новембра о.г. (односи се на 1941. годину — нап. аутора) комунисти извршили напад на рудник Леце и варошицу Лебане. После борбе од 3 сата у Лебанима заробљено је 56 жандарма и четника. Има мртвих и рањених 14, у Лебанима чује се да су заробљени пуштени од комуниста... *)

⁶²⁾ Стенографске белешке са састанка учесника НОР-а из Топлице, маја 1952. године, у архиви аутора.

Никола Илић, Јабланички НОП одред, стр. 178.

НЕУСПЕЛИ НАПАД НА ВЕЛИКИ ШИЉЕГОВАЦ

Док се главнина Тоиличког НОП одреда налазила у Јабланици и учествовала у успешним нападњима на Леце и Лебане, партизанска група са Великог Јастрепца, јачине једне десетине партизана и неке месне десетине, са Јанком из Микуловца на челу, а у садејству са четницима војводе Марка Килибарде, извршила је напад на четнички одред Милоша Гребачког у Великом Шиљеговцу. Тај напад је био недовољно припремљен и, наравно, није успео. Марко је из заклона говорио Милошу, који је био утврђен у школи: »Изађи на мејдан ако курва нијеси«, а Милош из школе њему: »Нападни, ако сукњу не носиш«. Четници Милоша Гребачког остали су у школи а нападачи су се повукли. Није се могло утврдити да ли су четници у школи имали губитке, а на страни нападача погинуо је један из Маркове групе (Милун). Десетар партизанске десетине, Јанко, је рањен. Једина корист од ове акције је била што је четнички војвода Марко Килибарда потврдио какву-такву спремност за сарадњу са партизанима, за разлику од других четничких војвода који су преговарали у Ајдановцу о заједничкој борби против окупатора. На тај начин је и компромитован у очима четника као сарадник партизана.

ПОНОВО НА СВОМ ТЕРЕНУ

После успешно завршене борбе за ослобођење Лебана и рудника Леце, оперативни штаб одлучује да се Јастребачка чета Топличког НОП одреда одмах врати на свој терен, а Пасјачка и Косаничка чета су остале још неколико дана на подручју Јабланице. По доласку у Топлицу Јастребачка чета из покрета је напала воз код села Подине, а у ноћи 12/13. новембра 1941. године запалила општинску архиву у селима Стара Божурна и Ђакус. Већ следеће ноћи 13/14. новембра, група са Пасјаче запалила је општинску архиву у селу Орљане, а група која је остала за извођење акције у рејону Јастрепца општинску архиву у селу Лођики и порушила пругу код села Тешице. Чета је 15. новембра прикупљена у селима Микуловац и Ново Село, где се 16. новембра састала са Расинским НОП одредом, који је прешао на подручје Топлице 12. новембра 1941. године. Чета се ту одмарала до 22. новембра.

Једна њена група запалила је 19/20. новембра општинску архиву у селу Александрову, а 21/22. новембра у селу Мрамор, 5 км западно од Ниша.

Пасјачка чета, по завршеним борбама око Лебана, вратила се на свој терен између 13. и 15. новембра. Снабдевена са довољно експлозива из рудника Леце, чета је одмах формирала специјални вод за дејства на прузи Ниш—Скопље и Дољевац—Куршумлија. Већ 19/20. новембра овај вод напада на четнички штаб војводе Драгутина Живковића у селу Пуковац и пали општинску архиву (овај вод ће дејствовати самостално до фебруара 1942. године), а ноћ касније, 20/21. новембра, општинску архиву у селу Влахову и Дубову. Ноћу 21/22. новембра Пасјачка чета је извела велику акцију на прузи Дољевац—Прокупље и срушила пропуст код села Кочане. Такође, чета је те ноћи запалила општинску архиву у селу Житорађи и Црнатову.⁶³⁾

Косаничка чета, бројчано веома јака, састављена од одабраног људства под командом Ратка Павловића Ћића, такође је око 16. новембра стигла на подручје Топлице, у село Добри До. Становништво тог дела Топлице било је још увек више наклоњено четницима, везујући своју судбину за свог земљака, војводу Косту Пећанца. Задатак чете је био да политички осваја овај терен. После прве политичке конференције коју је Ратко Павловић Ћићко одржао у селу Добри До, чета је сутрадан, 19. новембра била нападнута од месних четника из села Добри До и Иванкула.⁶⁴⁾ Борба је почела око подне и трајала до вечери. Четничке снаге стално су добијале појачање, те је Косаничка чета, под заштитом мрака, била принуђена да се повуче, изгубивши једног борца и читав ратни плен задобијен у руднику Леце, који је возила са собом. Чета се повукла у правцу села Статовац и Широке Њиве, где је остала неколико дана ради одмора, одржавајући политичке конференције. За време боравка у том рејону водила је успешне борбе са четницима војводе Ратка Шмигића, које је коначно разбила у борби код села Товрљана ноћу 24/25. новембра 1941. године.

Карактеристично је да су та дејства, укључујући и ослобођење Леца и Лебана, по први пут координирали на дејствима у западној Србији. Наиме, наша офанзивна дејства на југу

⁶³⁾ Архив ВИИ, к. 21, док. 26/8; к. 26, док. 1/2 и к. 33, док. 31/11.
Архив ВИИ, к. 21, док. 26/8.

Србије требало је да привуку пажњу непријатеља и да га присиле да он одвоји део снага и упути их према југу Србије. То је био један од основних разлога зашто су наше јединице остале да држе Лебане у својим рукама, за разлику од Прокупља.⁶⁵⁾

ФОРМИРАЊЕ ВИДОВАЧКЕ ЧЕТЕ

Омасовљење Топличког НОП одреда, које настаје после низа значајних победа против немачких јединица, четника и недићеваца у борбама у Прокупљу, на Пасјачи, у Лецу и Лебану захтевало је формирање нових јединица, будући да је прилив бораца у Одреду био јако велики. Одлуком штаба Топличког НОП одреда, крајем новембра 1941. године, формирана је Видовачка чета, за коју је командни кадар узет из Пасјачке и Косаничке чете Топличког НОП одреда. Њен први командир био је Мирослав Станковић Мира, други Богољуб Коковић Буљубаша (кратко, а затим је смењен), трећи, такође кратко, Рада Ђорђевић из Прокупља, а четврти командир Чедомир Јеремић Срђа — Марко Пилот. Комесар чете стално је био Љубинко Коковић Вујадин,⁶⁷⁾ а заменик политичког комесара Родољуб Радосављевић Веселин — Лале. Десетари су били: Аранђеловић Србобран Краљ (Бани Гугутар), Трајковић Ранко Оца (опанчарски радник), Митровић Богољуб — Лутан »Синђелић«, фризер и Перић Борислав Марко, фризерски радник. У почетку ова чета није имала значајних акција, већ је прикупљала оружје, постављала заседе на друмовима и раскрсницама према горњем делу Топлице и Косанице, где су се кретали четници и ликвидирала четничке шпијуне. Ноћу 2/3. децембра 1941. године попала је општинску архиву у селима Горња Коњуша, Доња Топоница и Прекадин.⁶⁸⁾ Прву озбиљну борбу, ватрено крштење, Видовачка чета је доживела у борби са четницима Нике Куштримовића на мосту у Доњој Коњуши. Ника је и ту имао среће

⁶⁵⁾ Према стенографским белешкама са састанка учесника НОР-а 6. децембра 1960. године (у поседу аутора).

⁶⁶⁾ Богољуб Коковић Буљубаша, пре рата подофицир бивше југословенске војске.

Љубинко Коковић Вујадин, студент, погинуо 7. марта 1942. године као комесар чете у селу Губетину.

⁶⁸⁾ Архив ВИИ, к. 26, док. 55/2 и 57/2; к. 21, док. 26/8.

и остао је жив, јер је био улетео у партизанску заседу. То је био други пут да успе да спаси главу, што му код Драгуше, марта 1944. године, није успело. Погинуо је као командант батаљона четника Драже Михаиловића. Борба у Доњој Коњуши била је значајна по томе што је створила могућност за проширење слободне територије према Видојевици и Косаници. У њој је било жртава на обе стране. После борбе у Доњој Коњуши организован је напад на Блаце.⁶⁹⁾ Карактеристично је за ову чету и то да је она прва јединица Топличког НОП одреда која је образовала и држала фронт према четницима, тј. према западном делу Топлице, у Куршумлији, где су доминирали четници.

Према плану штаба Топличког НОП одреда, за даље ширење слободне територије и преношење борбе ка Косаници, Косаничка чета је требало освојити Горњу Косаницу, а Јастребачка да продире ка подножју Копаоника. Због тога је Косаничка чета била упућена од Лебана у правцу Косанице, добро опремљена, са одабраним људима. Јастребачка чета, пошто рашчисти терен у средњој Топлици, требало је да део снага остави у рејону Малог Јастрепца за дејства на главној магистрали долином реке Јужне Мораве, а главнином да крене у правцу Блаца. У садејству са осталим снагама Топличког НОП одреда, које су дејствовале јужно од реке Топлице, и са Расинским НОП одредом, који се од 16. новембра 1941. године налазио на подручју Топлице, да ликвидира четничко упориште у Блацу и продужи дејства у правцу Копаоника ради стварања повољних база на том подручју и да олакша дејства Краљевачком НОП одреду.

И ДРУГИ НАПАД НА ВЕЛИКИ ШИЉЕГОВАЦ НИЈЕ УСПЕО

Штаб Топличког НОП одреда, договорио се са штабом Расинског НОП одреда да изврше напад на четнички одред Милоша Гребачког, који је био стациониран у селу Велики Шиљеговац, срез расински. Поред осталог, ликвидација тог четничког одреда значила би потпуно рашчишћавање подручја Јастрепца, а на тај начин и обезбеђење залеђа за дејства у правцу Копаоника без бојазни да се четници даље на том

⁽⁹⁾ Сећање Елисиа Поповског Марка (белешка код аутора).

подручју могу учврстити. Напад је планираи и изведен ноћу 22/23. новембра 1941. године. Како четнички одред Милоша Гребачког није био бројно јак одлучено је да се упуте само део снага из Топличког НОП одреда као појачање Расинском НОП одреду. Припрема за напад, као и код претходног напада, извршена је на подручју Топлице и тајност напада била је потпуно обезбеђена. Четничке снаге нису извиђане и није било података да су се четници, после напада који је на њих извршила група партизана и војвода Марко Килибарда почетком новембра, утврдили у школи у селу Велики Шиљеговац. Напад је извршен ноћу 22/23. новембра 1941. године, без минобацача и топова. Пушкама, пушкомитраљезима и ручним бомбама зидани и добро утврђени објектат није се могао заузети. У тој борби партизани су имали два рањена и једног погинулог.⁷⁰⁾ После неуспелог напада Расински НОП одред и део Топличког НОП одреда, по врло лошем времену, боси и гладни, вратили су се на подручје Топлице.

*Јохан Присл, немачки војник
ступио у Топлички НОП
одред септембра 1941. г.
погинуо 22. новембра исте
године у нападу на
В. Шиљеговац.*

Истовремено са снагама које су пошле у напад на Велики Шиљеговац кренула је главнина Јастребачке чете из Новог Села. Покрет је извршен 22. новембра поподне, подножјем Јастрепца у правцу села Здравивиња, где је по плану требало да се снаге чете споје са снагама које су учествовале у нападу на Велики Шиљеговац. Том приликом издвојена је једна десетина да пође у правцу Малог Јастрепца, ради прикупљања нових бораца за Топлички НОП одред и да врши дејства према плану штаба Одред. Главнина чете, по пристизању у село Здравивиње, остала је у селу неколико дана. Са њом се налазио командант и политички комесар Топличког НОП одреда. Око

⁷⁰⁾ Погинули партизан био је судетски Немац Јохан Присл, који је септембра 1941. године из Прокупља дошао у Топлички НОП одред.

подне 28. новембра штаб Одрета је добио извештај да се у рејону села Горња Јошаница налази око 50 четника и да крећу у правцу села Бреснице. Командант Одрета одмах је наредио командирџу чете, Николи Џуверовићу Академцу, да са једном десетином изађе на косу између села Јошанице и Здравина, да сачека четнике и отвори ватру по њима и тако створи потребно време да чета изађе на положаје за разбијање четничке групе. Како извештај о броју четника није био тачан, четника је било више од 200, четници су опколили десетину која није успела ни да изађе на косу, али је ипак отворила ватру. Задатак је делимично извршен тј. омогућено је извлачење чете у правцу Јошаничких колиба. У краткотрајној и неравноправној борби десетине и четничког одреда рањени су и заробљени командир чете Никола Џуверовић Академац и борац Добривоје Павловић Бомба.⁷¹⁾ Поред њих заробљена су још три партизана: Радивој Увалић Бата, Божидар Михајловић Драшко⁷²⁾ и Славољуб Вуксановић Јајко,⁷³⁾ а остали су се уз велике напоре извукли. Успут су четници заробили и Александра Павловића Здравка⁷⁴⁾ који се враћао са терена. Не знајући за ову ситуацију, а веза му је дата у селу Здравину, дошао је четницима мислећи да је то партизанска јединица. Тај сукоб са четницима код села Здравина убрзао је припреме за напад на варошицу Блаце. Извештај о покрету четника донео је Обрад Лазовић Живко,⁷⁵⁾ који је тога дана дошао у Одред.

Полазећи из Блага четници су почели са хватањем симпатизера НОП-а. У пољу код села Драгуша ухватили су Боровоја Милосављевића, а у селима Бресници, Великој Плани, Микуловцу, Баботинцу и Клисурици око тридесетак симпатизера НОП-а чланова месних десетина, које су заједно са заробљеним партизанима спровели у четнички затвор у Блацу.

⁷¹⁾ Добривоје Павловић Бомба, пуковник ЈНА у пензији.

⁷²⁾ Божидар Михајловић Драшко, евршени матурант пензионисан, као потпредседник СУБНОР-а Србије, члан Савета Републике Србије.

⁷³⁾ Славољуб Вуксановић Јајко, подофицир БЈВ, народни херој Југославије, погинуо као командир чете на Деветак 1944. године у саставу Прве Јужноморавске бригаде.

⁷⁴⁾ Александар Павловић Здравко, погинуо 26. јула 1942. године у селу Претрешњи у борби са четницима.

⁷⁵⁾ Обрад Лазовић Живко, (1924—1989), родом из Блага, народни херој Југославије, пуковник ЈНА у пензији, члан Савета Републике Србије.

НАПАД НА БЛАЦЕ

После сукоба код села Здравиха четнички одред војводе попа Михајла Поповића Јастреба прешао је кроз сва потпланинска села јужно од Јастрепца, до села Клисуреце, не задржавајући се нигде, вероватно у страху од напада партизана. Циљ тог покрета био је да се војвода похвали својим успехом, а тиме и застраши народ овог краја, који је био већ толико везан за партизански покрет да га нико не би могао одвојити од њега.

Штаб Топличког НОП одреда је одмах после овог похода попа Мике убрзано отпочео са припремама за напад на Блаце. Донета је одлука да у нападу на Блаце учествују Топлички НОП одред са свим својим снагама, четири јаке чете, Расински НОП одред и све месне десетине са подручја Топлице. Према прорачуну штаба Одред, за напад на Блаце сакупило би се око 500 бораца, просечно добро наоружаних. Међутим, тај број је био знатно премашен јер су се пријављивали многи активисти и мимо месних десетина, а четничко заробљавање партизана код села Здравиха и њихово мучење на очиглед народа узнемирило је и многе поштене грађане који су се до тада држали неутрално. Многи од њих пријавили су се да у саставу месних десетина свога села учествују у борби за ослобођење Блаци и заробљених партизана. Рачуна се да је у нападу на Блаце учествовало око 250 активних партизана и око 350—400 бораца припадника месних десетина и чета.

Уз залагање партијске и скојевске организације и активиста на терену, као и ангажовањем специјално одређених другова из Одред, припреме на терену су се одвијале врло успешно тако да су за четири дана на врло конспиративан начин прикупљени поменути борци, који су 5. децембра 1941. године јуришали на непријатеља у варошици Блаци. Током припрема непрекидно се извиђао непријатељ. Извиђачка служба је још дан уочи напада функционисала беспрекорно. До тог дана је Слободан Вуксановић Геца,⁷⁶⁾ могао лично, као »четник«, да улази у Блаци и прикупља податке о распореду непријатељских снага, њиховој јачини и утврђењу. Претпоследњег дана он није могао да уђе у Блаци без опасности по живот, а баш тада су настале неке непредвиђене промене у четничком распореду.

⁷⁶⁾ Слободан Вуксановић Геца, пекарски радник, погинуо као командир чете половином јула 1942. године на Копанику.

За напад на Блаце сачињен је план, који се према процени Оперативног штаба — који су чинили Елисије Поповски Марко, Ратко Павловић Ћићко, Никодије Стојановић Татко, Милоје Закић Блихер,⁷⁷⁾ Десимир Јововић Чича⁷⁸⁾ — у потпуности остваривао. По том плану јединице су имале следеће задатке:

Расински НОП одред ојачан са две месне десетине да избије у рејон Расадника, затвори друм Куршумлија—Блаце и не дозволи евентуални напад четника из правца села Барбатовца;

Чета формирана од месних десетина, бројно скоро најјача — преко 90 бораца, ојачана са 2 пушкомитраљеза, под командом Кирила Михајловског Грујице, имала је задатак да поседне положаје Блачко гробље — језеро и тако врши обезбеђење на друму из правца села Белољина, а једним делом снага да учествује у нападу из правца села Стубла и Блачког језера;

Косаничка чета, ојачана са нешто бораца из месних десетина, бројно и по ватреној моћи најјача, имала је задатак да што пре продре у центар варошице, изврши напад на среску испоставу и блокира четнички штаб, који се налазио у домаћичкој школи, са југозападне стране, истурајући јаче обезбеђење на друму који води из Блаца ка Јанковој клисури, с обзиром на опасност која је могла да наиђе са те стране. Са том четом кретао се и командант Оперативног штаба, јер је ова чета имала важан задатак;

Јастребачка чета, такође ојачана са неколико месних десетина, имала је задатак да заједно са Косаничком четом делом снага продре у центар варошице и ликвидира жандармеријску станицу, ослободи заробљене партизане и остале из затвора, а са делом снага да блокира и нападне четнички штаб са југоисточне стране;

Новоформирана Видовачка чета и део бораца Пасјачке чете, који јој је стављен под команду, ојачана месним десетинама, добила је задатак да напада четнички штаб са северне и североисточне стране. Поред тога, требало је да затвори правац који води из села Попове и Врбовца у правцу Блаца и спречи евентуални покушај четничких снага да нападну партизане с леђа.

⁷⁷⁾ Милоје Закић Блихер (1912—1942), пиротехничар, народни херој Југославије, погинуо у борбама за Куршумлију, фебруара 1942. године, као командант Расинског НОП одреда.

⁷⁸⁾ Десимир Јововић Чича (1905—1985), металски радник, народни херој Југославије.

Командама чета саопштен је задатак њихових јединица у селу Драгуши и дато им је упутство како треба да га извршавају. Свакој чети је додељен путовођа — водич, који ће чете довести у одређени рејон из ког треба да крену у извршење задатка. Све чете су по плану, скоро без тешкоћа, дошле у одређене рејоне. Ватру је требало отворити по датом сигналу. Међутим, услед неспретности патроле Косаничке чете, неко је отворио ватру пре датог сигнала, те је борба отпочела пре него што су неке јединице заузеле предвиђене линије, одакле би извршиле јуриш. То је нарочито створило тешкоће Јастребачкој и Косаничкој чети, које су имале најтежи задатак да неопажено блокирају четнички штаб — касарне.

Одједном је отворена жестока ватра са свих страна. Делови Јастребачке и Косаничке чете, који су имали задатак да јуришају на жандармеријску станицу и затвор где су се налазили заробљени партизани и симпатизери НОП-а, у првом налету су извршили свој задатак. Ослобођени су сви затвореници, заробљени жандарми и убијен је полицијски писар који је покушао да пружи отпор. После ослобађања партизана из затвора, делови Јастребачке и Косаничке чете усмерили су своја дејства у правцу четничког штаба и заједно са Видовачком четом и осталим снагама Јастребачке чете извршили су јуриш којим су делимично подишли згради у којој је био четнички штаб. Међутим, штабу се није могло сасвим прићи јер су четници из зграде са спрата пружали жилав отпор, а око ње је био брисани простор, те су све снаге усмерене ка четничкој касарни залегле код најближих заклона. У то време развила се борба у правцу Расадника и Блачког језера, где се налазио Расински НОП одред и чета састављена од месних десетина, којом је командовао Кирил Михајловски Грујица. Чета месних десетина тражила је појачање у аутоматском оружју, које јој се није могло послати због ситуације око освајања четничког штаба. Када је почело свањивати четници су још једном извршили јуриш на спољна обезбеђења у рејону Блачког језера и Расадника, који није успео али је тежиште борбе у нападу на Блаце углавном пренето на ове јединице. Врило је као у казану. Разнобојне ракете из правца језера и Расадника ка четничком штабу и од штаба ка језеру укрштале су се небом. Ситуација је још увек била нејасна. Тек после заробљавања првих четника Оперативни штаб је дознао да се поп Михаило Поповић — Мика Јастреб са главнином четнич-

ких снага извукао раније из Блага у правцу села Стубла и Барбатовца, са циљем да, у случају партизанског напада на Блага, удари им иза леђа, изненади их и нанесе им губитке. Он је највероватније, напад очекивао, али се не располаже са поузданим подацима да је то војвода тачно знао. Уосталом, могао је претпостављати да ће партизани да би ослободили заробљене партизана извршити напад.

Борба за ослобођење Блага трајала је читав дан. Четници, који су нападали из правца села Барбатовца и Стубла, не само да су одбијени, већ су потпуно разбијени и у паничном бекству одступили су у правцу села Барбатовца и Куршумлије. У тој борби нарочито се истакла чета састављена од месних десетина, која је, поред Расинског НОП одреда, издржала најјачи напад четника из правца села Стубла и Благског језера.

У Благу су ликвидирани сва упоришта непријатеља, сем Домаћинске школе (четничке касарне), јер се у њој забарикадирао жандармеријски наредник, са надимком Турчин, и отуда је непрекидно тукао митраљезом којег су четници после те борбе прозвали »Душан Силни« јер је одбранио четнички штаб. Том приликом спаљена је архива среске испоставе, пореске управе, жандармеријске станице и општинска архива бачке општине. Непријатељ је имао око 60 погинулих, а исто толико је и заробљено, док је број рањених био знатно већи. Међу заробљеним четницима био је и син војводе попа Мике Јастреба. Заплењено је доста пушака, 2 пушкомитраљеза и 1 тешки митраљез, доста ратног и санитетског материјала и аутомобил војводе попа Мике Јастреба. Партизани су имали пет погинулих⁷⁹ и десет теже и лакше рањених.

Напад, по оцени оперативног руководства, није у потпуности успео будући да Блага, као непријатељско упориште, није ликвидирано и тиме створени повољнији услови за даља дејства према Копаонику.

Међутим, постигнути резултати нису за потцењивање. Ослобођени су заробљени партизани и симпатизери НОП-а из Топлице, разбијен један четнички одред коме је требало више од два месеца да се опорави, али не и да ојача као пре борбе. Можда је најважније у том нападу што су месне

⁷⁹⁾ Међу погинулима био је и Светислав Мирковић Ненад, студент медицине, један од најистакнутијих припадника предратног напредног покрета Топлице, заменик командира Јастребачке чете. При нападу на Блага одређен је за командира сеоских месних десетина формираних у селима на левој страни реке Топлице.

*Сахрана Светислава Мирковића Ненада, зам. командира чете
у Топличком НОП одреду, погинуо 5. децембра 1941. г. у борби
за ослобођење Блага*

десетине са подручја читаве Топлице по први пут тако масовно учествовале у борби. При повлачењу из Блага све јединице које су учествовале у борби кренуле су правцем Блага — Међухана — Драгуша — Топоница, а одатле су продужиле у правцу Белог Камена. Ту колону партизана дугу неколико километара, посматрао је народ топличких села и она је представљала манифестацију снага НОП-а у Топлици.

О снази НОП-а у Топлици, која је изражена и у борби за Блага, најбоље говори извештај Окружног комитета ОК КПЈ за Ниш, послат Покрајинском комитету ПК КПЈ за Србију. У њему се, између осталог, каже: »...Преко 500 обухваћених у месним помоћним десетинама, међутим, може да се мобилише јошивише, алинедостаје оружје за огроман број...«⁸⁰⁾

Сва дејства на југу Србије у периоду октобар-децембар 1941. године имала су велики утицај на развој ситуације у западној Србији, као што су и борбе у западној Србији утицале на развој ситуације на југу Србије.

⁸⁰⁾ Архив ВИИ, к. 51, док. 30/3.

Део енага Топличког НОП одреда из Пасјачке чете, са командом чете на челу, која није учествовала у борби на Блаце, имао је задатак да у рејону Прокупља узнемирава непријатеља и везује његове снаге за себе и на тај начин да осујете евентуално слање појачања у правцу Блаци. Поред тога, једном групом ојачаном месним десетинама у току ноћи 5/6. децембра 1941. године делови Пасјачке чете рушили су железничку пругу код железничке станице Пуковац, а истовремено су вршили препад на четнички штаб у селу Пуковац. Ноћу 8/9. децембра једна група ове чете извршила је упад у прокупачку болницу, одакле је изнесрна већа количина санитарског материјала, а затим је рушила пругу у рејону железничке станице Прокупље. - Група партизана из састава Пасјачке чете 11. децембра, одбила је покушај четника да се из правца села Бублице пробије у правцу села Пасјаче.

ПРВА ГРУПА ПАРТИЗАНА ИЗ ТОПДИЦЕ НА ОЗРЕНУ

После партијске конференције, која је одржана на Белом Камену 12. и 13. децембра 1941. године, у штабу Топличког одреда одлучено је да се један број бораца упути као помоћ Озренском НОП одреду. Одлука је донета на захтев Окружног комитета ОК КПЈ за Ниш, који је познавао ситуацију на подручју Озренског НОП одреда и унутар самог Одреда, јер је и Озрен припадао нишком Окружном комитету. Те снаге требало је да послуже као морално и бројно појачање. Велике губитке које је Озренски НОП одред претрпео у немачкој офанзиви, новембра 1941. године, поражавајуће су деловале на остатак бораца у Одреду. Сматрало се да ће ово оснажење борцима из Топличког НОП одреда, који није знао за пораз, позитивно деловати и на извођење акција. Та група бораца из Топличког НОП одреда требало је, поред осталог, да појача Озренски НОП одред и у руководећем кадру, јер се на челу те групе налазио Конрад Жилник Слободан, члан ОК КПЈ за Ниш и још неколико другова који су могли бити постављени на руководеће положаје.

После ослобађања Блаци 5. децембра 1941. године и партијске конференције одржане 12. и 13. децембра у школи на Белом Камену, ради кадровског и бројног појачања а у

⁸⁰ Архив ВИИ, к. 52, док. 15/4.

духу ставова Конференције, из Топличког НОП одреда упућена је у Озренски НОП одред група од 10 бораца. Сачињавали су је: Конрад Жилник Слободан, Крајцер Максимилијан Звонко, Лакичевић Бранко Милија, Вићентијевић Радослав—Васа Поп,⁸²⁾ Боби Словенац, Миливоје Станковић Крцун, Димче Македонац, Живојин Мијатовић Јаблан и Обрад Лазовић Живко. Имена десетог из групе преживели не могу да се сете. Та група бораца из Топличког НОП одреда, остала је као целина на Озрену око месец дана, а потом су се Димче Македонац, Миливоје Станковић Крцун, Живојин Мијатовић Јаблан и Обрад Лазовић Живко, а са њима и Тихомир Стојановић Уча вратили у састав Топличког НОП одреда, док је Жилник са осталима остао у Озренском НОП одреду и сви су у борбама изгинули.

»НЕКОМПРОМИТОВАНИ« КУЋАМА

Партијску конференцију у Топличком НОП одреду, организовао је ОК КПЈ Ниш и Повереништво КПЈ за Топлицу. Одржана је 12. и 13. децембра 1941. године. Конференција је имала велики значај за развој и јачање Партије у Одреду. Посебно је значајна јер се одржавала у време када је дејством Топличког НОП одреда очишћено скоро читаво подручје Топлице од непријатеља, тј. Топлица постала слободна територија. Такав један скуп, каква је Партијска конференција, јесте најпозванији да изврши анализу и да оцену постигнутих успеха, укаже на испољене слабости и одреди смернице за будући рад Партије и дејства партизанских снага на одређеном подручју. После ове конференције требало је очекивати нове задатке за јачање и развијање НОП-а у Топлици и даљи подстрек за борбу против окупатора и домаћих издајника. Међутим, према закључцима изложеним у резолуцији, конференција није дала такву перспективу. Напротив, одмах по завршетку рада конференције штаб Топличког НОП одреда вероватно у сагласности са партијским руководством, донео је одлуку да један део »некомпромитованих« бораца отпусти кућама, с тим да се прикључе месним десетинама или да представљају језгро месних десетина у селима где их нема, како би се и тамо формирале. У разговорима о овом питању

⁸²⁾ Вићентијевић Радослав Поп, атентатор Светозара Вујковића, погинуо у Сокобањи 1942. године.

после рата постоје неслагања. Тврди се да Пасјачка и Видовачка чета нису тада отпустиле никога из свог састава, те да се за отпуштање ових бораца и не зна. Чињеница је да је отпуштања било и да су тада отпуштени из Одрета Божидар Михајловић Драшко, Динић Драгољуб Мића⁸³ и низ других живи. Међутим, другови су тврдили да Пасјачка и Видовичка чета нису отпустиле никога, на основу чега би се могло закључити да је то рађено само у Јастребачкој и Косаничкој чети. Да се тако поступало само у једној или две чете није логично, јер би се тада дошло до закључка да је постојао некакав посебан став штаба Одрета према тим четама или према борцима из тих чета, што би у сваком случају, била још већа грешка.⁸⁴

Борци су реаговали на одлуку штаба Топличког НОП одреда о отпуштању, нарочито они који је требало да иду кућама. Многи нису могли то да схвате и поред објашњења да »нису компромитовани«, а свако од њих је учествовао у по неколико борби и у акцијама на разоружавању четнка и четничких симпатизера широм Топлице.

Пошто је Расински НОП одред био тада у Топлици и на Белом Камену док је држана Конференција, па и приликом спровођења директиве о смањењу Одрета, а која се наводно односила и на тај Одред, тај догађај је дат у сећањима учесника Расинског НОП одреда.

»После борбе за Блаце (5. децембра), одржана је Партијска конференција у школи на Белом Камену (12. и 13. децембра), коју је организовао Окружни комитет КПЈ Ниша за партијску организацију Топлице и Топличког НОП одреда. Ток конференције и усвојена Резолуција били су на линији даљег јачања и учвршћивања партијске организације у Топлици и развијање постигнутих резултата у ширењу народноослободилачког покрета и борбе.

По завршетку Конференције чете Топличког НОП одреда (Јастребачка, Пасјачка и Косаничка), остале су на Пасјачи, припремајући се да оду на своје терене. Расински НОП одред већ је био кренуо ка Расини.

Тада је дошла директива о смањењу Одрета. По сећању учесника неко је директиву усмено донео из Ниша. Није било

Динић Драгољуб Мића, пуковник ЈНА у пензији, члан Савета Републике Србије.

⁸⁴) Стенографске белешке са састанка учесника НОР-а, 6. децембра 1960. године.

ничег написаног. Како је текао поступак смањења Топличког НОП одреда, имамо податке за Јастребачку чету. Ту се налазио и штаб Топличког НОП одреда.

Тада, 17. децембра, пред постројеном Четом саопштено је поименично ко од бораца остаје, ко одлази кући на презимљивање, а ко са Конрадом Жилником одлази у Озренски НОП одред (као појачање после претрпљених великих губитака 27. новембра у Сокобањском селу Јошаница). Од шездесетак људи, колико је било тада у Чети, остало је око 25 и они су распоређени у две десетине. У Озренски НОП одред отишло је око 15 (по некима 10—12) партизана — наводи аутор Драгољуб Мирчетић у монографији (Озренски НОП одред 1941—1943.⁸⁵⁾ Кућама је послато око 20 људи који су имали куда отићи и нису били компромитовани. Задржани су сви који су били компромитовани у Одреду, за које се знало да су комунисти и да се налазе у Одреду и борци који су дошли из других крајева, нпр. из Београда.

Тих дана директива је спроведена и у Пасјачкој чети, мали број бораца послат је кућама, и у Косаничкој, из које је готово сво људство упућено кућама, а по некима чак и команда чете.

Један од закључака Конференције на Белом Камену био је да се »сви врате на своје терене«. Расинци су пошли на свој терен, у Расину. Одред је провео два дана у селу Рашевац, 16. и 17. децембар, а већ првога дана, 16. децембра, одржао је партијски састанак Одреда. Састанком је руководио Недељко Караичић, секретар Окружног комитета КПЈ Крушевца, који је пренео закључке Конференције са Белог Камена.

Пре поласка на марш преко Јастрепца за Расину Одред је добио директиву за смањење људства тако да у њему остане отприлике једна десетина бораца. Остале је требало послати кућама на презимљавање. Штаб Одреда није сматрао да ту директиву треба и спровести, па је закључио да се Недељко Караичић Милисав обавести о томе када буде тражио објашњење, као и за директиву Главног штаба НОП-а Србије добијену у писму преко Миодрага Чајетинца Чајке⁸⁶⁾ да се Топлички и Расински НОП одреди повуку у западну Србију.

Расински НОП одред прешао је преко Јастрепца 19. (или 18.) децембра. Са њим је ишао и Недељко Караичић, који се одмах по преласку планине одвојио, заједно са Миодрагом Чајетинцем и пошао ка Краљеву.

Мирчетић, Озренски НОП одред 1941—1943, Ниш, 1979, стр. 129—130.

⁸⁶⁾ Миодраг Чејетинац Чајка (1921—1943), народни херој Југославије.

После неколико дана проведених у Расини, пошто ту није могао да опстане, Одред се вратио преко Јастрепца у Топлицу, у село Горња Јошаница, где је вероватно стигао, 23. децембра 1941. године.

По повратку у Топлицу штаб Расинског НОП одреда добио је писмено наређење од штаба Топличког НОП одреда да треба неодложно приступити смањивању Одред. Како истиче Десимир Јововић Чича, то је било »подвучено са три црвене црте« са стране. То наређење могло је бити добијено 24. децембра 1941. године.

Тим почиње велика неизвесност у Одреду, неразумевање шта се догађа и шта се изменило. Борцима је остало у сећању да је штаб Топличког НОП одреда забранио Расинцима да политички делују у селима Топлице и изводе акције, да у тим селима могу само да презиме, а после тога да се врате на свој терен, у Расину. Партизани, Расинци, тешко су схватили ту ситуацију, пуну неизвесности, која је потрајала десетак дана, до 5. јануара 1942. године.

Штаб Расинског НОП одреда сматрао је да не треба смањити Одред. Исто тако, мислио је да одлуку о томе, уколико треба, може донети једино Окружни комитет КПЈ Крушевца који је и формирао Расински НОП одред. Зато је одмах послао курира у Крушевац, до Окружног комитета, да се распита како да поступе у тој ситуацији. У ствари, тим поступком штаб Одред је хтео да одложи извршење наредбе о смањењу Одред и тако смањи притисак штаба Топличког НОП одреда, рачунајући да ће одустати од ове наредбе. Тада су у штабу Расинског НОП одреда мислили да се секретар Окружног комитета, Недељко Караичић, налази у Крушевцу и да ће од њега добити одговор.

Штаб Расинског одреда, у жељи да избегне даље притиске штаба Топличког одреда око смањивања Одред и приговарања о боравку у Топлици, одлучио је да Одред врати у Расину.

Одред је 23. децембра у подне стигао у село Претрешњу, а увече је отишао за село Горња Јошаница. Ту је провео 24. и 25. децембар. Ујутру, 25. децембра, Блажа Думовић је кренуо за Крушевац, а у подне је партизанима саопштен покрет. Око 23,00 часа Одред је кренуо из села ка Здравинским колибама, које се налазе изнад села Горња Бресница, на један сат хода. Сутрадан, 26. децембра, покушано је да се

пређе преко Јастрепца, али услед великих сметова и јаког ветра није се успело. Одред се вратио у село, Горња Јошаница, одакле је и кренуо.

У суботу, 27. децембра, Блажа Думовић је дошао из *Крушевца*, али без одговора. Наиме, од чланова Окружног комитета у Крушевцу су се тада налазили само Радмила Обрадовић и Ђорђе Матић Кикеран. Остала два члана била су ван Крушевца. Насупрот томе, Окружни комитет СКОЈ-а радио је као колективно тело.⁸⁷⁾

Увече су партизани дали приредбу за мештане у селу.

У недељу, 28. децембра, Одред се налазио у селу Рашевац. Ту су поподне стигли Недељко Караичић и Миодраг Чајети-нац.

Одржана је Одредска конференција о одсуствовању бораца који имају где да презиме. На »одсуство ради презимљавања« наредних дана отишло је седам партизана, а затим још један. Од њих осморо тројица су се вратила за Крушевац, четворица за Жупу и Станојло Станојевић Ноја за Здравље. Сви су отишли пре 31. децембра, јер је тога дана, због смањења људства, Одред реорганизован. Уместо у четири, партизани су подељени у три десетине. Борци који су кренули за Жупу и Ноја убрзо су се вратили јер, наводно, нису могли да се пробију због сметова.

После ове Конференције Одред је кренуо на марш преко Јастрепца. Међутим, могао је доћи само из Рашевца до Јошаничких колиба због јаког ветра и хладноће. Тако се безуспешно завршио још један покушај враћања у Расину.

Тих дана стигло је поновљено наређење штаба Топличког НОП одреда, у коме се инсистирало да се Одред хитно смањи, како је то већ било наређено. Поред тога, тражило се изјашњење зашто то до тада није учињено. Куир је поново кренуо за Крушевац. Тада је, вероватно, то био Љубомир Милошевић, са којим је пошао неки од другова који се враћао кући на »осуство«. Уколико са њима није кренуо и Блажа Думовић, онда је и он убрзо отишао за Крушевац. Већ 3. јануара Љуба се вратио у Одред, али без одговора Окружног комитета.

Одред је из Рашевца прешао у Горњу Бресницу, где је извршена реорганизација. Из Бреснице, 31. децембра поподне, прелази у Горњу Речицу, где је остао и сутрадан. Дали су приредбу за мештане.

⁸⁷⁾ Зборник НОР, том I, књ. 3, док. 115.

У петак, 2. јануара 1942. године, Одред је прешао у заселак Бачани, изнад Велике Плане.

У суботу, 3. јануара курир Љубомир Милошевић Љуба вратио се из Крушевца и довео пет другова који су неки дан раније кренули кућама.

Поподне је одржана Одредска конференција о даљем раду Одред.

Дана 5. јануара 1942. године Расински НОП одред налазио се у Бачанима, засеоку Велике Плане (по неким у Рашевцу или Горњој Бресници). По великој хладноћи и високом снегу у Одред је дошао Елисије Поповски — Марко Шпанац, командант Топличког НОП одреда са једном десетином бораца и једним пушкомитраљезом. Настало је жучно објашњење између Марка и штаба Расинског НОП одреда зашто није спроведена директива о смањењу Одред. Одговорено му је да се чека одговор Окружног комитета КПЈ Крушевца, који је формирао Одред. Марко није хтео да разговара са Десимиром Јововићем, политичким комесаром, већ само са партијским секретаром Одред, Властимиром Годићем Мишом. Командант Расинског НОП одреда, Милоје Закић, изашао је из собе у којој се разговарало и затражио мишљење од неколико партизана (Владе Бајчевића, Саше Јаворине), о томе да ли треба спречити распуштање Одред. Пошто су они потврдили став да не треба дозволити распуштање Одред, Закић се вратио у собу. Ситуација је постала веома напета.

У том тренутку дошао је Блажа Думовић из Крушевца, са писмом Главног штаба НОП одреда Србије и предао га Десмиру Јововићу. Пошто је прочитао писмо у коме се осуђује распуштање Одред, Јововић га је дао Марку. Блажа је пренео и усмену поруку »да се не отпуштају људи«.⁸⁸⁾

Елисије Поповски Марко, са својом оружаном пратњом, одмах је кренуо у штаб Топличког НОП одреда који се налазио у селу Крајковцу или Чубури. Одатле је издато наређење за враћање свих бораца у чете. Јастребачка чета скупила се у Чубури. Прикупљање чете постигнуто је релативно лако и брзо, за дан-два, јер су села из којих су били борци била у непосредној близини. Међутим, борци Косачичке чете прикупљали су се скоро месец дана, јер су села у том срезу растурина и до њих је, због великог снега, било тешко доћи. Пасјачка чета није била много смањивана, као ни Видовачка.

⁸⁸⁾ Зборник НОР, том I, књ. 3, док. 22—23 и 46.

У Расинском НОП одреду ово је нагло изменило ситуацију. Неизвесност је престала, а притисак је нестао. По сећању свих бораца који су се тада налазили у Одреду, напетост која је дотада постојала нагло је попустила. Одједном се све изменило, нормализовало се. Одред је наставио да живи уобичајеним начином и остао је у Топлици до прве половине маја 1942. године.⁸⁹⁾

Драме појединаца, бораца, али и њихових руководилаца, у ратним условима брзо су заборављене. Спорови и несугласице отклањани су, грешке брзо исправљане.

За релативно кратко време, за свега десетак дана после отпуштања, чете су се поново омасовиле јер су борци који су враћени кућама поново дошли у одред, тако да је већ почетком јануара 1942. године Топлички НОП одред нарастао на око 250 бораца. Извештај ОК КПЈ за Ниш од 10. јануара, о бројном стању бораца у Одреду гласи:

»... Наш округ има три одреда. 1. Топлички са око 250 сталних бораца .. .«.⁹⁰⁾

И поред тога што су се чете поново попуниле и биле способне за вођење већих акција, то се није чинило. Наставило се са мањим акцијама. На подручју Топлице, на делу којим су доминирали партизани политички се радило. Политички рад, којим је захваћен већи део Топлице, био је од огромне важности за даљи развој борбе против окупатора, а нарочито против домаћих издајника у Топлици. Интензивним политичким радом, на коме је био ангажован читав састав Топличког НОП одреда, много се допринело да се народ Топлице супростави и бугарским окупаторима и поред свег терора који су предузимали окупатори и његове слуге. Тај рад је учинио да се у Топлици ни касније није могла укотвити било која издајничка фракција, па ни четници Драже Михаиловића. Такође, политички рад је допринео да се устанак у Топлици организационо учврсти и да се створи уверење код народа да је партизански покрет у Топлици неуништив. Свако присуство непријатеља за већину топличког народа могло је да буде само привремено, те се колебање у широким народним масама није могло очекивати, нити га је икад било. Народ тога краја схватио је да су партизани саставни део НОБ-а, због тога им

⁸⁹⁾ Историјски Архив Крушевац, МГ — XV — 957.

⁹⁰⁾ Архив ЦК СК Србије, инв. бр. 1506/41.

је пружао подршку не само у периоду када је Топлица била потпуно слободна већ и у најтежим данима, до њеног коначног ослобођења.

ПАРТИЗАНСКЕ АКЦИЈЕ КРАЈЕМ 1941. ГОДИНЕ

Отпуштањем људства бројно стање Топличког НОП одреда сведено је на око 150 бораца, а Јастребачке чете на око 40 бораца. Тако смањене чете добиле су задатак да крену на свој терен.

Јастребачка чета кренула је на терен северно од реке Топлице, с тим да акције изводи нарочито у Морави и на прузи Ниш — Београд.

Само неколико дана по преласку на тај терен Јастребачка чета је ноћу 22/23. децембра 1941 године покушала да сруши мост на Јужној Морави, код села Мрамора,⁹¹⁾ а 23. децембра, по повратку из те акције, спалила је општинску архиву у селу Сечаници.⁹²⁾ Поред тога, чета је ликвидирала један број шпијуна и издајника и одржавала политичке конференције широм северног и северозападног дела Топлице. За те акције чета је подељена у две групе, које су представљале будућа језгра оних чета које ће се формирати око 10. јануара 1942. године.

Пасјачка чета и даље је својим акцијама на прузи Дољевац — Куршумлија спречавала нормалан саобраћај. Поред тога, редовно је држала заседу на друму Дољевац — Прокупље, те је на тај начин паралисала и друмски саобраћај за непријатеље. Четници Косте Пећанца из Косанице своју редовну везу са Нишем у то време морали су одржавати преко Крушевца. Двадесетог децембра 1941. године чета је срушила мост код села Подине, на железничкој прузи између Житорађа и Прокупља,⁹³⁾ а само четири дана касније извршила је и демолирање железничке станице у Житорађи. Заједно са Косаничком четом, делови ове чете имали су 22. децембра сукоб са четницима Косте Пећанца на Пасјачи, који су покушали да се из правца села Статовца пробију на Пасјачу.⁹⁴⁾

⁹¹⁾ Архив ВИИ, к. 51, док. 14/3.

⁹²⁾ Архив ВИИ, к. 26, док. 13/3.

⁹³⁾ Архив ВИИ, к. 51, док. 39/3.

⁹⁴⁾ Архив ВИИ, к. 51, док. 43/3.

Видовачка и Косаничка чета нису имале значајнијих акција, сем појединачних мањих сукоба са четницима у селима према Косаници где је по групама дејствовала Косаничка чета неколико дана, док је Видовачка чета у то време делом снага држала фронт према Косаници, на линији Точане—Вуча—Доња Коњуша. За држање тог фронта чета је ангаžовала и месне десетине из села Гојиновац, Шишмановац, Прекадин, Топоница, Миљковица, Доња Коњуша и др., а делом снагама оперисала је долином Топлице, прикупљајући оружје ради наоружања месних десетина. Држала је политичке конференције и контролисала сва непозната лица која су се кретала на слободној територији.

Партизанска група, са Бошком Ивановићем, дошла је у село Влахово, где је добила задатак да прави заседе на друму Прокупље—Ниш, јер се ту очекивао прелазак Косте Пећанца бугарским колима. Иначе, Пасјачка чета редовно је контролисала друм и пругу Ниш—Прокупље. Међутим, Коста Пећанец тада није наишао, већ полицијска кола »марица«. Тада су похватани полицијски агенти и стрељани, а »марица« спаљена. У том нападу истакао се Гавро Чех,^{95^} који је пушкомитраљезом зауставио »марицу«. Заплењено је разног војничког материјала: скројена али несашивена војна одећа, декрети, објаве и бланко одликовања Косте Пећанца.

ПАРТИЗАНИ У ПРОКУПЉУ

Око 20. децембра 1941. године од бораца Топличког НОП одреда формирана је чета јачине 23—30 бораца, са командиром Димитријем Писковићем Трнавцем,⁹⁶⁾ политичким комесаром Милићем Ракићем Мирком и партијским руководиоцем Живаном Чиклованом Светозаром. Поред њих у чети су били Драгослав Петровић Горски, десетар; Анђелко Моравчић Алекса, борац; Александар Ивановић Соко, борац (пушкомитраљезац); Саво Ераковић Страхиња, десетар; Славољуб Петровић Ђера, борац; Радивоје Ђокић Стева, борац; Душан Вунарић Ђока, борац (пушкомитраљезац); Крста Бадњаревић

⁹⁵⁾ Гавра Чех, дошао 1941. године у Одред. Погинуо на Грајском вису 13. априла 1942. године као политички комесар чете.

⁹⁶⁾ Димитрије Писковић Трнавац (1914—1987), генерал — потпуковник ЈНА, народни херој Југославије, командант Топличког и 1. Јужноморавског НОП одреда.

Костреш, борац; Станимир Јовановић Јова, десетар; Славољуб Вуксановић, Јајко, борац; Ранко Огњановић Минер, борац (пушкомитраљезац); Боривоје Цветковић Парбо, борац; Срба Андрејевић Стојан, борац; Михајло Ђулђибарић Шарган; Ђура; Лука; »Лала« и »Брица«, Милорад Манчић и Јова Пироћанац. Чета је убачена у град Прокупље. Претходно је штаб Топличког НОП одреда направио споразум са војводом Ацом Поповићем, који је командовао четницима који су већ били у Прокупљу. Партизански руководиоци знали су да војводу Ацу Поповића четнички руководиоци сумњиче за наклоност према партизанима. Партизани су у граду организовали својеврсну команду места која је двадесетак дана држала сву власт у граду. Треба напоменути да су партизанске групе и поред месне јединице која је постојала у граду и раније силазили у Прокупље да успоставе везе, донесу различите материјале и обаве друге задатке за потребе Одред. Такође, група које је била са другом Бошком Ивановићем, имала је задатак да прихвати материјал који је долазио из Ниша и Прокупља и да успостави телефонску везу према Нишу, у селу Подине, као и да ликвидира поједине непријатељске шпијуне.

У то време у Прокупљу је дошао жандармеријски мајор из Београда који је имао задатак да ликвидира партизана на Пасјачи. Он је требало да покупи све бивше официре из Прокупља и околине и да створи свој штаб, а затим будући да је војвода Поповић био нестабилан и није могао да преузме команду, да формирају одред Недићеваца.

Тај споразум са војводом Ацом Поповићем склопљен је јер је према причању четника, Аци Поповићу претила опасност да га четници Косте Пећанца или Љотићевци из Ниша поново нападну и избаце из Прокупља, будући да се афирмисао као пријатељ партизана. Команди партизанске чете у Прокупљу дат је задатак да се укључи у четнички одред Аце Поповића и да у Прокупљу говоре да су четници, што је и учињено. Команда чете није могла да се одржи конспиративно јер су у Прокупље долазили сељаци из околних села који су познавали људе те групе, а и партијска организација у граду их је доконспирисала. С друге стране, понашање партизана било је сасвим различито од понашања четника Аце Поповића, јер су одржали неколико конференција, извели на Пасјачу 10—12 агената и четничких курира, провалили организацију Гестапоа у Прокупљу. Штаб одреда на Пасјачи извео је још

неколико акција, а после тога је одржао масован збор, на коме је Прокупчанима објашњено одвођење групе омладинаца који су припадали организацији Гестапоа на Пасјачу. На збору је говорио политички комесар чете Милић Ракић. После тога свима је било јасно да су они партизани. Седмог јануара 1942. године партизани су одржали врло успелу приредбу — забаву, на којој је присуствовао већи број грађана. Програм је био партизански, певале су се партизанске песме и играло коло. У Прокупљу су лечени рањеници и болесници партизанског одреда.

Партизанска чета, која је сишла у Прокупље, добила је налог да не борави у истој згради са четницима Аце Поповића, већ је имала посебну зграду и хранила се у посебној кухињи. Партизани су, ипак, на четнике Аце Поповића деловали позитивно својом дисциплином, радом и извршавањем задатака, тако да су неки четници прешли у партизане.

И поред позитивности које је остварила партизанска чета у Прокупљу, озбиљна грешка партизанског руководства Одрета и партијске организације у Прокупљу, била је то што су се партизани у извесном смислу спустили на ниво четника и пропустили да званично, као партизани, заузму Прокупље и успоставе власт у њему. Та грешка одразила се на даљи развој борбе Одрета, посебно када није пружен оружани отпор бугарском окупатору, који је 9. јануара 1942. године несметано ушао у Прокупље. Партизанска чета напустила је Прокупље без давања икаквог оружаног отпора непријатељу, јер је то била директива штаба Одрета.

БУГАРИ СУ УШЛИ У ТОПЛИЦУ БЕЗ ОТПОРА

Оружана формација на коју се ослонио немачки окупатор за одржавање реда у Топлици и борби против НОП-а били су четници Косте Пећанца и у почетку изванредан број жандарма. Иако су они највећим делом до половине октобра већ били разбијени од стране Топличког и суседних народноослободилачких партизанских одреда, ипак су формиран у одреде — батаљоне држали среска места, чак и када су партизани на подручју Топлице освојили Прокупље и Блаце до краја 1941. године. Четници су имали знатан утицај у Косаници и горњем току реке Топлице, ка Копаонику.

Крајем 1941. године у Топлици су четници Косте Пећанца држали Прокупље, Куршумлију и Блаце, а били су груписани у шест четничких одреда: Аца Поповић у Прокупљу, који је према споразуму уступио власт партизанима у самом граду; војвода Милан Пећанац, син Косте Пећанца, у Куршумлији; војвода Ника Куштримовић у Блацу, који је привремено заменио војводу попа Михаила Поповића — Мику Јастреба, док је овај био под депресијом због пораза претрпљеног у борби за Блаце; Арса Маричић и Мирђеновић у Горњој Косаници; Вукоје Миловановић у подножју Копаоника. Остали четнички одреди су се расули, а мањи делови активних четника и војводе углавном су се груписали у Косаници или на другим подручјима Србије. Бројно стање четника на платном списку, а било их је скоро из свих села, нарочито из горњег дела Топличког подручја, било је веће него је било стварно спремних да се боре против НОП-а. У селима су постојале четовође и команданти села.

За извођење нападних акција на Топлички НОП одред четници су вршили мобилизацију и могли су да мобилишу један број људства из Косанице и суседних терена, што им није било довољно за продирање дубље у Топлицу, ка истоку. Приликом мобилизације четници су лако наоружавали мобилисано људство, будући да су добијали довољне количине оружја од Немаца. У таквом саставу четници нису могли да постигну видније успехе у борби против партизана, али су ипак успели да се одрже у Косаници и једном делу Топлице. Њиховом опстанку доста је допринела недовољна активност Топличког НОП одреда у борби против четника, јер су се партизанске снаге у Топлици претежно оријентисале на друге задатке у одбрану слободне територије.

Истина о народноослободилачком покрету до краја прве ратне године продрла је и у најзабаченије планинско село, па и тамо где партизани физички нису стизали. Томе је знатно доприносио и став према заробљеним четницима и мобилисаним сељацима, који су редовно приликом заробљавања пуштани кућама уколико се није радило о зликовцима. То је допринело да су се мобилисани сељаци — четници при првом сукобу са партизанима углавном предавали или пре почетка борбе бежали. Став Комунистичке партије Југославије и народноослободилачке борбе у Топлици према четницима до краја 1941. године био је сасвим јасан и увек се имало за циљ

да се окупе сви елементи у општи фронт борбе против окупатора. На тој линији је и био покушај партијског руководства и штаба Топличког НОП одреда да преговара са неким четничким војводама о заједничкој борби против окупатора.

Немачка команда за Србију је и сама увиђала да су се четничке оружане формације компромитовале у очима топличког народа, као њихови сарадници, и да нису у стању да одрже ред и мир на додељеној територији, а још мање да угуше народноослободилачки покрет. Тражило се ново решење да би се угушио НОП у том бунтовничком делу Србије, јер немачка команда није могла да одвоји своје снаге за борбу против партизана на југу Србије. Уз то, она је морала да ослободи и већ постојеће снаге на југу Србије за ангажовање против партизанских снага у другим крајевима Србије и Југославије и за слање на Источни фронт.

Да би спречила даљи развој народноослободилачког покрета на Југу Србије немачка врховна команда је 24. децембра 1941. године понудила Министарству рата Бугарске да бугарска армија окупира део територије Србије. Бугарска влада је ту понуду једва дочекала, јер је желела да прошири своје окупационо подручје на већи део Србије, мислећи да ће пре или касније, поред већ приграбљених територија, моћи да приграби и подручје које захвата долину реке Јужне Мораве. На бази склопљеног споразума, бугарско Министарство рата требало је да упути у Србију један окупациони корпус, састава три дивизије. Преузимање окупације предвиђено је да отпочне 1. јануара 1942. године. Понуда немачке врховне команде добро је дошла Бугарима јер су на тај начин избегли да шаљу јединице на Источни фронт.

Улазак бугарских окупационих снага у овај део Србије отпочео је према споразуму, мада је и пре тога било бугарских јединица у долини Јужне Мораве, као »испомоћ« у обезбеђењу главне комуникације Ниш — Скопље. Прве бугарске јединице које су дошле у Прокупље 9. јануара 1942. године биле су из састава 14. пешадијског пука 17. бугарске пешадијске дивизије. Наиме, та бугарска дивизија је наредних неколико дана посела територију која се са севера граничи гробеном Малог и Великог Јастрепца до Јанкове клисуре; са запада гробеном Копаоника и граници према косовско-метохијској области (Преполоц). На југу демаркациона линија је била закључно са Грделицом; на истоку од десне обале реке Јужне Мораве

до железничког моета код села Мезграја.⁹⁷⁾ Штаб 17. бугарске пешадијске окупационе дивизије, 14. пешадијски пук, 7. артиљеријски пук и приштабски делови дивизије били су дислоцирани у Прокупљу, а 13. пешадијски пук те дивизије у Лесковцу. Нешто касније, делови 17. бугарске пешадијске окупационе дивизије посели су Куршумлију, Блаце, Житни Поток и Бојник, а априла 1942. године и све железничке станице од Дољевца до Куршумлије. У другој половини 1942. године, делови коњичког дивизиона (1. ескадрон коњице), дислоцирани су у селу Велика Плана, као истурени одред (потерно одељење), за борбу против партизана на Јастрепцу. У почетку Бугари су сређивали и прикупљали податке о јачини, саставу и снази народноослободилачких партизанских одреда и расположењу народа према НОР-у. Када су завршили са припремама приступили су оружаним акцијама против Топличког и осталих НОП одреда, а у даљем периоду били су носиоци борбе против НОП-а у Топлици, све до повлачења септембра 1944. године.

Само три-четири дана по доласку бугарских окупационих трупа у Прокупље, командант бугарског окупационог корпуса из Ниша, Асен Николов, обратио се становништву Топлице прогласом у коме објашњава да они нису дошли у тај крај да га окупирају већ да обезбеде сарадњу са немачким војним властима, обезбеде ред, мир и сигурност. У истом прогласу позива партизана да напусте шуме и да се врате својим кућама до 1. фебруара текуће године и да предају оружје бугарским властима. Уколико то не ураде биће сматрани бунтовницима, па ће се, сходно томе, са њима тако и поступати (слободна интерпретација).

Као одговор на тај проглас, Пасјачка и Малојастребачка чета предузеле су низ оружаних акција и саботажа у непосредној близини Прокупља и у околини. Те акције су извођене до 13. фебруара, када су Бугари извршили први напад на слободну територију Топличког НОП одреда према Пасјачи.

Почетком 1942. године у Прокупље је дошао један мањи одред Српске државне страже, опремљен за борбу против партизана у Топлици. Поред тих снага, током 1942. године, перманентно су долазиле разне четничке, љотићевске и недићевске јединице, тако да се у појединим периодима у исто време налазило и по неколико хиљада издајничких војника на

⁹⁷⁾ Архив ВИИ, док. Ц—В, 17362 — Д.

подручју Топлице, поред Бугара којих је било и до три дивизије (јуна 1942). Почетак 1942. године карактерише се повећаним непријатељским снагама на подручју Топлице, не само по броју већ и по квалитету, јер поред бугарске дивизије (без једног пука) као регуларне војске ту су биле и љотићевско-недићевске јединице које су војнички знатно боље биле организоване од четника Косте Пећанца. Топлички НОП одред је 1942. године био суочен са чињеницом да против себе има бугарску пешадијску дивизију (без једног пука); недићевски одред (различите јачине) и већ постојеће четничке одреде. Треба поменути да су четници на југу Србије, а посебно у Топлици, после низа војничких и политичких пораза постали права руља и да као такви нису одговарали Немцима, те су из тих разлога Немци покушавали да их замене недићевским и љотићевским снагама, које су војнички биле далеко боље организоване.

Такође, почетком 1942. године од стране организација Драже Михајловића по први пут је извршен покушај да се продре у Топлицу. Вероватно понети успехом, који су постигли уз помоћ Немаца у западној Србији, а осећајући слабост Косте Пећанца и немоћ да се одржи, Дража Михајловић шаље на подручје Топлице своје прве емисаре. Они је требало да прихвате разбијено четништво да га организују у своје редове и да, по њиховој логици искористе традиционалну везаност топличког народа за њих, те тиме осујете даљи развој НОП-а у Топлици. Међу првим емисарима били су капетан бивше југословенске војске Булајић и публициста Ратко Сотировић, који су у разним контактима, па и са члановима штаба Топличког НОП-а, изнели захтев да Топлички НОП одред престане са акцијама и стави се под команду штаба 110.⁹⁾ Ти први официри били су и први чланови штаба 110.") Они су у почетку покушали да створе илегалне одборе, преко којих би касније требало да се приступи формирању јединица.

Мимо очекивања бугарске војске у Прокупље су ушли без борбе и преузели власт у прокупачком гарнизону, јер су се партизанске јединице повукле из Прокупља (чета партизана и месна чета). У то време Топлички НОП одред имао је око 250 активних бораца и преко 500 бораца организованих у

⁹⁸⁾ Штаб 110 — четнички штаб за јужну Србију.

⁹⁹⁾ Стенографске белешке са састанка учесника НОР-а 7. децембра 1960. године (у власништву актера).

месним десетинама. Опортунистичко држање према бугарском окупатору свакако је дело штаба Одрета, који је из непознатих разлога наредио да се не отвара ватра на Бугаре, што се тумачи потпадањем штаба Одрета под утицај сељака из непосредне околине Прокупља који су се бојали терора бугарских окупатора.¹⁰⁰⁾ Постоји и претпоставка да је штаб Одрета на бази неких искустава имао илузију да ће Бугари у Топлицу доћи у виду казнене експедиције, наступати фронтално у стрељачком строју и да о отпору не би ни могло бити речи.

ГРЕШКЕ ШТАБА ОДРЕДА

Неспокојство које је створено око отпуштања партизана из Одрета својим кућама, половином децембра 1941. године, тек је заборављено. Скоро сви отпуштени партизани поново су се окупили у својим јединицама и чете су нарасле на по око 80—100 бораца, што у сваком случају значи да су потпуно оспособљене за борбу. Врло интензиван политички рад створио је повољне услове за даљу мобилизацију и вођење акција, а поготову за пружање отпора бугарским окупаторима. То потврђује чињеница да су се скоро све месне десетине, када је штаб Одрета наредио да поставе заседе у рејону Умца и не дозволе продор бугарским окупационим јединицама уз долину Топлице, одазвале позиву. Међутим, као што је познато, партизанске снаге измицале су испред бугарских окупаторских снага без борбе, па су се чак и заседе са друмова повукле да би избегле сукобе са бугарским окупационим снагама.

Неколико дана после доласка Бугара у Топлицу на планини Пасјачи одржан је састанак војнополитичког руководства Топличког НОП одрета. На састанку се углавном расправљало о томе какав став заузети према бугарском окупатору. Уместо да се долазак Бугара схвати као замена немачким окупационим снагама, на састанку је преовладало мишљење да долазак Бугара не значи окупацију каква је и немачка, те да према њима треба водити мирољубиву политику на бази словенства. Тај став је допринео да се донесе још једна погрешна одлука. Наиме, решено је да се Топлички НОП одред, подели у групе са намером да по групама презими и у

¹⁰⁰⁾ Зборник НОР, том I, књ. 3, док. 34.

повољном моменту поново да ее окупи на пролеће. То је учињено и због тога што, наводно, није било искуства а ни могућности за зимско ратовање. Сматрало се да ће се на тај начин снаге Одрета најбоље сачувати, а непријатељ обманути о постојању снага народноослободилачког покрета. На основу те одлуке јединице Топличког НОП одрета на десној обали реке Топлице подељене су у групе, а један део бораца поново је отпуштен својим кућама. Вероватно услед необавештености, руководство НОП-а у Топлици проценило је да се ради о казненој експедицији Бугара на овом подручју, која ће у одређеном временском периоду обавити свој задатак и повући се у своје базе. Ради објашњења донете одлуке и образложења одлуке партијском руководству у Нишу, упућен је Димитрије Писковић Трнавац, тада комесар Пасјачке чете. Он је требало да образложи зашто је донета таква одлука. Са донетом одлуком није се сагласио секретар партијског покрајинског поверенства и одмах је преко Трнавца, наредио штабу Одрета да се поврате сви отпуштени борци у одред и приступи извођењу акција против Бугара и свих осталих непријатеља на подручју Топлице и даље. Док се друг Трнавац вратио у Одред прошло је два дана, а одлука о смањивању Одрета — »подешавање за зимско ратовање« била је већ спроведена у четама које су се налазиле јужно од реке Топлице. На Јастрепцу није дошло до смањења и расформирања чета јер курир није стигао на време, тако да тај део Одрета, који је дејствовао северно од реке Топлице, није ни знао за донету одлуку. Ова одлука била је, у суштини, супротна директиви Окружног комитета КПЈ за Ниш од 14. децембра 1941. године и писму Покрајинског комитета КПЈ за Србију, где се од партизанских одрета на југу Србије, између осталог, захтевало да појачају мобилизацију бораца за одреде, да стварају мале лако покретљиве чете од по 50 бораца које ће сталним нападима на непријатеља, тамо где је он најосетљивији, држати иницијативу и не дозволити му да ни једног момента не посумња у нашу слабост. Даље каже се, да треба стварати народноослободилачке одборе као органе народних власти. Када је ОК КПЈ за Ниш известио ПК КПЈ за Србију о ситуацији у Топлици и о донетој одлуци, ПК КПЈ за Србију оштро је реаговао на такав став и у писму од 27. јануара 1942. године овај случај је оценио као тежак ударац по развита

партизанске борбе, називајући то кукавичлуком и ликвидаторством, те да је такав став раван издаји.¹⁰¹⁾

У извештају члана ОК КПЈ за Ниш од фебруара 1942. године, а у вези са донетом одлуком у Топличком НОП одреду, каже се:

»... Предузета такозвана »реорганизација« одреда приликом доласка нових окупатора (9. јануара 1942. године) бугарске фашистичке трупе окупирале су Топлицу и Јабланицу, *много је нанела политичке и материјалне штете*. Такво држање дало је маха колебљивим и опортунистичким елементима у народу, који попут непријатеља заговарају невођење никаквих акција, јер »није време« итд. То је масован случај код неколико оближњих села...«¹⁰²⁾

Даље, у извештају се говори о слабостима партијске организације која није довољно указала на *Бугаре као окупаторе*, као и на неправилност »реорганизација«, тј. о »зимском« начину ратовања (бројчано смањивање одреда, разбијање на групе и политички рад по селима). Партија није била постављена на здраве ноге и у њој је било низ слабости. Према захтеву ПК КПЈ за Србију, израженом у писму упућеном ОК КПЈ за Ниш поводом одлуке штаба Топличког НОП одреда о »реорганизацији«, одмах након неколико дана партијско руководство предузело је низ војничких и партијских мера.

»У циљу јачања партизанског одреда и партијске организације у њему. На линији војничких мера смењен је ранији штаб одреда, а на линији Партије кажњено је седам чланова КПЈ, искључењем из Партије, четворици кандидата угашена кандидатура, а три члана Партије су кажњена васпитним казнама.«¹⁰³⁾

Из става ПК КПЈ за Србију и ОК КПЈ за Ниш види се да је требало предузети даље мере на линији јачања партизанске борбе, а у том циљу предузете су и мере против свих који су се опортунистички односили према револуцији. Смењивање штаба Одред и кажњавања у партијској организацији Одред требало је да буду и била су на линији партијске организације и подизања и развијања офанзивног духа, у циљу даљег вођења борбе против окупатора и домаћих издајника.

¹⁰¹⁾ Зборник НОР, том I, књ. 3, док. 11.

¹⁰²⁾ Архив ЦК СК Србије, док. 1483.

¹⁰³⁾ Зборник НОР, том. I, књ. 3, док. 34.

Секретар СКОЈ-а за Топлицу, Радоелав Ђорђевић Балонче, у вези поделе на групе која је настала у четама Топличког НОП одреда на десној страни Топлице, каже:

»Не знам како је дошло до смањења и поделе у групе у Пасјачком делу Топличког НОП одреда, али знам да је у другој половини марта 1942. године дошао један курир из Јабланице који је донео писмо на коме је стајала адреса 'За Косту'. Пошту под том шифром имао сам права да отварам ако тог момента на лицу места нема старијег руководиоца од мене. Писмо нисам одмах отворио већ сам пошао на Пасјачу да пронађем друга Мику ради евентуалног договора. Како Мику нисам пронашао отворио сам писмо. У њему је стајало: 'Одмах окупите борце у чете и наставите са оружаним акцијама, јер директива ПК је погрешно протумачена. За ПК Ленка'. Ја тврдим да Мика није донео одлуку о разбијању чете на групе. Одмах после овога, покупила се Видовачка чета, а требало је да то учини и Пасјачка.

Писмо сам примио негде на Видојевици, а отворио га у Петковој колиби на Пасјачи, у присуству Ћићка и Академца. То је била друга половина марта 1942. године«.¹⁰⁴⁾

ИСПРАВЉАЊЕ ГРЕШАКА

Две узастопне грешке које је учинио штаб Топличког НОП одреда, отпуштање људства кућама и »реорганизација« одреда — разбијање по групама у вези доласка бугарских окупатора у Топлици, могле су скупо стајати Народноослободилачки покрет у Топлици, наносећи му огромне штете у војничком и политичком погледу. Посебно то је могло бацити сенку на прошлост топличког народа, који је имао богату традицију у борби за ослобођење. Исти тај народ, када је чуо зов Партије 4. јула 1941. године, заједно са осталим народима Србије и Југославије, пошао је у борбу да и на тај начин допринесе уништењу окупатора и његових слугу. Признање за то дато је топличком крају у извештају секретара Окружног комитета КПЈ за Ниш, који је 17. марта 1942. године послат Главном штабу за Србију. У њему се, између осталог, каже:

»... С друге стране овај крај кроз историју наших народа у свим покретима — устанцима, ако не на челу, а оно је увек

¹⁰⁴⁾ Изјава дата аутору 26. априла 1988. године.

активно учествовао у устанцима, тако да је традиција устанка у овом крају доста јака од Немање до Топличког устанка 1917. године ...«.

Интервенција Окружног комитета КПЈ за Ниш по питању »реорганизације« Топличког НОП одреда и опортунистичког држања према бугарском окупатору била је врло ефикасна. Чим се Димитрије Писковић Трнавац вратио у Одред и обавестио партијско руководство о ставу секретара партијског покрајинског поверенства, пришло се прикупљању Одреда и груписању у чете. За неколико дана, до 20. јануара 1942. године, све чете су биле прикупљене, па је извршена и добровољна мобилизација неких месних десетина. У међувремену, штаб Одреда је направио план будућих дејстава Топличког НОП одреда, који је био врло опсежан, те је и мобилизација добровољаца из месних десетина била у складу са њим. Већ крајем јануара, поред пет раније постојећих, формиране су још две нове чете, тако да је Топлички НОП одред по први пут бројао 7 чета, од којих је свака посебно била везана за штаб Одреда. Формирање нових чета и јачање постојећих било је повезано са планом штаба Одреда.

Читаво подручје Топлице, до леве обале Јужне Мораве, по првом плану требао је да буде прекривено партизанским јединицама које би дејствовале у појединим деловима Топличког, односно Моравског краја. Свака чета бројала је просечно од 80 до 120 бораца. Свако руководство чете бројало је по три члана: командир чете, политички комесар и заменик политичког комесара чете. Заменика командира чете, сем у почетку, није било. То је била нова структура командовања у Топличком НОП одреду, јер је пре формирања, поред заменика политичког комесара, био и заменик командира чете. То је вероватно било условљено повећаним бројем чланова КПЈ у Одреду. Да ли је за то постојала директива или су то чланови ОК КПЈ за Ниш, који су се непрекидно налазили у Топличком НОП одреду у договору са штабом Одреда, самоиницијативно одлучили, нема података, али је чињеница да је све предузето у склопу опсежних мера за оздрављење партијске организације у Одреду и њено бројно јачање у духу Резолуције закључака партијске конференције. Тада се по први пут води рачуна да се чланови партије подједнако распореде по четама.

¹⁰⁵⁾ Зборник НОР, том I, књ. 3, док. 50.

РУКОВОДСТВО ТОПЛИЧКОГ НОП ОДРЕДА И ЧЕТА

У јануару 1942. године дошло је до измена у штабу Одред и чета.

У штабу Одред били су Елисије Поповски Марко, командант; Никодије Стојановић Татко, политички комесар; Ратко Павловић Ћићко, заменик команданта и Ната Јоцић Вера партијски руководилац.

Пасјачка чета: командир Војин Бајевић Вук; политички комесар Димитрије Писковић Трнавац и заменик политичког комесара Живан Чиклован Светозар;

Видовачка чета: командир Богољуб Коковић Буљубаша, политички комесар Љубинко Коковић Вујадин и заменик политичког комесара Родољуб Радосављевић Веселин (у тој чети за три месеца променило се 4 командира и 3 комесара);

Косаничка чета: командир Љубомир Рогановић Роган,¹⁰⁶⁾ политички комесар Љубиша Вукмановић Мргуд и заменик политичког комесара Олга Џуверовић Вера¹⁰⁷⁾ (није реализовано, јер је чета разбијена пре него је Вера преузеле душност);

Блачка чета: командир Радојко Илић Баја (услед повреде после неколико дана замењује га Недељко Вељовић Рајко),¹⁰⁸⁻¹ политички комесар Радивој Увалић Бата и заменик политичког комесара чете Србољуб Вуксановић Главаш;¹⁰⁹⁾

Великојастребачка чета: командир Јован Крстић Мргуд, политички комесар Марица Илић Мица и заменик политичког комесара Пауновић Благоје Новица;¹¹⁰⁾

Малојастребачка чета: командир Кирил Михајловски Грујица, политички комесар Василије Ђуровић Жарки¹¹¹⁾ и заменик политичког комесара Хранислав Динић Новак;¹¹²⁾

¹⁰⁶⁾ Рогановић Љубомир Роган, погинуо 1942. године.

¹⁰⁷⁾ Олга Џуверовић Вера, погинула фебруара 1944. године, као члан ОК КПЈ за Топлицу.

¹⁰⁸⁾ Недељко Вељовић Рајко, пре рата жандармеријски наредник, после рата мајор Народне милиције.

¹⁰⁹⁾ Србољуб Вуксановић Главаш, погинуо као заменик политичког комесара чете 14. јануара 1943. године.

¹¹⁰⁾ Пауновић Благоје Новица, погинуо као организациони секретар ОК КПЈ за Ниш у пролеће 1943. године на Бољевачким колибама (Озрен).

¹¹¹⁾ Василије Ђуровић Жарки (1920—1944) погинуо као командант 9. српске бригаде маја 1944. године, народни херој Југославије.

¹¹²⁾ Хранислав Динић Новак, погинуо као партијски руководилац Озренско—Тимочког одреда 23. јуна 1943. године.

Моравска чета: командир Вунарић Душан Ђока,^{ш)} политички комесар Гојко Лакчевић Глиша и заменик политичког комесара Милен Јовановић Доктор.¹¹⁴⁾

Руководства чета врло брзо су се мењала и не може се установити кад је који руководиоца и до када био на тој функцији. Према плану штаба Топличког НОП одреда чете су прешле на извршење својих задатака. Непријатељска офанзива узимала је све већег маха па су чете трпеле велике губитке у борбама, а нарочито новоформиране — Блачка и Моравска и бројно стање им се све више смањивало.

Пасјачка чета је делом свога људства и даље била оријентисана ка прузи и на друм Дољевац — Прокупље. Та чета се већ у другој половини јануара 1942. године сукобила са Бугарима. У два маха заробила је и разоружала бугарске патроле, једну од 2, а другу од 14 бугарских војника. Тих дана заседа те чете ухватила је код села Бериља недићевог курира који је носио пошту за четнички штаб Косте Пећанца. Главнина те чете била је ангажована на другим акцијама, као што су одржавање конференција по селима, хватање четничких шпијуна и др. Те акције чета је изводила са мањим групама.

Видовачка чета је у то време крстарила у рејону села Мала Плана—Топоница—Белољин, држећи заседе на друму Покупље—Куршумлија. И она је држала политичке конференције, сакупљала преостало оружје по селима и хватала четничке уходе и шпијуне, који су у то време, у виду црноберзијанаца, покушавали да открију јачину партизанских јединица у Топлици. Имала је сукобе са четницима Николе Куштримовића код села Белољина, који су извршили упад на слободну територију. Том приликом погинула су 4 четника, а остали су се разбежали. Видовачка чета није имала губитака. Под командом те чете биле су и све месне десетине из села у којима је дејствовала ова чета (Поточић, Мала Плана, Ресинац, Бресничкић, Белољин, Коњуша, Миљковица, Прекадин, Гојиновац, Шишмановац, Смрдан, Горња и Доња Топоница, Губетин итд.).

Косаничка чета се по прикупљању људства, налазила у селима према Косаници, јужно од реке Топлице, ради политичког утицаја у том крају и ликвидације четничких остатака.

Вунарић Душан Ђока, погинуо 4. марта 1942. године, као командир Моравске чете, код села Крајковца.

¹¹⁴⁾ Милен Јовановић Доктор, погинуо као комесар чете 29. априла 1942. године на Копаонику.

Скоро сваки дан имала је чарке са четницима из тих места, тако да је била стално везана и морала се кретати у пуном саставу.

Све партизанске јединице, сем Расинског НОП одреда, које су дејствовале на Јастрепцу већ 6. јануара 1942. године прикупиле су се у селу Чубури, одакле су поједине групе одлазиле у мање акције. Од 10. до 15. јануара 1942. године све те снаге прешле су из Чубуре у село Крајковац, где су се задржале 2—3 дана. У међувремену је одржана конференција СКОЈ-а у Одреду, којој су присуствовали, као делегати, другови из чета које су дејствовале јужно од реке Топлице, као и сви скојевци који су се ту налазили. На Конференцији је изабрано скојевско руководство од 5 чланова, а затим су формирана руководства чета и људство је подељено по десетинама. Свака ојачана десетина бројала је просечно 15—20 и више бораца. Блачка и Великојастребачка чета кренуле су свака у свом правцу према Куршумлији и Блацу, са циљем да успут мобилишу месне десетине, почев од села Велике Плане, Меровца и Мршеља па надаље ка Блацу. Оне су већ од 10. фебруара 1942. године избиле у рејон Блаца, а њихово бројно стање износило је тада 60—80 бораца. Обилазећи Блаце ове чете су прешле друм Белољин—Блаце и упутиле се ка селима у подножју Копаоника и у Јанкову клисуру, са задатком да разоружају четничке остатке у тим рејонима и створе повољне услове за даље продирање ка Копаонику. Тај задатак успешно су обављале. Великојастребачка чета разоружала је четнички одред војводе Ранђела Заића из Кутловца, где је запленила десетак пушака и 2 пушкомитраљеза, спалила општинске архиве у селима Барбатовца и Гргуре и одржала низ политичких конференција у тим селима, а у селу Барбатовца дала и културно-забавну приредбу. За то време Блачка чета је продрла у Јанкову клисуру, успут разоружавајући месне четнике у селима Придворици, Ђуровцу, Сибници, Чучалу и другим. Уједно је држала и заседу у Јанковој клисури због хватања четничких курира који су у то време саобраћали из Куршумлије, преко Блаца и Јанкове клисуре, ка Крушевцу да би редовно одржавали везу са Нишом и Београдом. Том приликом заробљен је секретар Косте Пећанца, који је требало да оде у Ниш код начелника штаба Пећанчеве врховне команде.

Малојастребачка чета је у циљу попуне извршила мобилизацију месних десетина у селима доњоречичке и петровачке

општине, а одржала је низ политичких конференција по селима и ликвидирала неколико шпијуна преко којих је организација Драже Михајловића покушавала да продре у Топлицу. За то време Моравска чета је прикупила један број месних десетина у селима испод Малог Јастрепца, из Чубуре, Крајковца, Бреснице, Дудулајца, Лепаје, Биљега, Рожине и др. и учинила два покушаја рушења пруге на линији Београд—Ниш, на простору Ђунис—Тешица. Са Расинским НОП одредом, ојачана месним десетинама, Малојастребачка чета је 12/13. фебруара 1942. године извршила напад на четнички одред војводе Милана Парнавеје у Рибарској Бањи. Карактеристично за овај напад је да је у њему, после Блага, учествовао велики број месних партизанских десетина из села: Доње Речице, Горње и Доње Трнавe, Југовца, Рељинца, Баботинца, Бајчинца, Микуловца, Новог Села, Костенице. Напад није потпуно успео. Четници су имали десетак погинулих и исто толико заробљених, док су партизанске јединице имале једног погинулог, Станковић Велизара, Корчагина¹¹⁵⁾ и три рањена.

У свом извештају команда Пољске државне страже о овој акцији пише:

»... 12. фебруара о.г. у 4 ч. једна добро наоружана и доста бројно јака комунистичко-пљачкашка банда извршила је напад на Рибарски четнички одред војводе рибарског Милана Парнавеју. Од нападача један је погинуо и више њих је рањено. Рибарски одред је делимично разоружан. Комунисти су заробили војводу Парнавеју, четовођу Чупић Александра и још два четника, које су одвели у правцу села Вукања«. ^

Треба напоменути те чете у датом саставу и јачини нису дуго постојале, будући да је непријатељ почетком марта предузео и према Јастрепцу нову офанзиву. То је утицало на осипање снага Топличког НОП одреда, те је Одред бројно знатно опао, тако да већ крајем марта Одред броји око 250 бораца.

И поред правилне оријентације на omasовљавање Одреда, штаб се није оријентисао на груписање снага нити да јаким снагама разбија једно по једно упориште чиме би се проширивала слободна територија на Копаонику или би се дејствовало у неком другом правцу. Разумљиво да су се тако груписаним

¹¹⁵⁾ Велизар Станковић — Веца Корчагин (1922—1942), народни херој Југославије.

¹¹⁶⁾ Зборник НОР, том I, књ. 3, док. 119.

снагама оријентисали ка Копаонику, а само једним мањим делом Одрета или само једном четом ка прузи, за дејства на главним комуникацијама. Из распореда и акција чета види се да је штаб Одрета био оријентисан на покривање територије и дивергентно ширење у свим правцима, што, свакако, није могло да доведе до жељеног успеха. То још једном показује да је Штаб одрета у то време био бесперспективан и управо није знао да се снађе у датој ситуацији, што је имало за последицу да непријатељ разбије једну за другом чете које су самостално дејствовале. Тек када су се чете у подножју Јастрепца сконцентрисале, отпор је био озбиљнији и снаге су сачуване.

НЕПРИЈАТЕЉСКА ОФАНЗИВА НА СЛОБОДНУ ТЕРИТОРИЈУ

Прву офанзиву за уништење партизана на подручју Топлице предузео је Коста Пећанац, 1941. године, после ослобођења Прокупља. Од тада до друге половине фебруара 1942. године непријатељ је предузимао само акције локалног карактера против Топличког НОП одрета, а већих концентрација непријатељских снага није било. Обећање Косте Пећанца немачкој команди да ће »средити« стање у Топлици остало је без резултата. Сем офанзиве на Пасјачи, која се претворила у њихов пораз, четници нису могли више ништа сами да предузму. Вероватно је и то један од разлога што је немачка влада ступила у преговоре са бугарском владом да њене снаге преузму окупациону власт на једном делу Србије, па и у Топлици.

За чекање није било времена. Народноослободилачки покрет у Топлици имао је тенденцију ширења, без обзира што су се снаге повукле из западне Србије. Непријатељ је то увидео, па је морао радити брзо и наћи нове снаге које су способне да угуше жариште народног устанка које је буктало на југу Србије. У депеши бр. 31 од 16. 12. 1941. године, упућеној Министарству спољних послова, под тач. 2. Београд, пише:

»Тежиште устаничког покрета пребацило се сада делимично ван Србије у Босну, а делимично са севера и запада на

исток и југ — исток Србије... Ово подручје налази се сада у политичкој опасности..¹¹⁷⁾

Да би се подручје које је у »политичкој опасности« очувало, немачки окупатор је тражио снаге које га могу спасити. На располагању им је била 17. бугарска пешадијска дивизија (без једног пука) у Топлици, која је тек запосела ту територију, Недићеве оружане одреде, који су заједно са љотићевцима и четничким одредима Косте Пећанца, по њиховом мишљењу, могле да буду носиоци те акције. Према замисли немачке команде за Србију, Топлица је била територијално мала за толике снаге, па је одлучено да се једновремено изврши напад и на Јабланицу. Тако је израђен и план операције. У међувремену, док је вршена концентрација Недићевих, Јботићевих и четничких снага за договорену офанзиву, која је требало да почне 7. марта 1942. године, и док је припреман план, 17. бугарска пешадијска дивизија је отпочела акције да би ликвидирала партизанске снаге на планини Пасјачи и у рејону Прокупља, које су својим дејством непосредно угрожавале бугарски гарнизон, Прокупље и пругу Долевац—Прокупље. Ту пругу требало је оспособити за дотур и евакуацију, јер је та комуникација била од животне важности за бугарски гарнизон у Прокупљу, будући да се преко ње искључиво могло снабдевати.

НАПАД БУГАРА НА ПАСЈАЧУ

Пошто квислиншке снаге нису имале успеха у борбама против партизана, а 17. бугарска пешадијска дивизија се средила, то је 13. фебруара 1942. године она предузела напад на део Топличког НОП одреда, који је дејствовао јужно од реке Топлице, у садејству са својим снагама (13 пп) из Лесковца, које су добиле задатак да нападну Јабланички НОП одред. Четрнаести пешадијски пук 17. дивизије, са једном четом жандарма, подржан артиљеријом са пруге, пошао је у напад из Прокупља у неколико колона, усмеравајући дејства према Пасјачи и Белом Камену. Пасјачка чета у то време налазила се у рејону Пасјаче и Јовиних Ливада. Обавештена о наласку бугарских снага, команда Пасјачке чете прикупила је месне десетине са Белог Камена, Јовиних Ливада, Пасјаче,

¹¹⁷⁾ Архив ВИИ, микрофилм, Лондон 19/1, Х310759, 310760.

Растовнице и осталих потиланинских села и са њима посела положаје, тако да и у тим првим борбама са Бугарима месне десетине нису изостале. Борба је примљена на поседнутим положајима Пасјача — Бели Камен. Бугари су у почетку ишли опрезно, а после су уз подршку артиљерије предузели јак напад, но и поред тога партизанске јединице су успеле да одрже своје положаје у току целог дана. У међувремену, док се водила борба са Бугарима, штаб Топличког НОП одреда примио је обавештење да се четнички одред војводе Бранка Мрђеновића прикупља у селу Широке Њиве, са циљем да с леђа нападне наше јединице које су се озбиљно одупирале бугарским нападима. У таквој ситуацији Штаб Топличког НОП одреда је проценио да је фронталном борбом немогуће супротставити се тако јаким бугарским снагама, па је одлучио да Пасјачку чету извуче из борбе, а Косаничку да упуту у правцу Широких Њива, са циљем да из покрета нападне четнички одред војводе Мрђеновића. Такође је одлучено да команда Косаничке чете за ту акцију ангажује месне десетине из Ргаје, Широких Њива и других села, са којим ће снагама напасти и Куршумлију.

Повлачењем Пасјачке чете ка југозападу, снагама 14. бугарског пешадијског пука је омогућено да избију на Кодру (триг. 894), Кале (к.882) и Пасјачки вис. Комесар Пасјачке чете, Димитрије Писковић Трнавац, који се налазио на крајњем десном крилу чете, прикупио је једну десетину своје чете и месну десетину из с. Коњарника и са тим снагама поставио је заседу Бугарима, с намером да их заустави. Како Бугари заседу нису на време уочили, пошли су слободније ка врху Пасјаче. Комесар чете је наредио да се без његове команде не отвара ватра и пустио их је да се приближе на одстојање са кога се остварује убитачна ватра. Када је колона наишла, група од 20 бораца са комесаром отворила је такву ватру да су се Бугари изненађени одмах дали у панично бекство, напустивши топове и митраљезе. У том јуришу снаге ове чете нанеле су Бугарима осетне губитке.^{118*} Како те снаге нису биле довољне да продуже гоњење непријатеља, повукле су се и са осталим снагама одступиле. Повлачење је уследило и због тога што су друге бугарске снаге наступале из правца села Студенац и Дебели Луг. Губици наше чете били су два

¹¹⁸⁾ Архив ЦК СК Србије, инв. бр. 1374. у извештају секретара ОК КПЈ за Ниш, од 17. марта 1942. године, каже се да су Бугари имали 36 мртвих.

погинула и један тешко рањен. У ноћи 14/15. фебруара 1942. године снаге Пасјачке чете, заједно са месним десетинама, повукле су се са планине Пасјаче преко Гласовика, Житног Потока, ка Статовцу.

Од Пасјачке чете и месних десетина које су сврстане у три чете формиран је батаљон са око 250 бораца. Команду батаљона сачињавали су командант Војин Бајевић Вук и политички комесар Димитрије Писковић Трнавац. За командире чета узети су најбољи. Једна чета је била под командом Петка Вуковића и Радована Петровића, друга под командом Ратка Павловића, а трећом је командовао Новица Перовић. Та чета је изводила акције према Власову. Том приликом заробиле су четничког курира који је носио извештај за војводу Неранџића, у коме је стајало да он држи фронт према Пустој Реци, Јабланици и Пасјачи да би омогућио лакши напад на Куршумлију, коју су држали партизани (Косаничка чета). Батаљон је био кратког века. Када су Бугари кренули у напад из Житног Потока јединица се вратила на Пасјачу. Формирање тог привременог батаљона можда и није у вези са одлуком донетом у Прекадину, јер, као што се касније види, одлуке донете на том састанку у Прекадину, сем напада на Куршумлију, нису реализоване.

У међувремену, група партизана из Малојастребачке чете, са командиром Василијем Ђуровићем Жарким на челу, поставила је заседу Бугарима у селу Стржави и ту убила два бугарска војника. Бугари су, неколико дана касније вршили одмазду у селу и убили већи број недужних сељака.

САСТАНАК РУКОВОДСТВА НОП-а ЗА ТОПЛИЦУ У ПРЕКАДИНУ

Руководство НОП-а за Топлицу, 15. фебруара 1942. године, одржало је састанак у селу Прекадину, коме су присуствовали: Сретен Младеновић Мика, Радош Јовановић Сеља и Драги Стаменковић Срба.¹¹⁹⁾ На том састанку размотрена су врло важна питања за даљи развој и јачање НОП-а у Топлици, те мерама које на тој линији треба предузети. Дискутовано је о томе да ће бугарски окупатор настојати да затвори долину Топлице и спречи пребацивање са Јастрепца на Пасјачу и

¹¹⁹⁾ Драги Стаменковић Срба, народни херој Југославије, члан Савета Федерације.

обрнуто, будући да долином иде железничка пруга и друм Дољевац—Куршумлија. У том циљу разматрана је могућност формирања два посебна партизанска одреда, један за дејство на десној, а други на левој обали реке Топлице, тј. један са ослонцем на Јастребац, а други на планине Пасјачу и Видојевицу. Одлучено је да се привремено формира један месни батаљон, сакупљањем месних десетина на подручју јужно од реке Топлице, са циљем разбијања предстојеће непријатељске офанзиве, а истовремено и очување месних десетина да их непријатељ не би уништио, тј. учинити исто што и под Јастрепцом, где су формиране две нове чете. На том састанку донета је и одлука да се изврши напад на Куршумлију, са задатком да се разбије групација четника која се тамо вршила и да се омогући ширење слободне територије према Копаонику, тј. да се створе услови за дејства наших јединица у том правцу или да се речно прошири маневарска просторија на Копаонику. Јасно, овде се имао у виду долазак Бугара и њихово настојање да овладају долином Топлице.

ОСЛОБОЂЕЊЕ КУРШУМЛИЈЕ

Док је Пасјачка чета са месним десетинама водила огорчене борбе против 14. бугарског пешадијског пука на планини Пасјачи и наносила им осетне губитке, Косаничка чета је, по повлачењу из борбе, извршила мобилизацију неких месних десетина и упутила се да нападне четничке снаге које су се прикупљале у рејону села Широке Њиве. Чим су четници сазнали за покрет Косаничке чете у правцу села Широке Њиве, одмах су одступили у правцу села Барлово. Као што је већ речено, чета је добила задатак да изврши напад на Куршумлију, те је без задржавања продужила наступање за четницима ка селу Барлову. Како чета није сустигла ове четнике ни у селу Барлову, продужила је покрет ка Куршумлији и исте ноћи, 15/16. фебруара 1942. године, без претходних припрема, са око 80 бораца, извршила је напад на Куршумлију. После трочасовне жестоке борбе град је ослобођен. У току ноћи и сутрадан борбе су се наставиле у непосредној близини и околини Куршумлије да би се унишtile преостале четничке снаге војводе Милана Пећанца.²⁰⁾ Борбе

¹²⁰⁾ Остало је нерасветљено питање како је побегао Милан Миловановић Пећанац, који је већ био заробљен.

које су вођене у околини Куршумлије нису биле јако енергичне и ефикасне, а самим тим нису одговарале ни духу састанка у селу Прекадину да се гоне и разбију четници и продире ка Копаонику. Том приликом више се обратила пажња на решавање других проблема у граду. У тим борбама непријатељу су нанети осетни губици, 14 погинулих и више рањених, а заробљено је 38 четника. Заплењена су и 2 тешка митраљеза, 4 пушкомитраљеза, преко 60 пушака и веће количине муниције.) Косаничка чета у борби за Куршумлију није имала губитака, али су четнички команданти измишљали партизанске губитке да би оправдали своје.

По ослобођењу Куршумлије развио се врло живи политички и културно-забавни рад у граду. Поред партизанских јединица, носилац тих активности била је партијска и скојевска организација које су постојале у граду. Партијска организација радила је на мобилизацији нових бораца за ступање у партизанске јединице. Косаничкој чети је тада пришло око 30 нових бораца, углавном омладинаца, те је иста нарасла на око 150 бораца. Нови борци из Куршумлије и околине нису имали много среће. Један број је изгинуо у противнападу четника на Куршумлију, који је уследио 20. и трајао до 22. фебруара 1942. године, а остали су погинули у борби код Сварче, 28. фебруара 1942. године. То је довело до последица и на морално-политичком плану у Косаници, те се тако може објаснити став народа Косанице према НОП-у, јер сви који су ступили у партизанске јединице из овог краја изгинули су у року од десет дана. У Куршумлији је формирана команда места и посебна месна десетина, а на збору је био изабран Народноослободилачки одбор.¹²²⁾

ПРОТИВНАПАД ЧЕТНИКА НА КУРШУМЛИЈУ

Напад партизанских јединица на Куршумлију уследио је када су се четници груписали да уз помоћ Бугара предузму офанзиву против партизана у Топлици. Због тога су и били у могућности да за врло кратко време, кроз свега неколико

¹²¹⁾ Архив ЦК СК Србије, док. бр. 1504, Извештај Косте Пећанца, стр. пов. сл, достављен 3. марта 1942. године Милану Недићу. Према извештају штаба четничког нишког одреда губици четника износе 5 мртвих и 40 заробљених, а Косаничке чете 8 мртвих и 3 рањена.

¹²²⁾ Архив ЦК СК Србије, док. бр. 1637.

дана, изврше противнапад у циљу повратка Куршумлије у своје руке. Када је Коста Пећанац дознао да су партизани ослободили Куршумлију наредио је да се прикупе четнички одреди Милана Пећанца, Вукоја Миловановића, Мрђеновића и других, јачине око 500 четника и да изврше противнапад, са циљем да је по сваку цену поврате и избаце партизанске снаге из Косанице. Тој четничкој групацији за извршење задатка придружили су се и четнички одреди војводе Биочанина и Арсе Маричића из Косаничке Раче.¹²³⁾

О припреми противнапада четника на Куршумлију штаб Топличког НОП одреда обавештен је у селу Мала Плана. Донео је одлуку да се Куршумлија одмах напусти, а Косаничка чета, омасовљена новоприспелим борцима, да обиђе села у Косаници због политичког придобијања маса и проширења утицаја НОР-а за народ тога краја, те да учврсти постигнути војнички и политички успех. Уколико буде наилазила на четничке снаге, да их разбија и разоружава. И поред наређења штаба Топличког НОП одреда и партијског руководиоца, Драгог Стаменковића, Косаничка чета се није повукла, већ је остала и даље у граду, по директиви секретара ОК КПЈ за Ниш, Сретена Младеновића Мике, који је, такође, био у Куршумлији.

Напад четничких снага на Куршумлију отпочео је 20. фебруара 1942. године. У жестоким борбама, које су трајале два дана, Косаничка чета попуњена је новим борцима. Успела је да одржи град у својим рукама до 22. фебруара 1942. године, када је била присиљена, под притиском јаким четничких снага, да се повуче из Куршумлије. Како других веза сем курирских није било, штаб Топличког НОП одреда није могао послати помоћ јер је мислио да је чета поступила по наређењу штаба Одреда. Када је штаб Одреда обавештен да се чета није повукла већ да води борбу у Куршумлији, а то је било 22. фебруара изјутра, Елисије Поповски, командант Одреда, хитно је дошао у Барбатовца, где су се налазиле две чете, Јован Крстић Мргуд са Великојастребачком и Ненад Вељовић Рајко са Блачком, и покренуо их је у правцу Куршумлије, у помоћ Косаничкој чети. Међутим, све је било касно. Те две чете стигле су само до Спаначког брда, где их је срео курир којег је послао командант Одреда, Елисије Поповски Марко из Барбатовца да обавести команду Косаничке чете о присти-

¹²³⁾ Архив ЦК СК Србије, док.бр. 1504.

зању помоћи. Како се није могао пробити до Куршумлије, а од избеглица је сазнао да је борба у Куршумлији завршена уз доста велике губитке и да се остатак чете повукао, он се вратио у Барбатовац. Командири чета наредили су промену правца кретања чета и упутили су се: Великојастребачка чета ка средишњем делу Топлице, да би кроз четири дана заједно са остацима Косаничке чете тукла четнике у Сварчу, а Блачка чета ка селу Здравину, где их је и затекла борба у Сварчи.

У борбама за Куршумлију четници су имали 6 погинулих и 3 рањена. Косаничка чета претрпела је губитке од 24 погинула, 4 рањена и 16 заробљених партизана. Заробљене партизанае четници су одмах стрељали. Поред њих, стрељано је још 105 родољуба из града и околине, који су помагали партизанае.¹²⁴

ПРОМЕНЕ У ШТАБУ ТОПЛИЧКОГ НОП ОДРЕДА

На састанку одржаном у селу Малој Плани 18. фебруара 1942. године, иако се говорило о формирању два партизанска одреда, није донета коначна одлука, па се нису ни штабови формирали. Одлука о формирању једног батаљона, као привремене формације, спроведена је. Формиран је батаљон, у који су поред месних десетина ушле Видовачка и Пасјачка чета Топличког НОП одреда. Та одлука је остварена после продора 14. бугарског пешадијског пука преко Пасјаче ка селу Бојнику. Одмах по формирању батаљон је имао први сукоб са деловима четничког одреда војводе Неранцића код села Власова (то је био ударни вод Пасјачке чете који је дејствовао у том рејону, на друму и прузи). У сукобу са Неранцићевим четницима код једног заробљеног четника пронађено је писмо Косте Пећанца, у којем даје директиве Неранцићу и обавештава га да ће извршити напад на Куршумлију, те је отуда вероватно и штаб Топличког НОП одреда био обавештен о намери Косте Пећанца. Као што је већ речено, о томе је била обавештена Косаничка чета, али се она није повукла јер је руководство хтело да Куршумлију држи по сваку цену.¹²⁵

После разбијања Неранцићевих четника ударни вод са неким месним десетинама ушао је у састав батаљона. Батаљон

¹²⁴⁾ Извештај Косте Пећанца нетачно приказује губитке партизана, наводи се да је 120 заробљено и одмах стрељано, а у тај број је урачунао и грађане.

¹²⁵⁾ Стенографске белешке са састанка преживелих бораца из Топлице 1952. године, у архиви аутора.

је по прпкупљању кренуо у правцу села Статовца. Са њим се налазио штаб Топличког НОП одреда партијско руководство. По пристизању у село Статовац, 19. фебруара 1942. године, руководство НОП-а за Топлицу одржало је поново састанак на коме је одлучено да се смени дотадашњи штаб Топличког НОП одреда. Основне грешке штаба Одред, како је истакнуто на том састанку, биле су што се није снагом оружја супротставио уласку бугарског окупатора у Топлицу и што је наредио отпуштање бораца Одред у децембру 1941. и јануару 1942. године. Одређен је нови штаб у саставу:

За команданта, уместо Елисиа Поповског Марка, одређен је Димитрије Писковић Трнавац, до тада политички комесар Пасјачке чете, односно привременог батаљона.

За политичког комесара, уместо Никодија Стојановића Татка, одређен је Иван Фапчић Ђура.¹²⁶

За партијског руководиоца одређен је Драги Стаменковић Срба.

Број чета остао је исти, а у руководством није дошло до битнијих промена.

Штаб је у наведеном саставу почео да дејствује 20. фебруара 1942. године, тј. када је Драги Стаменковић Срба, послао прво писмо Сретену Младеновићу Микију у Куршумлију да напусти град.

То се сматра првим документом новоименованог штаба Топличког НОП одреда.

Карактеристично је да је нови штаб Топличког НОП одреда био састављен од радника — револуционара који су, иако без већег војничког искуства, избором на те дужности унели свежину и полет у даљим акцијама, што је значајно за будућа дејства Топличког НОП одреда. Привремено формиран батаљон је у селу Статовцу расформиран, месне десетине су враћене у своја села, са напоменом да чувају оружје (само оне које нису хтеле да остану у Одреду), а чете активног састава партизана пошле су према одређеним задацима.

УДРУЖЕНИ НЕПРИЈАТЕЉИ СПРЕМАЈУ ОФАНЗИВУ

До сада описана дејства и акције непријатеља свакако спадају у његову офанзиву, али то није офанзива која је према званичном документу требало да отпочне негде почетком

¹²⁶ Иван Фапчић Ђура, металски радник, погинуо 13. априла 1942. године, на Грајском вису, као комесар Топличког НОП одреда.

марта. Бугарска офанзива на Пасјачи свакако је имала локални карактер: да се ослободи друм и пруга ради снабдевања гарнизона у Прокупљу, а четнички противнапад на Куршумлију је само уследио као реакција на партизанска офанзивна дејства. Но, свеједно, на та дејства везује се и даље офанзива која обухвата већу концентрацију четничких, бугарских и недићевских снага. Као што је већ напоменуто, четници Косте Пећанца вршили су концентрацију према заповести Косте Пећанца за дејства на подручју Топлице, а ослобођење Куршумлије је то само убрзало. Не чекајући израду плана за општу офанзиву четници су, користећи акцију бугарских снага на Пасјачи у које је Коста Пећанац полагао велику наду, а поред постигнутих успеха у Куршумлији, 23. фебруара 1942. године, одлучио да нападне Топлички и Расински НОП одред који су дејствовали на подручју Топлице.¹²⁷⁾ Истог дана, 23. фебруара 1942. године, Коста је наредио начелнику штаба у Нишу, мајору Микићу, да од снага из Ниша, Сврљига, Књажевца, Лесковца и Власотинца формира јачи одред, који би се прикупио у рејону села Мрамор, ради напада на партизанске снаге у захвату Јастребац—Пасјача. Истовремено га је обавестио да ће неколико четничких и недићевских одреда, јачине око 1.000 четника и недићеваца, вршити напад из правца Блаца ка Малом Јастрепцу и из правца Соколовице ка Пасјачи, уз напомену да је из Шумадије стигло око 800 четника. Све те снаге Пећанац је другом наредбом ставио под команду команданта Јастребачког четничког одреда (мисли се на снаге које делују из правца Блаца и Соколовице), сем Орашачки четнички одред коме је наредио да из рејона Блаца одмах изврши покрет и у селу Разбојни или Златаре да се стави под команду Гребачког четничког одреда, вероватно ради једновременог дејства са довољно јаким снагама са севера и северозапада ка Топлици, како партизани не би одступили у том правцу. За Варварински четнички одред, који је изгледа закаснио, наредио је да се по пристизању, такође стави под команду Јастребачког четничког одреда.

Групација из рејона Блаца имала је задатак да наступа у зони: десно река Топлица, лево гребен Јастрепца, до сусрета са снагама које треба да дејствују из рејона села Мрамор.

Десном обалом реке Топлице, у захвату планине Соколовице, Житног потока и даље ка Пасјачи, дејствовао је Машан

¹²⁷⁾ Архив ЦК СК Србије, бр. 2297, Заповест Косте Пећанца од 23. фебруара 1942. године.

Ђуровић са својих 400 четника и неколико придатих четничких одреда са око 600 четника. Под његову команду стављен је четнички одред Вукоја Милановића, са око 300 четника, који је упућен долином реке Топлице.

За своју заштиту у Рибарској Бањи, Коста Пећанац је задржао око 400 четника, а резерва је био Гордићев четнички одред са око 350 четника. На северним падинама Малог и Великог Јастрепца према Костиној заповести, постављен је четнички одред војводе Дрљевића, који је имао задатак да спречи евентуалне покушаје партизана да се пребаце преко реке Мораве.

У том распореду четничких снага изгледа да се водило рачуна о општем плану офанзивних дејстава на Топлицу, који се радио тек 6. марта 1942. године у Прокупљу.

У јеку борбе коју су водиле снаге 17. бугарске пешадијске дивизије и четници Косте Пећанца против партизана у Топлици, у Прокупљу је, под руководством Куновчића, одржан састанак свих представника квислиншких и окупаторских јединица. Направљен је заједнички план за даље ангажовање бугарских и квислиншких снага у операцији »чишћења« партизана на територији Топлице и Јабланице.

Према том плану очигледно је да је непријатељ тежио да концентричним дејством из долине реке Јужне Мораве, са Малог и Великог Јастрепца, југоисточних огранака Копаоника и Куршумлије нападне Топлицу, повезујући та дејства са дејствима из Горње Јабланице и Лесковца. Ово тактичко окружење партизанских снага у Топлици имало је јасно изражени циљ да се партизанске снаге у Топлици, дејством из правца села Мрамора и Куршумлије ка Прокупљу (долином реке Топлице), раздвоје на два дела и набаце ка Пасјачи и Јастрепцу, и да се ту униште. То је, према плану, било могуће тим пре што се једновременно нападало из правца Горње Јабланице ка Радану и из Лесковца ка Пустој Реци.¹²⁸⁾ Ради реализације створеног плана непријатељ је извршио распоред својих снага:

17. бугарска пешадијска дивизија (без 13. пп), распоређена је на линији Прокупље—Коњарник—Косанчић—Житни Поток—Статовац, са задатком да не дозволи маневар партизан-

¹²⁸⁾ Оригинал плана није пронађен, али се његова идеја види из заповести бугарске јединице и наређења за ангажовање квислиншких снага, као и из извештаја који су слати у току борбе.

ских снага и да спречи извлачење истих са Пасјаче и Видојевице ка Радану и ових из Пусте Реке и Радана ка северу. На тај начин могло се обезбедити замишљено опкољавање, а у завршним борбама узети учешће у уништавању веће групације партизана која се налазила у Јабланици и Пустој Реци. Другим речима, план је требало да обезбеди опкољавање партизанских снага и разбијање на поједине делове. Овде је јасно видљиво да је већина бугарских снага ангажована против Јабланичког и Кукавичко—Лесковачког одреда, а само део снага према деловима Топличког НОП одреда, који се налазио на Пасјачи.

Недићеви и Љотићеви одреди, као и четници Косте Пећанца, били су распоређени по групама како је већ напред речено у селу Мрамору, Прокупљу, Блацу и Куршумлији, на северним падинама планине Јастрепца, а део снага у рејону Житни Поток. Њихов циљ је да једновременно изврши удар по свим партизанским снагама у Топлици, не дозвољавајући груписање и на тај начин да се обезбеди уништење партизана у одређеним рејонима.

Према изнетом плану, предвиђене снаге нашле су се у одређеним рејонима и тиме су извршиле шире окружење слободне територије. Из плана се може видети да офанзивну снагу у тој замашној операцији на југу Србије, а посебно на подручју Топлице, треба да представљају квислиншке јединице, док су бугарске снаге имале више дефанзивну улогу, држећи се комуникација, с тим да артиљеријом подрже дејство квислиншких јединица.

Из тога произлази да је и план рађен у духу споразума између Бугара и квислинга, који је постигнут уочи предстојеће операције. О томе Недићева влада извештава тек 31. марта 1942. године. У извештају се, између осталог, каже:

»... Са бугарским војним властима споразумели смо се да њихове трупе поседну градове и чувају објекте на комуникацијама, а наши ће се четнички и добровољачки одреди борити са комунистима на планинама и брдима и служити као потерне јединице по селима и оним зонама где се највише осећа присуство и кретање партизана..«¹²⁹⁾

Треба поменути да је у плану и распореду непријатељских снага видљива и тежња Косте Пећанца да са својим четницима »очисти«¹²⁹⁾ Топлицу од комуниста и на тај начин обезбеди себи

ш) Зборник НОР-а, том I, књ. 3, док. 162.

сатисфакцију и изврши обећање које је дао Немцима да ће он »средити« стање у Топлици.

Штаб Топличког НОП одреда и партијско руководство дошли су до закључка да непријатељ против партизанских снага у Топлици припрема офанзиву широких размера и да ће тежити раздвајању снага Топличког НОП одреда на два дела (ка Јастрепцу и Пасјачи), тј. поседањем и дејством из долине реке Топлице да ће онемогућити уобичајени маневар и јединствено командовање штабу Топличког НОП одреда. На бази такве (правилне) процене одлучено је да командант и руководиоци штаба Топличког НОП одреда пређу на Јастребац и командују снагама Одреда које се тамо налазе, а да секретар ОК КПЈ за Ниш, Сретен Младеновић, са политичким комесаром одреда, Ивом Фапчићем Ђуром и руководиоцима из ранијег штаба Топличког НОП одреда, остане на Пасјачи и Видојевци и руководи снагама које су дејствовале јужно од реке Топлице.

И ДАЉЕ НЕМА САОБРАЋАЈА

Више од два месеца није радио воз Дољевац — Куршумлија, јер се подручје Топлице налазило под контролом партизана, а већина објеката на тој прузи била је је порушена. Како је та пруга била од животне важности за бугарске гарнизоне у Топлици, они су одмах по доласку настојали да је оспособе за употребу бар до Прокупља. Тек што су објекти на прузи завршени и по њиховом мишљењу партизани одбијени од пруге (офанзивом од 13. фебруара) и иста је требала да проради, поново је 27. фебруара 1942. године срушен железнички мост између железничке станице Житорађе и Подине и посечени телефонски-телеграфски стубови, а тиме и прекинута веза на дужини од око 16 км. Тако је пруга поново онеспособљена за саобраћај. После тог рушења претпостављало се да воз неће прорадити бар још месец дана.

Тако је и било. Воз је прошао тек крајем марта, када су Бугари преузели обезбеђење пруге својим јединицама. О тој акцији Пасјачке чете говори се у извештају ОК КПЈ за Ниш од 28. фебруара 1942. године:

»И поред тога што је непријатељ у Топлици држао толике снаге не може да извуче скоро ништа и не може да држи под

контролом тај крај, што другим речима значи и иоред толиких енага није у стању и не може да контролише Топлицу. Бугари су ради тога тражили да им се преда сва власт у Топлици, јер су овако угрожени и у сталним борбама имали доста жртава».¹³⁰⁾

БОРБА У СЕЛУ СВАРЧИ

Напуштајући Куршумлију, Косаничка чета је одступила ка Јастрепцу јер се претпостављало да је ситуација била нешто јаснија у погледу непријатељских снага.

После два—три дана маневрисања, 28. фебруара 1942. године, изјутра, чета се сместила у селу Прекопуце, где се налазио и део штаба Топличког НОП одреда. Ту је стигао и Сретен Младеновић, секретар ОК КПЈ за Ниш, који је у борбама за одбрану Куршумлије био заробљен и лакше рањен, али је успео да побегне са стрељања. У то време Великојастребачка чета налазила се у селу Мађере, док је Блачка чета, са расинским НОП одредом, била смештена у селу Здравине. Малојастребачка и Моравска чета биле су на Малом Јастрепцу. На десној обали реке Топлице на планини Пасјачи и Видојевици налазиле су се реорганизоване Пасјачка и Видовачка чета, с тим што је један вод Пасјачке чете био поново упућен према прузи и комуникацији Дољевац—Прокупље, са задатком да на том правцу изводи диверзантске акције. Поред дејства на прузи, имао је и задатак да руши пругу Ниш—Лесковац. Видовачка чета истог дана налазила се у делу Топонице, Ђуковац, Губетин, где је држала заседу на друму Прокупље—Куршумлија и рушила пругу између Прокупља и Куршумлије.

Део штаба Топличког НОП одреда налазио се у селу Прекопуце. Око 11 часова, 28. фебруара 1942. године, стигао је извештај у коме се каже да према селу Сварчи наступа група од око 50 четника. Како штаб Топличког одреда није имао података о већој концентрацији четничких снага, то је овај извештај прихватио као сигуран, па је одлучио да у том правцу упути Косаничку чету. Њен задатак је био да сачека и разбије наведену групу четника, не слутећи да је реч о извиђачким деловима јачих непријатељских снага. Команда Косаничке чете, не упуштајући се у даљу анализу добијених

¹³⁰⁾ Зборник НОР-а том I, књ. 3, док. 33.

података, без организовања извиђања у правцу доласка група четника, извршила је напад на њих. Док је водила борбу са тим непријатељским деловима стигла је главнина четничких снага, која је према већ датом плану кренула из правца Блага. Непријатељске снаге јачине преко 1.000 четника и недићеваца, обједињене под командом војводе Нике Куштримовића, наступале су ка селу Сварчи у две колоне, једна из правца Г. Јошанице, а друга из правца Г. Драгуше. Оне су блокирале село са свих страна, као и Косаничку чету која се ту налазила. Развила се оштра борба прса у прса, тако да је већина чете изгинула, а неколико бораца је заробљено. Само једна десетина успела је да се извуче у правцу Шанца к. 423. Она се касније састала са Великојастребачком четом. Када је штаб Топличког НОП одреда уочио о каквим се непријатељским снагама ради, проценио је ситуацију и донео одлуку да са две стране изврши напад на четнике који се налазе у селу Сварчи. У духу те одлуке Великојастребачкој чети је наређено да крене из села Мађера у правцу Сварче, с тим да не иде директно на село већ да Мађерским брдом избије у рејон Шанца. Њен задатак је био да спречи извлачење четника у том правцу, а Блачка чета и Расински одред, који су се налазили у селу Здравље, требало је да преко села Д. Јошанице изврше бочни напад на четнике који су се налазили у селу Сварчи.^{ш)} По дубоком снегу Великојастребачка чета је одмах кренула, истурајући испред себе патролу-извидницу. Патрола је успут похватала неке четничке групе и добрим делом се обавестила о ситуацији. На основу тога чета је убрзала покрет и избила у рејон Шанца, где је до посетања положаја заробила више од 20 четника. У моменту избијања у рејон Шанца, четници Нике Куштримовића пошли су из села Сварче у правцу села Алабана, потиснути од Блачке чете и Расинског НОП одреда.

Не знајући да су партизанске снаге поселе косу између села Сварче и Алабана, четници су наишли на распоређену Великојастребачку чету. Развила се оштра борба. Изненађени бочном и делом фронталном ватром, четници су се дали у бекство претрпевши велике губитке. Непријатељске снаге које су тек излазиле из В. Драгуше ка Сварчи, такође су наишле на део снага Великојастребачке чете. Осетивши јаку

^{ш)} Топличке иовине од 28. фебруара 1959. године, чланак, Пробој партизана кроз четнички обруч 28. фебруара 1942.

ватру и оне еу се дале у бекство у правцу села Драгуше. Великојастребачка чета наставила је гоњење четника све до иза села Драгуше. И Блачка чета и Расински НОП одред извршили су свој задатак јер су напали четнике из правца Д. Јошанице. Постигнуто је изненађење, те је дошло до њиховог одступања, тј. покрета ка селу Алабани. Борба је вођена до мрака, када су четници одступили ка Блацу, где су касније вршили регрупацију.

У тој једнодневной борби четници су претрпели губитке око 100 погинулих и толико рањених, док су партизанске снаге имале 18 погинулих и 4 рањена борца. Код израчунавања губитака узети су у обзир заробљени партизани које су четници стрељали, а такође и заробљени четници које су партизани стрељали. За Топлички НОП одред ово је био други узастопни пораз од његовог формирања. После сварчанске борбе дефинитивно је престала да постоји Косаничка чета, која је у борбама за одбрану Куршумлије и поред прилива нових бораца постала знатно слабија, а у борби на Сварчу, после губитака од 22 борца, остало је 15—20 бораца који су се прикључили другим четама. Тако је Топлички НОП одред после ове борбе остао са шест чета.

Треба истаћи да су партизанске јединице по први пут у сварчанској борби, за разлику од уобичајеног хуманог односа према заробљеним четницима, стрељале све заробљене четнике без обзира колико се ко налазио у редовима четника. То је учињено због тога што су четници по други пут стрељали све заробљене партизане, на лицу места, без саслушања. Основна карактеристика борбе код Сварча је обострана необавештеност. Четничке јединице које су наступиле из правца Блаци нису биле сигурне на какве ће партизанске снаге наићи и у ком рејону, те се њихово наступање могло очекивати по етапама. Они су, највероватније, очекивали и сусретну борбу, а према њиховој бројној надмоћности то би им и одговарало. Међутим, ни штаб Топличког НОП одреда, као и чете које су дејствовале свака за себе, нису прикупљале податке о кретању непријатеља, те су и оне биле изненађене јачином четничких снага које су се повлачиле у рејону Сварча.

У тој борби посебну храброст су показали: Сава Ераковић Страхиња, Славољуб Вуксановић Јако и Обрад Лазовић Живко и још тада те ране 1942. године, »истакли своју кандидатуру« за Орден народног хероја Југославије који им је касније додељен.

Покушај четника да разбију снаге Топличког и Расинског НОП одреда северно од реке Топлице и поред свег настојања није успео. Неуспех и велики губици у рејону Сварче и Велике Драгуше јасно им је дао до знања да без великих губитака не могу продрети у Топлицу, а о уништењу партизана није могло бити речи. Коста Пећанац, иако болестан, у офанзиви на Топлици задржао је команду у својим рукама, рачунајући да ће он најбоље координирати дејства, те у сарадњи са недићевско—љотићевским снагама и Бугарима »очистити« Топлицу од партизана. Он је, 2. марта 1942. године, наредио командантима четничких одреда, Ники Куштримовићу и Машану Ђуровићу (који су командовали четничким снагама јужно и северно од реке Топлице у наступању са запада ка истоку), да сачекају напад четничко-недићевско-љотићевских снага, које је требало да дејствују из правца Ниша.¹³²⁾

САСТАНАК БЕЗ ОДЛУКЕ

У периоду најжешћих борби, које су почеле 13. фебруара 1942. године и трајале до краја месеца, много шта се дознало о непријатељу и његовим намерама. У вези са тим у Средњем Статовцу, пред крај фебруара 1942. године, одржан је састанак штабова Топличког, Јабланичког и Лесковачког НОП одреда и партијског руководства ОК КПЈ за Ниш и ОК КПЈ за Лесковац. На састанку се дошло до закључка да непријатељ против партизанских снага у Топлици и Јабланици већ врши нападе широких размера и да је то продужетак оне офанзиве непријатеља којој је пошло за руком да разбије неке партизанске одреде у западној Србији, те да би у духу директиве ПК КПЈ за Србију требало предузети мере на линији координације дејства и привући што веће снаге непријатеља на себе. Дискусија је вођена о укрупњавању јединице и формирању заједничког штаба, чији је командант, по предлогу Сретена Младеновића Мике, секретара ОК КПЈ Ниш, требало да буде Ратко Павловић Ћићко, али се о томе није донела конкретна одлука. Наиме, то је био само предлог вишем партијском руководству и чекало се његово решење. До доношења одлуке Ратко Павловић Ћићко постављен је за команданта чете у Кукавич-

¹³²⁾ Архив ВИИ, нерегистровано. Наређење Косте Пећанца Ники Куштримовићу од 2. марта 1942. године.

ком НОП одреду. У новоформирани Оперативни штаб удружених партизанских одреда Јабланичког, Кукавичког, Бабичког и Топличког одреда ушли су: Сретен Младеновић, Василије Смајевић, Милош Манојловић, Бошко Крстић и др. После тог састанка сваки одред је и даље дејствовао за себе, на својој територији. Како на састанку није донета никаква конкретна одлука које би се сви требало придржавати, то је руководство НОП-а у Топлици одржало састанак са секретаром покрајинског комитета СКОЈ-а, на коме је извршена анализа дотадашњих догађаја на подручју Топлице и дата осуда појединих акција. Међутим, и на том састанку није дата нека перспектива за будући рад, бар се то из расположиве документације не види. Све чете — јединице одреда остале су да дејствују према првобитном плану, свака на свом терену.

НАПАД НЕПРИЈАТЕЉА СЕВЕРНО ОД РЕКЕ ТОПЛИЦЕ

У општем плану за »уништење« партизанског покрета на југу Србије, непријатељ је планирао 7. марта 1942. године да пређе у напад на подручје Топлице и Јабланице. Међутим, борбе се нису стишале још од 13. фебруара 1942. године, када су бугарске јединице први пут пошле у борбу против партизана, тако да је, у ствари, офанзива непријатеља почела још тада и у њу су сукцесивно убациване једна за другом непријатељске снаге. Четнички одреди (Орашачки, Корвински, Гребачки) одред Ранђела Зајића и Драже Максимовића, те Пети добровољачки одред (недићевски), који су раније били прикупљени у ширем рејону Блаца, нападали су са запада ка истоку у захвату од реке Топлице, као десне границе, до линије Блаца и даље греном Велики и Мали Јастребац, а из долине реке Јужне Мораве у сусрет овим снагама, у подножју Малог Јастрепца и преко њега, нападали су Лазаревачки, Хумски, Цигољски и Облачински четнички одреди и добровољачки одред капетана Бранимира Петровића, који је из долине реке Топлице, преко Југбогдановца и Дешилова, ишао у правцу села Чубуре. Судаћи по томе недићевски одреди кретали су се долином реке Топлице и отуда, према потреби, усмеравали су своја дејства било ка Пасјачи или ка Јастрепцу. Ови су се држали комуникација, јер су били снабдевени камионима.

Са првобитним распоредима четничке једиднице кренуле су у напад. Прво је извршила напад четничка колона која је из села Меровине кренула пут Јастрепца, преко Облachine, Биљега и Крајковца, са циљем да се споји са снагама које су дејствовале из правца Блаца и Рибарске Бање и да у једном мањем простору окружи и уништи Расински НОП одред и чете Топличког НОП одреда које су дејствовале у подножју Јастрепца. У време наступања четничких снага и одреда капетана Петровића, 2. марта 1942. године, Малојастребачка чета се налазила у селу Чубури. Није имала никакве податке о кретању и намери непријатеља док није избио у непосредној близини села Крајковца. О пристизању непријатељских снага у рејону села Крајковца чета је била обавештена од сељака који су по навици бежали при сваком изласку четника или неког другог непријатеља. После краћег задржавања у селу Крајковцу, непријатељске снаге су без јачег обезбеђења пошле у правцу села Чубуре, очито необавештене о постојању партизана у том селу. Тај моменат карактерише политичку ситуацију у наведеном селу и њихову оданост и приврженост НОП-у, јер ниједан од сељака није нашао за сходно да бар информативно обавести четнике о постојању партизана у том рејону, иако су поуздано знали да се Малојастребачка чета налази у селу Чубури, а Моравска према Дудулајцу и Азбресници. То је доказ и врло успелог политичког рада партизанских јединица на том рејону.

Када су четници пошли према селу Чубури, чета је одлучила да прими борбу и посела је погодне положаје код самог села. Чим се непријатељска колона приближила поседнутим положајима, на одстојању са којег се може отворити убитачна ватра, наређено је отварање ватре по непријатељској колони. Снажна пушчана и пушкомитраљеска ватра моментално је збунила четнике и нанела губитке од око десетак погинулих. Одступивши неколико стотина метара, четници и недићевци су се брзо средили и поново извршили напад на лево крило Малојастребачке чете, али је она успела да задржи напад. Наставила се жестока борба, која је трајала неколико сати. Малојастребачка чета одбила је неколико непријатељских јуриша и у моменту снажног напада четника и недићеваца у рејону гробља к. 534 појавио се нови командант Топличког НОП одреда Димитрије Писковић Трнавац са једном групом од око 15 бораца, који је по први пут долазио на Мали

Јастребац. Он је наредио да се изврши јуриш и сам пошао у напад. Кад су партизани то видели полетели су у незадржив јуриш. Бројно и морално ојачана чета је са приспелим партизанима и командантом у снажном јуришу натерала непријатеља у панично бекство. Неки четници и недићевци посакривали су се у жбуњу ниже села, где су касније били заробљени. У тој борби непријатељ је претрпео губитке од око 50 погинулих. Погинуо је и капетан Бранимир Петровић и син војводе Вучка Пантића, а заробљено је око 30 четника. Од заробљених четника само неколико је због почињених злочина стрељано, а* остали су разоружани и пуштени кућама. На страни партизана рањен је политички комесар Малојастребачке чете, Василије Ђуровић Жарки и још један партизан. У борби је запаљено три пушкомитраљеза и већи број пушака, са доста муниције.

Сутрадан, 3. марта 1942. године, у селу Чубури је остао само командант Топличког НОП одреда са око 20 партизана и рањеницима, док је политички комесар Одрета, Јован Фапчић Ђура, са Малојастребачком четом кренуо у правцу Моравске чете, преко Малог Јастрепца. Око 11 часова, из правца Орлово гнездо (Мали Јастребац), примећено је наступање јаких четничких снага ка селу Чубури. Те четничке снаге, по свему судећи, пошле су у помоћ Лазаревачком четничком одреду, не знајући да је дан раније у борби са партизанима потпуно разбијен. Група партизана са командантом Топличког НОП одреда на челу, одмах је посела положаје и примила борбу. Непријатељ је напао из више праваца: од села Крајковца, Орловог гнезда и села Девче ка селу Чубури. Борба је почела нешто опрезније, а нешто касније пристигао је и део Моравске чете, који је притекао у помоћ групи партизана. Снаге непријатеља биле су веома јаке, те су се Моравска чета и командантова група морале повући у правцу Малог Јастрепца, уз губитке од 6 погинулих. У тој борби погинуо је политички комесар Моравске чете Гојко Лакчевић Глиша и члан ОК СКОЈ-а Ниш Илија Крстић Жути. Одступајући у правцу Малог Јастрепца ка Црном врху та група спојила се са Малојастребачком четом, а четници су спалили село Чубуру. Штаб одреда (командант и комесар), Малојастребачка и Моравска чета пребацили су се са Црног врха у село Голешницу, одакле су чете извршиле неколико акција на железничку пругу Ниш—Београд између Лужана и Тешице. У том рејону чете су се задржале неколико дана.

Док је Малојастребачка чета водила борбу у селу **Чубури**, 2. марта 1942. године, Моравска чета одржала је **политички** збор у селу Дудулајце и Азбресница.

О тим дводневним борбама у званичном извештају од 12. марта 1942. године, команда Српске државне страже (СДС) пише:

»У времену од 3. до 9. марта ове године у Топлици и околини у борби са комунистичким пљачкашима бандитима...село Чубура је спаљено по наређењу војводе Косте Пећанца, због издаје четника. Ту је погинуо капетан Бранимир Петровић са 19 четника..

У извештају штаба недићевих одреда, од 31. марта 1942. године, о истим борбама се каже да је погинуло 24 четника, недићевца и официра, а 9 их је рањено.¹³⁴⁾ Међутим, жртава је било више.

"Ј ПРЕДАХ ЗА СРЕЂИВАЊЕ

После борбе код села Сварче и Велике Драгуше, те борбе код села Чубуре, партизани који су раније припадали месним десетинама нагло су почели да напуштају одред. Великојастребачка и Блачка чета знатно су се смањивале, а слично је било и са Малојастребачком и Моравском четом. Поред тога, у Моравској чети погинули су Гојко Лакчевић Глиша, политички комесар и Душко Вуначић Ђока, командир чете (у краћој борби код села Азбреснице), те је чета практично остала без руководства. На основу свега тога штаб Топличког НОП одреда донео је одлуку да се Малојастребачка и Моравска чета споје у једну, а Великојастребачка и Блачка такође у једну чету. Неколико дана касније, 16. марта 1942. године, одлуком партијског руководиоца Одред извршено је спајање Великојастребачке чете и Расинског одреда. Тако су формиране две чете, које су према плану штаба требало заједно да дејствују на подручју средње Топлице и Расине. Тако реорганизован НОП одред дејствовао је до 1. маја 1942. године, када се званично Расински НОП одред издваја из састава Топличког НОП одреда и одлази на свој терен. Комесар Расинског НОП одреда, Десимир Јововић Чича, одређен је 28. фебруара 1942.

¹³⁴⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 3, док. 140.

¹³⁵⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 3, док. 162.

године за комесара свих партизанских Јединица које дејствују лево од реке Топлице, тј. у подручју Јастрепца. Погибијом комесара Топличког НОП одреда, Ивана Фабчића Ђуре, он постаје в.д. политичког комесара Топличког НОП одреда, до доласка Ђорђа Јовановић Јарца, који је одеђен за политичког комесара.

Треба рећи да Ђорђе Јовановић није стигао у Одред, јер је у Шумадији погинуо, па је Десимир Јововић Чича именован за политичког комесара. На тој дужности остао је до јула 1942. године.

УСПЕЛА ЗАСЕДА

Непријатељска офанзива против партизанских снага у Топлици и Јабланици беснела је на све стране. Једна чета Топличког НОП одреда, која је дејствовала у северном делу Топлице, крстарећи по селима и редовно одржавајући конференције и обавештавајући народ о ситуацији у Југославији и на осталим ратиштима, била је врло активна. Гесло да после борбе треба одржати конференцију, кога се држао штаб Топличког НОП одреда, било је једно од оружја за очување и јединство Топличког народа. Примењујући тактику изненађења, Великојастребачка чета искористила је моментално затишје и 13. марта 1942. године, са одабраном групом од око 30 бораца, у 9 часова изјутра поставила је заседу на друму Прокупље—Куршумлија, у селу Мала Плана. Заседа је била јачине једне ојачане десетине, а остале две десетине и команда чете остале су у селу, сакупљајући народ ради политичке конференције коју је требало одржати. После једног сата, око 10 часова, друмом од Прокупља наишао је недићевски камион који је пребацивао муницију и осталу опрему за квислиншке јединице у рејону Блаца. Заседа је покушала да заустави камион, али пошто возило није стало заседа је отворила ватру. Шофер је био рањен и тек тада се камион зауставио. Поред шофера био је рањен један војник, а обојица су заробљена. Камион је био натоварен са око 20 сандука муниције, већом количином шећера, ћебади и другог материјала, што је заседа, запленила, а камион запалила. Нешто касније у заседу је налетео аутобус који је ишао из правца Куршумлије ка Прокупљу. У њему су, углавном, били припадници недићевских јединица. Отворена је ватра и том приликом је убијен

један официр и један подофицир, а 4 војника су рањена. После тога заседа се повукла са друма и са осталим деловима чете упутила се ка Јастрепцу. У селу није одржана конференција са сељацима. Том акцијом, у којој су постигнута два успеха, партизани су оставили непријатеља без муниције, а себе снабдели довољним количинама, тако да су успешно могли одолевати даљим нападима, који су са малим затишјем трајали до краја априла 1942. године.

Званични извештај команде Српске државне страже, од 22. марта 1942. године, Министарству унутрашњих послова, о тој акцији гласи:

»... 13. марта о.г. комунистички бандити напали су код села Мала Плана камион, који је преносио опрему и муницију за Пети добровољачки одред, који се налазио око Блаца. У борби рањена су 2 војника. Комунисти су разнели сву спреду и муницију, а камион онеспособили за покрет. Овај камион ишао је из правца Прокупља. Истог дана наишао је из Куршумлије за Прокупље један аутобус са једним официром, једним подофициром и 8 војника... У борби погинуо је официр и подофицир, а рањена су 4 војника од којих два теже...« ^

ДБОДНЕВНЕ БОРБЕ КОД СЕЛА МИКУЛОВЦА

Успешно маневришући, Великојастребачка чета и Расински НОП одред, 17/18. марта 1942. године, заноћили су у селу Микуловцу. Изјутра 18. марта ове снаге биле су нападнуте од четника Хумског и Циголског четничког одреда, на положајима Бајчинце—Цигол. Четници су наступали у две колоне, правцем село Горње Кординце—село Циљог, а друга колона правцем села Горње Кординце—село Бајчинце. Цартизанске снаге успешно су одолевале непријатељском нападу и до мрака су задржале поседнуте положаје. У међувремену, док је још борба трајала, са Малог Јастрепца је стигла преформирана, бројно јака, Малојастребачка чета. Она је из правца Клисуре изненада напала непријатељску десну колону, док је ова покушала да направи обухват левог крила Великојастребачке чете. Тим нападом четничке снаге биле су принуђене на повлачење. Морално охрабрени и бројно ојачани партизани Великојастребачке чете и Расинског НОП одреда, заједно са

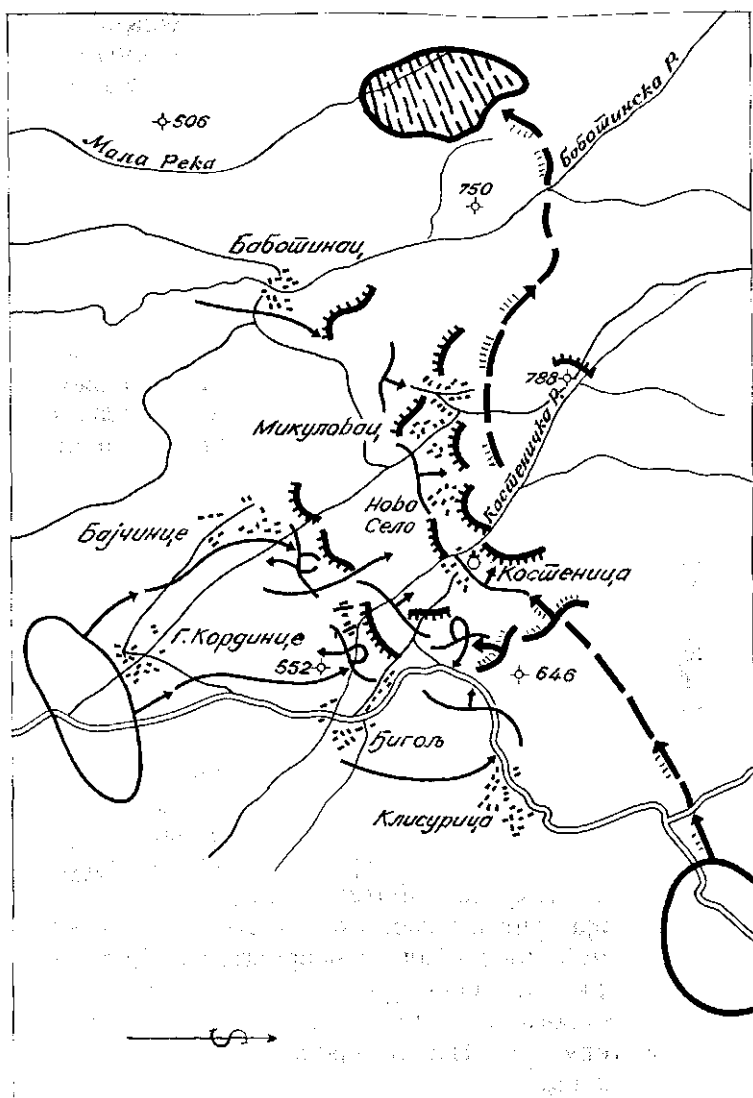
¹³⁵ Зборник НОР-а, том I, књ. 3. док. 156.

Малојастребачком четом извршили су противнапад и у јуришу нанели су четницима осетне губитке, натеравши их у панично бекство ка Прокупљу. У тој борби партизанске јединице имале су 3 погинула и неколико рањених бораца. Неочекујући да ће непријатељ поновити напад у истом рејону, чете су се задржале у селу Костеници у току ноћи.

Како је непријатељ био обавештен да се партизанске снаге нису удаљиле из рејона села Костеница, реорганизовао је своје снаге и бројно појачао четничким одредом војводе Пуковачког и Нишким четничким батаљоном и 19. марта 1942. године, уз помоћ делова 14. бугарског пешадијског пука и подршке једне батерије топова 17. бугарског артиљеријског пука из Прокупља, поновио је напад наступајући из неколико праваца. Једна четничка колона наступала је из правца села Клисурице, друга из села Баботинца, за удар у десни бок партизанским снагама, а трећа, најјача колона, коју су сачињавале и четничке снаге ојачане артиљеријом, наступала је правцем, Бајчинце—Џигољ—Ново Село. Циљ напада, је био да се део партизанских снага блокира и уз подршку артиљерије потпуно уништи. Партизанске снаге у току дана водиле су тешку и упорну борбу која је отпочела око 12 часова. Око 15 часова непријатељ је почео да врши притисак са око 1.500 четника и Бугара, уз подршку артиљерије. У току борбе пошло му је за руком да обухвати лево крило снага Топличког НОП одреда и преко села Клисурице да избије на гробен Јастрепца, источно од Бајчинских колиба и овлада њиме. Штаб Одреда, осетивши да је непријатељ посео гробен Јастрепца, иако је у вишечасовној борби успео да одржи положаје до мрака, покушао је да маневром у подножју Јастрепца избегне окружење. Увече се почело са извлачењем из борбе и у току ноћи све снаге су се повукле северно од села Баботинца ка Великом Јастрепцу. У тој борби партизани су имали 4 погинула и 3 рањена, док су непријатељски губици непознати.

Неколико година после рата, док су сећања још била свежа, описао сам драматику борбе у Микуловцу, у којој сам учествовао као делегат вода у Великојастребачкој чети. Тада забележена сећања гласе:

»Опет смо на истим положајима. Борба је почела. Сад нас туче артиљерија која се налази у рејону џигољске цркве. Ништа јој не можемо. Звиждук граната парао је ваздух изнад

Скица број 3. Дводневне борбе код Миколовца

Легенда:

Наше снаге

Нейријашељске снаге

Борбе код с. Миколовца 18. и 19. марта 1942. г.

нас. Рију земљу на нашим положајима. Пешадија још не прилази. Ово би се по неким војничким правилима звало артиљеријска припрема. Партизани нема на кога да отварају ватру. Хладно је. Артиљерија, хладни челик који хлади срца. Први пут се са артиљеријом сусрећемо на бојишту. Сви смо некако бледи. Да ли је могуће да смо се толико препали. Да, јесте и могуће је. Већ подишла и пешадија. Артиљерија туче већ два сата. Покушали су да нас опколе. Ми смо сконцентри-сали пажњу на оне који наступају из правца одакле туче артиљерија, док крила опкољавају. Око 15 часова почео је притисак непријатеља са свих страна. Преко 1.000 четника, добровољаца и Бугара напада на нас. Ми се лавовски боримо. Митраљежи немилосрдно сипају ватру. Већ су се цеви усијале. Пушчани плотуни све чешћи. Непријатељ је све ближе. Покушао је са јуришем на десном крилу. Одбили су га Расинци. Они су прешли у противјуриш. Непријатељ је одбачен. Десно крило је тако рећи слободно. Ми се на чуку изнад Новог Села упорно држимо. И ми смо прешли на јуриш. Одбацисмо Бугаре до испод села. Опет смо се повукли на Чуку. Малојастребачка чета је нешто одступила. Фронт одбране нам се сузио. То би била некаква одбрана углом назад. Ево опет непријатељског јуриша. Опет паклена артиљеријска ватра. Они који су служили војску причају да је то ватрени налет пред јуриш. Овога пута пустићемо их што ближе. Нека приђу. Са свим снагама извршити јуриш - пренето је преко наших положаја. Бугари наступају војнички, али су четници из страха још на 200 и више метара почели да вичу — ура-а и јуриш. Чекали смо да нам се сасвим приближе, а тада је настала паклена ватра. Ври као у лонцу. Непријатељ се држи. Не одступа, већ покушава противнапад.

Артиљерија туче и даље. Почели смо дејство бомбама. Експлозије бомби поколебале су непријатеља. Одступају, ено их беже. Удри их, ура-а, јуриш. Сви смо се подигли и појурили. Али овога пута само до села. Непријатељ се задржао у селу и ни стопу даље. Иза кућа почео је да туче. Присиљени смо на одступање. Они за нама. Минер) је једва успео да са пушкомитраљезом залегне на чуку. Тукао је и лево и десно. Наређено је повлачење ка Јастрепцу. Прво су се извлачили Расинци, Малојастребачка и најзад Великојастребачка чета.

¹³⁶⁾ Огњановић Ранко Минер, родом из Гласовика код Прокупља, пекарски радник, у Одреду од јесени 1941. године.

Она је заштитница. То је нешто најтеже. И психички најтеже. Стално отварамо ватру, бацамо офанзивне бомбе, како би код непријатеља створили забуну. И наша чета је почела са повлачењем. Моја десетина прва се извлачила. Минер је на самој чуки. Његов помоћник је Моравац¹³⁷⁾ и још тројица са њима треба задњи да се повуку. Кад смо дубље зашли у шуму помислио сам на њих. Да ли ће се извући. Много сам волео Минера. Стално сам мислио о њему. Тући ће док буде могао, а после...? Почели смо се прикупљати. Сви смо каљави и блатњави. Неки су чак и гарави. Зашто, од чега су се могли огаравити. Нисам могао схватити да су то помоћници код пушкомитраљеза који су мењали загрејане и гараве цеви. Веома смо уморни, тромо се крећемо. Нико ништа не говори. Иако цели дан нисмо јели, глад нико не осећа. Прикупљамо се у једној шумици. Негде пред сами мрак стигао нас је Моравац. Сам, пребацио пушку преко левог рамена, десну руку узео у леву и онако тромо прилази.

Изгинусмо. Сви смо изгинули. Ево видите моје руке, а ја сам још најјефтиније прошао.

Рука му је била преломљена изнад лакта.

Минер је тукао докле је могао. Цев на пушкомитраљезу му се ужарила. Испалио је и задњи метак у непријатеља, и раставио пушкомитраљез. Онда их је тукао пиштољем кад су хтели да га заробе. И пиштољ је раставио. Бацио је две бомбе у њих и на трећу је сам легао. Тако је завршио свој живот. Миле и Стева су погинули покрај њега од непријатељског зрна. Мене су најпре ранили и ја сам се повукао, али сам све ово видео. Да су ме бар погодили у ову багљаву руку, него и ову здраву ми поломише. Јуначка борба, али узалуд. Нисмо успели да их победимо».¹³⁸⁻¹

.. ВОЈСКА СА МУЗИКОМ

Маневришући подножјем Јастрепца две чете партизана су после борбе код села Микуловца, 20. марта 1942. године, дошле у село Велика Плана. Интересантно је да су партизани поред свих непријатељских офанзива још увек држали села у којима се снабдевају и користе их за одмор. То се догодило

Стевановић Будимир Моравац.

¹³⁸⁾ Необјављен рукопис, у архиви аутора.

и 21. марта, када су одржаие конференције у селима Меровац и Прекопуче. По повратку у село Велика Плана, чете су се разместили у селу: једна у центру, друга у кућама Томовића (у Бачанској Реци). Негде око подне 21. марта патрола је уочила барјаке и чула музику која се кретала из правца села Мршеља ка селу Велика Плана. Како је тога дана био празник (Младенци), партизанска патрола је мислила да се ради о свадби. Међутим, кад су четници пришли близу села, што је било могуће услед магле, осмотрено је њихово бучно осигурање које се кретало ка гробљу у Великој Плани. Дата је узбуна четама тек кад су четници били у селу. Борба је одмах отпочела и без неког плана партизанске чете су извршиле јуриш на изненађене четнике и пробиле се ка подножју Јастрепца и изнад самог села поселе положаје за одбрану. И ту борбу, као и многе друге, карактерише обострана неизвесност. Четници нису знали да се у Великој Плани налазе две чете партизана, што је разумљиво, јер њих ниједан човек из села није хтео да обавести. Међутим, овога пута слично се догодило и са партизанима. Ни они нису били обавештени о покрету четника. Због тако нејасне ситуације партизани су се повукли и посели положаје за одбрану, уместо, да потерају изненађене четнике и потпуно разбију тај четнички одред, који није бројао више од 200 четника. То би било свакако велики ризик, будући да се није знало колико има четника. Ти четници припадали су Козјачком четничком одреду војводе Кимића. У краткотрајној борби Козјачки четнички одред претрпео је губитке од око десетак погинулих и неколико рањених, док су партизанске чете имале два рањена, од којих теже је рањен командир вода Славољуб Вуксановић Рајко.¹³⁾

НАПАД НА ЛОМНИЦУ И БУЦЕ

Веза са Расином била је ретка, али увек сигурна. Курири, који су се враћали из Крушевца, известили су штаб НОП одреда да се у Ломници налази група, односно одред, од око 50 четника, смештена у школи. Штаб је по пријему тог извештаја пришао разматрању могућности напада на тај четнички одред. Напад, према оцени Штаба, имао би вишеструки

^[39] Славољуб Вуксановић Јајко, народни херој Југославије, погинуо у децембру 1943. године као командир чете у Првој јужноморавској бригади на Озрену, Босна.

значај. Најважнији је био политички ефекат, који би се постигао при уништењу те четничке групе. Поред тога, почело би се са рашчишћавањем терена и стварањем повољних услова да се Расински НОП одред врати на свој терен. Уништење четничке групације у Ломници, која је погодна за напад, још више би подигло морал бораца у Одреду, који су скоро читав месец водили одбрамбене борбе или узмицали испред далеко надмоћнијег непријатеља.

И приликом припрема те акције рачунало се на изненађење, будући да се партизани већ дуже време нису појавили на терену Расине. Због тога је 22. марта 1942. године извршена припрема на топличкој страни. Поред осталог, припремљена је и храна коју су борци понели са собом и увече 22. марта извршен је марш преко Јастрепца. Пред село Ломница стигло се у зору. Изненађења би свакако било да су се четници налазили у селу. Међутим, они су те вечери предузели покрет ка селу Буце. Не може се претпостављати да су четници били обавештени о нападу партизана, јер су се припреме за напад вршиле на топличкој страни, па је закључено да су четници извршили покрет случајно, према неком свом плану. Кад је НОП одред ушао у село Ломницу и нашао празну школу, која је служила четницима као касарна, дознао се да су четници отишли у наведеном правцу. Штаб НОП одреда наредио је да се крене и изврши напад на село Буце, без обзира што је већ свањивало и што ће партизанске снаге у покрету вероватно бити примећене. У селу Буце наишли су на мању групу четника, распоређену у селу по кућама, док је главнина тог четничког одреда отишла у правцу села Јабланице. Село је опкољено, неки четници су се разбежали, а неколико њих је у краткотрајној борби убијено. Са групом која се забарикадирала у две камене воденице настављена је борба још неколико сати. После подне Штаб НОП одреда је наредио да се јединице прикупе. Кренуло се ка Јастрепцу. У тој борби заробљено је 8 четника, а партизанске јединице имале су само једног рањеног. Приликом повлачења из села према планини Јастребац, кад се Одред налазио на око два километра од села, разбежали четници су из далека припуцали према партизанској колони и том приликом ранили још једног партизана. Иако с малим војничким успехом, та акција донекле је постигла свој циљ, јер се њоме политички много добило. Код народа у расинском крају поново се стекло уверење да парти-

зани нису уништени, већ само привремено одсутни са тог терена, те да се њихова дејства и убудуће могу очекивати.

Маневри које су примењивале партизанске јединице под командом Штаба НОП одреда углавном су допринели да се снаге на подручју Јастрепца очувају, а борбени дух и морал бораца одржи на висини. Важила је тактика Штаба НОП одреда: бити стално у покрету, борбу прихватити или наметнути непријатељу онда када то највише одговара партизанским јединицама. То је било од неоцењиве важности, јер је допринело да партизанске јединице трпе мање губитке, што је много значило за поверење које су борци стекли у своју команду и политичко руководство.

Дан пошто су се чете вратиле из села Ломнице извршен је покрет ка Малом Јастрепцу. По пристизању бораца у село Микуловац, две Великојастребачке чете остале су 24. марта 1942. године да ту предане, док је Малојастребачка чета продужила пут ка Малом Јастрепцу. Поподне 25. марта те две чете биле су нападнуте од четника војводе Косте Миљковића Циголског и војводе попа Гавре. Тај поновљени напад у селу Миљковцу говори да је непријатељ имао своје обавештајце у том или суседним селима, па чим би се партизани појавили непријатељ је био обавештен. Борба је трајала врло кратко јер су партизанске чете, не знајући о каквој се снази непријатеља ради, одступиле ка Јастрепцу. Услед неизвесности ситуације, пошто је офанзива још била у току, руководства чета са политичким комесаром КОП одреда одлучила су да чете поново направе маневар ка Расини. Чете су се под заштитом магле извукле ка Јастрепцу и избиле у рејон Краљеве воде (сада Партизанске воде), а одатле су продужиле марш преко Јастрепца до Јабланичких колиба, на северној страни Јастрепца. Ту су чете остале један дан и 27. марта 1942. године поново се вратиле на подручје Топлице, у колибе изнад села Бреснице—Дамњанова колиба.

НЕПРИЈАТЕЉСКА ДЕЈСТВА ЈУЖНО ОД РЕКЕ ТОПЛИЦЕ

Иако се дејства непријатеља против партизана на Пасјачи и Видојевици нису прекидала од 13. фебруара 1942. године, ипак је непријатељ на подручју јужно од реке Топлице почео да дејствује према одређеном плану. У зору 7. марта 1942.

године из свих рејона кренуле су непријатељске снаге и око 10 часова Нишка група четничких одреда (Власотиначки и Ћићевачки одред и Нишки четнички батаљон), под командом начелника штаба Пећанчеве врховне команде Микића, предузела је напад правцем Прокупље—Бели Камен—Житни Поток, а друга колона правцем Бучинци—Јовине Ливаде. Друга група непријатељских одреда, које су дејствовале од реке Топлице (састава Копаонички четнички одред, Четнички одред Милана Пећанца, Вукоја Милановића и Арсе Маричића), јачине од преко хиљаду четника под командом Машана Ђуровића, предузела је напад правцем Гојиновац—Коњуша—Трновлаз—Арбанашка. Четнички одред Нике Куштримовића, са око 200 четника ишао је правцем преко села Губетина у правцу планине Видојевце и даље ка селима Обртинци и Статовац. Дејство свих четничко-недићевских одреда подржавао је 17. артиљеријски пук 17. бугарске пешадијске дивизије из Прокупља. Артиљерија се кретала иза Нишке групе одреда, правцем Прокупље—Житни поток, а дејствовала је на захтев четничких артиљеријских официра за везу. Истовремено са тим снагама наступиле су и друге непријатељске снаге из правца Лесковца и Горње Јабланице, против Лесковачког НОП одреда. Групација непријатељских снага из правца Лесковца и Горње Јабланице била је знатно јача. Са њом је нападао и 13. бугарски пук 17. пешадијске дивизије, који је, иначе, био лоциран у Лесковцу.

У духу наредбе четничког војводе Косте Пећанца од 23. фебруара 1942. године, командант Нишке групе одреда 6. марта 1942. године издао је своју заповест, у којој каже да се четници при наступању кроз наведену територију (мислећи на Пасјачу и Видојевцу) имају придржавати дате наредбе Косте Пећанца. Она гласи:

»... Четнички одреди при уласку у села сакупљају све мушкарце од 16 до 80 година старости и партизанске породице, и да све оне који нису наклоњени партизанима наоружају пушкама, вилама, мотикама и терати их у четничке одреде. *Заробљене партизане* без икаквог саслушања одмах стрељати (подвукао аутор) а партизанске куће спаљивати и уништавати, док заплењеном храном и стоком из партизанских села хранити своје људство.. .«¹⁴⁰⁾

¹⁴⁰⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 3, док. 124.

Из цитираног документа најбоље се види колико је Кости Пећанцу било стало да угуши Народноослободилачки покрет у Топлици, па макар и уз помоћ бугарских окупационих снага, само да би оправдавао поверење Немаца.

БОРБЕ У СЕЛУ ГУБЕТИНУ

Видовачка чета се после борбе пребацила у села поред реке Топлице, са циљем да поруши пругу Прокупље—Куршумлија и омета саобраћај на истом друму. Почетак непријатељске офанзиве, 7. марта 1942. године, затекао је Видовачку чету у селу Губетину. Услед нередовних и отежаних веза са осталим јединицама Одрета, чета није била обавештена ни о каквој припреми непријатеља за офанзиву. И поред тога што је бугарска окупаторска војска већ била у Прокупљу, неке партизанске јединице и даље су се понашале као да је Топлица потпуно слободна територија, па је у извесним моментима било и небудности. Тако нешто догодило се и са Видовачком четом у селу Губетину.

Четничке јединице Вукоја Миловановића и Јастребачки четнички одред, који су наступали долином реке Топлице, обавештени су да се у селу Губетину налази једна чета партизана, па су усмерили своје дејство директно на село. Слабо војничко руковођење четника омогућило је чети, иако је била изненађена и скоро потпуно блокирана у самом селу, да се после краткотрајне борбе са главнином пробије из блокаде изгубивши око 15 бораца, међу којима и политичког комесара чете Љубинка Коковића Вујадина. Чета је после пробијања одступила у правцу Видовачког крша и у рејону Бели Камен и Јовине Ливаде састала се са Пасјачком четом, те је заједно са њом продужила одступање у правцу села Статовац.

У овој борби четници су заробили неколико партизана, међу којима Јована Коковића и Драгољуба Стоиљковића Белог који је био рањен. Поред њих, у групи заробљених били су и Лутан из Прокупља, Наташа из Крушевца, Брица Перић из Прокупља и сестрић Нике Куштримовића из Доње Коњуше, кога је Ника заклао после пуштања из затвора. Ови заробљени партизани су први из овог краја који су спроведени у логор. Неки од њих су на лицу места стрељани. До тада сви заробљавани партизани на подручју Топлице редовно су били стрељани.

ДАЉЕ УЗМИЦАЊЕ УЗ БОРБЕ

С обзиром на јачину и састав непријатељских снага никакав отпор партизанских јединица није се могао очекивати, тим пре што су се у борбама од 13. фебруара 1942. године до 7. односно 8. марта осипале све месне десетине. Сви борци месних десетина вратили су се својим кућама, а Видовачка и Пасјачка чета остале су само са својим активним саставом, што је релативно мало ако се узме у обзир да је Видовачка чета у борби код села Губетина изгубила 15 бораца. Те две чете, после сукоба Видовачке чете код села Губетина, биле су присиљене да узмичу испред непријатеља. У одступању, Пасјачка чета се, 9. марта 1942. године, у рејону села Статовца нашла са Јабланичким и Лесковачким НОП одредом, који су такође узмицали пред непријатељем, пружајући отпор на узастопним линијама. То је била снага од око 1.000 бораца. Те јединице у рејону села Статовца створиле су фронт према непријатељу. Неколико дана касније с обзиром на ситуацију која је владала на том терену, партијско руководство је формирало заједнички штаб за све снаге које су се у том моменту налазиле у рејону Пасјаче, Видојевице и Радана. Покушај да се пружи извештај отпор фронталним борбама остао је без резултата, јер су непријатељске снаге биле десетоструко надмоћније по броју, а о наоружању да се и не говори. Пружање фронталног отпора могло је довести до уништења партизанских јединица. У тим борбама бугарске јединице су држале путеве и све прелазе, док су љотићевске и четничке снаге крстариле по селима и планинама, те је на тај начин било и немогуће одредити један стабилан фронт јер је непријатељ наилазио са свих страна.

У рејону села Статовца и Житног Потока, поред бројних партизанских снага, способних за борбу, било је и доста рањеника. Дискусија у штабу НОП одреда да ли да се партизанске снаге из свих крајева пребаце на Јастребац и даље ка северу или да се повуку према Јабланици трајала је два — три дана, а јединице су у то време држале положаје и водиле упорне борбе. На крају је одлучено да се Јабланички и Лесковачки одред повуку према Јабланици, а чете Топличког НОП одреда да остану на свом терену и да на њему маневришу. Принцип да се држе строго своје територије и овога пута је победио, што се може узети као бесперспективно гледање на вођење партизанских начина ратовања. У међувремену, Па-

сјачка чета је са делом снага Лесковачког НОП одреда напала један недићевски одред у селу Старо Момчилово, разбила и до ногу потукла, гонећи га све до Мораве. Те јединице су по повратку биле изложене у равници удару непријатељске артиљерије, јер је она чим би осетила груписање партизанских снага одмах отвараала ватру из свих артиљеријских оруђа која су била распоређена по батеријама на друму Прокупље—Житни Поток.

СТРАДАЊЕ ПАСЈАЧКЕ ЧЕТЕ

По повлачењу Јабланичког и Лесковачког НОП одреда Пасјачка и Видовачка чета дошле су у још тежу ситуацију. Настало је даље осипање бораца из месних десетина, које су до тада биле у саставу чета. Велики број мештана напустио је јединице под изговором »идем кући да се пресвучем«, а било је и оних који се уопште нису јављали. Чете су извесно време избегавале борбу. Само избегавање борбе и непрекидно одступање и повлачење утицало је на борбени дух и морал бораца, што је касније имало још теже последице.

Видовачка чета је 10. марта 1942. године водила успешну борбу са четницима у рејону Власова и Богојевца, без губитака. Ново неискусно руководство те чете, одређено после борбе на Губетину, није се снашло те је по доласку ударног вода са пруге, који је ушао у састав чете, одређено ново руководство. За командира чете одређен је Бошко Ивановић Мијат, до тада командир ударног вода; за комесара чете Гавра Чех, а за заменика политичког комесара чете Родољуб Радосављевић Веселин.

До краја марта Пасјачка чета свела је бројно стање на око 40 бораца, док је Видовачка чета имала око 60 бораца. Тих дана донета је још једна погрешна одлука. Одговорни руководиоци ове јединице на Пасјачи и Видојевци, не видећи излаз из настале тешке ситуације (уместо да крена на Јастребац у састав осталих снага свога одреда), одлучили су да се чете разбију у петорке и десетине и на тај начин прикрију од непријатеља. Слична одлука донета је и у Лесковачком и Јабланичком НОП одреду, па се претпостављало да је та одлука уговорена још у селу Статовцу.

За такву одлуку партизанских јединица бугарски окупатор је дознао већ сутрадан. На подручју Пасјаче и Видојевце

одмах је организовао потерна одељења, јачине једног ојачаног вода до чете, састављен од бугарских и недићевских војника. Задатак потерних одељења био је да откривају и хватају издвојене групе партизана, јер су знали да више организованог отпора нема. У то су их уверили и први заробљени партизани. И поред тога што је свака група имала по један пушкомитраљез и одређени рејон кретања, из састава Пасјачке чете само једна група је као целина успела да се сачува. Тако је дошло до коначног разбијања Пасјачке чете Топличког НОП одреда. Њени појединци из две групе успели су некако да се извуку и пребаце на Јастребац, у састав осталих снага Топличког НОП одреда.

На Јастребац је 15. априла 1942. године дошла група од 17 другова са Пасјаче. Неколико дана раније дошла је група од 6 бораца, што је укупно износило 23 борца и руководиоца. У тој групи су били Никола Џуверовић Академац, Рајко Јовановић Ђура, Драгослав Петровић Горски, Александар Ивановић Соко, Славољуб Петровић Ђера, Митар Мартиновић Север, Драгица Ђуровић, Крста Рогановић Кића, Гојко Рогановић Југ и Живојин Анђелковић — Аца Свила.

Почетком јула 1942. године дошло је са Пасјаче још 18 другова, па је укупно дошао 41 борац. Неколико њих није дошло, Војин Бајевић Вук и Богиља Ристић Слободанка, па се може закључити да је из Видојевачке и Пасјачке чете преживело око 50 бораца, не рачунајући оне из месних десетина који су повремено били и у Одреду.¹⁴¹⁾

СТРАДАЛА ЈЕ И ВИДОВАЧКА ЧЕТА

Видовачка чета, која је као и Пасјачка била подељена на групе, на Видојевици и даље ка Ргајској планини, остала је тако само неколико дана. Већ 9. априла 1942. године самоиницијативом бораца, чланова Партије и неких руководиља, чета се поново окупила и почела је да дејствује као јединица. Како су све партизанске снаге које су дејствовале на том подручју биле растурене на мање групе, то је непријатељ био у могућности да прати, тј. усмери своју пажњу на једну једину чету која се кретала у том рејону и концентрисала

¹⁴¹⁾ Драгослав Петровић Горски, геиерал-потпуковник ЈНА, народни херој Југославије.

је веће снаге против ње. Видовачка чета је при поновном прикупљању имала у свом саставу око 40 бораца. Маневрисала је избегавајући сваки сукоб са непријатељем, а 11. априла 1942. упала је у обруч бугарских и четничко-недићевских снага, из кога је успела да се пробије скоро без губитака.

Само дан касније, 12. априла, чета се издајством Вулићевића¹⁴²⁾ из села Ргаја, поново нашла у окружењу далеко јачих непријатељских снага на Ргајском вису. Ту је било сконцентрирано неколико четничких одреда, један одред недићеваца и нешто Бугара, укупне јачине од преко 2.000 окупаторских и квислиншких војника. Пробијање из обруча није се могло ни замислити, те је настала борба на живот и смрт. У тој борби је на лицу места погинуло 18 партизана, међу којима и политички комесар Топличког НОП одреда Иван Фапчић Ђура и политички комесар видовачке чете Гавра Чех. Пет бораца је заробљено на месту где је борба вођена, док их се десетак пробило из обруча, али и они су ухваћени јер нису имали више ни метка да би могли пружити било какав отпор. Од укупно 13 који су се пробили из обруча, тројица су успели да избегну катастрофу, међу којима и командант чете Бошко Ивановић Мијат. Непријатељ је успео да зароби укупно 15 партизана, од којих су четници на лицу места стрељали 6, а остале су предали Бугарима, а ови Немцима који су их спровели у логор.

Међу заробљеним партизанима био је и секретар Окружног комитета КПЈ за Ниш, Сретен Младеновић Мика, који је био рањен у ногу. Њега су одмах по заробљавању препознали четници из Куршумлије, будући да је и раније био заробљен па им је побегао, те да им се исто не би поновило на процепу воловских кола зликовци су му пребили и другу ногу. Постоји и друга верзија да је Сретен Младеновић Мика, као руководицац, био проказан од неког заробљеног партизана или мештана, те је зато био изложен страховитом мучењу. Њега су четници злостављали до те мере да је под батинама и у најтежим мукама издахнуо, да би га на крају, само формално пуцајући у њега, стрељали. Са њим је заробљена и Милка Протић Лина, која је жртвовала себе да би у том задњем тренутку помогла рањеном секретару Окружног комитета КПЈ за Ниш. Она је, такође, била злостављана и

¹⁴²⁾ Издајници Вулићевић из села Ргаја, због страдања партизанске чете на Ргајском вису, 12. априла 1942. године, стрељани су од партизана јула 1942. године.

мучена, али е обзиром на њену ранију популарност и одважно држање четници су се међусобно позавадили и окренули пушке један на другога, јер су једни били за, а друга против њеног стрељања. На крају она је била спроведена у логор.

Посебно треба истаћи држање партизанке Лине приликом заробљавања од четника, када је она показала сву величину жене борца и револуционара. Поред тога што је жртвовала свој живот да би помогла руководиоцу Партије, она се херојски држала пред непријатељем и свима је у лице рекла ко су они, коме служе и зашто се боре. Када је видела како злостављају Сретена Младеновића Мику, одржала је свој чувени говор, у којем је, између осталог, рекла:

»Ово што сте данас учинили, то је највећи злочин, било да га ви чините свесно или несвесно, а ваша покољења ће вас проклињати, јер ће знати да су синови издајника. Историја ће вас за то осудити..«¹⁴³⁾

Поред тога, истакла је своја убеђења и идеје народноослободилачке борбе, те да оне као такве морају победити. Због тога су јој се и непријатељи морали дивити.

НЕУСПЕО НАПАД ВОЈВОДЕ ЂУРОВИЋА

У сваком рату, као по правилу, постоји више непријатеља против којих се војска мора борити. Ваши су стални пратилац сваког рата. Борити се против њих није једноставно, нарочито у условима партизанског рата, где оне као преносилац заразних болести представљају латентну опасност за сваку јединицу, тим пре што је одржавање хигијене врло отежано.

Поред свих непријатељских офанзива Штаб Топличког НОП одреда је одлучио да ускршње празнике, од 4—7. априла 1942. године, искористи као предах, како би борци Одред могли да се очисте и оперу одећу и на тај начин бар привремено отклоне опасност од заразних болести. Приликом доношења такве одлуке имало се у виду да ће непријатељ и сам направити предах због прославе ускршњих празника.

У време када су се чете са Великог Јастрепца сместиле у селу Горња Бресница, ради парења и чишћења, четници Машана Ђуровића, захваљујући шпијунској делатности, поку-

¹⁴³⁾ Према казивању присутних очевидаца забележио Радомир Мрдаковић, пензионер из Београда.

шали су да изврше напад на партизанае у том селу. Иако су предузете мере за парење одеће, будност и опрез нису престајали. Заседе и патроле редовно су крстариле и до изненађења није дошло. У зору 3. априла 1942. године четници су, из правца села Јошанице и Јошаничких колиба, покушали да опколе село Горњу Бресницу и униште опкољење снаге Топличког НОП одреда. Захваљујући будности до изненађења није дошло. Још у самом наиласку четници су претрпели губитке који су их деморалисали. Наиме, заседа је врло стрпљиво, јасно имајући у виду своју улогу да обезбеђује своју јединицу, потпуно неспособну за борбу, сачекала да снаге непријатеља приђу на што краће одстојање и потом је отворила ватру по мраку у правцу четника, који су се чули на око 50 метара. Ватра је била веома снажна, из пушкомитраљеза и три пушке, и том приликом четници су претрпели губитке од 6 погинулих и 10 рањених, што је било врло поражавајуће за њих те су одмах залегли и у први мах се чак нису ни снашли да отворе ватру.

Успешно дејство ове заседе појачало је будност патроле која се налазила северозападно од села, у правцу Јастрепца, те је и она отворила ватру у правцу четничког стрељачког строја који је требало да блокира село са севера и северозапада. Тако је читав стрељачки строј, у коме је било око 400 четника, заустављен и није се покренуо све док није почело свитати, што је омогућило борцима Топличког НОП одреда да се извуку из села и поседну положаје североисточно од села Бреснице и Велике Плане, на којима је дочекана колона четника Машана Ђуровића. По сванућу четници су директно похрлили у Доњу и Горњу Бресницу, али у њима није било партизана. Покушај да изненада нападну снаге Топличког НОП одреда остао је безуспешан. Партизанске снаге које су поселе нове положаје нису дозволиле непријатељу ни да им се приближи. После неколико часова пушкарања, четници Машана Ђуровића су се повукли у правцу села Велике Плане. Јуриш партизанских снага није уследио јер није било довољно јасно да ли се ради само о том четничком одреду или треба да му притекну у помоћ и друге непријатељске снаге.

Према изјавама сељака после борбе, четници су причали да нису смели извршити јуриш на такве пушкомитраљезе, какви су их дочекали у заседи. Сам Машан Ђуровић је изјавио да би за сваког партизанског пушкомитраљесца дао по пет

војника и 20 четника. Наведени губици су, у ствари, само оно што су четници сами признали. Партизани у тој борби нису имали губитке, сем једног лакше рањеног.

Немачка команда за југоисток у свом извештају за период од 1. марта до 1. априла 1942. године, о тим борбама каже:

»Више акција, саботажа и препада извршено је на простору јужно од Београда и око Ниша, услед тога прекинут је жељезнички саобраћај на прузи Београд—Ниш...«

О активности Бугара каже се да су постали активнији и да су извели низ успешних акција западно од Ниша... Огорчене борбе воде се код Прокупља.

Укупни губици у времену од 16. фебруара до 20. марта 1942. године:

Немаца... 37 мртвих, 67 рањених и 45 несталих;

Бугара... — 19 рањених —

Српске полиције 15 мртвих, 13 рањених —

Губици устаника: 1.983 стрељаних за време борбе и 1.552 стрељаних у циљу одмазде.

Из овог извештаја може се видети да су бугарски окупатори и квислинзи прикривали своје жртве, јер како би се могло десити да Немци којих је најмање учествовало у тим борбама у овом делу Србије, имају највише жртава. Међутим, постоји доказ да су се Бугари у својим извештајима жалили Немцима како трпе губитке, и то баш у Топлици и Јабланици, у периоду о коме се управо у овом извештају говори.¹⁴⁵⁾

ПОГИБИЈА МИЛОША МАМИЋА МИШЕ И СТАНИМИРА ВЕЉКОВИЋА ЗЕЛА

У јеку непријатељске офанзиве, а у циљу помоћи Топличком НОП одреду, често су у Одред долазили чланови ОК КПЈ за Ниш и Покрајинског партијског поверенства за југоисточну Србију, као и чланови Окружног и Покрајинског комитета СКОЈ-а. Почетком априла 1942. године у Топлички НОП одред дошао је у том својству и Милош Мамић Миша,¹⁴⁶⁾ који се ту задржао неколико дана и сачекао Станимира Вељковића

¹⁴⁴⁾ Архив ВИИ, микрофилм, Минхен 3—I, 190—194.

¹⁴⁵⁾ Архив ЦК СКС Србије, док. бр. 1485/78, Извештај ОК КПЈ за Ниш од 20. 2. 1942. године.

¹⁴⁶⁾ Милош Мамић Миша, члан ПК КПЈ за Србију, народни херој Југославије.

Зелета.¹⁴⁷⁾ Пар дана провели су заједно са овим делом Топличког НОП одреда. Када су се Малојастребачка и Рударска чета налазиле у селу Голешници, 12. априла 1942. године другови Милош Мамић Миша и Зеле Вељковић, у пратњи два курира, Милојице Прелића и Милована Марковића Угљеше, кренули су ка делу Одреда на Пасјачи и даље у правцу Јабланице. Како Мамић и Вељковић нису познавали довољно терен, одлучило се да крену преко Црног Врха и села Лепаје, те преко дате везе у селу Лепаји оду до села Југовца, са циљем да тамо предане и у току следеће ноћи пређу преко реке Топлице, јер се још није знало о њеном страдању. По пристизању у село Југовац, партизани су потражили кућу Милоша Савковића, одакле су одведени у крајњу кућу на супротној страни села, код Спасе Ристића, где су, рачунајући да су неопажено дошли, били безбедни и зановили без обезбеђења. Међутим, како је непосредно пред њихов долазак кроз село Југовац прошла једна четничка јединица, из које је заостали четник из колоне због пљачке убио једну жену и ранио њеног мужа који су покушали да узму од њега одузете предмете, то су сељаци ухватили четника и претукли га, а затим га пустили на слободу.

Не постоје поуздани подаци да ли су Бугари били обавештени те ноћи о доласку партизана, али није искључена и та могућност. Чињеница је да су они исте ноћи упутили један батаљон, у чијем је саставу био и 7. коњички ексадрон, у село Југован и већ у првим јутарњим часовима блокирали су село.¹⁴⁸⁾ Бугари су били тачно обавештени о присуству партизана. Постоје индиције да је то учинио Спаса Ристић коме је група партизана, пошто је приметила бугарске војнике у близини куће дозволила да са децом напусти дом и оде код суседа. Бугари су се са једном четом усмерили тачно у правцу куће у којој су се налазили партизани. Видевши да су опкољени, партизани су одлучили да прихвате борбу, која је започела негде у 10 часова и трајала је до пред крај дана 13. априла 1942. године. У тешкој и неравноправној борби бугарски војници су осим пешадијског наоружања користили и артиљеријска оруђа, којим су директно, из непосредне близине, тукли малену сеоску кућу из које су отпор пружали храбри и

¹⁴⁷⁾ Станимир Вељковић Зеле, члан ПК СКОЈ-а за Србију, народни херој Југославије.

¹⁴⁸⁾ Архив ВИИ, к. 3, рег. бр. 2/3—33, 2/3—34, Комисија за утврђивање злочина окупатора и њихових помагача.

Хумке стрељаних у с. Југовицу 15. априла 1942. г. од стране бугарског окупатора

одважни партизански борци, међу којима двојица високих политичких радника, Милош Мамић и Станимир Вељковић.

Иако су бугарски официри ишли чак и са пиштољима у рукама иза стрељачког строја и на сав глас извикивали: »Напред, напред«, нико се није усудио да приђе згради одакле су партизански борци пружали отпор. То није било случајно. Први који се усудио да се са групом сељака приближи кући, које је присилио да иду пред њим, погинуо је.

Најзад, негде око 16 часова по подне једна за другом две гранате погодиле су кућу. Како је то била трошна и од чакме саграђена зграда, била је тешко оштећена. Када је партизанима понестало муниције, нешто се морало учинити. Тако је, према речима преживелог борца Милојице Прелића, на предлог Станимира Вељковића Зелета договорено да се изврши јуриш из куће на разне стране. »Хајдемо један за другим да покушамо ако је могуће да се извучемо. Ја ћу први, наравно. Вама остављам на расположењу па како хоћете. Ја мислим боље је јуначки погинути, него кукавички живети. Испалио је још два метка и јурнуо у правцу потока који је текао близу куће. Група од неколико бугарских војника, која се приближавала кући, покушала је да га зароби, али без успеха. Међутим,

није могао далеко етићи, чим је пришао реци био је погођен митраљеским рафалом бугарских окупатора.« У међувремену, једна од испаљених граната која је погодила улазна врата куће смртно је ранила Милоша Мамића, који није ни стигао да изађе из куће. Преостала двојица партизана, Милојица Прелић и млади Милован Марковић Угљеша, били су заробљени.

Док је борба трајала Бугари су окупљене сељаке целог села држали на једном месту. По завршетку борбе заборавили су на њих и кренули у Прокупље. Међутим, брзо су се вратили. Један број сељака искористио је небудност Бугара и побегао, а мањи део се сакрио. Од остатка окупљених сељака једна већа група, њих 24, поведена је са бугарским војницима и двојцом заробљених партизана за Прокупље. Наредног дана, 15. априла 1942. године, бугарска јединица је са одведеним сељацима поново дошла у село Југовац. Том приликом ослободили су четворицу старијих сељака, док су заробљеног Милована Марковића Угљешу обесили крај чесме усред села.

Вешањем партизанског курира Угљеше бугарски окупатори желели су да застраше становнике села Југовца. Постигли су супротан ефект јер им је неустрашиви Угљеша са вешала узвикивао да ће га осветити његови другови.

Осталу групу од 20 људи, везаних руку једног за другог, стрељали су двама тешким митраљезима. Бугари су се трудили да међу сељацима пронађу месну десетину која је учествовала у борбама на Блацу и Рибарској Бањи. Поред њих, тражили су и одборнике и све остале активисте и симпатизере НОП-а у селу. Спаса Ристић звани Брица, који је обавестио Бугаре где се налазе партизани, био је десетар једне месне партизанске десетине и познавао је све симпатизере и активисте у селу.¹⁴⁹⁾ Осим тога Бугари су спалили велики број кућа у Југовцу као одмазду за погинулог бугарског војника.

ДОЛАЗАК РУДАРСКЕ ЧЕТЕ НА ЈАСТРЕБАЦ

Бекство партизана и других активисти НОП-а из Нишког логора, 12. фебруара 1942. године, знатно је ојачао Озренски НОП одред. Окружни комитет КПЈ за Ниш је, по директиви ПК КПЈ за Србију, од партизана бившег Копаоничког НОП одреда формирао чету која је била састављена већином од

¹⁴⁹⁾ Због издајства партизана Спаса Ристић из села Југовца, стељан је у селу, на истом месту где је обешен партизански курир Угљеша.

рудара и шумских радиика, прииадника бившег Копаоничког одреда. Чета је бројала око 30 бораца, са командиром Вујовић Владимиром Вујом,¹⁵⁰⁾ и Душаном Томовићем, политичким комесаром.¹⁵¹⁾ По формирању, чета је учествовала у неколико акција заједно са Озренским НОП одредом, тј. под његовом командом. Најважнија је била борба на Ражњу, 23. марта 1942. године. У међувремену је стигла директива од ПК КПЈ за Србију да се ова чета преко Топлице пребаци на Копаоник, са циљем да се поново формира партизански одред који се са тог терена повукао крајем 1941. године. О таквом подухвату вероватно се размишљало још када је Рударска чета формирана као посебна јединица у саставу Озренског НОП одреда, а постојање веома јаког Топличког НОП одреда донекле је могло да гарантује реализацију тога плана.

Чета је прешла реку Јужну Мораву преко моста код села Тешице и већ 8. априла 1942. године стигла на Јастребац. У рејону Гребца истог дана водила је борбу са четницима, а сутрадан се састала са једном четом Топличког НОП одреда код Бајчинских колиба на Јастрепцу. Одатле је чета продужила на Мали Јастребац, где се тада налазио штаб Топличког НОП одреда. Са четом је на Јастребац дошао и члан ПК СКОЈ-а за Србију и члан ОК КПЈ за Ниш, Станислав Вељковић Зеле. Долазак Рударске чете у Топлички НОП одред имао је велики морални ефекат. Борци Топличког НОП одреда дивили су се тим људима. Они су им давали подстрек да издрже све борбе и тешкоће које стоје пред њима. Били су спремни да све учине и дају тим храбрим борцима који су до тада направили велике подвиге. Припадници Рударске чете, тако лепо и топло примљени, били су дирнути пажњом својих другова из Топличког НОП одреда, а то им је уливало веру у победу и подизало морал за борбу против окупатора и домаћих издајника.

Чета је на Јастрепцу провела око 15 дана, а потом је ојачана са нешто бораца и аутоматског оружја из Топличког НОП одреда, кренула у правцу Копаоника да изврши директиву ПК КПЈ за Србију, тј. да се прабаци на терен Копаоника, омасови људством из тих крајева и створи поново партизански

¹⁵⁰⁾ Владимир Вујовић Вујо, рат завршио као политички комесар бригаде, а после чете био иа разним дужностима међу којима и секретар Индустијске коморе ФНРЈ.

¹⁾ Душан Томовић, члан Копаоничког одреда, члан Савета Републике Србије, пензионер, живи у Београду.

одред који би се борио против окупатора и домаћих издајника у том крају. Будући да су непријатељске снаге у то време на Копаонику биле веома јаке, те да су се и четници Драже Михаиловића почели да групишу на Копаонику, то је био преобиман задатак за једну тако малу чету. Већ 24/25. априла 1942. године, одмах по преласку на Копаоник, чета се код села Жуња сукобила са четницима Драгутина Кесеровића и скоро читав дан водила борбу са њима. У међувремену, чета је била опкољена, те се у току ноћи морала да пробија из обруча, а затим је продужила марш у правцу Јастрепца. Док је маршовала ка Јастрепцу, Топлички НОП одред да би избегао непријатељску офанзиву, за коју је био обавештен да се припрема, пошао је путем ове чете, поред осталог и због тога да јој помогне у остварењу њених циљева. Но, како се чета одмах вратила, Топлички НОП одред је наишао на концентрацију непријатељских снага, које су се припремале за уништење Рударске чете.

Рударска чета поново је ушла у састав Топличког НОП одреда 3. маја 1942. и дејствовала је као његова трећа чета до 6. јула 1942. године, када је поново, заједно са осталим снагама Топличког и Расинског НОП одреда, пошла да осваја терен Копаоника и Голије. По повратку са тог марша 28. јула 1942. године, будући да се чета приликом тог великог марша знатно смањила, била је расформирана, а њени борци укључени су у три чете Топличког НОП одреда (Малојастребачка, Великојастребачка и Блачка чета).

ТОПЛИЧКИ НОП ОДРЕД НА КОПАОНИКУ

С намером да пре пролећа рашчисте са партизанским покретом на југу Србије, окупаторско-квислиншке снаге после разбијања НОП одреда у Јабланици и снаге Топличког НОП одреда на Пасјачи и Видојевици, пренеле су сва своја дејства на подручју северно од реке Топлице, против тамошњих партизанских снага Топличког и Расинског НОП одреда, који су у то време заједно дејствовали под јединственом командом,¹⁵²⁾ са ослонцем на Велики и Мали Јастребац. Против тих снага непријатељ је у другој половини априла 1942. године

¹⁵²⁾ Командант Димитрије Писковић Трнавац, политички комесар Десимир Јововић Чича, а партијски руководиоца Драги Стаменковић Срба.

ангажовао велике четничке, недићевске и љотићевске снаге, а поред њих учествовали су и делови бугарске 17. пешадијске дивизије из Прокупља.

Током марта и априла 1942. године на територији Топлице стално су се налазили четнички одреди Машана Ђуровића, Нике Куштримовића, Бранка Мрђеновића, Вукоја Пећанца, а повремено су долазили четнички одред војводе Кимића, Ћићевачки четнички одред и други. Они су непосредно пре офанзиве на Топлицу приступили четником покрету Драже Михаиловића. Тако концентрисане непријатељске снаге планирале су да ликвидирају и последњи партизански одред који је дејствовао у рејону Јастрепца, а у томе их је непрекидно подржавала артиљерија 17. артиљеријског пука бугарске пешадијске дивизије из Прокупља.

Намера непријатеља била је да јаким снагама стално напада на партизански НОП одред, изнури га до те мере да се његови борци морају предати или да буду уништени. Штаб Одрета, у саставу Димитрије Писковић Трнавац, Десимир Јововић Чича и Драги Стаменковић Срба, правилно је оценио ситуацију и донео одлуку да се са Одредом пребаци са планине Јастрепца на Копаоник пре него што непријатељ затвори обруч око партизанског одрета и на тај начин да избегне тежину непријатељског удара. Руководство одрета, поучено искуством Јабланичког НОП одрета, Пасјачке и Видовачке чете, сматрало је да се снаге Одрета не смеју цепати, већ да морају дејствовати као целина и да фронталне борбе са далеко бројчано јачим непријатељем Одред мора да избегава. Примити борбу са тако јаким снагама могло би да значи уништење одрета. Одред се у својим дејствима дословно држао начела партизанског ратовања: избегавати борбу са непријатељем кад је он жели, а наметнути му је када се не нада. Штаб Одрета је имао пред собом и чињеницу да би се, можда, овим покретом могло помоћи Рударској чети да се учврсти и обнови дејства, на Копаонику, тј. формира и учврсти нов Копаонички НОП одред. То тим пре што је Рударска чета већ пошла са истим задатком да представља језгро, а била је састављена од партизана који су се у почетку борили на подручју Копаоника.

Док је непријатељ поседао планинске висове Великог Јастрепца, партизански одред је ноћу 25/26. априла 1942. године извршио покрет из села Микуловца ка Погледу, к. 1482, највишем врху Јастрепца и у зору стигао у рејон Краљеве воде, одакле је после краћег одмора продужио пут ка врху

Ђулици. У току исте ноћи и непријатељ је избио на гроб Јастрепца, тако да су се 26. априла сукобиле партизанска и четничка патрола — претходнице, у подножју саме Ђулице. Тај сукоб је учинио да партизански одред није могао наставити покрет гробом Јастрепца, већ се колона спустила северним косама Јастрепца ка Срндаљској реци и наставила марш по тешком и испресецаном планинском терену. Истог дана увече колона је стигла у Претрешњанске колибе, где је и заноћила. Сутрадан у рану зору партизански одред је наставио покрет, прешао комуникацију Блаце—Крушевац која води кроз Јанкову клисуру и ухватио се источних огранака Копаоника. Успут је одред наилазио на мање групе месних четника, који су при наиласку партизана бежали. У селу Чучалу, под самим Копаоником, партизански одред се састао са једном групом бораца Расинског НОП одреда, који су нешто касније стигли, док се патрола претходница, која се сукобила са четничком претходницом у подножју Ђулице, уопште није појавила. У међувремену, Рударска чета се вратила на Јастребац кроз Јанкову клисуру и тако се није сусрела са партизанским одредом.

Покрете партизанских и четничких снага карактерисала је нејасна ситуација и за једну и за другу страну, мада је штаб партизанског одреда био обавештен да непријатељ припрема офанзиву, али појединости из непријатељског плана није имао. Партизанске снаге су се у току ноћи извукле из села Микуловца и ухватиле планински масив Јастрепца, али ништа даље нису могле да предузму у циљу извиђања непријатеља, док непријатељ, иако је настојао да било шта дозна о партизанима, није имао могућности за то. По доласку у село Музаћ одред је био нападнут од четничких снага из Блаца, којима је највероватније командовао Ника Куштримовић. После краткотрајне, али веома оштре борбе четници су одбачени у правцу села Џукела. Штаб партизанског одреда, чим је видео да је покрет партизана ка Копаонику откривен, наредио је покрет ка Пожару, к. 1163, и даље ка селу Липовици, обезбеђујући се јаким заштитним деловима. Док је одред маршовао ка Копаонику непрекидно је био праћен од четника, а на погодним местима долазило је и до мањих напада на партизанску колону у покрету. О покрету партизанског одреда алармиране су и све непријатељске снаге у Брусу и Крушевцу, те су четници војводе Ратка Шмигића, недићевске подофицирске

школе из Бруеа и четиичког одреда Милана Дрљевића, који су се заносили илузијама да ће уништити партизански одред, припремали напад.

Штаб партизанског одреда, анализирајући конкретну ситуацију, закључио је да покрет Одредa непрекидно прате непријатељске снаге, те да би дубље залажење у масив Копаоника могло да доведе одред у велику опасност, па је на основу тога, а и чињенице да се са Рударском четом није срео, одлучио да се вештим маневром користећи ноћ, врати на Јастребац. Поред тога, Штаб партизанског одреда је пошао и од претпоставке да се непријатељ бар делимично повукао са Јастрепца, односно да је морао бар део снага упутити за партизанима на Копаоник. На основу такве претпоставке, а у вези донете одлуке, одред је 29. априла 1942. године, преко села Липовице, кренуо у правцу Јанкове клисуре, с намером да се врати на Јастребац.

Међутим, четничке и недићевске снаге из Крушевца и Бруса, већ су биле поселе положаје у селу Батоте и ту су сачекале партизански одред. Одред се упустио у борбу са тим снагама и после петочасовне оштре борбе партизански НОП одред је извршио јуриш и пробио се кроз непријатељски положај, наносећи непријатељу осетне губитке. Одред је затим наставио пут ка Јанковој клисури, те је у ноћи 29/30. априла 1942. године прешао Јанкову клисуру. Првог маја ујутру избио је на падине Јастрепца, код села Богиша, одакле се после краћег одмора пребацио у рејон села Јабланице. Партизански одред је ту прославио Први мај. Тај веома тежак и напоран марш, у трајању од шест дана непрекидног покрета, пропраћен сталним борбама, неспавањем и глађу, представљао је за све борце партизанског одреда веома озбиљан напор, тако да су физички слаби борци, нарочито другарице, после повратка са Копаоника постали скоро непокретни. Око 20 њих се разболело и требало је да се опораве просечно по десетак дана у партизанској болници. То је уједно била и нека врста генералне пробе партизана у Топлици у погледу гладовања и напорних и дугих маршева. До тог марша партизани у Топлици нису имали већих тешкоћа, бар што се исхране тиче, а није било ни тако дугих и тешких маршева.

Тога пута претпоставка штаба партизанског одреда била је сасвим тачна, а циљ је покретом на Копаоник и назад на Јастребац, био потпуно постигнут, уз незнатне губитке од 7

погинулих, међу којима је био и комесар чете Милан Јовановић Доктор и неколико рањених. Поред ових губитака, неколико другова је залутало, међу којима и Драги Стаменковић Срба, партијски руководилац одреда. Међутим, непријатељски удар и тим маневром је доведен у ситуацију да удари у празно. Непријатељски губици у борбама које је партизански одред водио на Копаонику били су знатно већи, а нарочито код села Батоте, где је одред извршио јуриш и просто разбио непријатеља, пробио се кроз његове положаје, и остављајући за собом много погинулих и рањених, у нереду одступио.

Велики марш-маневар партизанских одреда са Јастрепца забележен је и у извештају немачког команданта за Србију, генерала Бадера, 10. маја 1942. године. У њему, између осталог, каже:

»... На простору око Прокупља траје врло динамична партизанска делатност, а нарочито на просторији југоисточно од Бруса. Јачина партизанских група на простору између Блага и Бруса (25 км северозападно од Прокупља) износи око 200 људи. Акцијом бугарских окупационих трупа партизанске групе овде су потиснуте ка планини Копаонику...«.¹⁵³⁾

Извештај немачког генерала Бадера вероватно се базира на неком бугарском извештају, а како су Бугари у својим извештајима често акције које воде четници, недићевци или љотићевске снаге приписивали себи, то су и овога пута борбу код села Батоте вероватно приписали својим јединицама.

Одлазак Топличког и Расинског НОП одреда на Копаоник није остао незапажен ни у редакцији плаћеничког листа »Ново време«. У једном напису од 6. маја 1942. године »Ново време«, под насловом »Поубијано око 40 комуниста«, између осталог, пише:

»... око 140 комуниста опкољено је на линији Блага—Стројинци већ три дана... Покушај комуниста да се извуку из обруча до сада им није успео. До сада је на овом месту 40 бандита погинуло, а 16 их је рањено. Тројица су неповређени заробљени... Код села Батоте дошло је до сукоба са комунистима. Погинуло је 7 комуниста, 5 је тешко рањено, а 4 је неповређених ухваћено.

У борбама које су вођене у подножју Јастрепца, погинуло је на страни владиних одреда 4...«.¹⁵⁴⁾

¹⁵³⁾ Архив ВИИ, микрофилм, Минхен, 3—I—803—804.

¹⁵⁴⁾ »Ново време«, 6. мај 1942. године, стр. 3.

Тих мајских дана 1942. године Недићев делегат Куновчић нашао се у Прокупљу, одакле је 10. маја писао Недићу:

»Што се тиче јавне безбедности у атару среза прокупачког погоршана је, јер сам јуче добио извештај од мојих повереника да су партизани јуче ручали у Малој Плани, а вечерали у Великој Плани. Они се поново групишу, јер гора зелени...«.¹⁵⁵⁾

Наравно, Куновчића прате и новинари, па је »Ново време« тих дана донело и проглас Команде Нишке области Српске државне страже у Прокупљу. На збору који је организовао Куновчић, професор Живојин Николић, апелујући на омладину »да се врати своме послу«, између осталог је рекао: »Жалосно је што морам да кажем истину, да се у партизанима налази »Државном бригом однегована интелигенција, питомци државних менза, ђаци скупо плаћених универзитета, од државе плаћени чиновници: учитељи, професори, судије, лекари и њима слични«, а да се од жена »међу комунистима« налазе »хистеричне ћери богатих родитеља, отровна и покварена школска омладина: учитељице, студенткиње, гимназијалке и развратне жентураче болесних нерава и жељних авантура«.¹⁵⁶⁾

Без обзира каквим тоном је овај Недићев агитатор изнео те податке, ипак је признао да су у НОП-у у Србији учествовали сви друштвени слојеви и да су тај покрет помагале најшире народне масе.

Активност коју је развио Топлички НОП одред по повратку са Копаоника изазивала је више непријатељства него предуга пролетна офанзива коју је водио.

Шеф испоставе прокупачког среза жалио се 19. маја из Блага Начелству среза прокупачког да је безбедност »веома угрожена«:

»Услед овакве јавне безбедности немогуће је Испостави да нормализује свој рад и извршује наређења претпостављених власти ни у ком погледу... јер се партизани налазе по селима: Велика Плана, Доња и Горња Бресница, Рашевац, Сварче, Здравине, Ајдановац, Горња и Доња Јошаница и Претрешња у јачини од 200—250 људи«...¹⁵⁷⁾

¹⁵⁵⁾ Архив Комисија за испитивање и утврђивање ратних злочина окупатора и његових помагача (у даљем тексту Архив КРЗ), док. 7064.
Исти.

¹⁾ Исти, извештај испоставе среза прокупачког у Благу, пов. бр. 115, 19. 5. 1942. године.

РАЗДВАЈАЊЕ ТОПЛИЧКОГ И РАСИНСКОГ НОП ОДРЕДА

Пошто је на већ озеленелом Јастрепцу, прослављен Први мај, партизански НОП одред је 2. маја 1942. године кренуо из села Јабланице у правцу Стоваришта. Око 11 часова колона је из правца Прокопа избила ка Стоваришту. Не рачунајући да ће наићи на било кога у том рејону, колона се кретала без већег и даље истуреног обезбеђења. Међутим, претходница која је остала на Јастрепцу, у рејону Ђулице, када је одред кренуо на свој велики марш, сакупила је све партизанае који су се из било којих разлога задржали на терену Топлице и од њих је формирана једна партизанска јединица. Поред тога, ова јединица се спојила са Рударском четом, која се већ 29. априла 1942. године вратила у рејон села Рашевца. Како су Рударска чета и сакупљени партизани били немоћни да приме већу борбу с непријатељем, то је сваког дана читава група партизана излазила из села и дан проводила на планини, јер јој је у случају наиласка непријатеља било лакше да му се супротстави. Тако је и 2. маја 1942. године ова јединица изашла на Стовариште, где је сачекала партизански одред. Сретна околност је хтела да није дошло до борбе, што се могло десити јер су партизани, тј. Рударска чета и остали борци партизанског одреда, већ посели положаје а партизански одред, како ни сам није очекивао да ће наићи на партизанске снаге у Топлици, већ се развио за борбу.

По сакупљању свих партизанских снага у подручју Јастрепца из рејона Стоваришта кренуло се ка селу Рашевац, где је у току сутрашњег дана извршено раздвајање Топличког и Расинског НОП одреда који су скоро шест месеци водили заједничке акције на подручју Топлице и Расине. Расински НОП одред, који је требало да пође на свој терен, није у то време био бројно јак. Имао је укупно 62 борца. За команданта Расинског НОП одреда први пут је био одређен Драгослав Петровић Горски, ^ који је до тада обављао дужност командира чете Топличког НОП одреда, а Милен Јовановић Доктор, из Топличког НОП одреда, који је био предвиђен за политичког комесара, погинуо је у борбама на Копаонику.

4.

1^[58] Драгослав Петровић Горски, народни херој Југославије, генерал-пуковник ЈНА у пензији, члан Савета Републике Србије.

J'

ПРЕТХОДНИЦА БЕЗ ОДРЕДА

При сусрету са четиицима, у подножју Ђулице, претходница је из четири пушке и пушкомитраљеза отворила ватру и натерала је четнике да промене правац кретања. У том сусрету убијен је један четник а један је рањен, док претходница није имала губитака. Партизански одред није имао намеру да прими борбу на Јастрепцу, па је из тог разлога променио правац кретања, рачунајући да ће се неометано, преко тешког планинског терена, извући у намераваном правцу. Покушај претходнице да дође у састав Одрода није успео, те се она оријентисала на самостална дејства до доласка у састав Одрода.

У прва два дана боравка претходнице на Јастрепцу, ступила је у контакт са активистима из села Велике Планае—Миланом Танасијевићем и Момиром Гајевићем, те се преко њих обавестила о кретању непријатељских снага у Топлици. Колико је остајање претходнице имало лоших страна, толико је било и добрих, јер је она својим активним покретом и акцијама окупила око себе све партизанае који су из било којих разлога остали на терену Топлице (курири, болесници, обавештајци итд.). Поред тога, претходница је за извођење акција узела месне десетине из села Бреснице и Здравиха и у ноћи 28/29. априла 1942. године запленила је прикупљену реквизицију за Немце од неколико стотина килограма жита и зоби, нешто вуне, масти итд. и ликвидирала кмета, који је служио окупатору и био четнички шпијун. Група је истовремено прихватила и групу партизана која је са Пасјача дошла на Јастребац. У тој групи су се, између осталих, налазили Никола Џуверовић Академац, Рајко Јовановић — Чика Ђура, Милић Ракић Мирко, Срба Андрејевић Столе, Живан Чиклован Светозар, Шаљапин и још неколико другова. Група је бројала укупно 17 бораца, са два пушкомитраљеза. Истог дана, изјутра, она се састала са Рударском четом, те се у рејону Стоваришта укупно нашло преко 60 партизана са 7 пушкомитраљеза, што значи да је група била способна за оружане акције. Значајно је поменути да је морално-политичка свест тих бораца била велика. Иако су били усамљени нису ни тренутак губили веру у победу, већ су желели да се окупе и наставе борбу.

БУГАРИ ПРЕУЗИМАЈУ ОБЕЗБЕЂЕЊЕ ПРУГЕ

Окончањем офанзиве у Топлици и Јабланици непријатељ је у штампи и службеним извештајима тврдио да је уништио партизанске јединице у том делу Србије. Али, према конкретним акцијама које су предузимали види се да су веома добро знали да партизанске снаге нису уништене. Тако јединице 17. бугарске пешадијске дивизије нису имале поверења у квислинге да ће успешно обезбедити комуницирање на прузи Дољевац—Куршумлија, па када је извршена поправка моста код села Подине они преузимају обезбеђење железничке пруге до Куршумлије. Свака железничка станица имала је најмање по једну десетину бугарских војника, а важније, као Житорађа, Мала Плана, Барлово и више. Такође, код свих мостова и важнијих објеката изграђивани су бункери, који су, чим би били завршени, поседани. Бугарске јединице успоставиле су и своје гарнизоне у Куршумлији и Блацу.

Десетак дана после повратка са Копаоника, 14/15. маја 1942. године, штаб Топличког и Расинског НОП одреда одлучили су да са једном групом бораца изврше напад на неку од железничких станица или постаја и на тај начин да отпочну са офанзивним дејствима против бугарских јединица у Топлици. Тако је формирана група од 20 бораца, која је добила задатак да изврши напад на железничку постају у селу Бресничих. Том акцијом хтело се не само да се уништи бугарска посада, већ и да се непријатељу покаже да партизанске снаге, нису уништене и да су способне да врше нападе. Групом је командовао командант Расинског НОП одреда Драгослав Петровић Горски. План је предвиђао да се бугарска касарна, будући да је усамљена, заузме на јуриш. На извршење задатака група је кренула из рејона Дамњанових колиба, правцем Здравине—Прекопуце, и мимо села Бресничиха избила је код станичне зграде у којој су се налазили бугарски војници. Будући да они нису смели да спавају у касарни до изненађења није дошло, те је група одмах извршила јуриш на бугарске ровове. Преплашени нападом, бугарски војници су уз мањи отпор напустили ровове и разбежали се у Бресничко поље, а двојица су погинула. По упаду у касарну група партизана је запленила 2 пушке, сандук муниције, неколико ћебади, чутурицу и други материјал. Пошто је покупљен плен група је запалила бугарску касарну и удаљила се. На страни партизана није било губитака.

О тој акцији команда Сриске државне страже из Прокупља послала је извештај Министарству унутрашњих послова Србије.¹⁵⁹⁾

НАПАДИ НА СЕЛТО АЗБРЕСНИЦУ

У склопу опште акције против партизана у Топлици четнички одред војводе Мите Трнавског¹⁾ из Житковца, који није стигао да учествује у акцијама »чишћења« Топлице од партизана, током маја месеца пљачкао је по селима у подножју Малог Јастрепца и премлаћивао сељаке у селима Клисурсица, Костеница, Девча и Крајковац. Седиште његовог одреда било је у школи у селу Азбресници. Обавештен да се четнички одред Мите Трнавског налази у селу Азбресници, Штаб Топличког НОП одреда одлучио је да нападне четнике, опколи их и уништи. За постизање пуног успеха Одред је рачунао са фактором изненађења, тим пре што се није налазио у непосредној близини четника. Напад је извршен 6. маја 1942. године, пред свануће. Главне снаге одреда нападе су четнике у школи, која је била од тврдог материјала и подешена за одбрану. У школи је био штаб и главнина четника. Један број четника био је размештен по оближњим сеоским кућама, које су рововима повезане са школом. Борба је била оштра. Група бомбаша успела је да подиђе и убади у школу неколико бомби, а околне куће биле су засуте ватром. Четници су претрпели губитке, а партизани су имали два погинула и једног рањеног борца. У зору Одред се повукао на Велики Јастребац да би избегао евентуални напад.

После неколико дана одмора на Мали Јастребац вратиле су се Малојастребачка и Рударска чета, са задатком да припреме и изврше поновни напад на четнике у Азбресници и на жандармеријску станицу у селу Облачини, те да ликвидирају та два непријатељска упоришта која су ометала дејства партизанских јединица према прузи. И овај напад је планиран са изненађењем, али је дошло и до изненађења нападача. Наиме, те ноћи, не знајући да ће уследити партизански напад, 12. добровољачки одред Љотићеваца занеожио је у селу код четни-

¹⁵⁹⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 3, док. 185, Извештај команде СДС од 25. маја 1942. године.

^{м))} Димитрије Анастасијевић — Војвода Житковачки, погинуо у току рата.

ка, тако да су партизани уместо једног имали два непријатеља. Борба је била жестока јер су четници били боље утврђени.¹⁶¹⁾

Четнички одред Мите Трнавског, према извештају који је имао Топлички НОП одред, бројао је око 200 људи, па је и са те стране било реално могуће извршити напад. Међутим, доласком Љотићевских снага број непријатељских војника се знатно повећао. Поред 200 четника у селу Азбресници се те ноћи затекло још око 200—300 одлично наоружаних Љотићевских војника.

По доношењу одлуке за напад штаб Топличког НОП одреда приступио је изради плана, који је требало остварити у ноћи 27/28. маја. Око 16 часова поподне Топлички НОП одред је из рејона Бајчинских колиба извршио покрет и када је пао мрак прешао је Гребач, те се упутио у правцу Црног врха, одакле је требало да пређе у напад. После краћег задржавања у рејону Црни врх, ради одмора, Одред је кренуо и негде после поноћи блокирао је школу у селу Азбресници. Малојастребачка чета, која је требало да нападне из правца манастира Св. Јован и села Крајковац, наишла је у западном делу села Азбреснице на отпор 12. добровољачког одреда, који је ту био размештен. Будући да се нису очекивале непријатељске снаге у том делу села, борба је отпочела пре времена, што је четницима омогућило да изађу из школе и поседну раскрсницу путева и погодне зграде у селу. На тај начин онемогућен је партизански план да нападну школу и зграде око ње. Енергичним нападом Малојастребачке и Рударске чете 12. добровољачки одред био је принуђен да се повуче, јер је и сам био изненађен нападом. Повлачење је извршио под заштитом митраљеске ватре четничког митраљеза са црквеног торња. Ради неутралисања те ватрене тачке једна група партизана имала је задатак да по сваку цену уништи посаду митраљеза. После уништења те ватрене тачке снаге Топличког НОП одреда су имале знатно повољније услове за напад и продужиле су са борбом у селу док нису натерале непријатеља, иако знатно бројнијег, да у паничном бекству одступи ка селима Сечаница и Житковац. У тој борби четници су имали неколико погинулих, а Топлички НОП одред имао је једног погинулог и два рањена борца.

У тој борби није постигнут очекивани успех у погледу уништења четничких снага, али је постигнута морално-поли-

¹⁶¹⁾ Стенографске белешке са састанка Топличана — партизана, 29. маја 1952. године, код аутора.

тичка победа, јер се пред лицем народа северног Добрича манифестовала, по први пут после непријатељске офанзиве, снага партизана. После те велике и значајне борбе, у Топлици је настало затишје јер непријатељске снаге нису више покушавале да нападају, а појединачни испади четничких одреда у северном делу Топлице били су искључени јер је одред војводе Мите Трнавског само неколико дана после пристизања у село Азбресницу био нападнут.

После другог напада на четнике у Азбресници, они су се повукли у Житковац, под заштиту бугарских окупатора.

И ту акцију Топличког НОП одреда непријатељ је регистровао у извештају од 4. јуна 1942. године, с напоменом да је ту учествовао 12. добровољачки одред и неки бреснички четнички одреди.¹⁶²⁾

НАСТАВЉАЈУ СЕ БОРБЕ НА КОМУНИКАЦИЈАМА

Велика активност Топличког НОП одреда нарочито на главној магистрали Београд—Ниш—Скопље, забринула је непријатеље свих боја. Бити на прузи, малим снагама наносити непријатељу велике губитке — то су начела којих се држао штаб Топличког НОП одреда. Одмах по повратку са Копаоника чете Топличког НОП одреда нашле су се у рејонима за дејство.

Рударска и Малојастребачка чета биле су на Малом Јастрепцу усмерене за дејство на прузи од Дољевца до Ћуниса у Добричу и Морави, док је Великојастребачка чета, подељена у два дела, захватила читаво подручје средње Топлице. Чете на Малом Јастрепцу развиле су живу активност. У првој половини јуна извршиле су две врло успешне акције на прузи Београд—Ниш, једну код села Вртишта, где је на оштећену пругу налетео немачки транспортни воз пун ратног материјала, који је већином уништен. На истој прузи, само неколико дана касније, срушен је и други воз код села Велики Дреновац, пун немачких војника — морнара који су ишли на фронт. Том приликом непријатељ је претрпео осетне губитке. Три дана је био блокиран рејон у коме је воз преврнут, а жртве — погинули и рањени одвлачени су камионима. Подаци о томе

¹⁶²⁾ Зборник НОР-а, том. I, књ. 3, док. 192; Извештај команде Српске државне страже од 4. јуна 1942. године.

колико их је било и иеу познати. Само десетак дана касније преврнут је и трећи воз у Новом Селу, код нишког Казненог завода. На окуци преко пута Казненог завода, одврнуте су матице на праговима и немачки транспортни воз, који долази из Грчке, наишао је на оштећену пругу и сурвао се у провалију. Воз је био натоварен ратним материјалом и оштећеном ратном опремом. У међувремену, те две чете спалиле су неколико општинских архива и извршиле неколико казни које је наређењем дао штаб Топличког НОП одреда, маја 1942. године општинским управама.

Великојастребачка чета је, такође, имала неколико успешних акција у борбама са мањим групама непријатеља. Ликвидирала је поново успостављене општинске управе и спалила архиве, по наређењу штаба Топличког НОП одреда.

Све те акције забрињавале су непријатеље на подручју Топлице и у нишкој области. Команда 1. бугарског окупационог корпуса, у склопу планиране смене својих јединица, одлучила је да се на неки начин разрачуна са партизанским одредима на Јастрепцу, који активним дејствима озбиљно угрожавају мир и спокојство окупатора у том делу Србије. Тих дана, у другој половини јуна 1942. године, изузетно су биле активне бугарске команде и јединице, али не у акцији против партизана, већ у покретима. Активност Топличког НОП одреда на прузи од Алексинца до Дољевца није бринула само окупатора, већ и његове слуге. Начелник за округ лесковачки о томе каже, јула 1942. године:

»... 24. овог месеца, отишао сам у Ниш да се јавим господину министру Аћимовићу.¹⁶³⁾ Када сам дошао у Окружно начелство, позван сам у Фелдкомандантуру на конференцију. Између осталог, фелдкомандант нам је саопштио: да ће поред Бугара, железничку пругу од Алексинаца до Дољевца, чувати и наши мештани из околних села и вароши поред пруге. На сваких 200 м по два стражара, који ће бити под командом бугарском. Да ће овај део пруге поделити на три дела. За сваки део положиће се кауција од по 100.000 динара, коју суму морају дати мештани околних села и вароши. А у случају кvara пруге — саботаже казна је 300.000 динара, поред других казни».⁶⁴⁾

¹⁶³⁾ Милан Аћимовић, пре рата министар унутрашњих послова у влади Милана Стојадиновића, на челу тзв. комесарске владе одмах после окупације, министар у квислиншкој влади Милана Недића.

¹⁶⁴⁾ Архив КРЗ, док. 4733.

Командант 21. бугарске пешаднјске дивизије био је 14. јуна 1942. године у Прокупљу. За њега је из Ниша упућен један луксузни аутомобил. Заседа Малојастребачке партизанске чете, коју је предводио Драгољуб Радосављевић Топлица,¹⁶⁵⁾ на друму испред Дебелог Брда, зауставила је луксузни аутомобил. Бугарском војнику — шоферу наређено је да окрене возило натраг и да се преко Меровине и Облачине упути ка Јастрепцу. Шофер је пружао отпор, али је морао да изврши наређење. Стално је говорио како је лош пут и да ће упропастити кола. Када пут више није одговарао овом возилу, Радосављевић је из села узео волове и помоћу запрега аутомобил је одвукао на Јастребац. Аутомобил је запаљен, а шофер, после саслушања, с обзиром на извршене злочине заслужено кажњен.

У извештају од 16. 07. 1942. године, штаб Топличког НОП одреда, између осталог, каже: »... Због одвлачења овог бугарског аутомобила и његовог паљења на Јастрепцу, Бугари су запалили у селу Крајковцу око 20 кућа, а од народа опљачкали 1.500.000 динара, као накнаду за уништени аутомобил. Поред тога разоружали су и неке недићевце у Прокупљу...«.¹⁶⁶⁾

Посебно треба истаћи да је 31. маја спаљена архива финансијског одељења у селу Мала Плана, нападнуто бугарско обезбеђење код Прокупља, железничка станица у Лоџики, заробљен један недићевски стражар итд. У периоду те активности Топличког НОП одреда у партизане је дошао један бугарски војник¹⁶⁷⁾ из гарнизона у Куршумлији. Партизани нису били обавештени о припремама Бугара за офанзиву против партизана на Јастрепцу, па се у почетку сматрало да бугарска војска предузима офанзиву због пребеглог војника и спаљене лимузине команданта дивизије. Међутим, бугарске јединице су планирале и припремале офанзиву много раније.

Акција око спаљивања путничког аутомобила команданта 21. бугарске дивизије забележена је и у извештају Српске државне страже. Ту се, између осталог, и каже:

»... Дана, 13. јуна 1942. године, у 6.30 часова преко Мрамора прешао је један луксузни ауто својина бугарске

¹⁶⁵⁾ Драгољуб Радосављевић Топлица 1919—1942, металски радник, народни херој Југославије, погинуо код Ображде.

¹⁶⁶⁾ Архив ВИИ, к—21, док. 132/1—1.

¹⁶⁷⁾ Трифун Николов—Трифун Балкански, посластичар из Софије, касније генерал бугарске армије.

војске... Кад је прешао ка Прокупљу из Меровине ка Дебелом Брду, зауставили су га четири непозната наоружана лица а шофер присиљен да крене преко села Баличевца—Рожине—Облачине—Биљега и Крајковица, а потом су га воловима отерали према Јастрепцу...¹⁶⁸⁾ Одмах за овим следи и извештај крајс команде из Лесковца у коме се наглашава да је из Крајковца ухапшено 16 лица и спаљено 80 кућа.¹⁶⁹⁾

ТРИ ДИВИЗИЈЕ БУГАРА НАПАДАЈУ ЈАСТРЕБАЦ

Непрекидне борбе на подручју Топлице водио је Топлички НОП одред против бугарских и квислиншких јединица, примењујући тактику маневрисања и наношења удараца непријатељу тамо где се најмање надао. То нарочито важи за период доласка бугарских окупационих снага на подручје Топлице. Од априла па до јуна 1942. године штаб Топличког НОП одреда водио је врло успешне акције. Може се са сигурношћу рећи да је применио за постојеће услове најпогоднију форму дејства. Тек што се непријатељ смирио, рачунајући да је потпуно разбио партизански покрет у Топлици, уследила је офанзива Топличког НОП одреда, која је свакако забрињавала непријатеља. Бројне акције на железничкој прузи Ниш—Београд и Ниш—Скопље, уништавање—спаљивање општинских архива, спречавање реквизиције¹⁷⁰⁾ и друго унели су велику несигурност код непријатеља ма где се налазио. Предузимање напада јединица 1. бугарског корпуса уследило је по наређењу немачког команданта Југоистока, који је преко команданта Србије наредио генералу Асену Николову, 3. јуна:

»На простору бугарског окупационог простора већ пуне две недеље ређају се један за другим непријатељски напади. Наређује се бугарском окупационом корпусу да развије што јачу активност на својој територији. О свим предузетим мерама за одмазду због напада у Белој Паланци и због спаљивања архива и одвођења људи у шуме поднети извештај овој команди«.¹⁷¹⁾

168) рЈзвештај СДС од 15. јуна 1942. године, Зборник НОР-а, том I, књ. 3, док. 200.

169) рЈзвештај Крајскокоманде из Лесковца половином јуна 1942. године, Зборник НОР-а, том I, књига 3, док. 201.

170) Реквизиција (1а1. ге^шбШо) узимање ствари за војне или државне потребе без плаћања.

171) Архив КРЗ. док. 6234.

Достављајући ово наређење бугарском корпусу преко немачког официра за везу при овом штабу, командант Србије је, у продужетку наређења команданта Југоистока, додао:

»Бугарски окупациони корпус ће водити сталну евиденцију о свим покретима устаника, како би се исти могли напасти и уништити. Чим се констатује седиште једне непријатељске групе, треба је одмах напасти, јер она одатле организује и предузима све нападе».¹⁷²⁾

Бугарски окупатори користећи се редовном сменом јединица, која је требало да уследи јула 1942. године, још у јуну су разрадили план да са новоприспелим јединицама за смену и онима које се налазе на подручју Топлице и у суседним подручјима изврше блокаду и претресу Јастребац са циљем да ликвидирају партизанске одреде на њему. Поред осталог, то је и да би се подигао морал новоприспелим бугарским трупима. Због тога су се вршила извиђања партизанских снага и прикупљали су се подаци о кретању Топличког и Расинског НОП одреда. Акцију је било могуће реализовати и због тога што су сви партизански одреди, сем Нишавског, на подручју окупационог бугарског корпуса били мање-више паралисани у својим дејствима, те је непријатељ могао да ослободи тако велике снаге и упути их на Јастребац. По плану за извођење акције, требало је да учествују, 17. бугарска окупациона дивизија из Прокупља, 7. бугарска окупациона дивизија, која је после те акције заменила 17. дивизију у Прокупљу, 6. бугарска окупациона дивизија из Ћуприје са своја два пука и делови 9. бугарске окупационе дивизије, која је замењивала 6 дивизију. Поред тога, истовремено је ангажована и 21. бугарска окупациона дивизија против Нишавског НОП одреда, како би партизанским снагама са Јастрепца онемогућила маневрисање.

Проучавајући тактику партизанских одреда, који су вешто маневрисали пред сваку офанзиву и брзо прелазили са једне на другу територију, непријатељ је хтео да јаким снагама изведе тајно и изненадно блокирање просторије на којој су дејствовали Топлички и Расински НОП одред. За то је била најподеснија бугарска окупациона војска, која је у то време имала довољно моторних возила те је могла за кратко време возилима да пребаци веће снаге у ширем простору Јастрепца и на тај начин да изврши блокаду партизанских снага. Поред

¹⁷²⁾ Изјава генерала Асена Николова, микротека VII, негатив, 6—804.

тога, дислокација бугарских снага одговарала је њиховом ангажовању. Са северне и јужне стране Јастрепца лоцирана је већина снага бугарског окупационог корпуса. Према сачињеном плану, напад на Јастребац требало је да се врши из правца Прокупља, Куршумлије, Блага, Крушевца и Мрамора, а делом снага да се затвори долина Западне и Јужне Мораве, како се партизанске снаге са Јастрепца не би пребациле у правцу Озрена, односно према Гледишким планинама. Други моменат који је одлучивао да се задатак »уништења« партизанских одреда повери у првом реду бугарским окупаторима, био је тај што су Немци изразили далеко веће поверење у бугарску војску него у домаће квислинге који, по њиховом мишљењу, нису дали у дотадашњим акцијама задовољајуће резултате на том подручју. У таквој ситуацији бугарски окупатори су хтели да оправдају поверење које су им дали Немци, те су зато припремали детаљан план. Он гласи:

»Са делом снага затворити долину Јужне Мораве од Тешице до Мрамора и онемогућити пребацивање Јастребачког и Расинског НОП одреда у том правцу ка Озрену, а са гро снага надирати концентрично из правца Крушевца, Блага и Прокупља ка Великом Јастрепцу, затворити све прелазе — превоје на њему као што су Грџац, Мајорова чесма, итд. и постепено стезањем обруча око ових одреда на простору Јастрепца исте уништити. Одреди Српске државне страже и четнички одреди Косте Пећанца, имаће задатак да држе села и не дозволе упад партизана у њих, а према Копаонику са делом бугарских снага поседну Јанкову Клисуру и источне падине Јаворца од Разбојне до Ђуревца и у случају покушаја партизана да се пробију у том правцу нападу их и не дозволе извлачење на Копаонику«.¹⁷³⁾

По тако припремљеном плану, који је израдио штаб 1. бугарског окупационог корпуса, отпочео је покрет бугарских снага у ноћи 19/20. јуна 1942. године. Дејствима је руководио лично командант 1. бугарског окупационог корпуса, генерал-лајтнант Асен Николов. Према направљеном плану, још исте ноћи требало је стићи на полазне линије одакле би се кренуло у претрес Јастрепца, а самим тим и у напад на партизанске одреде.

О великим припремама непријатеља за напад партизани нису били обавештени, те је исте вечери група од око 30

Оригинал плана није пронађен. Ово је сиже који су дали бугарски официри на саслушању и генерал Асен Николов, према сећању.

бораца из Топличког НОП одреда пошла из села Азбреснице ка Морави с намером да изврши напад на четнички одред у селу Чокоту, на десној обали реке Мораве (око 6 км западно од Биша). Морава је у тим летњим данима имала низак водостај, те се могла газити и тако избећи прелаз преко моста код Мрамора, који су обезбеђивале бугарске јединице. Самим тим било је могуће изводити акције и на десној обали реке Јужне Мораве. Спуштајући се ка реци Морави, група партизана је уочила колону камиона, која се кретала друмом од Ниша ка Прокупљу преко Мрамора. Кад је већ сишла близу Мораве, група се кратко време задржала поред обале, чекајући сељаке активисте који је требало да дођу из села Чокота и да буду водичи партизанима за напад на четнике у селу. Када су активисти дошли из села Чокота обавестили су партизана да је њихово село поседнуто јаким бугарским снагама, а да су неке бугарске снаге прешле реку Мораву и упутиле се у правцу села Сечанице и села Дудулајца, успут се распитујући и за село Крајковац. Изјаве активиста из села Чокота потврдиле су сумњу партизана, који су видели дугу колону камиона која је ишла друмом од Мрамора ка Прокупљу, те су се одлучили да се врате у састав своје Малојастребачке чете, јер су проценили да је успешно извођење акције немогуће. По повратку на Јастребац руководство групе обавестило је команданта Топличког НОП одреда шта су дознали од сељака — активиста и шта су видели на друму од Мрамора ка Прокупљу. На Малом Јастрепцу тада су се налазиле Малојастребачка и Рударска чета, око 120 бораца, док су се остале снаге Топличког НОП одреда налазиле на Великом Јастрепцу: Великојастребачка чета у рејону Краљеве Воде, један њен вод, око 30 бораца који је касније прерастао у чету, у рејону Придворичког Лаза. Са Великојастребачком четом налазио се и комесар Топличког НОП одреда друг Десимир Јововић Чича. Поред снага Топличког НОП одреда на северним падинама Јастрепца, које су биле захваћене бугарском офанзивом, налазио се Расински НОП одред.

По добијању извештаја командант Топличког НОП одреда одлучио је да одмах крене са Малојастребачком и Рударском четом ка Великом Јастрепцу, јер је претпостављао да ће бугарске снаге покушати блокаду само Малог Јастрепца, да ће у току ноћи посести превој Грепца и на тај начин му онемогућити извлачење у правцу главног масива Јастрепца. С друге стране, рачунао је да је маневрисање на Малом

Јастрепцу ограничено, те се из тог разлога одлучио да пређе на Велики Јастребац и тако повећа свој маневарски простор. Та замисао била је остварена још у току ноћи. Наиме, успео је да предухитри Бугаре и пре њиховог изласка на Гребач прешао је на Велики Јастребац. На тај начин чете су се 20. јуна 1942. године изјутра нашле у рејону Булатовачких Колиба, северно од села Доња Речица. У циљу прикупљања даљих података о непријатељу, командант Одред је упутио извиђаче у правцу села Доња Речица. Извиђачи су, поред тога, морали да обезбеде и храну за јединице. Међутим, како су бугарске јединице те исте ноћи отпочеле покрет из свих праваца, из Прокупља, Белољина, Куршумлије и Блага, извиђачи се нису могли пробити, а бугарске јединице су, преко топличких села, палећи куће, стаје и остале грађевине, прикупљајући мушкарце, наступали ка јужним и југозападним огранцима Јастрепца. Тако је блокада Јастрепца отпочела једновременно са свих страна.

РАСПОРЕД БУГАРСКИХ СНАГА И ПОЧЕТАК ДЕЈСТВА

Према плану, бугарске снаге за блокаду Јастрепца, имале су следећи распоред:

Из правца Прокупља, Белољина и Блага наступале су јединице 17. бугарске пешадијске дивизије, са захватом Јанкове Клисуре и десно до друма који води од Прокупља ка Грпцу. Десно од 17. бугарске пешадијске дивизије наступала је 21. бугарска пешадијска дивизија, обухватајући Мали Јастребац са југа, истока и североистока, док је са северне стране Велики Јастребац окруживала 6. пешадијска дивизија са своја два пука. Двадесетпрва бугарска пешадијска дивизија је са делом снага имала задатак да преко села Цигоља и Клисуре поседне превој Гребач и не дозволи евентуално пребацивање партизана са Велоког на Мали Јастребац и обрнуто. Делови 9. бугарске пешадијске дивизије имали су задатак да поседну обалу Западне и Јужне Мораве и не дозволе пребацивање партизанских снага ка Гледићским планинама, односно Буковику. Међутим, као што је познато, све партизанске снаге концентрисале су се на Великом Јастрепцу, те је задатак 21. бугарске пешадијске дивизије, са посудањем Грпца, био потпуно промашен. Када је извршен распоред

бугарских снага и поседнути превоји једновременно је отпочео и покрет ка планини Јастрепцу. Око 8 часова, 20. јуна 1942. године, почела је над Јастрепцом да кружи непријатељска авијација, која је с једне стране извиђала Јастребац, а са друге пратила покрет бугарских трупа. Око 10 часова авијација је успела да открије Малојастребачку и Рударску чету у рејону Краљеве Воде, те је у неколико наврата митраљирала колону чета у покрету, али без резултата, тј. није било погинулих и рањених. Да би избегле непријатељско бомбардовање и митраљирање, те снаге су се пребациле преко гребена Јастрепца у правцу Три Сестрице и упутиле се ка Гавраном Камену, где су се до мрака притајиле. За то време јединице су истуриле извидницу у рејону Погледа (к. 1492), која је осматрала кретање непријатеља и бугарску авијацију на Малом Јастрепцу. Маневар чета био је врло успешан јер је непријатељ изгубио сваки траг тим јединицама. Тако је првог дана блокирања и стезања обруча 21. бугарска пешадијска дивизија на Грпцу ударила у празно. Сличан маневар направила је и једна чета Расинског НОП одреда.

Ноћи 20/21. јуна 1942. године све јединице (сем Малојастребачке и Рударске чете, са којима се налазио командант Топличког НОП одреда), покушале су да изманевришу непријатељску блокаду, тј. да се пробију из окружења. Међутим, ни једној једници то није успело. Великојастребачка чета, у којој се налазио политички комесар Топличког НОП одреда Десимир Јововић Чича, после покушаја да се у рејону Страцимира пребаци на северну страну Јастрепца, по избијању на гребен наишла је на јаке бугарске снаге, које су већ поселе гребен, те је после краћег пушкарања одступила поново ка Малој Реци. Ту је команда чете, у договору са комесаром Одрода, одлучила да се чета раздели у групе и на тај начин избегне непријатељски удар. Свака група од 3—4 партизана имала је задатак да се склања, не знајући где се налазе остале групе. У свакој групи било је најмање по један члан Партије или Скојевац, а аутоматска оружја била су подељена углавном руководиоцима и члановима Партије. Иако се имало искуства са поделом јединица на мање групе, одлука је, ипак донета. Заказано је зборно место одмах о повлачењу непријатељских снага. Групе су биле јако мале, те у случају пада губитак не би био превелик. Сретна околност је хтела да из ове чете није откривена ни једна група. Већ 22. јуна увече чета се на

заказаном зборном месту прикупила у рејону Тисовац—Мала Река.

Вод са око 30 бораца, који је дествовао у рејону Блаца покушао је да се пробије, али му то није успело. Наишао је на заседу, па се збот тога повукао дубље у планину и маневришући у рејону Придворички Лаз — Турска Караула избегао је сваки сукоб са непријатељем.

ДРАШКО ЈЕ ПРЕЖИВЕО

Првог дана непријатељске офанзиве, када су се чете поделиле у групе, Божидар Михајловић Драшко, десетар Сава Ераковић Страхиња и Жарко Мали, били су у једној групи. Решили су да се пробију из обруча. Као познавалац терена, Драшко је ишао напред, Страхиња на зачељу, а Жарко у средини. Све је било поседнуто. Пуцало је целу ноћ. Грмели су топови, праштали митраљези, није се знало куда кренути. Одјекивали су дубоки потоци Јастрепца. Имао се осећај да се из таквог казана тешко може изаћи жив. Сместили су се у једну густу шуму. Ту су преданили. Жарка су сакрили испод неке оборене букве тако да га ни сами нису могли пронаћи. Драшко и Страхиња, како је већ одлучено, били су спремни за дејство. За несрећу, овај део Јастрепца нарочито је претресан. Чули су бугарске војнике како причају о некаквој партизанској радио-станици. Паника је, изгледа, ухватила и њих, па су хтели по сваку цену да је пронађу. Њихова дрека надвикивала је рику топова и штектање митраљеза. Сунце никако да зађе. Као да се качичило о врхове високих букава, а одвратни, смртоносни гласови све су се јасније чули. Густ стрелачки строј ишао је од венца до реке и натраг, као грабуља. Изнад њихових глава неколико витких високих букава тукао је митраљез, а покидане гранчице тачно су падале на њих, као да опомињу да се боље склоне. Бугарски војници су поред њих. Јасно су се чули гласови: »Ђорђе понавам«. Ваљда је зашао дубље у шуму или се уплашио самога себе. Сунце је ипак зашло.

Када је мрак дотакао земљу устали су, спремили се за покрет. Дуго су тражили Малога. Ни сами нису знали где су га сакрили. Уморан и гладан одмах је заспао. После јачег дрмусања пробудио се:

— Је ли свануло? ,

— Свануло је, — стварно су тако осећали, иако их је окруживао густи мрак. Према плану, кренули су да се пробију изнад састава Велике и Мале Реке, са циљем да избију на крушевачки пут и избегну бугарске заседе. Редослед у кретању био је исти. Страхућа на зачељу, а Драшко напред. После неколико сати лутања, гладни и уморни, мислили су да су близу састава Велике и Мале реке. ГТреварили су се. Густи мрак, с грмљавином, није дозвољавао оријентацију. Почела је да пада киша, праћена севањем муња. Настао је прави пакао. Није се знало шта и одакле пуца. Чинило им се да иду по равници. Наишли су на стену која се са супротне стране окомито спуштала. Драшко је одједном пропао. Жарко је застао. Ни сам не зна како се то догодило, само су чули његове јауке. Дуго су обилазили око стене и једва се спустили до њега. Пронашли су га у крви и роптању, био је без свести. Нису знали шта ће са њим. Нису га могли носити, а оставити га било је још теже. Чекао се моменат да издахне. Ни то се није догодило. Страхућа је дуго размишљао да ли да га убије. Зар Драшка, политичког делегата своје десетине? Не, то није могао учинити. Одлучио је да га сакрије, верујући да ће до јутра издахнути. Затрпали су га у папрат и грање и очију пуних суза напустили га. Пошли су да се даље пробијају. Били су на домаку циља. Мала река им је пред носом. Одлучили су да учине још нешто за делегата Драшка. Пошто су пролазили поред Гигине колибе, а Гига из Прекопуца је био њихов стићеник, замолили су га да изађе и обиђе Драшка. Можда из страха, а више из веровања да није у животу, Гига је уместо да изађе и потражи Драшка пошао у село и све редом обавестио да је Драшко погинуо. Ту вест регистровала је и општина у Великој Плани, а и Бугари. Тако је он избрисан из списка живих.

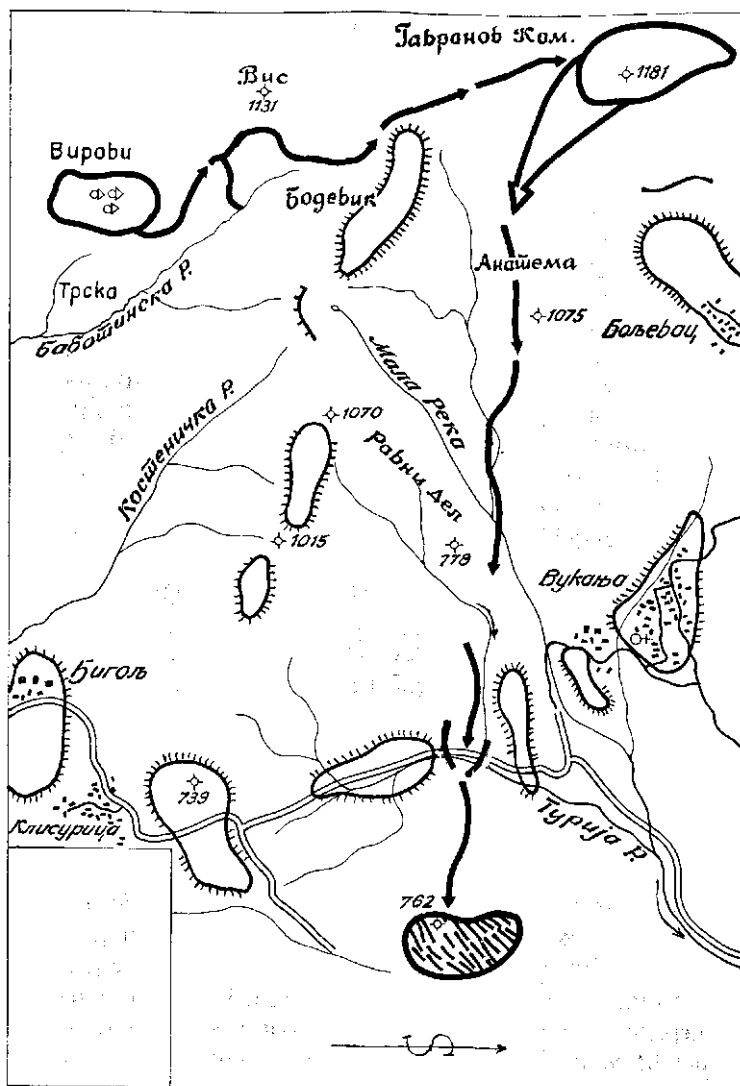
Сутрадан, Драшко је дошао к себи. Освестио се. Вероватно је дуго полугласно звао Страхућу. Нико се није јављао. Бугара и њихове офанзиве уопште се није сећао. Прво чега се сетио био је план куда треба проћи. Још увек није знао шта је са њим било. Покушао је да устане. Није могао. Бауљајући четвороношке пошао је ка коси. Ваљда се загрејао и тако успео да се исправи. Често је падао. Хватала га је несвестица. Уопште није обраћао пажњу на себе. Био је сав крвав. Није знао, које је време, али је на коси изнад себе чуо

штектање митраљеа. Тек тада се сетио бугарске офанзиве. Касније, је дознао да су то били и задњи пуцњеви Бугара у офанзиви на Јастрепцу. Тада су стрељали око 400 сељака изведених из топличких села. Убрзо после тога, у непосредној близини приметио је Бугаре. Повлачили су се. Јурили су као без главе и нису га приметили. Ту је сачекао мрак да би кренуо даље. Дуго се мучио да устане, а затим је по мраку пошао бесциљно у правцу потока. Када је изашао на чист простор угледао је Бресничке колибе.

ВЕЛИКИ РИЗИК СМЕЛОГ КОМАНДАНТА

Снаге 6. бугарске пешадијске дивизије имале су задатак да поседну северне падине Великог Јастрепца и да не дозволе извлачење партизанских снага ка северу, рачунајући да ће бугарске снаге 17. и 21. пешадијске дивизије, које су наступале са јужне стране Јастрепца, набацити партизанске снаге на њих. То се делимично и обистинило са Великојастребачком четом. Међутим, Великојастребачка чета која је наишла на одбрамбене положаје 6. бугарске пешадијске дивизије, благовремено одступајући испред делова 17. бугарске пешадијске дивизије имала је могућност да се вештим маневром поврати назад, на време склони и избегне потпуно блокирање и уништење. Стрељачки строј 17. и 21. бугарске пешадијске дивизије, који је наступао из правца Клисурице, Микуловца, Велике Плане, Бреснице, Јошанице и Блаца, 21. јуна 1942. године, почео је да се приближава гребену Великог Јастрепца, а самим тим и јединицама Топличког НОП одреда, који се налазио у рејону врхова Погледа, Ђулице и Гаврановог Камена на Јастрепцу. Малојастребачка и Рударска чета, које су биле у рејону Гавранов Камен, током дана су се повукле у рејон безимене косе између Срнидаљске реке и Бабиног Гроба, где није било никаквог пута. Бугари су пролазећи мимо њих, отишли ка гребену Јастрепца, док су чете остале за њиховим леђима.

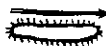
У току дана, командант Топличког одреда, Димитрије Писковић Трнавац, разматрао је ситуацију са командирима чета, Владимиром Вујовићем Вујом и Василијем Ђуровићем Жаркијем, и донео одлуку за пробој из окружења у случају да се главнином снага пробије у позадину непријатеља и на

Скица број 4. Марш-маневар М. Јосифебачко рударске чете.

Легенда: Наше снаге

Нейрујайелске снаге

Извлачење из окружења малојастребачке и рударске чете
21122. јуна 1942. г.

тај начин изађе из обруча, за који је претпостављао да постоји. Јединицама је увече саопштена заповест команданта за пробој и свака десетина и појединац, добили су одређени задатак. Основно у тој заповести било је да се јуришем пробије обруч непријатеља, по сваку цену, без задржавања, не осврћући се на губитке и не упуштајући се у дуже борбе са мањим групама непријатеља. За правац пробоја изабрано је, према процени команданта, најосетљивије место у непријатељском обручу, на правцу где је претпостављао да је непријатељ имао најмање снаге. Са мраком, пришло се остварењу командантове одлуке. Извршен је распоред јединица и кренуло се у »пробој« правцем Бабин Гроб. Јединице, у распореду за пробој, наступале су југозападно од села Бољевца, преко превоја Антема, јужно од села Вукање, преко Равног Дола. У рејону Кале пребациле су се са Великог на Мали Јастребац и избиле у рејон Љутички Крст. Иако је све било припремљено, јединице нису наишле на непријатеља, па се све свело на покрет у борбеном распореду, до избијања у рејон Љутички Крст, на Малом Јастрепцу. У том рејону партизанске снаге су се притајиле, а у све правце упућена је по једна извиђачка патрола, маскирана, у сељачким оделима.

То је био велики и смео маневар за јединицу од преко стотину бораца, јер да су се бугарске снаге још увек налазиле на друму који је спајао моравски са топличким подручјем дошло би до сукоба, а самим тим и до откривања партизанских снага на Јастрепцу. Доношењем такве одлуке командант Одред је морао имати у виду пробој непријатељског обруча и на коси Бабин Гроб. У том случају вероватно би изменио правац и не би кренуо ка Малом Јастрепцу, јер би претпоставио да је друм још поседнут. Међутим, пошто није наишао на непријатеља у рејону Бабиног Гроба, продужио је правцем Мали Јастребац, рачунајући опет на пробој који је требало извршити на друму Вукања—Клисурица. Како ни ту није било непријатеља, маневар ових снага потпуно је успео. Основна замисао да се избегне борба са вишеструко јачим непријатељем потпуно је остварена, а то се, свакако, имало у виду када је донета одлука да се иде наведеним правцем преко беспућа и непроходног терена.

Припремајући такву офанзиву непријатељ је претпоставио да ће сигурно наићи на партизанске снаге и потпуно их уништити.

То су били најтежи дани Топличког НОП одреда, с обзиром на групацију непријатељских снага и на њихов изненадни налет. Никаква резерва хране није била припремљена, а већи маневри са Јастрепца у било ком правцу били су онемогућени, тако да су се снаге одреда морале вештим маневром на Јастрепцу пробијати и заваравати траг непријатељу. За разлику од ранијих офанзива, непријатељ је овога пута ишао у стрељачком строју, не држећи се само путева већ и потока, те је на тај начин онемогућио партизанима приступ и до воде, што му ни раније ни касније није пошло за руком, будући да на Јастрепцу постоји много извора и потока.

Карактеристично за ову непријатељску офанзиву је и то да су се потерна одељења у појединим тренуцима налазила по десетак метара удаљена од групе партизана, али хладнокрвност и стрпљење није издало никога, те до сукоба у таквим случајевима није дошло. Борци су чули и галаму бугарских војника и разговоре које су они водили са сељацима окупљеним у топличким селима, при поласку у офанзиву, гонећи их испред себе, па ако партизани отворе ватру да они буду прве жртве.

Маневар који је изведен већином снага Топличког НОП одреда био је дело команданта одреда, Димитрија Писковића Трнавца, који је на основу своје војничке процене дошао до закључка да је непријатељ могао да за два претходна дана претресе Мали Јастребац, увери се да у њему нема партизанских снага и да у циљу скраћивања фронта повуче своје снаге и блокира само Велики Јастребац западно од Грепца.

Без сумње, Великојастребачка чета са око 80 бораца учинила је грешку што се поделила у групе, али у датом моменту њено руководство је сматрало да је то најправилнија одлука. Треба истаћи да је вод у рејону Блага сасвим правилно урадио што се није разбио у групе, јер је на тај начин био у стању да пружи какав-такав отпор сваком непријатељу и да се повуче на време.

Непријатељ је свакако, направио велику грешку приликом извођедња ове акције када је напустио превој Грепца и дозволио да друм Цугољ—Вукања на целој дужини, сем превоја, остане неконтролисан. На тај начин омогућен је прелаз партизанских снага са Великог на Мали Јастребац. Та грешка је омогућила Малојастребачкој и Рударској чети да се успешно извуку из обруча и 22. јуна изјутра да буду на Малом Јастрепцу.

О тој акцији командант Бугарских јединица, генерал Николов, је написао:

»Друга акција била је јуна месеца 1942. године на сектору Великог Јастрепца. У овој акцији од наших јединица учествовали су делови 6. дивизије, 17. и 21. дивизије под командом генерала Маринова, пуковника Рафаилова и пуковника Балтакова. Овом акцијом ја сам лично командовао по директивама Немаца».¹⁷⁴⁾

Како је генерал Николов командовао у овој акцији и како су поступале бугарске дивизије према цивилном становништву јасно илуструје извештај команданта Нишке области Српске државне страже, Марковића, од 30. јуна:

»Бугари су завршили своју акцију чишћења у Топлици. Известан број села на падинама Великог и Малог Јастрепца од стране бугарских трупа делимично је спаљено. Према изјави начелника штаба бугарског окупационог корпуса у Топлици су попаљене само куће партизана и њихових јатака, за које се апсолутно доказало да су јатаци партизана.

У току саме акције начелник штаба бугарског корпуса каже да је убијено око 240 људи, међу којима он сматра да је било и партизана, а за једног је сигуран да је био један од партизанских вођа, али се његов идентитет није могао утврдити. Сам начелник штаба бугарског корпуса каже да партизани овом акцијом на Јастрепцу нису уништени и да је међу погинулима највећи број сељака за које они сматрају да су јатаковали партизанима...«.¹⁷⁵⁾

Обавештајно одељење Штаба српске добровољачке команде у поверљивом извештају број 1649, известило је 3. јуна о акцији Бугара председника српске квислиншке владе, Милана Недића, следећим речима:

»У срезу прокупачком, косаничком и јабланичком, налази се у дејству бугарска војска. Акцијом бугарске војске причињена је велика штета тамошњем становништву. Тако је у срезу прокупачком спаљено село Велика Плана, Горња Јошаница, Доња Јошаница и још нека села. Наводно је стрељано 267 људи око 200 интернирано, а мноштво је побегло у шуму...¹⁷⁶⁾

¹⁷⁴⁾ Архив КРЗ, док. 6234.

¹⁷⁵⁾ Архив ВИИ, к. 20, Б. 29/5. Извештај команде СДС Нишке области Пов. бр 2048, од 30. VI 1942.

¹⁷⁶⁾ Архив ВИИ, к. 20, Б. Ф.5.

СТРЕЉАЊЕ НЕДУЖНИХ СЕЉАКА

Велика непријатељска офанзива у којој је било ангажовано око 30.000 бугарских војника завршила се потпуним неуспехом. Пуковник Јанцијев, заменик команданта 17. бугарске пешадијске дивизије, који је био начелник оперативног штаба у овој офанзиви, тога дана, на врху Јастрепца, у присуству већег броја официра бугарске војске, констатовао је да до јачих борби са партизанима није дошло. Бесан због тог неуспеха наредио је да се пострељају сви прикупљени сељаци које је бугарска војска повела приликом наступања кроз топличка села, како би пред Немцима приказали да су поубијали што више партизана. Током те офанзиве на Јастребац у масовном и појединачном стрељању убијено је преко 400 људи, жена и деце.

Приликом стрељања недужних сељака, догодио се један неуобичајен случај.

Из групе постројених сељака, изашао је један човек пред бугарског официра и рекао: »Господине мој брат се нашао у строју за стрељање, па пошто сам ја старији од њега и прошао сам свет, молим вас да ја њега заменим у оној групи коју сте одвојили за стрељање«. Од свог млађег брата био је старији само петнаест месеци. Бугарски официр је дозволио ту замену јер је знао да ни један од похватаних сељака није ништа крив.

Топлички НОП одред је у тој офанзиви изгубио укупно три борца: једног курира коме команда Одрета није могла да остави везу на Јастрепцу и два болесна партизана, који су радили у техници одрета у рејону Јасикара, код Прекопучких Колиба. Један од погинулих у тој офанзиви био је Јовановић Рајко — Чика Ђура, адвокат из Београда, ранији члан ЦК КГО. Највећи злочин Бугара у Топлици до тада свакако је онај који су извршили у Јасикару, над чобаницама старим по 60 и више година. Бугари су, претресајући рејон Јасикара и тражећи партизанску радио-станицу, две чобанице, Даницу Ђинђић и Стану Петковић из Прекопуца и Војина Гркајца из Калиграда живе испекли, а затим их бацили у колибе које су биле у пламену. Поред тога, Бугари су пролазећи кроз топличка села спалили све домове партизанских породица, уколико су за њих знали, а палили су и друге зграде и домове без обзира да ли је неко у партизанима или не. Том приликом спаљено је неколико стотина кућа и зграда у Топлици. Попа-

љене еу и све колибе на Јастрепцу, без обзира да ли је било чобана или не.

Не располаже се значајним документима како је бугарска страна процењивала офанзиву у којој су ангажоване велике снаге, али свакако да и њихова оцена много не одступа од оцене коју је дао окружни начелник за Округ лесковачки. У њој се, између осталог, каже:

»... У акцији против партизанског одреда на подручју срезова, а нарочито у угроженим општинама испод Јастрепца, учествовало је преко 30.000 бугарских војника. Ова акција трајала је од 15—23. о.м. Војска нигде није дошла до борбе нити је на Јастрепцу наишла на партизанске одреде. Приликом ове акције упаљено је у селу Крајковцу преко 30 кућа, а у селу Биљегу, ЈТепаји, Облачини, Девчи и другим попаљене су само партизанске куће... Резултат ове велике потере остао је без икаквог стварног успеха. У ствари, ова потеря донела нам је нешто много горе. Војска која је вршила ову потеру требала је делом да остане на Јастрепцу, а делом да поседне села у подножју Јастрепца и на тај начин да онемогући везу партизанских одреда са селима и да их принуди глађу на предају или пак на борбу. Партизански одред броји највише до 150 људи. Међутим, војска се брзо вратила са Јастрепца и из села, тако да је цело подручје испод Јастрепца остало без војне посаде или које друге оружане јединице, па је све ово на становништво оставило врло рђав утисак и стекло уверење да се партизанској акцији не може стати на пут. Чим се бугарска војска вратила са терена сељаци из општине петровачке саопштили су ми да су се партизански одреди спустили са Јастрепца и поново загосподарили општинама као и рани-

Оваквом извештају окружног начелника свакако није потребан коментар, јер он представља отворено признање да снаге окупатора нису биле у стању да униште партизанске јединице на Јастрепцу.

После те неуспеле бугарске офанзиве, Штаб Топличког НОП одреда донео је одлуку да се поново почне са нападима на непријатељске објекте и успостављена упоришта. Тако је већ ноћу 26/27. јуна извршена акција у селу Суповац, срез моравски, где је заплењена прикупљена реквизиција за непријатеља.

¹⁷⁷⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 3. док. 205.

ДОЛАЗАК БОРАЦА ИЗ ПАСЈАЧКЕ ЧЕТЕ НА ЈАСТРЕБАЦ

Топлички НОП одред извео је и неколико акција паљења општинских архива, спречавањем и одузимањем реквизиције од народа и рушењем железничке пруге Ниш—Београд. Поред тога, у низу села одржане су политичке конференције на којима је објашњавана политичка ситуација и указано је да је терор непријатеља, посебно бугарског окупатора, одраз његове слабости и неспособности да се супротстави растућем партизанском покрету. У току припрема и извођења бугарске офанзиве, квислинзи су пожурили да успоставе своје гарнизоне. Тако је у селу Претрешњи у школи смештен део четничког одреда Нике Куштримовића. У селу Велика Плана лоциран је четнички одред Вукоја Пећанца, са око 200 четника, а у селу Цигољ један добровољачки одред, који је заменио четнике Косте Миљковића — војводе Цигољског, које су Бугари разоружали. У таквој ситуацији, 2. јула 1942. године, на Јастребац је дошла група од 18 партизана — бораца, који су представљали остатак Пасјачке и Видовачке чете наоружани са 4 пушкомитраљеза, од 13 колико их је било у обе чете. Тако се у саставу одреда тих дана затекло нешто преко 200 бораца. ^ Топлички НОП одред је био добро наоружан будући да није изгубио ништа од наоружања у јединицама које су дејствовале на подручју Јастрепца. Сакупљене партизанске снаге на подручју Топлице тога пута су имале пред собом неколико важних задатака које је требало решити, а који су штабу Топличког НОП одреда делимично и били наложени од стране Главног штаба за Србију. Тих дана, будући да је ситуација у Расинском НОП одреду била критична, тј. непријатељ је покушавао, користећи се бугарском офанзивом, да им нанесе губитке, и он се нашао, заједно са Топличким НОП одредом, у рејону Краљеве Воде на Јастрепцу.

НАПАД НА ЧЕТНИКЕ У ВЕЛИКОЈ ПЛАНИ

Сакупљени партизански одреди са Јастрепца и део снага са Пасјаче у рејону Краљеве Воде провели су два дана, док су штабови одреда разрадили план за напад на четнички одред

¹⁷⁸⁾ Архив СКС, док. бр. 1643, Извештај команданта Топличког НОП одреда Главном штабу Србије.

Вукоја Пећанца, који се за време бугарске офанзиве дислоцирао у селу Велика Плана у задружном дому и амбуланти. Напад је требало извести из два разлога: прво, да се четници Вукоја Пећанца избаце из села Велике Плане и на тај начин створи слободан простор за маневрисање партизанских снага на Јастрепцу и друго да се покаже снага партизанских јединица пред лицем народа, те да непријатељ није у стању да их уништи било каквим снагама, будући да је код дела народа владало мишљење да су партизани потпуно уништени после бугарске офанзиве.

Дводневним извиђањем установљено је да су четници утврђени у згради задружног дома и да свуда око зграде имају ископане ровове. Расински и Топлички НОП одред, под командом Димитрија Писковића Трнавца 5. јула увече извршили су блокаду села Велика Плана и *основним* снагама јуришали на четнички одред Вукоја Пећанца у задружном дому и амбуланти. Изведени напад није обећавао војнички успех, нити је пак могао бити остварен, али морално-политички ефекат ове акције код народа и партизанских јединица био је веома велики. Борбе су трајале до јутра и тек у зору партизанске јединице биле су принуђене да се повуку. Четници су имали неколико погинулих и рањених, а партизани нису имали губитака. Једино је командант Димитрије Писковић Трнавац, грешком једног борца (који добро не чује), био рањен у десну руку. Иако се претпостављало да напад неће у целини успети, он је непријатеља натерао на размишљање и показао му да наше снаге не само да нису уништене, већ да су толико јаке да могу вршити и нападе.

Упоредо са припремама за напад на четнике, вршена је и унутрашња реорганизација. Наиме, од групе са Пасјаче и једног броја бораца из Јастребачке чете формирана је чета од 30 бораца, која ће после борбе у Великој Плани кренути на Пасјачу и Видојевицу и тамо развијати своја дејства. У састав те чете са Јастрепца су ушли: Сава Ераковић Страхиња, Љубинко Несторовић Озрен, Гојко Рогановић Југ, Митар Мартиновић Север, Радисав Величковић Муња, Добривоје Страхињић Биба, Урош Манчић, Живојин Анђелковић — Аца свила, Миодраг Манчић — Јова Шоп, Трифун Трифуновић Балкански, Шумски и Бенковски (последња тројица су Бугари). За командира чете одређен је Ратко Павловић Ћићко, а дужност политичког комесара до повратка са Копао-

ника Србе Андрејевића Столета, обављао је Благоје Пауновић Новица, партијски руководилац Топличког НОП одреда, који је пошао са овом четом и остао са њом нешто више од месец дана, када је чета ушла у састав Јабланичко—Пасјачког одреда. После тога он се вратио на Јастребац и ту обављао своју ранију дужност.

Такође, извршен је избор и организацијски је оформљена једна јединица, која је одмах после борбе у Великој Плани кренула на Копаоник, ради обнављања партизанског одреда »Тодор Милићевић«. Та јединица била је састављена од бораца Рударске чете, једног броја бораца из осталих чета Јастребачког и Расинског НОП одреда, која је требало да чини окосницу будућег обновљеног одреда »Тодор Милићевић«.

После ове акције следеће ноћи, према већ раније направљеном плану, све јединице су пошле на нове задатке. Новоформирани Копаонички одред, са око 90 бораца сврстаних у две чете, са 9 пушкомитраљеза, кренуо је на Копаоник. Исте ноћи кренула је и чета на терен Пасјаче и Видојевице. Остале снаге, једна чета Расинског НОП одреда, Малојастребачка и Великојастребачка чета, пошле су, такође, свака на свој рејон, већ према одређеним задацима. На тај начин, тј. таквом расподелом снага, читаво подручје планина Копаоник, Јастребац, Видојевица и Пасјача било је покривено партизанским јединицама, оспособљеним за дејство против окупатора и домаћих издајника.

МАРШ НА КОПАОНИК И ГОЛИЈУ

Тродневне припреме у рејону Краљеве Воде, на Јастрепцу, свестрано разматрање штабова одреда и партијских руководства о будућим акцијама, завршено је у духу писма Главног штаба за Србију, од 16. 6. 1942. године, у коме се захтева од Топличког партизанског одреда да обнови дејства својих јединица на Пасјачи и Видојевици и поново оформи партизански одред на Копаонику.

Копаонички одред формиран је од две чете: Рударске чете, ојачане борцима из Топличког НОП одреда, који су били обавезни да остану у саставу Копаоничког НОП одреда до његовог омасовљења и потпуног осамостаљења, а затим да се врате на Јастребац и као посебна чета дејствују у рејону

Јанкове Клисуре и северно од Блага, са задатком да служе као веза између Топличког и Расинског НОП одреда са Копаоничким НОП одредом; Расинске чете, која је привремено додата овом одреду (само на 15 дана), док се не прокрчи пут и не рашчисти терен од шпијуна и четника на Копаонику.

Руководство новоформираног Копаоничког НОП одреда је било у следећем саставу:

Командант одреда Драгослав Петровић Горски, иначе командант Расинског НОП одреда, који је само привремено одређен на ту дужност. По његовом повратку у Расину за команданта је био предвиђен Владимир Вујовић Вуја;

Политички комесар одреда Душко Томовић, ранији политички комесар Копаоничког НОП одреда;

Партијски руководилац одреда Срба Андрејевић Столе,¹⁷⁹⁾ ранији заменик политичког комесара Великојастребачке чете.

Руководство Расинске чете остало је исто, а руководство Прве Рударско—Јастребачке чете било је у саставу:

Командир чете Владимир Вујовић Вуја, који је истовремено био и заменик команданта Копаоничког НОП одреда. Његов заменик Слободан Вуксановић Геца, који је предвиђен да се по повратку јастребачких бораца задржи у рејону Јанкове Клисуре, као командир те чете. Практично, Геца је био командир чете, јер се Вуја непрекидно налазио у штабу одреда на положају заменика команданта. Политички комесар чете био је Радојко Илић Баја, а заменик политичког комесара Србољуб Вуксановић Главаш.

Новоформирани Копаонички НОП одред требало је да се пребаци на Копаоник, у рејон где је 1941. године дејствовао Копаонички партизански одред »Тодор Милићевић«, са циљем да се на том терену учврсти и ојача новим борцима из редова рударских радника Ибарског базена и Трепче. Према замисли, Одред је требало да дејствује на простору Копаоник—Голија, угрожавајући саобраћајну артерију Ибарском долином, а нарочито пругу Краљево—Приштина.

Из рејона Краљеве Воде на Јастрепцу Одред је кренуо 6. јула увече, правцем Поглед (к. 1482) — Страцимир—Црна Чука—Пребреза—Јанкова Клисура—Пожар. Покрет је извр-

¹⁷⁹⁾ Срба Андрејевић Столе, у НОР-у био на војним и политичким дужностима. После рата, поред осталог, члан ЦК СК Србије, члана Савета Републике Србије.

шен увече да би се маскирало одлажење веће групе бораца са Јастрепца. Одред је успут очистио неке четничке групе у рејону села Попова и шумаре-лугаре који су пљачкали сељаке у рејону Блаца. По избијању на Мали Копаоник Одред је преданио, а те вечери продужио је марш. За следећа два дана избио је у село Бабићи под планином Треском. По избијању у тај рејон Одред је посео положаје Обла Глава (к. 1040) и неке висове на планини Трески. До тих положаја Одред није имао сукобе. Ту је нападнут од прикупљених четника војводе Томашевића и Машана Ђуровића, који су пристизали из села Лукова и Блажева. Одред је примио борбу и одмах је извршио противнапад на положај четника, који су држали врх Треске. Том приликом убијено је десет, а заробљено 4 четника. У борби је погинуо и заменик командира прве чете Слободан Вуксановић Геца.

По разбијању те групе четника Одред је наставио марш у правцу села Блажева. У ноћном маршу није се задржавао, већ је продужио ка главном венцу Копаоника, до Мишљевине и Белог Брда. У рејону Сувог Рудишта, код планинског дома, ухватио је везу са ранијим борцима Копаоничког партизанског одреда — Ратком Дражевићем, Браном Ђурчићем и још неколико другова. Са десетином ранијих бораца Копаоничког одреда група партизана из састава новоформираног одреда извршила је напад на четничку стражу у селу Лисини. Заробљено је око 15 четника и недићеваца. Дражевић и Ђурчић пружили су штабу Копаоничког НОП одреда драгоцене податке о јачини и распореду непријатељских снага на Копаонику и Ибарској долини.

Тешкоће са којима се Одред сусретао на том путу и у свакодневном животу нису биле мале. Сточари са Копаоника, иако су помогли Одреду колико су могли нису имали довољно хране, а самим тим нису могли ни да послуже као база за одржавање тако великог броја бораца. Пошто су их Дражевић и Ђурчић информисали одржан је партијски састанак свих чланова Партије са терена и из Одреда, на коме је размотрена општа ситуација на Копаонику и у долини Ибра и постављени су задаци за будући рад и дејство Копаоничког НОП одреда. На састанку донета је одлука да се изврши напад на љотићевце који су се утврдили у селу Рудници. Копаонички НОП одред је у току ноћи извршио покрет и прешао Ибар, те је сутрадан заданио у рејону села Беоци. У току дана развило се обострано

извиђање. Неиријатељ је осетио присуство партизанских јединица и ангажовао је расположиве снаге на прикупљању података о њиховом кретању и јачини, а истовремено је вршио концентрацију својих снага. Штаб Копаоничког НОП одреда је, такође, организовао извиђање непријатеља. Партизани пресвучени у сељачка одела покушали су да се пробију што ближе непријатељу да би прикупили податке. Током извиђања дошло је до сукоба партизанских извиђача и једне патроле Српске државне страже. Партизанима је пошло за руком да заробе три војника, а два су им побегла. Одбегли недићевци одмах су обавестили Немце у селу Дрвеник о присуству партизана. Непријатељ је организовао потеру против Копаоничког НОП одреда.

Због тога је Копаонички НОП одред био приморан да истог момента изврши покрет и извуче се на положаје изнад села Дрвеник, у правцу села Граца, не одступајући од намераваног напада на село Рудницу. Како расположиви подаци о снази, јачини и распореду љотићеваца у селу Рудница штаба Копаоничког НОП одреда нису били довољни, то се није пришло извођењу напада у току исте ноћи, већ је Одред остао у селу Остатије, са циљем да и даље прати кретање и прикупља податке о непријатељу. У селу Одред се распоредио на погодне положаје за одбрану из правца Беоца и Руднице. Истог дана, око 9 часова изјутра, наишле су јединице Српске државне страже, са Немцима, укупне јачине око 300 војника. После краће борбе, бојећи се нестанка муниције, Одред се повукао ка Црном Врху, у правцу Новог Пазара, а истог дана поподне, идући венцем ка Црном Врху, у село Шереметовица, не знајући да се ту налази четнички логор са око 100 четника. Одред је наишао право на логор. Непосредно пред четничким положајима штаб Копаоничког НОП одреда сазнао је од чобана да се ту налазе четници. Без већих припрема, брзим распоредом Рударске чете са југа и Расинске са севера, четници су силовитим налетом збачени са тих положаја, а Копаонички НОП одред, по протеривању четника, посео их је. Четници су побегли кроз шуму у правцу Новог Пазара. У тој борби погинула су два четника, а седам их је заробљено. Заплењена је знатна количина хране, дувана и других намирница у којима је Одред оскудевао. Партизани нису имали губитака. Намеравани напад на село Рудницу требало је не само да обезбеди разбијање недићевско-љотићевског одреда, већ и да омогући омасовљење Копаоничког НОП одреда рударима косовских рудника. После краћег задржавања у

рејону Шереметовице, Копаонички НОП одред наставио је покрет ка Голији и Јанковом Камену, у циљу разоружавања четника и повезивања са друговима који су се налазили на терену, било да су убачени у четничке одреде или су се скривали после прве офанзиве, а на терену су остали приликом одступања Краљевачко—Копаоничког НОП одреда за Босну.

Будући да је терен Голије прилично ненасељен, а села доста сиромашна, да су се четници и даље концентрисали у рејон Новог Пазара, Сјенице, Јавора и Ивањице, да се у то време ту налазио и Дража Михаиловић, те да су љотићевци и Немци надирали од Рашке и Ушћа, Копаонички НОП одред није могао да успостави предвиђену везу са партијском организацијом у Косовској Митровици, нити да организује обавештајну службу. Због тога је био изложен сталним нападима непријатеља.

Неколико дана Копаонички НОП одред је на Голији водио мање акције, разоружавајући четнике и недићевце и на тај начин успео је да се одржи у том рејону. Пошто се тако није могло дуже издржати, штаб Одред донео је одлуку да напусти Голију. Око 20. јула 1942. године, Одред је прешао Ибар и поново дошао на Копаоник. Добра обавештајна служба Машана Ђуровића о покрету Копаоничког НОП одреда допринела је да Одред буде сачекан са око 300 недићеваца и четника Машана Ђуровића при преласку реке Ибар. Организованим јуришем, без икаквог задржавања, Копаонички НОП одред извршио је пробој четничких и недићевских положаја и кроз шуму, користећи међупростор, успео је да се извуче без губитака, обилазећи у току ноћи село Јарам упутио се ка селу Брзећу. У близину села Брзећа Копаонички НОП одред је стигао у зору, где је заданио, а увече је продужио марш и ушао у село Брзеће, где је прикупио нешто хране, разоружао неколико четника и у току ноћи извукао се из села. У следеће две ноћи Копаонички НОП одред је продужио марш ка Јастрепцу, не наилазећи на непријатеља. По избијању у рејон Блаца, наишао је на једну бугарску заседу, коју је разбио и продужио марш ка Претрешњанским Колибама.

Следећег дана Одред се повезао са групом партизана из Великојастребачке чете, која се налазила изнад села Претрешње. Исте вечери организован је напад на четнике у селу Претрешња, где је убијено 3 четника. Том приликом погинуо је десетар једне десетине Копаоничког НОП одреда, Алексан-

дар Павловић Здравко из села Претежане. После тог напада тај мали четнички одред није се више враћао у село Претрешња.

У тој замашној акцији у трајању од 25 дана било је преко 50 убијених и заробљених непријатељских војника. Заплењено је око 50 пушака, 1 пушкомитраљез и доста муниције, док су партизанске јединице у тим борбама имале незнатне губитке — 3 погинула и 4 рањена партизана. Поред тога, Одред је напустило неколико партизана који су били са терена Копаоника. Посебан значај тог великог марш-маневра Копаоничког НОП одреда је у томе што је његово дејство имало врло велики морално-политички ефекат на становништво у крајевима куда је Одред пролазио. Поново је створено уверење у народу тих крајева да партизани нису уништени и да таква четничка и остала непријатељска пропаганда нема никаквог основа. За све време покрета Копаоничког НОП одреда, недићевци и четници су редовно обавештавали своју централу о покрету Копаоничког НОП одреда и сукобима са њима. Тако је команда Српске државне страже из Ниша известила да су партизани убили два четника у рејону места Сенокос, срез прокупачки, а у другом извештају начелник округа крушевачког, између осталог, каже:

»... једна група партизана појавила се у селу Брзећу, виђена је 22. о.м. у селу Сашићу, срез копаонички, на путу за с. Зарево и Батоте, а ноћу су били у засеку Бошковића, атар с. Батоте, општине лужничке, иду у правцу Лепе Горе. У Брзећу су ухватили два четника и једног обвезника СДС...«⁽¹⁸⁰⁾

Та чињеница показује да је непријатељ на подручју Копаоника имао добро организовану службу, да су само јаче партизанске снаге биле у стању да се одрже и да силином својих удара разбију тако организовану непријатељску делатност.

ИЗНЕНАЂЕЊЕ НА ЈАСТРЕПЦУ

Док је Копаонички НОП одред водио акције и привлачио на себе непријатељске снаге то исто је чинила и Пасјачка чета Топличког НОП одреда, која је пошла на Пасјачу и Видојевицу са конкретним задатком. Малојастребачка чета је у

¹⁸⁰⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 4, док. 103.

Борци Топличког Н<11 чпр.,!., \ п тч 1'>42 :од. на Јастрепцу; у горњем реду слева надесно: Драгољуб Динић Мића, Радивоје Вељковић Малиша, Живојин Ђорђевић Соко, Милован Агатоновић Шеба; у другом реду слева надесно: Александар Ивановић Соко, Кирил Михајловски Грујица, Жива Чиклован Светозар и Анђелко Моравчић Алекса

међувремену имала неколико врло успешних акција на прузи Београд—Ниш, а вод у рејону Блаца направио је неколико подвига. Међутим, Великојастребачка чета јачине од око 50 бораца, за све време, од одласка ових јединица на своје терене, налазила се у рејону Краљеве Воде на Јастрепцу не изводећи скоро никакве акције. У периоду од 23 дана одржано је неколико политичких конференција у селима, што је практично, чињено уз прикупљање хране. Поред тога, ова чета је извела неколико акција око спашавања летине. Ова чета није мењала чак ни место логоровања, те је непријатељу било омогућено да лако установи како се чета обезбеђује и када је најпогодније извршити напад на њу. Ноћу 29/30. јула 1942. године један специјализовани недићевско-љотићевски одред

извршио је у рану зору препад на логор чете у рејону Три Сестрице. Непријатељска јединица имала је довољно времена и у току ноћи дошла је у рејон Равне Горе, сачекала да се патроле повуку и евентуално остану само страже у непосредној близини логора. Кад су непријатељске јединице пришле на стену изнад логора, удаљену 15—20 метара, борци у чети су спавали, сем патроле која се вратила са обезбеђења. Вероватно преплашени и без довољно искуства, ови недићевско-љотићевски одреди пре времена су отворили ватру, тако да се чета могла извући без већих губитака, али и без икаквог отпора. Том приликом погинула је Живка Мичић Вера и Момчило Аранђеловић Јаблан, нестао Страхина Поповић. Рањених није било. Према неким подацима, који базирају на сећањима сељака, то је био одред четника Драже Михаиловића. То је, ипак, мало вероватно, јер у то време његови четници још увек нису дошли на Јастребац. Непријатељ је успео да заплени свега две пушке од бораца-курира, које није имао ко да понесе, па су их оставили при одласку на задатак.

Случај је хтео да сам се ^ баш у то време враћао са терена Топлице, где сам био партијски радник. Тако сам постао очевидац тог догађаја. Сећам се да вечерњи поветарац ни на Јастрепцу није могао да растера спарину изазвану летњом јаром. Ходао сам тромо. Топла летња ноћ, уз високи ваздушни притисак, просто није дозвољавала човеку да мисли. И поред велике жеље да што пре стигнем до другова, а ту су били и моја сестра и брат, није ми се дало. Одлучио сам да преспavam код кречара на Бодевiku. Наши стари знанци упалили су кречане и, удаљени од ватре, износили су своја мишљења о људима и појавама у тим суровим и тешким ратним данима. Осетио сам да су се искрено обрадовали нашем сусрету. По обичају, питали су прво за све наше партизане, јер су их познавали, затим се развио разговор о политичкој ситуацији. Причао сам о ситуацији у нашој земљи и на источном фронту. Ћаскали смо дуго док један од њих није предложио да ме оставе не бих ли се мало одморио. Понудили су ме да вечерам, што сам одбио. Ноћ је поодмакла, па је већ постало пријатно спавати поред усижаних кречана.

У сну сам чуо штектање митраљеза и пушчану паљбу. Мислио сам да сањам, међутим, то је била стварност. Пробу-

Драгољуб Динић Мића, аутор монографије.

дио сам се, а у том моменту пришао је и један од кречара да ме буди. Сви заједно слушамо и процењујемо шта би то могло бити и где отприлике. Сложили смо се да је пуцњава у правцу Краљеве воде — »Три Сестрице«. Слутио сам најгоре — управо оно што се и догодило, јер чета скоро месец дана није мењала место логора. Након два сата после престанка пуцњаве пошао сам у том правцу. Страховао сам. Не знам на шта ћу да наиђем. Од самих кречана кретао сам се опрезно, иако сам горео од жеље да што пре стигнем на место где је била чета.

Не знам у које време сам стигао из правца Равне Горе код Краљеве воде. Нигде живе душе. Тад сам се тек уплашио. Опет се завлачим дубоко у шуму и опрезно крећем према »Три Сестрице«. Од букве до букве, пришао сам близу места где је чета логоровала. Ослушкујем. Ништа се не чује. Кроз летњу јару угледах пламен и дим. Зверам около, видим неколико испалених чаура. Пушка ми је пуна и откочена. Идем све ближе. Попех се на стену, испод које се димила ватра. На стени »брдо« чаура. Види се да је са тог места дејствовао митраљез. Ухвати ме нека дрхтавица, јер сам као војник знао шта се са тог одстојања митраљезом може учинити. Страх ме је да сиђем иако нигде никога нема. Ипак сам сишао. Нема никаквих трагова. Ватре (било их је неколико) су већ догоревале. Лутао сам у круг и мало подаље наиђем на неко започето плетиво, које је могло бити само Живкино или моје сестре Олге. Погледао сам га и оставио. У бојазни да не наиђем на погинуле нисам смео да кренем кроз шипраг којим је била окружена ливада и где се налазио логор чете. После петнаестак минута мучног лутања по »логору« из правца Краљеве воде видео сам да се приближава Миодраг Лазић Милош, курир Одред. Када сам га угледао обрадовао сам се као да је читав Одред наишао. Он, као ни ја, ништа није знао о чети јер је целу ноћ путовао из Добрича. Њега су кречари обавестили о пуцњави у зору и о мом ноћењу код њих. Сада ми је већ лакше. Укратко сам му испричао шта сам чуо и одмах смо пошли кроз шипраг ка Краљевој води. На 150—200 м од места логора наишли смо на Живкино тело. Била је мртва, с једном руком испруженом низ тело, а другом пребаченом у висини паса, као да је хтела да подигне доњи веш и панталоне које су јој биле раскопчане и ниско спуштене. Дојке су јој, такође, биле извађене. Било нам је тешко.

Обукли смо је и склонили у хладовину, јер је сунце пекло како то само може у јулу.

Ништа нисмо говорили један другоме. Пошли смо даље, са још већим страхом да ће бити оваквих призора. Лутали смо можда још један сат. Више нисмо никога нашли. Одлучили смо да изађемо до Погледа и ако никога нема да се вратимо и сахранимо Живку. Негде на пола пута од Краљеве воде ка Погледу приметисмо како се веома опрезно, од букве до букве, привлаче два наоружана човека. Милош ме је позвао да бежимо. Нисам се сложио, рекао сам да ћемо лако побећи, али да је боље да сакривени иза букава извидимо ко су. Тако смо и учинили. Убрзо сам у једном од двојице препознао свог брата Новака. Продрао сам се колико сам имао гласа: »Новаче, јеси ли ти?«. Одмах ме је познао. Трчали смо један према другом у загрљај. Мојој радости није било краја. Чим смо се о свему обавестили, договорили смо се да Бошко Јосовић Бунда, који је био са Новаком, поведе Милоша у чету, где је био и комесар Одред Десимир Јововић Чича, да би предао пошту, а Новак и ја смо се вратили да сахранимо Живку. Одјурio сам до Мађерских колиба и донео будак и лопату. Другог алата није било. Изабрали смо место и ископали раку. Затим смо Живкино тело завили у Новаково ћебе и били смо спремни да је спустимо. У том тренутку стигао је комесар чете Живан Чиклован Тоза, кога су Миодраг Лазић Милош и Бошко Јосовић Бунда обавестили да је Живка Мићић Вера погинула и да смо нас двојица остали да је сахранимо. Тако смо Хранислав Динић Новак, Тоза и ја, уз минималну почаст, обавили тај за нас веома тежак и тужан задатак.

У чети је већ констатовано да поред Живке нема ни Момчила Аранђеловића Јаблана, Страхине Поповића, Светислава Савковића, Јоце и Стојадина Живковића Млађе. После Живкине сахране дуго смо их тражили, али их нисмо нашли. Јаблан је, такође, био недалеко од Живке, међутим, изгледа да је био само рањен и завукао се дубоко у шипраг, па га због тога нисмо пронашли. Да је био у непосредној близини установљено је касније, када је његово тело почело да трули. Чобани су то осетили и одмах су нас обавестили. Светислав Савковић Јоца и Живковић Стојадин Млађа одступили су у правцу Добре воде, сишли у Баботинац и већ сутрадан дошли у чету.

ЧЕТА НА ПАСЈАЧИ

Реорганизована, у борби на Великој Плани успешно је учествовала Пасјачка чета Топличког НОП одреда, а 6. јула увече прешла је преко реке Топлице и појавила се као војничка формација на терену Пасјаче после три месеца. Њен први и непосредни задатак био је да успостави везу са партизанима који су успели да после толиких офанзива и терора остану у животу на овом терену. Крстарећи по теренима Пасјаче и Видојевице чета се брзо омасовила и успут је ликвидирала све непријатељске шпијуне и агенте који су, услед ослабљених партизанских дејстава на том подручју, огрезли у издаји. Поред тога, чета је прикупила сво скривено оружје и повезала се са активистима на терену. После 13 дана чета поново се вратила на Јастребац.

Реорганизовано је командовање чете, одређени су јој нови задаци и чета је под командом Ратка Павловића Ћићка и политичког комесара Србе Андрејевића Столета, који је ишао на Копаоник као партијски руководиоца Одреда, поново враћена на Пасјачу са новим задацима.

Према извештају команданта Топличког НОП одреда, послатом Главном штабу за Србију, види се да је чета добила задатак да ликвидира бугарску посаду у селу Добротићу и што пре успостави везу са Јабланичким НОП одредом. Први задатак Чета није успела да изврши, али је зато већ у августу успоставила везу са Јабланичким НОП одредом, а почетком септембра 1942. године, одлуком Руководства Србије, од Јабланичког НОП одреда и Пасјачке чете Топличког НОП одреда формиран је Јабланичко—Пасјачки НОП одред. Имао је две чете — Јабланичку са 60 и Пасјачку са 40 бораца. После формирања Јабланичко—Пасјачког НОП одреда, Пасјачка чета губи сваку организацијску везу са Топличким НОП одредом. За извођење акција Топлички и Јабланичко-Пасјачки НОП одред састају се у новембру 1942. године, ради дејства према Косаници и Горњој Јабланици, а 16. фебруара 1943. године, заједно са Лесковачким НОП одредом, улазе у састав Првог јужноморавског одреда.

Топлички НОП одред, због успешних дејстава и стечених борбених искустава, постао је кадровска база. Реорганизација одреда, учињена у јулу 1942. године, већ је дала одређене резултате. Тих дана из Одреда са Јастрепца на Црну Траву

одлазе: Савка Јаворина Саша, Владимир Вујовић Вуја, Славољуб Петровић Ђера и Бранко Павловић Уча.

По повратку са Копаоника људство из Топличког НОП одреда и остатак, Рударске чете вратило се у свој састав. Одред се на Јастрепцу организује у три чете. Чета на Малом Јастрепцу имала је 50 бораца, чета на Великом Јастрепцу такође 50 бораца и трећа, која се више није звала Рударска, већ Блачка имала је око 35 бораца.

Штаб одреда на Јастрепцу у то време сачињавају:

— командант — Димитрије Писковић Трнавац;

— политички комесар — Милић Ракић Мирко;

— заменик политичког комесара — Благоје Пауновић Новица и

— члан штаба одреда — Никодије Стојановић Татко.

Команде чете:

Малојастребачка чета: командир Станимир Јовановић Јова, политички комесар Кирил Михајловски Грујица и заменик политичког комесара Радомир Тодоровић Тоша.

Великојастребачка чета: командир Василије Ђуровић Жарки, политички комесар Жива Чиклован Тоза и заменик политичког комесара Хранислав Динић Новак.

Блачка чета: командир Славољуб Вуксановић Јајко, политички комесар Радојко Илић Баја и заменик политичког комесара Србољуб Вуксановић Главаш.

Новица је кратко време провео са Пасјачком четом, а формирањем Јабланичко—Пасјачког одреда, поново се враћа на Јастребац. Након Таткове погибије место члана у Штабу није попуњавано. Такав командни састав Одреда остао је до фебруара 1943. године, када је Одред ушао у састав Првог јужноморавског одреда, као његов трећи батаљон (без једне чете). Тада је командант Топличког одреда постао командант Првог јужноморавског НОП одреда, а и други руководиоци из Одреда заузели су руководеће положаје у новоформираном Одреду.

ОФАНЗИВА У СВИМ ПРАВЦИМА

По повлачењу, бугарске јединице после извршених злочина у селима Велика Плана, Бресница, Јошаница, Здравине и Рашевац позабавиле су се заменом својих јединица. У циљу спасавања летине све јединице Топличког НОП одреда

прешле еу у противофанзиву и извршиле низ акција које су одмах увериле непријатеља да партизанске снаге нису претрпеле озбиљне губитке. Поред напада на четнички гарнизон у селу Велика Плана изведено је и низ других акција, међу којима су значајније акције на прузи између села Грејача и Мезграје, где је ноћу 13/14. јула 1942. године порушена пруга и преврнут један немачки транспортни воз.¹⁸²⁾ Само неколико дана касније, 17/18. јула, дигнут је у ваздух воз између железничке станице села Грејач и Тешице, где је уништено много ратног материјала.¹⁸³⁾ Такође, одузета је сва сакупљена реквизиција од стране непријатеља по селима Топлице и Мораве, а посебно су вођене успешне акције у селима Добрича, где је уз помоћ позадинских радника и активиста на терену извучена огромна количина животних намирница на Јастребац, а које су биле припремљене за окупатора. Ноћу 26/27. јула једна чета Топличког НОП одреда упала је у село Суповац, срез моравски и запленила сву сакупљену реквизицију за непријатеља, између осталог и око 50 кг вуне.¹⁸⁴⁾

Активност Топличког НОП одреда од бугарске до Аћимовићеве офанзиве¹⁸⁵⁾ најбоље је изражена у извештају обавештајне службе штаба 1. бугарског корпуса од 26. августа 1942. године, где се, између осталог, каже:

»... Овај одред је организовао конференције на којима је говорено да се не помажу Немци и Бугари и да треба крити стоку и храну и да се нико не прима никаквих дужности у окупаторској власти. Ове конференције су одржане у 11 села и то: Дашница, Здравине, Д. Расовача, Арбанасце, Клисурица, Булатовац, Д. Трнава, Врћеновица, Ресинац, Девча, Дешилово. Саботажа на прузи једна код села Грејача, ликвидација њихових агената и шпијуна у пет села: Сечаница, Сухотно, Коњарник, Хум и Џигољ. Спаљена општинска архива у једном селу (Д. Црнатову), а напади на српску државну стражу у четири села и то: Претрешња, Придворица, Попова и Д. Речица...«¹⁸⁶⁾

Низ непријатељских извештаја говори о политичким конференцијама које су одржане у селима моравског и топличког

¹⁸²⁾ Архив ВИИ, кут. 2, док. 2/1, Извештај Српске државне страже.

¹⁸³⁾ Архив ВИИ, кут. 1, док. 53/3—I, Извештај Српске државне страже.

¹⁸⁴⁾ Зборник НОР, том I, књ. 3, док. 206.

¹⁸⁵⁾ Названа по Милану Аћимовићу, тадашњем министру унутрашњих послова у квислиншкој влади Милана Недића.

¹⁸⁶⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 4, док. 88. , -ГМ • . > М

краја. Помињу се коиференције одржане 14/15. јула у селу Мали Дреновац, срез моравски; 20/21. јула у селу Чукуревцу, срез моравски; 22/23. јула у селу Гредетину, срез расински; 25. јула у селу Дешилову; 26. јула у селу Петровцу; 30. јула у селу Рељинцу; 1. августа у селу Југбогдановцу; 5/6. августа у селу Дашници, Д. Јошаница; 7/8. августа у селу Сварчу.¹ Те конференције и обилазак села биле су усмерене на очување летине и одржање на висини морала народа топличког и моравског краја. Значајне су и акције на спречавању нормалног обављања вршидбе, скидањем трансмисионих каишева са вршалица, склањањем алата и прибора и др. Тим акцијама захваћено је скоро читаво подручје Топлице и Мораве, до железничке пруге Ниш—Београд. Акције партизанске чете на Пасјачи знатно су утицале на даљу активност непријатеља. Он више није био сигуран када пође у акцију против партизана на Јастрепцу, јер му је за леђима стајала увек једна чета која је дејствовала на подручју Пасјаче и Видојевице или обрнуто, ако би усмерио своја дејства према Пасјачи и Видојевици увек је морао рачунати на партизанске снаге са подручја Јастрепца. То је допринело да непријатељ није био у стању да малим снагама предузме офанзиве против Топличког НОП одреда, који се у то време нешто и омасовио. Таквом својом активношћу Топлички НОП одред допринео је да потпуно спреман, чак и у материјалном погледу, дочека Аћимовићеву офанзиву, која је уследила 10. августа 1942. године. Јунска бугарска офанзива није створила потребне услове да се из Моравског и Топличког краја може сакупљати реквизиција, па је због тога, као и због активности партизанских одреда на Јастрепцу и чете Топличког НОП одреда на Пасјачи, непријатељ предузео нову офанзиву. Она је имала за циљ да блокадом Јастрепца изнури партизанске одреде, делимично их уништи и том акцијом обезбеди сакупљање реквизиције за непријатеља на подручју Мораве и Топлице.

ПРИПРЕМА НЕПРИЈАТЕЉА ЗА ОФАНЗИВУ

Једна за другом ређале су се непријатељске офанзиве против партизана на подручју Јастрепца, Јабланице, Буковика и Озрена. Како су се те офанзиве мање-више неповољно завршавале по непријатеља на подручју Јастрепца, то је

¹) Зборник НОР-а, том I, књ. 4, док. 100—118.

непријатељ био принуђен да тражи нове форме и методе како би уништио Топлички и Расински НОП одред, који су дејствовали на подручју Топлице, Мораве и Расине са ослоном на Јастребац. Није прошло ни месец дана од како је завршена неуспела, а по злочинима чувена бугарска офанзива, организована против Нишавског и партизанских одреда на Јастрепцу, а министар унутрашњих дела у недићевој влади, Милан Аћимовић, припремао је нову офанзиву против истих НОП одреда.

Пошто су Немци схватили да ни Бугари нису успели да униште партизанске одреде у том крају Србије и да је народноослободилачки покрет после бугарске офанзиве још масовнији, а не могавши истовремено да одвоје ни једног јединог војника за борбу против нарастајућег устаничког и ослободилачког покрета у том делу Србије, јер су им војници били неопходни на совјетско-немачком фронту против Црвене армије, поверили су извођење те акције генералу Милану Недићу и његовом министру унутрашњих послова Милану Аћимовићу. Недићева влада пожурила је да покаже Немцима, а ако може и да докаже — а она је то заиста страсно и желела — како је она у стању да ликвидира партизански покрет у том крају Србије. Зато је пред немачког команданта изашла са веома јасним и детаљно разрађеним плановима за ту акцију, коју су Немци одобрили. Недићева влада стално се надметала са Бугарима (штабом 1. бугарског краљевског окупационог корпуса) у својим додворењима немачкој окупационој управи и у настојањима да самостално води акције против партизана, па су и тог пута уверавали Немце да ће они ту офанзиву спровести боље и успешније од Бугара,¹⁹⁴¹ а поготову што је Недић неколико пута обећавао Немцима да ће све учинити да устанак у Србији сасвим угуши.

Поред низа мера предузетих на тој линији, 13. јула 1942. године Аћимовић је издао наређење (О. бр. 7) свим командама Српске државне страже (СДС) и својим одредима, као и четницима који ће учествовати у акцијама на »уништењу« партизана у јужном и југоисточном делу Србије, који их позива да уложе све снаге за дефинитивно ликвидирање партизана, обећавајући им високе дневнице и награде. Ево, шта се поред осталог, каже у изводу Аћимовићевог наређења:

»... Сви г.г. официри, подофицири, каплари и редови, добровољци и четници нека уложе све своје физичке и умне

¹⁹⁴¹ Зборник НОР-а, том I, књ. 20, док. 40.

способности, да се партизани дефинитивно ликвидирају», а онима »који узму активног учешћа у раду и у току истог се сукобе са комунистичким одредима и својим радом-дејством допринесу њиховом уништењу, односно хватању, доделиће се за све то време већа дневница и то: за редове и капларе по 200 дин; за подофицире по 300 динара; за ниже официре по 400 динара и за више официре по 500 динара. Сем тога, оном одреду који убије или ухвати вођу партизанске банде припада награда од 50.000 динара, оном пак одреду који уништи цео партизански одред са вођом, припада награда од 100.000 динара. Исто тако, наређујем, да ми се доставља и извештај и о свим оним припадницима наших одреда, који у борби са комунистима не показују довољно залагање било командантског, било личног, како би се према истима могле предузети одговарајуће мере у вези већ издатог наређења Председника српске владе генерала Недића».¹⁸⁹

Овај докуменат показује колико су брига задавали партизански покрет, а посебно партизански одреди на југу Србије Недићевој квислиншкој влади и шта је све »жртвовала« Недићева влада да би ослободила главну магистралу Београд—Солун и Београд—Софија, које су биле угрожене дејством партизанских одред са Јастрепца, Пасјаче и Озрена.

Тих дана квислиншки министар Милан Аћимовић одржавао је конференцију у Нишу, у згради Команде нишке области Српске државне страже и у згради Фелдкомандантуре 809—Ниш, којој су присуствовали сви команданти Српске државне страже са територије Нишке области, команданти већих четничких јединица, представници Специјалне полиције из Београда и њеног одељења из Ниша, као и председници већих општина са тог подручја, посебно оних у чијим је општинама партизански покрет био развијенији, како су то недићевци говорили, а које су биле »угрожене од партизана«. На састанку су анализиране војне и политичке слабости и пропусти у извођењу дотадашњих операција и акција против партизана, а затим је разрађен план и донета одлука о покретању нове Аћимовићеве офанзиве.

У основној замисли за офанзиву, поред осталог, била је истакнута обавеза одреда и чета Српске државне страже да

¹⁸⁹) Архив КРЗ, нерегистровано, Наређење Милана Аћимовића, министра унутрашњих послова у квислиншкој влади Милана Недића, од 13. јула 1942. године.

скоро свакодневно обилазе свој терен и кад год је лепо време да организују и држе упорне заседе на zgodним местима, да ноћу постављају заседе које не треба да се повлаче ноћу да не би дошло до забуне и међусобне пуцњаве. Патроле Српске државне страже морале су ноћу да буду ван села, а села да чувају мештани, обавезно са оружјем. Поред сваке заседе ноћу је увек требало да буде и једно припремно одељење под оружјем, а да командири заседа организују добру и ажурну обавештајну службу како их партизани не би изненадили. Посебну пажњу требало је посветити редовном одржавању веза међу четама.

Једна од значајних предвиђених мера за ту офанзиву, у циљу што успешније борбе против партизанских одреда, била је и обавеза командира и команданата јединице Српске државне страже да одмах приступе организовању сеоских наоружаних милиција, које је требало да воде рачуна да у село не уђу партизани или њихови симпатизери. Милиција је требало да се наоружа најкасније до краја јула 1942. године.

Како снаге којима је Недићева влада располагала нису биле довољне да се офанзива једновременно изводи у свим правцима, то је одлуком министра Аћимовића предвиђено да се прво све снаге усмере против партизана на Буковику и Озрену, с тим да се поседањем обале реке Јужне Мораве спречи сваки покушај извлачења партизанских снага у правцу Јастрепца. По »ликвидацији« партизанских снага на Озрену и Буковику треба пренети дејства на подручја Јастрепца и Пасјаче, поседањем топличке, расинске и моравске стране.

ПРППРЕМЕ ПАРТИЗАНА ЗА НЕПРИЈАТЕЉСКУ ОФАНЗИВУ

Захваљујући активности Окружног комитета КПЈ за Ниш, добро организованог обавештајног служби и посебно личним напорима члана Покрајинског повереништва КПЈ за Србију Драгог Стаменковића, припреме непријатеља за предстојећу офанзиву на време су откривене, те су аналогно њиховим припремама вршене и припреме у Топличком и у Расинском НОП одреду.

Драги Стаменковић, сећајући се тога периода, на састанку учесника НОР-а 1951. године, је рекао:

»... Ја сам онда већ био у Нишу у Покрајинском повереништву партије и становао код капетана Тошића, нашега пријатеља, који је радио у недићевој команди и који је ручавао са Аћимовићем. У то време, Аћимовић је организовао једно саветовање са свим четничким и добровољачким командантима и претседницима општина. Они су утврдили да офанзива треба да траје дуже времена, тако да је та офанзива трајала више од месец дана; други закључак, да држе заседе на свим путевима, изворима и местима где има воде; треће, захватити што већу територију, како би нас ухватили у једном ширем обручу путем заседа..., четврто, присилно организовати мобилизацију сељака, и пето, терор, хапшења, уцењивање партизанских вођа итд... У том циљу они су извршили концентрацију око 5—6 хиљада људи. Међутим, пошто сам ја био онда у Покрајинском повереништву, јавим о томе нашем штабу, тако да је био на време обавештен кад ће почети офанзива, да ће трајати дуго и да се спреме. Ми смо рекли, да се припреме резерве хране за време док траје офанзива».¹⁹⁰⁾

Обавештење Покрајинског повереништва у штаб Топличког НОП одреда донео је стални курир за везу са Покрајинским повереништвом, Аранђел Младеновић Корчагин.

На истом састанку тадашњи члан ОК Ниш, Радосв Јовановић Сеља, који се тада налазио у руководству Одреда, рекао је о плану партизана:

»Захваљујући писму које смо добили од Драгог Стаменковића, у коме је дао исцрпно обавештење о Аћимовићевој офанзиви, о методама, циљевима и другим појединостима, назначујући да ће офанзива на Јастрепцу трајати најмање месец дана, а у ствари она временски није била ограничена, изневши њихову тактику изнуравања, блокадом, мобилисањем народа и претресањем терена, убацивањем провокатора да убијају руководиоце, уцењивањем и давањем награда за убијање руководилаца, а нарочито што нам је послао обавештење да ће офанзива почети око 10. августа, у Одреду је разрађена наша тактика. Та тактика требала је да буде потпуно нова за разлику од раније, коју смо примењивали и коју је непријатељ већ познавао.

Одмах је у селу Лепаја организовано печење веће количине пексимита (двопек), набављен шећер, затим неколико хиљада килограма пшенице и кукурузног брашна. У планини

¹⁹⁰⁾ Архив ВИИ, к. 1980, Стенографске белешке.

су изграђени потиуно конспиративни магацини и то на таквим местима да се до њих може доћи и у случају када непријатељ поседне Јастрепца.

Расподела снага за дочек офанзиве, извршена је тако да се избегне удар непријатеља и да се поведу акције на другом терену, како би се на тај начин растеретила блокада Јастрепца[^].

Штабови Топличког и Расинског НОП одреда били су редовно обавештавани о почетку непријатељске офанзиве, о плану њеног извођења, снагама које ће узети учешћа, мерама које ће непријатељ предузимати у смислу застрашивања народа, те наградама које се обећавају не само војницима, већ и другима који су спремни да издају партизане. Обавештени о свему томе, штабови одреда били су у могућности да и сами врше припреме и израде планове како да избегну удар непријатеља, сачувају живу силу и одрже већ задобијену територију на подручју дејствовања а која је од животне важности за даљи развој НОП-а. Посебну важност у том периоду имала је територија Топлице, која је представљала једну политичку целину, јер до тада непријатељ није успео да створи било какву своју организацију, као што је четничка организација Драже Михаиловића и др. па је био принуђен да на подручју Топлице држи велике окупационе снаге (цела дивизија без једног пука).

Годишње доба у које непријатељ планира извођење офанзиве било је врло повољно за стварање потребних резерви хране. Стога је штаб Одреда, заједно с партијским руководством, одлучио да из села Топлице и Добрича изнесе што више животних намирница на планину и да офанзиву таквог обима и карактера дочека главним снагама на подручју Јастрепца, а да само делом снага врши маневре ван Јастрепца. На читавом подручју Јастрепца све јединице – партизанске чете – одмах су приступиле припреми магацина за смештај животних намирница. Тако је на Малом Јастрепцу склоњено преко 5.000 кг пшенице и брашна, више од 100 кг масти и преко 1.000 кг других намирница. Слично је учињено и на Великом Јастрепцу, у теже проходном делу планине, где је смештена знатно већа количина намирница, будући да се задржавање јединица у тим рејонима најдуже предвиђало. Чета у рејону Блаца такође је припремила извесну количину

[^]) Архив ВИИ, к. 1981. док. 3—24/2, Стенографске белешке.

намирница, колико јој је било потребно да може издржати док непријатељ крстари планином и у селима под планином. Све припреме око извлачења и смештаја намирница, као и припреме земуница за склањање болесних и рањених бораца, биле су завршене до 1. августа 1942. године. Поред тих припрема извршена је и набавка обуће, лекова и свега што је било неопходно за око 45 дана, колико је Јастребац требало да буде у блокади. Главни терет у тим припремама носили су чланови Партије и кандидати, заједно са руководством, будући да се предвиђало да ће непријатељ примењивати тактику изнуривања, што практично значи слабљење воље код мање свесних бораца, те да се неко може и поколебати.

Напореда са веома опсежним материјалним припремама извршене су и одређене припреме војног карактера. Топлички НОП одред је реорганизован тако што су формиране четири мање чете: Блачка чета, са задатком узнемиравања непријатеља и развлачења његових снага на том делу Јастрепаца; Великојастребачка чета била је на терену масива Јастрепаца, као главна ударна снага у случају оружаног сукоба са непријатељем и Малојастребачка чета на Малом Јастрепцу, са којом је био и командант Одред Димитрије Писковић Трнавац. Из Малојастребачке чете (а и из других чета) издвојено је тридесетак рањених и болесних бораца који су имали са својим обезбеђењем да остану у две земунице. Они су представљали посебну – четврту чету.

У оквиру војних припрема свакако спада и распоред снага и попуна руководства. Тачно се знало шта ће ко и у ком моменту радити, будући да су се имали исцрпни подаци о томе што ће све непријатељ предузимати, те како би му се могло најбоље парирати. Чета је састављена од физички слабијих бораца из свих чета на Јастрепцу, која је остајала на подручју Малог Јастрепаца, имала је задатак да првих дана, кад непријатељ буде вршио претрес у планини, буде сакривена у земуницама, а потом да маневрише на Малом Јастрепцу. За своје издржавање требало је да користи припремљене намирнице у земуницама. Са тако извршеним припремама одред је очекивао почетак најављене непријатељске офанзиве.

Свакако овде поменути зашто се Штаб одреда одлучио да дочека тако велику и обимно припремљену непријатељску офанзиву на Јастрепцу. У прилог те одлуке штаба Топличког НОП одреда било је више елемената. Посебно треба истаћи да се у штабовима рачунало са моралном и политичком подршком народа са тог подручја, и да би непријатељ, тј.

четничка организација Драже Михаиловића, могла да искористи одсуство партизанских јединица са подручја Јастрепца и стационара своје одреде, који би се у времену од 45 дана, колико је предвиђено да траје офанзива, могли и учврстити. Командант Топличког НОП одреда образлажући своју одлуку за такав распоред и дејство јединица, рекао и ово: »Ако ми са свим снагама напустимо Јастребац, четници Драже Михаиловића се могу за 45 дана организовати и учврстити на овом подручју, те ће нам за њихово протеривање бити потребно 345 дана и питање је да ли ћемо ми икад више повратити ову територију, а поготову морал народа«.

Међутим, 1. августа штаб Топличког НОП одреда добио је обавештење да се офанзива на Јастрепцу одлаже и да ће почети 8. августа јер су се снаге Љотићевих и недићевих одреда задржале на терену Озрена дуже него је било планирано. У ишчекивању непријатељске офанзиве Топлички НОП одред вршио је акције у којима су снаге биле на окупу, како би се почетак офанзиве дочекао у саставу који је предвиђен планом.

Штаб Топличког НОП одреда, 4. августа 1942. године на месту Бачевиште на Малом Јастрепцу, донео је одлуку да у две земунице остане 25 болесних и рањених партизана и њихово обезбеђење, а да са Малојастребачком четом (око 30 бораца), у источну Србију крене командант Одред, Димитрије Писковић Транавец, командир чете Станислав Јовановић Јова и политички комесар чете Кирил Михаиловски Грујица. Са Малојастребачком четом кретао се и Радош Јовановић Сеља, члан ОК КПЈ за нишки округ и секретар Партијског поверенства КПЈ за Топлицу. По тој одлуци Великојастребачка чета, око 60 бораца остала је на Великом Јастрепцу.

V ПОЧЕТАК НЕПРИЈАТЕЉСКЕ ОФАНЗИВЕ

И поред тога што су обавештења о одлагању непријатељске офанзиве долазила из сасвим поузданих извора, опрезност је у Одреду била на висини. Појачане су патроле, страже и други органи обезбеђења, што је борце довело до сазнања да се очекује нешто посебно. Како су борци били већ навикли на непријатељске офанзиве, само се очекивало када ће почети. Прво одлагање било је за 8. август 1942. године, а затим је дошло обавештење да се офанзива одлаже још за два дана, тако ће дефинитивно почети 10. августа 1942. године. Ноћ уочи 10. августа протекла је у апсолутној приправности. Све

припреме су завршене, јединице као да су у одбрамбеном рејону и само се очекивао непријатељски јуриш. Патроле су тога јутра упућиване даље него обично. Поред тога још увече у села која су на друму, у циљу извиђања, пошли су извиђачи који је требало да на време обавесте о пристизању непријатеља у подножје Јастрепца.

Недићеве снаге, »Јужни одред за акцију«, под командом мајора Велимира Поповића и потпуковника Радомира Меденице, углавном са снагама Окружног одреда Српске државне страже округа лесковачког, почеле су да наступају већ 10. августа 1942. године. Према Малојастребачкој партизанској чети наступале су две колоне: једна од села Азбреснице и Сечанице, а друга од села Крајковца и Чубуре, према »Марковића колибама« на Малом Јастрепцу. Истовремено, је део митраљеских снага посео село Клисаницу и превој Гребач, на путу који води од Прокупља на север и дели Велики и Мали Јастребац. Њихов задатак је био да спрече пребацивање Малојастребачке чете у правцу Великог Јастрепца и да је у току даљих борби окруже и униште. У акцији према и на Малом Јастрепцу учествовало је 275 стражара и официра Окружног одреда Српске државне страже округа лесковачког, који су пред собом терали масе сељака из добричких села као параван од партизанске палбе.

Чета је на Малом Јастрепцу, 10. августа изјутра, била на окупу. Са првим пуцањем непријатеља, који је наступао из правца Добрича, командант одреда Димитрије Писковић Трнавац наредио је да се одмах крене. Покрет је извршен до места са кога је требало да се чете раздвоје и пођу свака у свом правцу. Прозивком команданта Топличког НОП одреда издвојена је чета која је предвиђена за маршруту преко реке Мораве. Борцима који остају саопштено је да ће бити у први мах подељени у две групе ради склањања по земуницама, а када за то престане потреба руководство те чете сачињаваће: Миодраг Вељковић Вељко, Никодије Стојановић Татко и Даринка Несторовић Љупче. Руководство чете и руководство једне групе било је у земуници. Руководство за другу земуницу сачињавали су: Владимир Јерковић — Воја Флота, Тикомир Стојановић Уча и Марица Илић Мица. По издвајању, чета за маршруту кренула је у правцу Мораве, а чета која остаје на Малом Јастрепцу, подељена на групе, упутила се у правцу својих земуница. Пре покрета командант Топличког НОП одреда, Трнавац, одржао је краћи говор, у ком је, између осталог, рекао:

»Другови, ви знате да је непријатељ и домаћи издајници припремио веома брижљиво и опсежно летњу офанзиву против НОП-а и наших снага на југу и југоистоку Србије, са циљем да нас уништи. Вама је свима већ поодавно познато да смо ми о тој њиховој намери већ благовремено обавештени и да смо против тога предузели све мере, како би ту офанзиву изиграли и непријатеља онемогућили у његовој намери. Са данашњим даном та непријатељска офанзива отпочела је овде на нашем терену против нас. Држећи се правила партизанског начела ратовања која је усвојила наша Партија, да никад не ступимо у одлучну битку, онда када нам то непријатељ намеће и када је против нас сакупио далеко надмоћније снаге, ми ћемо као и до сада вршити маневрисање на разне начине, како овде на самом терену В. и М. Јастрепца тако и са делом снага ван Јастрепца, како би ову непријатељску офанзиву довели до потпуног неуспеха. Ми смо до сада према добро разрађеном плану предузели све потребне мере, а овом поделом чинимо последње у вези са нашим снагама овде на М. Јастрепцу. Наше досадашње чете одвајају се у две основне групе. Ова група имаће задатак да једним дужим покретом и маршом обмане непријатеља о нашем остајању на Јастрепцу. Ова друга група – чета подељена на две мање групе остаће на М. Јастрепцу непосредно крај склоништа, а чим то буде могуће дејствоваће и она као и остале наше јединице. Као и до сада другови, тако и овога пута ми ћемо издржати и ову непријатељску офанзиву и из ње изаћи још јачи и чвршћи. Рат је такав, у њему мора бити пораза и победа, али је важна задња победа, а она ће бити наша«.¹⁹²⁾

После тог кратког говора чета је заједно са командантом, кренула у правцу Мораве.

ВЕЛИКИ МАРШ МАЛОЈАСТРЕБАЧКЕ ЧЕТЕ

Први дан Аћимовићеве офанзиве (10. август), Малојастребачка чета Топличког НОП одреда је притајено провела на северним падинама Малог Јастрепца и већ увече, са првим мраком, пошла је у правцу села Породина, спустивши се до

¹⁹²⁾ Децембра 1960. године, приликом рада на рукопису Топличког НОП одреда, Трнавац ми је издиктирао говор, који је, по сећању, одржао 10. августа 1942.

села Радевца. Следећи даи преданила је на Гредетинској коси. У том рејону задржала се још неколико дана и 17. августа 1942. године у рејону села Доњи Љубеш нашла се са групом бораца Озренског НОП одреда, у којој су били секретар Среског комитета КПЈ за алексиначки и моравски срез, Момчило Поповић Озрен, Радомир Вуиновић Нахид, политички комесар Озренског НОП одреда и Живорад Костић Моравац, који су, услед непријатељске офанзиве која је у јулу била на Озрену, прешли Мораву и задржали се у том рејону.

После састајања са друговима из Озренског НОП одреда чета је још два дана остала на том терену, а 19. августа увече пребацила се преко Јужне Мораве и 20. августа изјутра избила на падину Буковика. Истог дана, увече, чета је у селу Црни Кал наишла на још једну групу партизана из Озренског НОП одреда, међу којима је био и Миодраг Новаковић Џуца. Тог дана увече чета је почела са акцијама на том терену. Наиме, 20/21. августа запалила је општинску архиву у селу Рујишту код Ражња и поделила сељацима 5.000 кг пшенице која је била сакупљена за реквизицију. Сутрадан, по извршеној акцији, док се чета налазила на Буковику у селу Црни Кал, стигао је један четнички одред, а у Ражањ веће недићеве снаге. Према подацима, непријатељ је те снаге повукао са блокаде Јастрепца, јер је већ био обавештен да се Топлички НОП одред пребацио делом снага на Буковик. То је било потврђено и изведеним акцијама око паљења општинских архива и одузимања реквизиције. Пре покрета, који је требало да се изврши у правцу Озрена, командант Топличког НОП одреда Димитрије Писковић Трнавац, обавестио је борце о ситуацији. Између осталог, рекао је:

»Другови, ми смо већ постигли свој циљ, ево непријатеља за нама. Што значи мање га је на Јастрепцу. Наша чета одиграће велику улогу јер ћемо својим офанзивним дејствима развлачити непријатељске снаге и тиме успети да сачувамо своје снаге за нове борбе које нас очекују...«^[93]

Малојастребачка чета је заједно са десетином Озренског НОП одреда, која јој се прикључила, кренула ка Озрену, где је остала два дана под прилично тешким условима, јер није било хране за борце. Увече 23. августа сишла је у село Пруговац под Озреном, где је одржала конференцију, а затим

^[93] Сећање Димитрија Писковића Трнавца, дата аутору децембра 1960. године.

је продужила пут у правцу села Суботинац, 6 км северно од Алексинца.

Код села Суботинца топличке и озренске партизане нашао је Миодраг Миловановић Дракче, члан Среског комитета КПЈ за алексиначки срез, који је команданта Одрета Трнавца, и друге партизане, обавестио о погибији партизана у земуници на Јастрепцу. Поред осталих, 13. августа 1942. године, погинули су Никодије Стојановић Татко, Миодраг Вељковић Вељко и Даринка Несторовић Љупче. Миловановић је рекао да је непријатељ повукао највећи део снага са Јастрепца и усмерио их преко Јужне Мораве, према Озрену и Буковику, јер је добио информацију о присуству већег броја партизана.

Непријатељ је до таквог закључка дошао вероватно због тога што је открио једну земуницу са неколико бораца и имао је податке да постоји још једна земуница, те је закључио да су ту остали само неспособни за дуже маршеве.

Малојастребачка чета, са којом се кретао и командант Топличког НОП одреда, није била у могућности да одржава везу са деловима Одрета на Јастрепцу. Сталним маневрисањем и извођењем акција чета није могла одржавати никакве везе са Јастрепцом, јер је везу требало чекати на једном месту, а она за то није имала могућности. Тако велико маневрисање чете збунило је и непријатеља, који није био у могућности да прати њене покрете. Наиме, ни обавештајна служба непријатеља није била у стању да прати њене покрете, те је непријатељ био принуђен да задржава своје јединице у центрима Ражња, Алексинца, Житковца, Сокобање итд. и да чека погодан моменат да нападне партизане. Вештим маневром чета је нагнала непријатеља да већ у првом покушају при груписању снага на Буковику удари у празно, јер док је он груписао снаге на Буковику, чета се, 23/24. августа, пребацила ка Озрену и избегла сукоб са далеко јачим непријатељским снагама.

На састанку штаба Озренског НОП одреда и команданта Топличког НОП одреда донета је одлука да се поново изврши покрет: један вод из Малојастребачке чете да се врати на Јастребац, Озренски одред на Озрен, а један вод, од 26 бораца, да се упуту у правцу Буковика и даље, ради вођења офанзивних акција на том терену. Већ 25. августа увече све јединице пошле су на извршење добијених задатака. Вод Малојастребачке чете који је пошао ка Јастрепцу 28. августа, стигао је у рејон Јастрепца и ухватио везу са Великојастребачком

четом, која се налазила на северним падинама Ђулице. Вод од 26 бораца, који је пошао ка Буковику, према плану команданта Одрета имао је задатак да се пробије до планине Јухор, изведе тамо неколико акција, па уколико постоје повољни услови, да развије јача дејства на том терену и формира неку већу партизанску јединицу. Уколико би то било немогуће, поново да се врати на свој терен. План се није могао остварити јер је Морава толико надошла да је прелаз преко ње био немогућ. Та партизанска јединица покушала је да дође до трафонских кључева,¹⁹⁴ да би бар порушила пругу на простору Сталаћ—Параћин, међутим, ни тај покушај није успео јер су радници све кључеве увече после рада морали предавати Бугарима на чување. Док се вод налазио у рејону пруге Сталаћ—Параћин, сукобио се са једним мањим четничким одредом, при чему је погинуо један четник. Када ове акције (пребацивање на Јухор и рушење пруге) нису успеле, вод се повукао у село Брусиловац код Параћина, где је запалио општинску архиву (по први пут), заробио једног недићевца, запленио једну суму новца и поделио сељацима око два вагона жита, које је било сакупљено као реквизиција. Застрашени од непријатеља сељаци су захтевали од партизана да погасе фењере и лампе како се не би видело ко све носи жито и колико.

После те акције ова партизанска јединица повукла се ка Буковику и заданила у једној малој шумици. Но, како су њен покрет пратили Весићеви четници, то је она истог дана била блокирана и нападнута у тој шуми. Снажним и енергичним јуришем партизани су пробали четнички обруч, убили два четника и извукли се у правцу планине. Жртава нису имали, сем што је Џуца¹⁹⁵ био лакше рањен у руку. После те борбе јединица је наставила кретање по дану и предвече се још једном сукобила са недићевцима на самом Буковику. Ту је убила два недићевска војника, без сопствених губитака. Истог дана увече јединица је продужила марш, са циљем да се врати на Јастребац. Са Буовика је сишла на реку Мораву, код железничког моста у рејону железничке станице Ђунис, прешла преко моста реку Мораву, између Ђуниса и Витковца прешла главну пругу Београд—Ниш и продужила ка Јастрепцу. По преласку пруге јединица је преко Горњег Адровца,

Кључеви за монтирање и демонтирање пруге.

[194] Миодраг Новаковић Џуца (1919—1955), народни херој Југославије.

изнад села Сухотна, покрај Врћеновице, прешла на Мали Јастребац. Не знајући ситуацију на Јастрепцу, командант одреда Трнавац је одлучио да са јединицом сиђе у јужни Добрич и по могућности успостави везу са »пуковником«¹⁹⁶, партијским радником на терену, информише се о ситуацији и уколико буде повољна да се врати на Јастребац, а уколико то није могуће да продужи са јединицом ка Пасјачи и Јабланици. Тај план се показао врло реалан. Партизанска јединица је у Доњем Добричу успоставила везу преко партизана Милоша Шоше. Два дана јединица се одмарала у добричким кукурузима, а потом, спојивши се са преживелом групом неоткривених бораца из друге земунице, вратила се на Јастребац у састав Одрода.

Великојастребачка партизанска чета кретала се по централном делу Јастрепца, највише у рејону Ђулица и прилично успешно је извршавала свој основни борбени задатак: привлачењем одређених снага непријатеља на себе концентрисала је његову пажњу ка том делу Јастрепца и вештим маневром избегавала је борбу са далеко јачим и бројнијим непријатељем. Чета је редовно одашиљала патроле у циљу извиђања непријатеља, али је непријатељу увек стављала до знања да је стално присутна у том рејону. Чета је слала и поједине групе партизана у дубоку позадину непријатеља на извршење појединих борбених задатака. Једна од тих група, коју су предводили Светислав Савковић Јоца и Алекса Моравчић, у рејону Прокупља, је ликвидирала поједине непријатељске војнике.

Према Великојастребачкој чети Топличког и Првој чети Расинског НОП одреда - које су 5/6. августа извршиле успешан напад на посаду Српске државне страже и Расински четнички одред у Рибарској Бањи, а 7. августа напад на непријатељско упориште у Великом Шиљеговцу¹⁹⁷) — непријатељ је наступао од Прокупља ка Блацу, с јужне стране од Крушевца и села Великог Шиљеговца, са северне стране, са циљем да уништи Великојастребачку чету на истоименој планини. Чета је успешно маневрисала и избегавала жестоким и бројним непријатељским потерама, и сем двоје погинулих на врху Три сестрице (23. јула 1942) није имала губитака у људству.¹⁹⁸)

¹⁹⁶ Божидар Дамњановић Пуковник, партијски радник на терену Добрича, металски радник, у Топлици дошао из Београда, погинуо 1943. у Добричу.

¹⁹⁷ Архив ВИИ, кут. 26, рег. бр. 127/4—1, 128/4—1 и кут. 195, Р. 4—15/3 и 3—16/2.

¹⁹⁸ Зборник НОР-а, том I, књ. 21, док. 33; том. I, књ. 4, док. 16 и 105—107.

- Великојастребачка чета истовремено се морала борити против несташнице хране, тј. глађу. Резерве у житу и другим намирницама биле су на измаку, а често се није могло ни доћи до њих услед покрета непријатељских јединица. Но, и поред таквих тешкоћа, чета је крајем августа почела са извођењем све већих акција на терену. Тако је једна група бораца ове чете крајем августа разоружала сеоску милицију у селу Радевац, срез моравски, запленивши 7 пушака и већу количину муниције.

Чета партизана у рејону Блаца била је знатно покретљивија, јер је блокада западног дела Јастрепца била знатно мања, а чета оперативнија тј. подеснија за маневрисање. Највећи део непријатељске офанзиве чета је провела у извођењу акција по групама. Све акције изводила је у позадини непријатеља, тј. у селима, док се на самом Јастрепцу није сукобила са непријатељем, који је управо то прижељкивао.

ПОГИБИЈА У ЗЕМУНИЦИ

Тек што је офанзива почела, а чета одабраних бораца за дуге маршеве одвојила се од Малог Јастрепца, 13. августа, у земуници где је била склоњена група партизана са Никодијем Стојановићем Татком на челу, одјекнули су први пуцњи, пуцњи који су значили смрт за целу групу од 14 бораца. Да ли их је непријатељ открио или је у питању била издаја, мучило нас је када смо чули за њихову погибију.

Убрзо по одвајању, чета тзв. физички слабијих бораца, дошла је у рејоне својих склоништа и ту остала читав дан не улазећи у земунице. Другог дана офанзиве непријатељ је почео детаљно да претреса Мали Јастребац, од подножја ка врху. Ноћу 11/12. августа руководства група састала су се на заказаном месту и донесена је одлука да борци 12. августа буду у земуницама. Тако је и урађено. Током дана један новајлија партизан, ненавикнут на тешкоће, почео је да се жали како му је тешко и да не може издржати у земуници. И поред свег убеђивања он је остао при своме. Руководство је сачекало мрак и лаковерно га је пустило да иде из земунице, рачунајући на његов спољни изглед, слабу физичку кондицију, да ће га можда непријатељ мимоићи и уколико га ухвате да неће помислити да је партизан. Чињенице говоре другачије.

Тај борац је по излаеку из земунице, на првој раскрсници, сусрео непријатељску патролу и без икаквог притиска рекао све што је знао о партизанима у земуници. Рекао је да постоји још једна земуница негде у близини оне у којој је он био. Недићевски одреди су, чекајући да сване, пошли са њим у правцу земунице.⁹⁾

Земуница је била подешена за осматрање. Борци у земуници, осматривши да непријатељ иде ка њој, на предлог партијског руководиоца другарице Даре Несторовић Љупче, донели су одлуку да се изврши самоубиство свих, сем три омладинца, који су изгледали веома млади, па ће им непријатељ поштедети живот. Одлука је била коначна. Чим се непријатељ приближио земуници почели су да одјекују пучњи пиштоља. Један, други, трећи. Њих осморо извршило је самоубиство. Два борца, Душко и Љуне,²⁰⁰⁾ који нису могли да прихвате такву смрт покушали су да искоче из земунице и побегну. Међутим, нису успели. Љуне је био покошен рафалом митраљеца само неколико метара даље од земунице, док је Душко покошен на самом излазу. Својим телима затворили су излаз из земунице. Тако је завршила једна од склоњених група физички слабијих бораца, међу којима је било и пет комуниста.²⁰¹⁾ О овој погибији партизана јављали су и недићевци²⁰²⁾ и Бугари.²⁰³⁾

После издаје партизана, који је одао прву групу, требало је пронаћи и другу земуницу, која се према његовој изјави налазила негде у близини, а у којој је било склоњено 13 партизана. Квислинзи су узалудно трагали читавих девет дана. Ни полицијски пси нису били у стању да је открију. Било је момената када су земуници прилазили на 5 метара, али је нису пронашли. Та група је претпоставила страдање Таткове групе већ следеће ноћи, када на одређено место и у одређено време Татко није дошао на састанак. Узалудно је руководство те групе чекало и другу ноћ. Никога није било. Тада је све постало јасно. Даље долазити на састанке било је илузорно. Група је наставила са животом дању у земуници а ноћу у шуми наредних десетак дана. Када је непријатељ престао са претре-

⁹⁾ У Зборнику НОР-а, том I, књ. 20. док. 59, пише да је то био Драгомир Ђорђевић Илија, земљорадник из села Држановца.

²⁰⁰⁾ Николић Милојко Душко и Тошић Милан Љуне.

²⁰¹⁾ Никодије Стојановић Татко, Даринка Несторовић Љупче, Милојко Николић Душко, Милун Тошић Љуне и Боровоје Курбанов Лала.

²⁰²⁾ Архив СУП — Ниш.

^{2.В)} Зборник НОР-а, том I, књ. 4, док. 88.

*Издајници на делу — изгинули партизани Топличког НОП одреда
13. августа 1942. г. на Малом Јастрепцу, изложени у Прокупљу*

сом терена око земунице и уопште Јастрепца, већ је држао само важне превоје, раскрснице и гребене на планини, руководство групе је одлучило да пошаље патролу у село ради извиђања ситуације. Патрола, у саставу два партизана, пошла је око 20. августа да прикупи податке о непријатељу у селу Кулини, срез моравски, али се и сама предала недићевској стражи коју је повела право ка групи, која је чекајући на везу седела крај ватре. Плашећи се мрака и бојећи да не буду нападнути са неке друге стране, војници недићевог одреда су отворили ватру на групу са доста великог одстојања. Међутим, нико из групе није био погођен и сви су, без икаквог договора, кренули у истом правцу. Наиме, цела група је појурила ка Доњем Добричу, рачунајући на сигурну базу. Тако су сви из групе остали живи, сем двојице из патроле који су се предали. Патрола је добро познавала пут до земунице, па је недићевце повела у том правцу, предала им два пушкомитраљеза, нешто

муниције и неколико пушака. То је било наоружање које је додељено групи да по изласку из земунице дејствује као јединица у случају да остане сама.

Не наишавши ни на једну партизанску јединицу, сем групе партизана која је погинула у земуници код Крајковца, Милан Аћимовић је 17. августа 1942. године издао наређење О бр. 78, да одреди Српске државне страже округа Лесковачког, који су суделовали у акцији, као посаде у појединим селима (Азбресница, Крајковац, Доња Девча, Џогољ, Облачина, Пејковац, Прокупље, Доња Речица, Прекопце, Доња Јошаница и Јасенице), укупно 253 стражара и официра, да прочисте терен од партизана.²⁰⁴⁾ Тиме је Недићева акција на Јастрепцу била завршена.

План штаба Топличког НОП одреда показао се врло реалним и његовим остварењем непријатељ је био потпуно изигран. Партизанске снаге углавном су сачуване и биле су морално потпуно способне да наставе борбу. Тактика партизана на Јастрепцу не само да је обогаћивала тактику партизанског ратовања, већ је задавала непријатељу велике муке да јој се супротстави.

Једини успех (ако се то и може назвати успехом), који је непријатељ у овој офанзиви постигао јесте то што је сакупио реквизицију са топличког и моравског подручја, а што му до ове офанзиве није полазило за руком. Народ тог подручја остао је, тако рећи, без хране. Штаб Топличког НОП одреда у извештају од 11. октобра 1942. године, у вези сакупљања реквизиције од стране непријатеља, поред осталог каже:

»... Покупљено је око 70% пшенице, није остављено ни зрно за идућу сетву. Забрањује се сејање, запечаћене су воденице, забрањује се брање винограда и копање кромпира..²⁰⁵⁾

ПАРТПЗАНИ НАСТАВЉАЈУ СА АКЦИЈАМА I

Док је непријатељ још крстарио Јастрепцем, држао превоје, путеве и раскрснице и док је пљачкао топличка и моравска села реквизицијом за окупатора, делови Топличког НОП

²⁰⁴⁾ Архив СУП Ниш, док. нерегистровани, команда СДС Округа Лесковачког, пов. бр. 1820, од 24. августа 1942. године, доставља извештај команди СДС Нишке области.

Ж) Архив ЦК СК Србије, док. бр. 1648.

одреда упадали су у поједина села и вршили разне акције, које су не само уверавале непријатеља да нас није уништио, већ су му наносиле и губитке, који су на њега поражавајуће деловали. Нарочито су биле значајне акције на прикупљању података о непријатељу, његовој јачини и кретању. Поред тога, партијски активисти на терену прихватили су све борце Одред који нису на неки начин могли да дођу у контакт са јединицом. Тако је прихваћена и група која је била склоњена у земуници, патрола Милоша Шоше која је извиђала непријатеља и није успела да дође у састав своје чете итд. Активношћу партијске организације на терену избегло се осипање до кога је могло доћи да партијска организација на терену није била активна.

Непријатељска офанзива још се није била ни честито завршила, а партизанске јединице су на појединим секторима преузимале иницијативу и појачавале своја дејства. Топлички НОП одред није имао толико снаге да би могао напасти јаче непријатељске гарнизоне, као што су Велика Плана, Блаце, Прокупље итд. али је расположивим снагама могао знатно пореметити функционисање система власти на подручју Топлице и Мораве, заједно са формираном сеоском милицијом, и успешно ометати саобраћај на главној магистрали Београд—Ниш—Скопље.

»Негде августа 1942. године дошло је наређење да Пасјачка чета пређе у Јабланицу, што је она и учинила, тако да је већ почетком септембра 1942. године, заједно са друговима из Јабланице, формирала један одред са следећим руководством: командант одреда Милош Манојловић, а политички комесар Бошко Крстић, начелник штаба Ратко Павловић Ћићко (овде се по први пут јавља функција начелника Штаба у одреду). Одред је имао две чете Пасјачку и Јабланичку«. ²⁰⁶⁾

Прве акције Топличког НОП биле су на паљењу општинских архива и разоружавању сеоске милиције. Већ 2. септембра 1942. године једна група партизана спалила је општинску архиву у селу Горња Стражава (2 км северно од Прокупља). У тој акцији, поред спаљивања општинске архиве

²⁰⁶⁾ у тој реорганизацији писано је више пута и свако је видео из свог угла. Бројно стање Пасјачке чете креће се од 20 бораца у Монографији Николе Илића »Јабланички НОП одред« до 40 и више бораца код Војина Бајевића. Међутим, тачно је да је Пасјачка чета са Јастрепца пошла са 30 бораца и више се није осипала, већ је нарастала. Према поменутој монографији спајање је извршено 17. августа 1942. године.

прекинута је телефонека веза са Прокупљем, заплењена извесна количина хартије и другог материјала потребног за рад технике у Одреду и заробљен је један четник који је безбрижно шетао селом. Сутрадан, друга десетина бораца напала је четничку заседу у рејону Грепца, коју је разбила, а истог дана чета са Малог Јастрепца водила је борбу код села Клисуреце, где су погинула два четника. Партизани нису имали губитака. Само два дана касније, 6. септембра, у рејону Грепца партизани су поново напали четнике и потерали их до села Цигоља, а једна диверзантска група уништила је железнички сигнал код железничке станице Брестовац. Ноћу 3/4. септембра 1942. године, при повратку из доњег Добрича, Малојастребачка чета, која је путовала преко Мораве, и група бораца из неоткривене земунице, враћајући се на Јастребац, сукобиле су се са четницима северно од села Клисуреце. У тој борби четници су претрпели извесне губитке у мртвим и рањеним, док партизанска чета није имала губитака. Једна друга група партизана, која је такође била у Добричу, истог дана спалила је велике количине сена у селу Рожини, које је било прикупљено за бугарске трупе. Том приликом заплењено је и нешто новца. Блачка чета је 6. септембра око 20 часова послала писмо Српској државној стражи и четницима у селу Придворици да јој 7. септембра до 11 часова предају сво своје оружје и муницију на месту званом Суваја (4 км северозападно од Блаци). Те акције група и десетина збуниле су непријатеља тако да није могао да се снађе. У вези свакодневних акција партизана срески начелник за срез добрички послао је извештај у коме јадикује на неуспех њихове офанзиве. Између осталог, он каже:

»Партизани су поново постали врло активни и офанзива, која је организована против њих, није донела скоро никакве резултате. Претседници, деловође остали чиновници у општинама морају да напуштају општине, у којима допиру партизани, и са печатима су дошли у град, тако да власт такорећи и не функционише...«

Из тога се види колико су окупатори и његове слуге брзо сагледали неуспех својих офанзивних дејстава у борби против партизана. Другим речима, незванично, кроз овај извештај среског начелника одато је признање партизанима у Топлици и донет је закључак да се они не могу уништити. Нема сумње да је такво гледање среског начелника, а и осталих окупаторских слугу имало утицаја и на њихов морал. После ове

офанзиве слуге окупатора у Топлици никада нису самостално покушали да униште партизане тј. да предузму било какву акцију против партизанских снага. Учешће квислиншких формација било је само толико колико их је окупатор принудио на извођење акција у саставу његових јединица или ако је у питању била реквизиција.

По прикупљању бораца читавог Топличког НОП одреда на Великом Јастрепцу, иако непријатељска офанзива још није сасвим била завршена, одржана је општа конференција и указано је на улогу коју је Одред имао пре Аћимовићеве офанзиве, а поготову за време трајања исте, где је својим акцијама збунио непријатеља који није знао где се налазе главне снаге Одреда. Био је присиљен да повлачи своје снаге из блокаде Јастрепца и упућује их за четом која је ишла преко Мораве, што је умногоме олакшало ситуацију партизанских јединица које су остале на Јастрепцу. Посебно је истакнута улога Великојастребачке чете, која је својим маневром по Јастрепцу везала за себе главне снаге непријатеља, а ипак није дозволила да дође до било каквог сукоба са вишеструко јачим непријатељем. На конференцији је, такође, указано да пред Одредом стоје крупни задаци и да непријатељ није у стању, бар до пролећа да концентрише тако велике снаге против партизанских јединица, те да од будућих акција партизана зависи много. Указано је и да је активност других одреда појачана, а нарочито на подручју Јабланице и Црне Траве.

Губици Одреда у људству за време непријатељске офанзиве су: 10 погинулих, 3 заробљена, од којих су двојица стрељана и 8 који су се поколебали и својевољно напустили јединице. Обимност офанзиве и њеног трајања говори да губици нису велики. На конференцији је истакнуто да се тај губитак не би смео осетити у погледу борбености и морала у четама, а поготову у Одреду као целини, те је констатовано да су јединице способне за даље вођење борбе. Поред губитака у људству, од 21 борца, Одред је, услед издајства неких колебљиваца, изгубио и два пушкомитраљеза и неколико пушака. Четири партизанске чете, три које су заједно дејствовале и она на Пасјачи, могле су да развију дејства на подручју Топлице и Мораве до те мере да створе повољне услове да у току зиме несметано опстану на том подручју.

На састанку штаба Одреда је одлучено какве мере треба даље предузимати у борби против непријатеља. Донета је одлука да се разоружају све четничке сеоске јединице које су

формирани по селима док је непријатељска офанзива трајала, да се спале општинске архиве и потпуно ликвидира окупаторска власт. При томе не губити из вида акције на прузи, што је био главни задатак Топличког НОП одреда, а тиме се извршавала и директива Покрајинског комитета КПЈ Србије за дејства на комуникацијама.

На том састанку и званично је потврђено да Милић Ракић остаје комесар Топличког НОП одреда, коју је дужност и до тада вршио, јер је Десимир Јововић Чича нешто раније отишао на нову дужност. Остали из штаба Одреда остају на истим дужностима. Наиме, Димитрије Писковић Трнавац и даље командант одреда, а партијски руководилац Благоје Пауновић Новица, који је ту дужност преузео јуна 1942. године, када је Душко Томовић смењен због учињених грешака.

После тих састанака поново је извршен распоред бораца по четама. Две чете биле су приближно једнаке по броју бораца. Пред новоформираним четама дат је састав руководства и то:

— за командира Блачке чете одређен је Славољуб Вуксановић Јајко, комесар чете Живан Чиклован Светозар; помоћник политичког комесара чете Србољуб Вуксановић Главаш.

— за командира Великојастребачке чете и даље Василије Ђуровић Жарки, комесар чете Владимир Вујовић Вуја, до поласка за Црну Траву, за помоћника политичког комесара Хранислав Динић Новак.

— за командира Малојастребачке чете Станимир Јовановић Јова, комесар чете Кирил Михајловски Грујица, за помоћника политичког комесара чете Радомир Тодоровић Тоша.²⁰⁷⁾

Пасјачка чета није присуствовала састанку јер је раније ушла у састав Јабланичко—Пасјачког одреда.

После формирања, свака чета је пошла на свој терен, Блачка у рејон Блаца, Великојастребачка у рејон Ђулица, а Малојастребачка на Мали Јастребац, са конкретним задацима.

Чета код Блаца поставила је заседу 7. септембра 1942. године на друму Белољин—Блаце и заробила два припадника Српске државне страже који су носили пошту за Блаце.^{211X1} Једна група партизана из Малојастребачке чете, 11. септем-

²⁰⁷⁾ Радомир Тодоровић Тоша из Великог Шиљеговца, после рата радио у СУП-у Србије.

^{208>} Архив ВИИ, к. 2, док 3/1, извештај Српске државне страже.

бра, спустила се у село Држановац, одузела прикупљену реквизицију у житу и другим намирницама и поделила је сиромашним сељацима. Великојастребачка чета је ноћу 12/13. септембра покушала да разоружа четничку милицију у селу Здравини, док је Блачка чета то исто учинила у селу Јошаници и Сварчи. Ноћу 15/16. септембра Блачка чета поново је покушала да разоружа четничку милицију у селу Сварча, која је пружала отпор.) Група бораца из састава Малојастребачке чете, која је оперисала у Доњем Добричу, 16. септембра у селу Ђакус ухватила је два припадника Српске државне страже, који су пошли по реквизицију. Када је рашчишћено са тим ситним акцијама по селима и на терену уопште, спречено одузимање реквизиције, разјурене или разоружане сеоске милиције, чете су се поново прикупиле и већ у другој половини септембра почеле су да дејствују као формацијске целине, јер су им предстојале озбиљније акције.

Малојастребачка чета је одмах по прикупљању отпочела акцију против четничких посада у селима Девча, Цигољ, Клисурица, Чубура итд. Тако је 17. септембра напала четничку посаду у селу Девчи, ухватила два четника, а остали су се разбежали. Сутрадан, 18. септембра, чета је извршила напад на четнике у рејону села Чубура. По разбијању те групе четника, чета се упутила ка селу Цигољу, где је у рејону Грепца разбила четничку заседу, попалила колибе и водила борбу против одреда Српске државне страже у селу Цигољу²¹⁰⁾ -рако је Малојастребачка чета у року од неколико дана растерала све непријатељске посаде које су јој сметале приликом извођења даљих акција. Једна десетина ове чете, спалила је општинску архиву у селу Балаинцу 24. септембра 1942. године, а већ 27. септембра водила је борбу са Лесковачким четничким одредом у рејону села Крајковца. Ноћу 28/29. септембра чета се поделила у три групе за извршење акције на десној обали реке Јужне Мораве, те је у току ноћи спалила општинске архиве у селима: Трупале, Вртиште и Ново Село. Та села су удаљена само по неколико километара од Ниша, па су због тога акције имале посебан значај и са моралног становишта. Том приликом чета је ликвидирала и неке шпијуне у селу Ново Село, покидала све телефонске везе тих општина са Нишом и запленила нешто новаца и материјала који је био неопходан Одреду. Већ 13. октобра Малојастребачка чета изводи своју прву акцију на прузи после Аћимови-

²⁰⁹⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 21, док. 32.

²¹⁰⁾ Архив ВИИ, к. 2, док. 4/1, Извештај Српске државне страже.

ћеве офанзиве. Те ноћи, разрушила је пругу између села Суповца и Дреновца и спалила општинску архиву у селу Орљане. Само седам дана касније ударна група те чете порушила је пругу код села Дољевца и том приликом преврнут је један непријатељски транспортни воз, а погинула су четири недићевца, од којих један официр, док их је пет рањено. Због те диверзије саобраћај је био прекинут скоро 20 часова на главној магистрали Ниш—Скопље.

Када је рашчистила ситуацију на терену где је дејствовала и успоставила контролу на њему, Малојастребачка чета је припремила напад на бугарску посаду која је обезбеђивала мост на реци Јужној Морави код села Мрамора. Ти делови бугарске војске припадали су 21. бугарској пешадијској дивизији из Ниша. Ноћу 7/8. октобра 1942. године чета је извршила напад на посаду, која је била наоружана митраљезима, пушко-митраљезима и пушкама. Борба је била веома жестока, али се бугарска посада успела одржати јер је била забарикадирана у бункерима. Партизанима је успело да убију једног бугарског војника и тројицу ране.

Снаге на Великом Јастрепцу водиле су сличне акције, разоружавале сеоску милицију и нападале на четничке и недићевске посаде у потпланинским селима. Великојастребачка чета је 24. септембра 1942. године водила борбу са четницима на коси између села Баботинца и Микуловца, који су се, после оштрог напада Великојастребачке чете, повукли у правцу Прокупља, напуштајући заувек село Баботинац. Такође, ова чета је покушала да ноћу 24/25. септембра разоружа четничку милицију у селу Меровца. До разоружања милиције није дошло због тога што је иста имала стражу и осетивши блокаду села одступила је у правцу бугарског гарнизона у Великој Плани, где је предала оружје окупатору. Ноћу 20/21. октобра чета је спалила општинску архиву у селу Доња Речица и покушала да разоружа сеоску четничку милицију, која се, осетивши намеру партизана, благовремено извукла из села.

Чета у рејону Блаца била је врло активна у извођењу ситних акција, како је већ напред поменуто. Ноћу 28. септембра у селу Међухани спалила је општинску архиву и с обзиром на непослушност општинских органа овог села, заједно са архивом запалила је и општинску зграду. Следеће ноћи, 29/30. септембра, ударна група ове чете, са Обрадом Лазовићем

Живком на челу, упала је у Блаце где је био бугарски гарнизон и убила четовођу Ђурковића, познатог зликовца. Два дана касније чета је разбила једну групу Српске државне страже и Немаца, која је наишла у село Врбовац да прикупи радну снагу за борски рудник. После тих акција пришла је ликвидацији четничке посаде у селу Претрешњи, где је био смештен четнички одред Вукоја Пећанца. Том приликом погинула су два четника, а четири их је рањено. Блачка чета је имала једног рањеног борца. После те борбе, бојећи се поновног напада, четнички одред Вукоја Пећанца повукао се из села Претрешње. Дознавши за скривено оружје у Блацу, чета је 20. октобра ноћу организовала групу која је упала у Блаце и запленила скривено оружје: 1 пушкомитраљез и 4 пушке са доста муниције.²¹¹⁾ Ударна група ове чете је 6/7. новембра поново упала у Блаце и извршила атентат на среског начелника, који је од задобијених рана, после неколико сати, умро.

У Аћимовићевој офанзиви ни четнички покрет Драже Михаиловића није седео скрштених руку. И четници су покушавали да на неки начин, користећи јак притисак окупатора и његових квислинга, створе било какво упориште у Топлици. Тако су за време офанзиве Топлицом крстарили четнички агенти, међу којима браћа Сотировићи, капетан Бачанин из Новог Пазара и др. Капетан Бачанин нашао је подршку код својих рођака у селу Велика Плана, док су се Сотировићи ослањали више на своја ранија познанства. Својом противофанзивом Топлички НОП одред, рашчишћавајући са четничким и недићевским посадама и сеоским милицијама, истовремено је рашчистио и са свим шпијунима, односно агентима Драже Михаиловића на терену.

Бројне акције које су извеле јединице Топличког НОП одреда, нарочито тежња да се разоружају четничке милиције, посаде четника и недићевских стража у селима, упозорило је Бугаре на опасност која прети не само четничким снагама већ и њиховим гарнизонима. Протеривањем четничких и недићевских посада Бугари су видели опасност у томе што ће партизани разоружавањем сеоских милиција доћи на лак начин до извесног наоружања које се код њих налази, па су они у међувремену разоружали све сеоске милиције које до тада нису успеле да разоружају јединице Топличког НОП одреда. Ово је било посредно признање Бугара да ни Аћимовићева офанзива није успела да ликвидира Топлички НОП одред и да он

²¹¹⁾ Архив ВИИ, к. 2, док. 4/1, Извештај Српске државне страже.

поново осваја подручје Топлице и Мораве. У том периоду Топлички НОП одред почео је да се омасовљава новим борцима, који су све више почели да пристижу из топличких и моравских села.

Ради разумевања или сагледавања колико је непријатељ уложио снаге да уништи или бар разбије Топлички НОП одред, навешћемо његов систем блокаде Јастрепца помоћу кога мислио је да тај задатак изврши.

Док се у Блацу налазио бугарски окупациони гарнизон, у тој офанзиви успостављен је четнички гарнизон у селу Претрешњи, а пре тога је постојао и у селу Драгуши. У међупростору, у селима Врбовац и Придворица, биле су смештене јединице Пољске државне страже,²¹²⁾ а у селима Јошаница, Сварча, Здравине наоружане сеоске милиције. У Великој Плани био је већ постојећи бугарски окупациони гарнизон, а око њега, у селу Меровцу и Мршељу, наоружана сеоска милиција. У селу Баботинци била је четничка посада, а међупростор Доње и Горње Речице (по одласку недићевца из Д. Речице) затварале су наоружане сеоске милиције. У селу Цигољу била је недићевско-четничка посада, а међупростор села Микуловац и Костеница опет су затварале наоружане сеоске милиције. У Чубури и Девчу биле су четничке посаде, а у околним селима Клисурица, Петровац и Крајковац наоружане сеоске милиције. Сличне посаде створене су и на моравској страни око Малог и Великог Јастрепца. Овде није напоменуто да су и у селима где су постојале четничко-недићевске или бугарске посадне јединице биле наоружане сеоске милиције. Тај распоред и организација непријатељске блокаде Јастрепца требало је да употпуне дејства јединица које су крстариле Јастрепцом и држале путеве и превоје на планини ради уништења Топличког и Расинског НОП одреда. Но, читав тај систем по повлачењу јединица четника и недићеваца са Јастрепца, под снажним ударцем Топличког и Расинског НОП одреда, распао се као кула од карата. Само за месец дана офанзивних дејстава тих одреда све непријатељске посаде су разбијене, сем гарнизона у Блацу, Великој Плани и Прокупљу на топличкој страни и села Мрамора и Житковца према

²¹²⁾ Пољска државна стража (жандармерија), део квислиншке оружане формације Српске државне страже, обављала је службу на целој територији Србије, изузев подручја Градске полиције.

Морави. Поред тога, остале су и даље посаде на прузи Београд—Ниш и Ниш—Куршумлија.

Мада је у току Аћимовићеве офанзиве непрекидно одржан контакт са народом Топличког и Моравског подручја преко партијских радника и осталих активиста на терену, ипак су акције Топличког НОП одреда изведене у периоду септембар-октобар 1942. године знатно утицале на морал становништва ових крајева, те се са правом може рећи да је под утицајем НОП-а била читава Топлица и већи део Мораве. Можда баш због тога што су квислиншке и окупаторске снаге у периоду офанзиве успеле да путем реквизиције опљачкају народ до голе коже, народ Мораве и Топлице био је још више повезан са партизанским покретом и настојао је да му пружи што већу подршку. Због те подршке многи су у то време говорили да је у Топлици поново створена полуслободна територија. То се не би могло рећи с обзиром на чињеницу да је слободна или полуслободна територија само она када постоји таква снага која је способна да ту територију брани. Партизани нису имали толико снага да бране ту територију, али је тачно да су увек могли да дођу у свако село Топлице и Мораве и да имају подршку народа. Но, наиласком непријатеља, који је редовно био бројчано јачи од партизана (јер слабир снагама није се усуђивао да пође у потеру за Топличким НОП одредом), партизани су били принуђени да напусте села. Али и таква територија каква је била створена била је довољна да Топлички НОП одред може водити акције и задавати непријатељу из дана у дан све веће ударце, јер је имао пуну моралну и материјалну подршку народа.

Опште узев, Аћимовићева офанзива је по броју непријатељских војника, после претходно изведене Бугарске офанзиве, била најјача, а по времену трајања најдужа од свих непријатељских офанзива на том подручју. У офанзиви су учествовале квислиншке јединице Српске државне страже из целе Србије: Ваљева, Београда, Чачка, Ниша, Лесковца и других места. Један од облика те офанзиве била је и непосредна борба с партизанским јединицама, која је трајала кратко, али је непријатељ дуго остао на терену трагајући за партизанским групама и њиховим сарадницима, јер циљ офанзиве није био само уништење партизанских одреда већ и партизанских база, сарадника, и свих организација народноослободилачког покрета и политичких радника на терену.

Обавештавајући Врховни штаб НОП и ДВЈ и ЦК КПЈ о Аћимовићевој офанзиви, ПК КПЈ за Србију је, 6. августа 1942. године, писао... »Као што ћеш видети из приложених летака Аћимовића, сада су поново у току велике потере на наше одреде на југу и истоку Србије. Неки одреди су у врло критичној ситуацији, што нам свима врло тешко пада такво стање баш у моменту када смо мислили да подигнемо народ у борбу. Свим средствима труде се да нас униште...«²¹³⁾ А 14. августа исте године ПК КПЈ за Србију обавештава и чланове Главног штаба Србије о овој непријатељској офанзиви: »... Код нас на југу доста је тешко стање. Ти одреди су издржали најмање пет добро организованих експедиција. Сада Аћимовић лично руководи чишћењем. Помажу му свесрдно Дражини бандити...«¹⁴⁾

Из Аћимовићеве офанзиве партизански штабови стекли су нова, драгоцену искуства у тактици ратовања, пре свега у доследној примени принципа партизанског начина ратовања о извођењу маневра као основног вида борбених дејстава. Ту политику нарочито је успешно применио штаб Топличког партизанског одреда. Чврста повезаност народа с партизанским одредима и партијско-политичким руководством значајан је ако не и одлучујући елеменат за одржавање партизанских одреда и НОП-а уопште, упркос жестоком физичком и психичком терору који је непријатељ спроводио за време и нарочито после Аћимовићеве офанзиве. Партизански одреди на југу Србије наставили су борбену и политичку активност, криза устанка је релативно брзо преброђена, већ у јесењим данима те исте 1942. године.

ЈОШ ЈЕДНА НЕУСПЕЛА АКЦИЈА БУГАРА

Мада је непријатељу било јасно да не може уништити народноослободилачки покрет у Топлици, а поготову његов одред, бугарски се окупатор одлучио да пре почетка зиме изађе још једном у акцију против овог одреда, тј. против партизанских снага које су се налазиле на Малом Јастрепцу. То је требало да буде брзо изведена акција која би изненадила партизанске снаге, опколила их на Малом Јастрепцу и уништила на малом простору. У тој акцији учешће су узеле

²¹³⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 20, док. 48.

²¹⁴⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 4, док. 20.

бугарске јединице, делови 7. и 21. бугарске пешадијске дивизије из Прокупља и Ниша. План напада бугарске команде био је да деловима тих дивизија блокира Мали Јастребац и одсече Мали од Великог Јастрепца, те наступањем од подножја ка врху да претресе планину и присили партизанске снаге на борбу. Део снага наступао је са линије Вукања—Тешица и леве обале реке Мораве према Нишу, да би на тај начин спречио евентуално извлачење партизанских снага у правцу Озрена. Исто тако, делови 7. бугарске пешадијске дивизије посели су друм Ниш-Прокупље, са задатком да спрече евентуално извлачење партизанских снага ка Пасјачи. Блокада Малог Јастрепца и затварање превоја Гребца извршено је у току ноћи, те се Малојастребачка чета нашла у обручу. Како су Бугари оклевали, вероватно сачекивали да пристигну још неке снаге, Малојастребачка чета је тога дана маневрисала на Малом Јастрепцу, а увече се извукла и упутила у правцу Пасјаче. По избијању на друм Ниш—Прокупље чета је наишла на бугарску посаду, коју је у једном налету разбила и одмах продужила у правцу Пасјаче.

Из тог плана се види да су и Бугарске окупационе јединице мењале своју тактику у односу на дејства против партизана. То је била једна од смишљених акција. План је био добро замишљен, али услед спорог рада команди бугарске јединице удариле су у празно. Том приликом Бугари су пошто нису наишли на партизанске снаге, спалили партизанске куће у селима Лепаји и Баличевцу и злостављали њихове породице, а многе од тих одвели у логор. Такође су стрељали једног симпатизера НОП-а у селу Биљег.

Тачан датум извођења акције није забележен ни у једном документу, али према подацима Српске државне страже да се једна партизанска јединица ноћу 11/12. октобра краће време задржала у селу Д. Расовача а затим отишла у непознатом правцу, може се закључити да је акција била 12. октобра 1942. године.

ПОНОВО ЗАЈЕДНИЧКЕ АКЦИЈЕ

У октобру и новембру 1942. године окупиле су се све партизанске снаге на територији Топлице и Јабланице ради реорганизације политичког и војног карактера. Одред јаким снагама прелази у Јабланицу, разбија остатке непријатељских

снага којих је било у селима око Радана и разоружава сељаке које је непријатељ наоружао ради борбе против партизана. Затим пошао је према Товрљану и Косаници, где су четници извесно време имали знатан утицај. У Товрљану је дошло до борбе између партизана, четника и недићеваца. Једновременно, други део партизанских снага дошао је у сукоб са непријатељским снагама у селу Крушевици. Ту је било обостраних губитака.

По преласку на терен Пасјаче Малојастребачка чета састала се са Пасјачком четом Јабланичко—Пасјачког одреда и са њом, после извршене акције, пошла у правцу Јабланице, где је у саставу Јабланичко-Пасјачког одреда продужила са извођењем акција на разоружавању четничких милиција по тамошњим селима и паљењу општинских архива.

Ради извођења обимнијих дејстава и продирања ка Косаници на састанку заједничког штаба Јабланичко—Пасјачког и Топличког НОП одреда одлучено је да се са Јастрепца позову и остале две чете, а на подручју Јастрепца да се оставе само мање групе да би се обмануо непријатељ. Те групе би изводиле мање акције. После неколико дана, почетком новембра 1942. године, остале снаге Топличког НОП одреда дошле су на Пасјачу, тако да се ту нашла на окупу два партизанска одреда. Групе које су остале на Јастрепцу имале су задатак да дејствују у рејонима где су дејствовале чете и на тај начин да обмањују непријатеља о кретању главних снага Одреда. Слично су учиниле и Јабланичка и Пасјачка чета, тј. и оне су на свом терену оставиле по једну групу.

Главнина партизанских снага на подручју Топлице и Јабланице, по прикупљању и сређивању, кренула је у правцу Косанице, те је ноћу 21/22. октобра упала у село Г. Коњуша, спалила општинску архиву и одржала конференцију. После те акције Одред је продужио ка Косаници, обишао село Д. Точане, Арбанашку, Статовац итд. Крстарећи по тим селима партизанске снаге су се 15. новембра сукобиле са једним одредом Пољске државне страже у селу Товрљане и Трнови Лаз. У тој борби недићевци су претрпели осетне губитке и протерани су у правцу Куршумлије. Према сопственом признању непријатељ је у тој борби имао 10 погинулих, међу којима и једног официра.²¹⁵⁾ После те акције партизанске јединице су продужиле у правцу Пасјаче.

²¹⁵⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 4, док. 140.

*.

Како су акције биле обимнијег карактера, непријатељ је концентрисао већи део снага и пошао у акцију за партизанским јединицама. Осетивши да се непријатељ припрема и да се групише на том терену, оперативно руководство партизанских јединица је одлучило да се свим снагама пребаци на подручје Јастрепца и на тај начин избегне сукоб с непријатељем. Већ 19. новембра 1942. године партизанске јединице водиле су борбе против бугарских окупационих јединица, у рејону села Крајковца. Та борба није била од већег значаја, јер су се бугарске снаге врло брзо повукле. По одбијању тог бугарског напада партизанске јединице су продужиле марш у правцу села Сечанице. Успешним маневрисањем партизанских снага непријатељу није пошло за руком да се сукоби на жељени начин са партизанским јединицама, те је одустао од даљих потера. На састанку штабова одреда је одлучено, будући да непријатељ не иде даље у акције, да се јединице Јабланичко-Пасјачког одреда врате на свој терен, а Топлички НОП одред да остане на подручју Јастрепца.

Тим меневром снагама Јабланичко—Пасјачког и Топличког НОП одреда, постигло се много у погледу даљег ширења НОП-а на подручјима где је непријатељу пошло за руком да последњих десет месеци загосподари према Косаници. Тако су се партизанске снаге по први пут појавиле на подручју Косанице после фебруара 1942. године. Посебно је велики морално-политички ефекат постигнут у народу Топлице, Пусте Реке и Јабланице, јер су велике партизанске снаге, пролазећи кроз та села, манифестовале и борбену снагу која се успешно може супротставити непријатељу.

На свом терену Топлички НОП одред наставио је са акцијама у Топлици и Морави. Нарочиту активност испољио је у политичком раду са народом, одржавајући конференције широм читаве Топлице и Мораве и на тај начин обезбеђујући базу, тј. упоришта, како би и у току зиме успео да се и без слободне територије одржи на том подручју. У другој половини новембра, до 22. децембра 1942. године, само према непријатељским документима, Топлички НОП одред је обишао 18 села на подручју Топлице и Мораве и у њима одржао политичке конференције и зборове.²¹⁶⁾

²¹⁶⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 4, док. 135—155.

ПРИПРЕМА ЗИМОВНИКА

Иако се Одред налазио у офанзиви изводећи акције широм Топлице и Мораве, морало се мислити да је зима на прагу, а да је на Јастрепцу већ и почела. Логоровати под буквама више се није могло. Непрекидно бити у акцијама такође је било тешко. Новембарске ноћи и у подножју планина су доста хладне, а на планини поготову. Штаб Топличког НОП одреда, на бази ранијих искустава, а и снага непријатеља које су се налазиле на подручју Топлице и Мораве, после свестране анализе је одлучио да у време док су партизанске снаге у офанзиви припреми »зимовник« на Јастрепцу. На то је нарочито утицала јачина бугарских снага, које су биле лако покретљиве, те би зимовање у селима Топлице било доста ризично јер су сва села повезана са Прокупљем и другим бугарским гарнизонима релативно добрим путевима. На подручју Мораве је непријатељ крстарио јаким снагама, те се ни тамо није могло са сигурношћу ићи, тим пре ако би зима била дуга и јака. У бројним офанзивама непријатељ је спалио сточарске колибе, које иако нису биле припремане за зиму, могле би се преуредити и користити. Због тога је штаб Топличког НОП одреда одлучио да на простору Малог Јастрепца направи колибе које би послужиле само за смештај партизанских снага које дејствују на пругу, док је у рејону Великог Јастрепца, северно од Ђулице, била предвиђена изградња солидних колиба у којима би се могло трајније одмарати. И у рејону Стублине, изнад Блага, предвиђена је изградња колиба које могу служити за трајнији одмор.

То је, по оцени штаба Топличког НОП одреда, било најбоље решење да се сачува стечено преимућство створено у морално-политичком погледу на терену, борбена способност јединица и бораца, не толико од непријатеља колико од временских непогода и зиме која је била на прагу. Идеју о изradi колиба дао је командант одреда. »Презимити зиму, сачувати *борбену* способност јединице и политички морал на висини су услови за прелазак у офанзиву чим то временске прилике дозволе«, рекао је командант на састанку Штаба одреда образлажући своју замисао. Искусни рударски и шумски радници, којих је било у Одреду, гарантовали су да се на тај начин једино може обезбедити солидан и удобан одмор бораца, јер су они не једну зиму тако презимили. План је прихваћен, колибе су изграђене *и све јединице* Топличког

НОП одреда могле су бити смештене. У колибама је, поред јединица топличког НОП одреда, била смештена и одредска техника, која је непрекидно радила, штампала радио-вести, летке, прогласе и друге пропагандне материјале, који су успешно растурану на терену. Поред тога, болесници и рањеници били су сигурно збринути, нису били препуштени сами себи и страху да не буду откривени. Психички мир који су рањеници и болесници имали знатно је утицао на њихово оздрављење. За главнину партизанских снага колибе су служиле само да у њима проведу најнужније време, када није било акција, што је добрим делом условљавала и слаба одећа и обућа бораца.

Та одлука Штаба одреда била је сасвим правилна, јер остајање у рејону Јастрепца, тј. држање под контролом читавог подручја Топлице и Мораве, имало је велики значај и у односу на окупатора и у односу на четнички покрет Драже Михаиловића, који је у то време на све могуће начине покушавао да се пробије и у та подручја. Свако удаљавање партизанских снага са подручја Топлице и Мораве четнички покрет настојао је да искористи у своје сврхе, да ту створи своју организацију, што му до тада није полазило за руком. Тачно је да су у току 1942. године формиране тзв. топличке, моравске и друге четничке бригаде, али у њима није било Мораваца, а још мање Топличана, сем по који изрод и нешто Косаничана, који су из редова четника Косте Пећанца прешли у Дражине јединице. Те бригаде су се водиле само на папиру и никада нису доживеле да се омасове, односно попуне Топличанима или Моравцима.

БОРБА КОЈА СЕ ПАМТИ

Одлука да се зима 1942/43. године презими на Јастрепцу била је од великог значаја за даљи развој Народноослободилачке борбе у Топлици, Расини и Морави. Презимити на Јастрепцу и очувати стечено преимућство није се могло седећи пасивно. Стога су штабови Топличког и Расинског НОП одреда и имали замисао да се стално буде у акцијама и очува борбени морал бораца на висини, као неопходан услов за даљи развој борбе у том крају. Активни политички рад на терену наговештавао је већи прилив нових бораца у одредима, чим то временске прилике дозволе. Скоро у свим селима у то

време почеле су да раде политичке организације и органи народне власти, нарочито на подручју Топлице. Бројни политички радници својом активношћу много су допринели да се зима презими без већих тешкоћа, збрињавајући борце одреда храном, обућом, одећом и другим материјалним потребама.

Како је између Топличког и Расинског НОП одреда постојао непосредни контакт, то су се штабови одреда договорили да једном јачом јединицом одабраних бораца изврше продор у правцу Копаоника, како би у том делу манифестовали војничку снагу НОР-а и испитали ситуацију код непријатеља — четника Драже Михаиловића. Језгро те јединице била је Блачка чета Топличког НОП одреда, са командиром Василијем Ђуровићем Жарким и комесаром Живом Чиклованом Светозаром на челу. Као појачање чета је добила један вод ударника из Расинског НОП одреда. Тако формирана јединица требало је да продире до Бруса и Блажева, са циљем да одржи што више политичких конференција, ликвидира мање групе непријатељских војника и шпијуна, с тим да се не упушта у веће акције које би могле јединицу да доведу у опасност. Уколико би непријатељ покушао са концентрацијом јачих снага ради уништења партизанске јединице наређено је да се одмах повуку у правцу Јастрепца.

Чета је 19. јануара 1943. године изјутра кренула на задатак. Већ истог дана увече стигла је у село Равни. По плану, у том селу је требало одржати конференцију, нахранити људство и после краћег одмора продужити марш преко Јанкове Клисуре.

После одржане конференције људство је размештено по селу ради оброка, а команда чете, заједно са Радошем Јовановићем Сељом, чланом ОК КПЈ за Ниш, остала је у кући четничког команданта села. Он је одмах по доласку партизана у село послао извештај четничком команданту Драгутину Кесеровићу и добио одговор да по сваку цену задржи партизане у селу до 22 часа, до када ће он са својим четницима стићи и напасти партизане. Одуговлачење око припреме и издавања вечере, као и неки други поступци команданта села и осталих сељака наговештавали су да нешто није у реду. Зато је команда чете одлучила да се одмах, без обзира да ли је са вечером завршено, крене. Чета је извршила покрет на око 20 минута пре 22 часа. Будући да је кренула у правцу одакле су и четници наилазили, сусрели су се испред села Разбојне. Наиме, чета се сусрела са четничком колоном, јер су, према

плану, четници већ били подељени у три колоне ради напада на село Равни. Једна четничка колона ишла је левом обалом реке Расине, вероватно да би са северозапада обухватила село. Десна колона пошла је преко гробља, да би са истока опколила село, а трећа је, главна и најјача, ишла друмом Брус—Крушевац. Са њом се чета и сукобила.

Сусрет је био неизбежан. Карактеристично је да партизанска чета, као ни четници, није очекивала тај сусрет, па се ни она није обезбеђивала на већем одстојању. Поред тога, и због мрака обезбеђење је било близу главнине. Слично су учинили и четници, очекујући да ће на партизанае наићи тек у селу Равни. Борба се развила прса у прса, још на чистини. Било је и хватања за гушу и скакања четника у набујалу хладну Расину. Кесеровић се на тај начин и спасао. Борба је трајала скоро читав сат, а четничка колона је била потпуно разбијена. Четници су том приликом имали преко 20 погинулих и 7 утопљених у Расини. Међу погинулима је био и командант четничке бригаде Дукађинац. Партизани су имали два погинула заменика комесара чете Србољуба Вуксановића Главаша и Мату Радељка Кузмана, рударског радника из околине Книна.

Та четничка групација била је јачине од око 350 четника и можда је добро што су пошли у три колоне. Партизанској чети било је лакше да се сукоби са мањим снагама. Остале две колоне ишле су лево и десно, па је њихово учешће у борби било мало. Пораз четника имао је знатног утицаја на народ у Јанковој Клисури. Углед партизана знатно је порастао у очима поштених људи, а појединце који су били наклоњени четницима захватила је паника, јер је једна чета успела да разбије Кесеровићев корпус. Од партизана у тој борби нарочито се истакао својом храброшћу и одлучношћу Обрад Лазовић Живко, који је похваљен од штаба Одред и команде чете. Треба напоменути да је то била прва борба Топличког одреда против четника Драже Михаиловића, те је зато била од знатног утицаја и на борце Топличког НОП одреда.

АКТПВНИ У АКЦИЈАМА И ЧВРСТИ СА ВЕЗАМА

Без сумње, Топлички НОП одред претрпео је доста губитака у офанзивама које је предузимао непријатељ, али је имао и видног успеха у својим офанзивним акцијама. Нарочито је био тешко погођен губитком Косаничке и Видовачке чете

(Куршумлија, Сварча, Прај), које су, тако рећи биле потпуно уништене. Ти велики губици Одред били су углавном, до априла 1942. године. У априлу исте године, својим великим марш-маневром преко Копаоника, Одред је избегао сваку сличну катастрофу и одмах после сваке непријатељске офанзиве и сам је прелазео у офанзиву, наносећи непријатељу велике губитке, нарочито својим акцијама на рушењу пруга и ометању редовног саобраћаја на главној прузи Београд—Ниш—Скопље. Ометање рада окупационих власти и спречавање непријатеља да прикупи реквизицију на подручју Топлице и Мораве било је од великог значаја не само због тога што непријатељ није дошао до потребних материјалних средстава већ и зато што је на тај начин обезбеђивана исхрана становништва. За те акције Одред је имао довољно јаку снагу, око 180 бораца — партизана, међу којима велики број рудара побеглих из нишког логора.

После завршене Аћимовићеве офанзиве против Топличког и Расинског НОП одреда, у којој је Одред изгубио 21 борца и руководиоца, остао је на 135 бораца, међу којима 25 чланова Партије, не рачунајући број бораца који су у јулу отишли у састав Пасјачке чете, која је септембра 1942. године ушла у састав Јабланичко-Пасјачког НОП одреда. Поред тога, у то време упућено је 10 бораца-руководилаца из одреда за партијско-политичке руководиоце на терену.²¹⁷⁾

Нарочито је било тешко издржати период април-август 1942. године, када је непријатељ могао да концентрише јаке снаге против Топличког и Расинског НОП одреда (у јуну око 30.000 Бугара, у августу преко 10.000 квислинга), поред низа других упада које је организовао против ова два одреда.

Својим активним дејством Топлички НОП одред је изненадио сву реакцију у Србији, посебно бугарски окупациони корпус који је био принуђен да против њега употреби готово три дивизије. О својим активним дејствима, Главни штаб за Србију у писму Јастребачком НОП одреду, јула 1942. године, каже:

»Успешне акције вашег одреда гоне окупатора и издајнике нашег народа да ангажују читаве дивизије у потеру за вама. Ово је доказ велике муке непријатеља нашег народа, који има

²¹⁷⁾ Извештај команданта Јастребачког НОП одреда од 7. 10. 1942, оригинал у Архиви ЦК СКС, допуњен према казивањима учесника НОР-а, на састанку 7. децембра 1960. године. Стенографске белешке са састанка код аутора.

у борби против себе ваш одред који удара окупатора на најосетљивија његова места, као што је главна саобраћајна артерија за југ. Из резултата последње казнене експедиције показало се да ваш одред може и уме да се вешто извуче и поремети планове окупатора за постигнуће циља да уништи ваш одред. И у акцијама и у одступању ви сте се показали на висини свога положаја, па смо уверени да ћете и даље продужити са још већим акцијама које ће окупатору нанети велике губитке, несигурност и неспокојство његовим редовима.

Успешне акције вашег одреда популарисаћемо...»²¹⁸⁾

Топлички НОП одред је скоро редовно одржавао везу са Главним штабом за Србију, Покрајинским комитетом КПЈ за Србију и посебно са Окружним комитетом КПЈ за Ниш. У низу директива и наређења Одред је био усмераваан не само да врши акције на свом терену, већ и да обнавља и јача и друге партизанске одреде. Ово се нарочито односи на период од априла до августа 1942. године. Тако, је наређењем Главног штаба за Србију, од 15. јуна 1942. године, наређено Топличком НОП одреду да оформи и оспособи за дејство остале јединице Топличког НОП одреда (мислећи на јединице јужно од реке Топлице, Пасјачу и Видојевицу), Расински НОП одред (који је већ од 1. маја на свом терену и дејствује под посебном командом) и Копаонички НОП одред »Тодор Милићевић«. Добре и непрекидне везе са вишим руководством, омогућиле су штабу Топличког НОП одреда да буде директно или индиректно преко ОК КПЈ за Ниш, редовно информисан о ситуацији. Партијским каналима Штаб одреда је био обавештен и о припреми министра недићеве владе Аћимовића за офанзиву против овог одреда, те о њеном почетку и начину извођења као и о низу других акција, које су припремане у центрима као што су Ниш, Београд, итд. Треба напоменути, да су активна дејства Топличког НОП одреда такође омогућавала успешан партијски рад на терену, што је својим повратним дејством значило велику подршку партизанским јединицама не само у материјалном обезбеђењу, већ и у моралној подршци, која је радом партијских радника створена на подручју Топлице. За успешно дејство топличког НОП одреда у току 1942. године, Врховни штаб у свом билтену бр. 23—27, од децембра 1942. године, у погледу акција у Србији, између осталог, каже:

²¹⁸⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 4, док. 3.

»Јастребачки НОП одред је покретом успео да се очува упркос многих тешкоћа. Трајање блокаде читавих срезова и ужасан терор над народом, партизанским породицама, нису ометали борбу ових партизана. Окупатор је поседањем многих околних села, хтео да га уништи глађу. Међутим, ни то није помогло и Јастребачки НОП одред наставио је оружану борбу против фашиста«.²¹⁹⁾

Посебно треба истаћи да је Главни штаб за Србију у писму од 12. јула упозорио штаб Топличког НОП одреда да приликом формирања Копачичког НОП одреда, којем треба дати један део људства из свог састава, води рачуна да се не ослаби у радничком елементу, јер захваљујући у првом реду тим радницима, њиховој свести и оданости, успео је да се одржи Топлички НОП одред. Велики број борбених сељака из Топлице учио је од београдског и нишког пролетаријата како да издржи и највеће тешкоће. На упозорење Главног штаба, командант Топличког одреда у свом извештају од 15. јула 1942. године, између осталог, каже:

»Наш Т.О. неће бити осетно ослабљен за релативно кратко време услед одвајања извесних својих снага придатих К.О. и Пасјачанима, јер је њихово одлажење са нашег терена ноћно и неприметно, као и то да им је време њиховог одсуства ограничено...«²²⁰⁾

Такву улогу Топлички НОП одред задржао је до фебруара 1943. године, када му је поново наређено да једном четом ојача Озренски НОП одред, тј. оживи дејства на том терену, повеже се са друговима који дејствују у рејону Зајечара и створи услове за вођење акција. То је Одред успешно извршио. Као што се види, улога Топличког НОП одреда није била велика само у томе што је успео да сачува своје снаге и што је био активан у извођењу дејства на подручју Топлице и Мораве, већ је он био и својеврсна школа кадрова за будуће јединице, формиране на овом подручју, и партијске раднике на терену.

ОДБРАНА ЛОГОРА

Зима је била увелико поодмакла. На подручју Топлице и Мораве, иако малобројне, акције које је изводио Топлички НОП одред, уз интензиван политички рад, биле су сасвим

²¹⁹⁾ Зборник НОР-а, том II, књ. 1, стр. 240.

²²⁰⁾ Архив ЦК СК Србије, док. бр. 1643, Извештај команданта Топличког НОП одреда од 15. 07. 1942. године.

довољне да се морал народа одржи на висини и очува стечени политички утицај. Иако слабо одевени, са лошом обућом, партизани су сваке ноћи били у селу, у акцији, било војничкој или политичкој. Ретко се дешавало да читава јединица заноћи у логору. Лева Река на Јастрепцу постала је омиљено место за одмор и разоноду партизана Топличког НОП одреда.

Непрекидне везе са партијским и војним руководством и поред свих тешкоћа биле су морални подстрек свим борцима и руководиоцима Одреда. Жива активност првих дана фебруара била је од нарочитог утицаја. Долазак делегата Врховног штаба и ЦК КПЈ Светозара Вукмановића Темпа²¹⁾ у Јабланицу и други догађаји нису остали незапажени ни у Топличком НОП одреду. ГГисмо ПК КПЈ за Србију, којим се врши распоред кадрова из овог Одерда, а посебно директива којом је формиран први Јужноморавски одред, на чијем челу је требало да буде командант Топличког НОП одреда Димитрије Писковић Трнавац, биле су од посебног значаја. Та два документа представљала су награду и признање свим припадницима Топличког НОП одреда. У њима је, између осталог, речено:

»Нека друг Трнавац дође у Јабланицу да прими команду над првим Јужноморавским одредом...; упутите друга Мирка преко ваше везе за Ниш, јер је кооптиран у ПК КПЈ за Србију, како би преузео нову дужност...; или ... друг Новица нека одмах дође и прими дужност секретара ОК КПЈ за Ниш, итд...«.

Управо у то време у »метрополи« - логору збило се нешто што је непредвиђено. Наиме, 18. фебруара 1943. године у рану зору једна немачка алпска јединица еспецијално обучена за борбу против партизана, као потерно одељење (Јагдкоманда), пошла је да се обрачуна са Топличким НОП одредом, тј. да постигне оно што није пошло за руком ни бугарским дивизијама, ни бројним квислиншким јединицама. Ове јединице Немци су специјално увежбавали на основу искустава стечених у борби против партизана, те су њима покушавали да парирају герилском ратовању. Њихов циљ није био да се упуштају у борбе које би дуже трајале и имале за последицу вођење фронталног рата, већ да изненадно изврше напад или препад, нанесу губитке партизанским јединицама, разбију их, дели-

²²¹⁾ Светозар Вукмановић Темпо, у НОР-у члан Врховног штаба НОВ и ПОЈ, народни херој Југославије.

мично униште и одмах се повуку у своју базу. Дознавши од шпијуна за постојање логора у Левој Реци на Јастрепцу, једна таква немачка јединица ноћу је пошла из Рибарске Бање да изненадно нападне партизанску »метрополу« и покуша на тај начин да разбије снаге Топличког НОП одреда. Према начину наступања Немаца могло се уочити да су предвођени сигурним и добрим познаваоцем терена те су стога и врло смело зашли у дубину Јастрепца, дошли право пред колибе у којима су се налазиле јединице Топличког НОП одреда. Благодарећи будности и опрезности истурених обезбеђења, Немци су на време осмотрени и до изненађења није дошло. Чете су имале довољно времена да се извуку и заузму положаје око колиба.

У први мах штаб Топличког НОП одреда није знао о чему се ради, да ли је реч о већој јединици или можда организованој потери. Свеједно, брзо је деловао. На одступање се никако није мислило. Идеја команданта одреда Димитрија Писковића Трнавца, била је да се на јуриш разбију Немци који су пришли колибама. По њиховом разбијању требало се равнати према ситуацији. Један вод требало је да што пре избије на косу према Погледу и Три сестрице²²²⁾ и са те стране да обезбеди извршење јуриша. На јуриш се није дуго чекало. Партизанско »ура-а-а« проломило се Јастрепцом. Захваљујући дебелим и густим буквама није се могло јурити као на чистини. Немци су запосели стабла и борба је трајала неколико сати. На крају, Топлички НОП одред је успео да потисне Немце у правцу Срнаљске реке. Немци, видевши да до изненађења није дошло, иако бројно нису били слабији, изненађени јаким отпором партизанских снага покушали су да се одмах повуку. У тој борби имали су 7 погинулих и више рањених, а јачина потерног одељења била је нешто преко 150 Немаца, по процени Штаба одреда, опремљених за зимско ратовање.²²³⁾ Густа магла, која се у току борбе спустила, спасила је немачку јединицу од сигурног пораза и већих губитака. Поред тога, нејасна ситуација о бројном стању непријатеља изазвала је малу несигурност код Топличког НОП одреда, тј. није се знало да се ради само о једној, иначе мањој јединици, већ је било претпоставки да је реч о већој јединици и организованој акцији.

²²²⁾ Поглед је један од највиших врхова Јастрепца, а Три сестрице су три стене у подножју Погледа.

²²³⁾ Јагдкоманде (потерна одељења) бројале су обично 50, ретко 100 људи.

На страни партизана у борби је погинуо дотадашњи политички комесар Топличког НОП одреда, Милић Ракић Мирко, који је, као што је већ речено, тога дана требало да преузме дужност члана Покрајинског комитета КПЈ за Србију. Поред комесара одреда погинуо је још један борац, а рањених није било.

Борба са немачком специјалном потерном јединицом на Јастрепцу остаће по много чему у сећању. То је последња борба Топличког НОП одреда као самосталне јединице, затим по погибији политичког комесара Одред у његовом последњем јуришу. Само неколико дана после те борбе партизан Радисав Величковић Муња испевао је песму о погибији Милића Ракића Мирка, комесара Топличког НОП одреда. Њени стихови гласе:

*»На Ђулици рањен Мирко лежи,
крвљу својом на камен бележи.
Дрхтала му два образа бледа,
сузним оком на Топлицу гледа. . .
Ој, Топлићо колевко јунака,
немој да те гази гамад свака.
Нек бедеми твоји чврсто стоје,
шаљи у бој све синове своје.
Нека овде где издишем сада,
гази скоро Топличка бригада.«^{2М)}*

Тако је народ Топлице, па и читаве земље, наставио да другује са прослављеним политичким комесаром Мирком, јер је песма увршћена у репертоар партизанских песама Југославије.

После те борбе, у склопу нове реорганизације, која је настала укупњавањем партизанских јединица на југу Србије, Топлички НОП одред је, 20. фебруара 1943. године, ушао у састав Првог Јужноморавског НОП одреда (формиран 7. фебруара 1943. године у селу Калуђерица на планини Куковици) као трећи батаљон. Једна чета одабраних бораца из састава Топличког НОП одреда, привремено је отишла у састав Озренско-Топличког НОП одреда као појачање и за оживљавање борбених дејстава на том простору. У руководству ове чете били су: командир — Миодраг Новаковић Џуца;

Радисав Величковић Муња, Песма Ој Топлићо, Београд, 1988.

политички комесар — Василије Ђуровић Жарки и заменик политичког комесара (партијски руководилац) — Хранислав Данић Новак.²²⁵⁾

Састав те чете није се могао у потпуности утврдити осим следећих бораца: Славољуб Вуксановић Јајко, Светислав Савковић Јоца, Милош Станимировић Мате,² ' Милорад Манчић - Јова Шоп, Милутин Поповић Дунђерски, Бошко Јосовић Бунда, Божо Вуколић Вучко, Милић Милосављевић Корчагин, Тихомир Стојановић Уча, Илија Загорац — Јова Рудар, Влада Јерковић — Баја Флота, Милосав Томић Павле, Ратомир Милентијевић Душко, Милан Јеремић Читанче, Жарко Јерковић Станко, Мирко Стефановић Планински, Миливоје Величковић — Жуто цвеће, Младен Шиниковић, Милосав Ђурић Ера, Јово Ковачевић Циго, Драгољуб Тодоровић Доктор, Младен Митровић Света и Слободан Јовић из Кутлеша код Брестовца.

Спајањем те чете са борцима Озренског одреда прикључили су им се: Ђира Орловић Никола, Живорад Костић Моравац, Ратомир Јовичић Буца, Драгољуб Петровић Тимошенко, Душко рудар, Милош Тимић, Бора Барон и Васија Рус, тако да је укупно било 34 човека у овој чети. Када је чета ушла у састав Тимочког одреда руководство Јастребачке чете ушло је у руководство одреда и батаљона, а из састава Топличана, Славољуб Вуксановић Јајко је постао командир, а Милош Станимировић, политички комесар чете.

лранислав Динић-Новак, Жика (1920-1943); Доња Речица, Прокупље, свршени матурант. Члан СКОЈ-а од пре рата, а члан КПЈ од 1941. године, у НОР-у помоћник политичког комесара чете и батаљона. Погинуо јуна 1943. године у борби против недићеваца и четника.

^{226>} Милош Станимировић, генерал-пуковник ЈНА у пензији, у рату био командант бригаде.

МЕСНЕ ПАРТИЗАНСКЕ ЈЕДИНИЦЕ

Месне партизанске десетине као оружане формације, односно јединице за извођење акције, помињу се још пре формирања Топличког НОП одреда, мада у Топлици оне добијају право значење тек по формирању Одред, посебно пред крај 1941. године када су биле и најмасовније. У извештају Покрајинском комитету КПЈ за Србију, од 1. августа 1941. године, секретар ОК КПЈ за Ниш, између осталог, каже:

»... У току ове недеље није формиран велики број десетина. Али, је вршено учвршћивање постојећих, до сада их има око 50. Ове што су добијале конкретне задатке врло добро су се показале, једна је била самоиницијативна...«. ⁷¹

Из тога се може закључити да је за формирање месних десетина и других борбених група за акције директиву дала КПЈ, јер је секретар ОК КПЈ за Ниш нашао за потребно да о томе говори у редовном извештају који шаље Покрајинском комитету КПЈ за Србију.

У Топлици, као претече месним партизанским десетинама, пре формирања Топличког НОП одреда биле су борбене групе које су изводиле акције на сечењу телефонско-телеграфских стубова, на прузи Долевац—Житорађе и Прокупље—Мала Плана. Паљен је окупаторски сењак у Прокупљу, о чему се већ говорило. Формирањем Топличког партизанског одреда створени су повољни услови да се приступи организовању месних партизанских десетина у селима. Те месне партизанске десетине, поред тога што су организоване као војне јединице са командним саставом, добијају и задатак да организују прикупљање оружја и муниције. Захваљујући Ратку Павловићу Ћићку и његовом искуству, који је добро познавао менталитет Топличана, месне партизанке десетине су се већ

²²⁷¹ Архив ЦК СК Србије, док. бр. 8453.

у самом почетку ангажовале и учествовале у оружаним акцијама, заједно са борцима Одрета, доста успешно. Њихово ангажовање је већ видљиво код разоружавања жандарма у жандармеријској станици у Житорађи.

Месне партизанске десетине биле су један од облика организовања за вођење партизанског рата. У условима вођења рата на југу Србије формиране су у готово свакој средини где су за то постојали услови, а дејствовале су на најразличитији начин: самостално, у саставу или у садејству са оперативним и другим партизанским јединицама. Биле су врло погодне за извођење диверзантских акција и дејства у непријатељској позадини, а имале су и друге функције, на пример снабдевање или одржавање реда на ослобођеној или полуослобођеној територији. Припадници месних партизанских десетина су доста коришћени као водичи партизанским јединицама, јер је познато да географских карти—секција није било, а мало ко је знао да се служи њима. Пример југа Србије је на делу показао велику погодност месних партизанских десетина за вођење партизанског рата и револуције због ефикасности и њихове вишеструке употребе.

Месна десетина је општеприхваћени назив за тај облик организовања, а проистекао је из чињенице да су формиране у селима (која су релативно мала), по засеоцима и сл. где се и није могло окупити више од десетак људи, бар у прво време када су партизанске јединице углавном формиране од људи који су већ били опредељени за НОП. Ту акцију на подручју Топлице носили су активисти КПЈ. У Прокупљу је у исто време, формирана месна партизанска чета, тј. јединица састављена од више десетина.

Подручје Топлице било је до краја 1941. године прекривено мрежом месних јединица које су извршавале разне борбене задатке, у почетку према налогу штаба Топличког партизанског одреда, а касније и самостално. Прва месна партизанска јединица у Топлици формирана је одмах након формирања Топличког партизанског одреда у селу Коњарнику.

Међутим, у Хроници села Коњарника, која је штампана 1957. године, каже се: »...Месна десетина у Коњарнику формирана је октобра 1941. године у кући Драгомира Беговића у саставу: Радоје Драгутиновић Роберт, Милован Ивановић Марко, Радивоје Кривокапић Пламенац и Мирко Шутовић.

Десетар је био Радоје Беговић, заменик Данило Мировић, политички делегат Радоје Драгутиновић, заменик Милован Ивановић и курир Миливоје Николић...»²²⁸⁾

Потом је формирано још неколико месних десетина у селима на Пасјачи и Белом камену и месна партизанска чета у Прокупљу.

Има спорења и око првог ангажовања месних десетина у оружаним акцијама. Према Војину Бајевићу Вуку то је било 28. августа 1941. године у селу Бублици, за обезбеђење приликом одржавања политичког збора. Вук каже: »...Крајем августа 1941. године, Пасјачка група (тада још није била чета) Топличког партизанског одреда дошла је у село Бублицу са намером да одржи збор. Тога дана је био црквени празник, Велика госпојина и по традицији на том месту окупљао се народ из свих околних села, па је била прилика да се чују и виде партизани. Ово тим пре, што је било доста села из овог краја у која партизани до тада нису долазили. Пошто је у Бублици већ постојао Бублички четнички одред на челу са Душаном Ђорђевићем Бубличким, ради веће сигурности и што безбеднијег одржавања збора, дати су посебни задаци групи од 10—12 активиста из села Добре Воде, који су тренутно били у саставу ове партизанске групе. Припадници ове групе били су наоружани бомбама и пиштољима. Овакве мере морале су бити предузете, јер је збор одржан у присуству преко 40 наоружаних четника на челу са војводом.

Група је свој задатак обавила беспрекорно. На основу задатка и циљева које су касније имале месне десетине, ова група активиста могла би да се сматра као претеча и зачетак постојања месних десетина, јер је била организована, наоружана, радила по задатку партизанске јединице и тог момента била у њеном саставу, а после обављеног задатка вратила се у село својим редовним пословима...»²²⁹⁾ Приликом извођења те акције активни партизани били су прикривени на прилазима селу. Затим су се месне партизанске десетине све чешће укључивале у оружане акције. Међутим, по другом документу, месне партизанске десетине ангазоване су и у нападу на жандармеријску станицу у Житорађи, 23. августа 1941. године. У тој акцији била је месна десетина из села Пасјаче и неколико

²²⁸⁾ Месне партизанске јединице у Јужној Србији 1941—1942. Зборник радова с научног скупа одржаног јануара 1982. у Нишу, Београд, 1986.

²²⁹⁾ Војин Бајевић Вук, »Месне партизанске јединице на Југу Србије 1941-1942«, стр. 119-120.

појединаца из села Коњарника. Пре поласка у акцију разоружавања жандарма, Ратко Павловић Ћићко је припаднике месних десетина упитао: »Има ли ко да се плаши, да не жели да иде?« Сви су то одбили, чак и старији људи иако је требало доста пешачити. Војин Бајевић Вук има и ту примедбу, коју је изнео у књизи »Месне партизанске јединице у Јужној Србији 1941 — 1942«... »Познато ми је да су на жандармеријску станицу у Житорађи од бораца ван одреда, учествовали само Радоје Драгутиновић из Коњарника и Душан Вуковић са Пасјаче...«.²³⁰⁾ Поред тога, месне десетине су учествовале у низу акција, а од већих издвајамо: напад на Прокупље, 9. октобра 1941. године (прокупачка месна јединица), борбу против четника на Пасјачи, 12. и 13. октобра, за ослобођење Блаца, 5. децембра 1941. године, борбу на Шиљеговцу, 7/8. новембра 1941. године, борбу за ослобођење Рибарске Бање, 12/13. фебруара 1942. године итд. Њихово ангажовање било је различито, од самосталних акција до дејства у саставу одреда.

Потом је формирано још неколико месних десетина у селима на Пасјачи и Белом Камену и месна партизанска чета у Прокупљу. Према излагању Љубинка Несторовића Озрена у Прокупљу је почетком септембра 1941. године изабрано руководсво чете и до краја месеца чета је формирана. У њеном саставу било је око 60 бораца, сврстаних у пет десетина. Командир чете био је Љубинко Несторовић Озрен, заменик командира Живојин Манић Корчагин, политички комесар Бошко Пажин Ливњак, а заменик политичког комесара чете Александар Декић Богдан. Чета је имала 40 пушака, 1 пушкомитраљез, неколико пиштоља и неколико бомби.²³¹⁾

На подручју Топлице, крајем 1941. године и почетком 1942. године, било је нешто преко 70 месних партизанских десетина, са око 1.000 припадника. Практично, цело подручје Топлице било је прекривено наоружаним јединицама.

Улога Прокупачке месне партизанске чете у припремању и извођењу напада на Прокупље, 9. октобра 1941. године, била је веома запажена. Чета је учествовала у припреми напада. Прикупљала је податке о размештају непријатеља у граду, његовим утврђењима, правила скице зграда у којима су смештене непријатељске јединице, прикупљала податке о

²³⁰⁾ Исто, стр. 119-120.

²³¹⁾ Љубинко Несторовић Озрен, »Месне партизанске јединице на Југу Србије 1941-1942«, стр. 213.

броју и размештају стражареких места по граду, о правцима кретања патрола итд. У нападу чета је активно учествовала тако што је један број бораца придодат партизанским четама за водиче, док су други одређени за извршење специјалних задатака заједно са партизанима, као што су хватање и хапшење шпијуна, паљење среских архива, преузимање санитетског материјала, евентуално прихватање рањеника итд. Таквом улогом чета је умногоме олакшала акцију партизанским јединицама при ослобођењу града.

После повлачења (Јдреда из Прокупља, Прокупачка чета, са читавим саставом, остала је у граду и наставила са акцијама као и раније: прикупљање података о непријатељу и његовој концентрацији, праћење рада колаборациониста,²³² прикупљење потребног материјала и дотурање одреду итд.

Познато је да су четници Косте Пећанца одмах након повлачења партизана из Прокупља почели да концентришу велике снаге, мобилишући сељаке ради разбијања партизанске групације на Пасјачи. На месну партизанску чету у граду нико од њих тада није ни мислио, јер нису ни знали да постоји. Тако је чета могла несметано да настави свој рад, да прати концентрацију четника, организује саботаже и индиректно помаже у разбијању четничке групације.

Неретко, у топличким условима, месне партизанске десетине су ангажоване у акцијама које је изводио Одред. На подручју Топлице највеће ангажовање месних јединица у исто време било је приликом ослобођења Блага, 5. децембра 1941. године. У тој борби ангажовано је преко три стотине припадника месних десетина. Десетине из Шишмановца, Гоиновца, Прекадина, Топацице; Коњуше и неких других села биле су придодате Косаничкој чети, која их је ангажовала за обезбеђење дејстава чете, док је наступала из правца Пребресе. Месне десетине успешно су затварале друм Јанкова Клисура—Блага и нису дозвољавале да непријатељ нападне с леђа јединице које су изводиле напад на непријатеља у насељеном месту. Месне јединице из села под Јастрепцом такође су биле ангажоване на обезбеђењу напада, али на другом правцу: затварале су правац друма од Белољина ка Благу, ослоном на блачанско гробље. На том правцу месне јединице су издржале јак напад који је споља организовао четнички

²³²> Колаборација (лат. соНаћоШм) сарадња, колаборационисти — сарадници окупатора.

војвода Мика Јастреб. За разлику од месних партизанских десетина из села са десне обале Топлице, које су биле претпочињене Косаничкој чети, од тих десетина је за ову акцију формирана посебна јединица којом су командовали активни партизани.

То је била бројчано најјача групација од свих јединица које су ангазоване у нападу на Блаце. Борци десетина ни у чему нису заостајали за активним партизанима. Након окончања акције све месне партизанске десетине отишле су у своја села. У тој борби један припадник месне десетине из Бреснице је погинуо, а двојица су била рањена. Такође, месне десетине из планинских села Видојевице и Пасјаче биле су ангазоване и придодате Видовачкој и Пасјачкој чети, које су имале важне задатке при ослобођењу Блага.

Посебно истичемо да су веома значајне акције које су месне партизанске јединице изводиле самостално. На пример, месна партизанска десетина из Доње Речице, почетком 1942. године, пратила је кретање и рад емисира Драже Михаиловића, капетана Драгоја Булаића, и када се на лицу места уверила да он ради против НОП-а и настоји да створи четничку организацију Драже Михаиловића у неким селима испод Јастрепца, ухапсила га је у селу Белогош и спровела у Топлички НОП одред, а штабу је описала његову активност. На саслушању капетан Булаић је признао своју активност и зато је био примерно кажњен. Није редак случај да су месне партизанске десетине у име партизана самостално ноћу спречавале одношење реквизиције, ако не из свог оно из суседног села, да не би били препознати. Било је и примера прикупљања оружја и муниције, паљења општинских архива и уреда који су служили окупатору. Најчешће су те акције извођенне под руководством партијских радника на терену или партизана Одред.

Посебно треба истаћи оне акције у којима су ангазоване месне десетине за обезбеђење слободне територије од наилазачког окупатора и домаћих издајника. Такве акције су извођене на друму Дољевац—Прокупље; Прокупље—Мала Плана (у рејону Суве Чесме); на Грпцу; на мосту у Коњуши итд. Неке од тих акција трајале су и више недеља, нарочито у рејону села Бериља и код Суве Чесме. У њима су учествовале месне десетине из више села. Код Бериља и Лукомира, на пример, учествовале су десетине из Растовнице, Бериља, Лукомира,

Влахова, Старе Божурне и др. У заседама код Суве Чесме ангажоване су десетине из Поточића, Мале Плане, Реснице, Дреноваца, Губетина, док су на Грџцу биле јединице из Клисурсице, Чубуре, Микуловца, Новог Села, а у Коњуши, на мосту, десетине из Шишмановца, Гоиновца, Прекадина, Смрдана, Доње Топаонице и др., а месне десетине из Широких Њива, Товрљана и других села према Соколовици. Те акције извођене су у периоду децембар 1941 — фебруар 1942. године. Непријатељ је био обавештен о тим заседама, али вероватно не и о томе да их организују и држе месне десетине, мислећи да су у питању припадници партизанских одреда, па је створио претпоставку да су партизански одреди неколико пута бројнији него што су стварно били.

То су само неке акције које најбоље илуструју ангажовање ове компоненте нашег народноослободилачког покрета. Према неким, стварање месних партизанских десетина било је неопходно јер нисмо могли прихватити све који су хтели да дођу у партизанске одреде. То је неприхватљива теза. Стварање месних партизанских десетина била је добро смишљена активност руководства народноослободилачког покрета, што најбоље показују примери у описаним акцијама.

Проблем командовања месним десетинама био је прилично изражен. Наиме, у већини случајева припадници ових јединица били су омладинци који нису имали искуства у командовању. Као што је познато, припадници месних десетина бирани су из круга активиста, углавном од оних који су се определили за НОП, а не од оних који су евентуално служили војску или имали некакав чин. Није било проблема око командовања када је јединица била на стражи, у патроли и слично, али при вођењу јединица у борби било је тешкоћа. Зато кад год су месне десетине биле ангажоване у нападу или одбрани, увек је неко од активних партизана са искуством морао да преузме команду над њима.

Морална и политичка чврстина ових јединица углавном је била на висини. Није се десило, да су месне јединице својим slabим држањем у борби довеле у питање успех партизанских снага у чијем саставу дејствују, или оних којима садејствују. Једном речју, у основи није било разлике између активних партизана и припадника ових јединица. Као и у активном саставу и код њих је од самог почетка уведен политички делегат, а то је обично био члан КПЈ, кандидат за члана КПЈ

или најбољи скојевац. Ауторитет политичког делегата од самог почетка био је на високом нивоу, што значи да је идеја КПЈ о оружаног борби била свестрано прихваћена код свих припадника оружаног дела НОП-а, без обзира да ли су у питању месне десетине или партизански одреди.

ПОЈАВЕ ЗА ОСУДУ

И поред свих атрибута које месне десетине заслужују својим војним и другим успесима и угледом створеним у народу, било је и појава које су биле за осуду. Често су, наиме, житељи појединих села од месних десетина тражили заштиту својих права, пресуђивање у неком спору или сличну интервенцију и ту су се јављале одређене слабости и пропусти. Те слабости су се понекад граничиле са грубим нарушавањем партизанског угледа, а било је и примера да се у име партизанских месних десетина пљачка, као што је био случај у селу Доњој Трнави. У том селу отац и син, Веља и Стојан Јекић, уз помоћ неких назови припадника месних десетина, формирали су пљачкашку групу и у име партизана пљачкали по селима, нарочито где није било месне десетине. Под видом претреса узимане су све вредније ствари, почев од девојачких спрема, па до соли и петролеја. Захваљујући, опет, месним десетинама та пљачкашка група је откривена и њени организатори били су примерно кажњени.

Не често, али било је и злоупотреба партизанског оружја у неким месним десетинама. Тако је месна партизанска десетина из села Меровца на своју руку пошла у суседно село Белогош, наводно да прикупи скривено оружје, али су се њени припадници дали у претрес и уместо оружја узимали су робу, намирнице и друго.

КРАЈ ПОСТОЈАЊА МЕСНИХ ДЕСЕТИНА У ТОПЛИЦИ

У периоду осеке устанка у Топлици, која је настала у рано пролеће 1942. године, нарочито су страдале месне десетине. Скоро сви припадници месних десетина били су познати житељима не само свога већ и суседних села. Наилазак непријатељске офанзиве у Топлици, марта 1942. године и

њене последице прве су осетиле баш десетине. У првом налету непријатеља оне су биле десетковане. Велики број бораца је заробљен, а оружје им је заплењено. Покрет у Топлици остао је без две до три стотине бораца. Тако се та бројна војска нагло осула, што је био велики губитак. Прво, изгубљен је велики број људи, затим доста оружја, а посебан проблем постали су они који су се на неки начин легализовали, а постали делом колебљивци. Народноослободилачком покрету у Топлици доста је требало да се опорави од овог шокантног удара. За непуна два месеца непријатељске офанзиве месне десетине биле су скоро ликвидиране. Већ крајем априла 1942. године скоро да није било ниједне месне десетине у селима Топлице.

ЗАШТО ЈАСТРЕБАЧКИ А НЕ ТОПЛИЧКИ НОП ОДРЕД

Позната је чињеница о формирању и постојању Топличког НОП одреда, не само у Топлици, већ и даље. Међутим, мање је позната чињеница да се тај одред угасио или расформирао и као такав престао да дејствује, те је потребно дати неколико напомена за све који желе да знају историјат постојања Топличког, односно Јастребачког НОП одреда.

У периоду непријатељске офанзиве, у фебруару 1942. године, на састанку партијског руководства у селу Прекадину, дискутовано је о формирању два партизанска одреда у Топлици, с обзиром на околност да је бугарски окупатор дошао у Топлицу, те да ће он настојати да поседне и користи друм и пругу долином реке Топлице, што је и учинио, и неће бити могуће јединствено командовање, а самим тим и дејство овог одреда као до доласка бугарског окупатора. Поред тога, Топлица као река у зимским и јесењим данима представљала је препреку. Но, у вези с тим није донета коначна одлука, те није ни дошло до формирања два одреда. Значи, то је био само разговор и на томе се остало, тј. Топлички НОП одред остао је једини на подручју Топлице. Седам дана после овог састанка, 10. и 19. фебруара 1942. године, у селу Статовцу, одређен је нови штаб Топличког НОП одреда, у саставу: Димитрије Писковић Трнавац, командант: Иван Фапчић Ђура, политички комесар и Драги Стаменковић Срба, партијски руководилац Одреда. Овај штаб примио је руковођење свим партизанским снагама у Топлици. Међутим, у пролеће 1942. године, без икакве одлуке (бар колико је у документима забележено), престао је да се помиње као Топлички НОП одред, већ се појављује као Јастребачки НОП одред. По први пут у документацији се помиње као Јастребачки НОП одред 11. маја 1942. године у извештају секретара партијског Поверенства за нишку област, упућеном ПК КПЈ за Србију.²³³⁾

²³³⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 3, док. 72.

О промени имена том партизанеком одреду, колико је до сада познато, није донета никаква одлука. Василије Буха Јова,²³⁴⁾ који, узгред буди речено, никада није дошао у Одред, чим су престале да дејствују партизанске јединице јужно од реке Топлице променио је име Одреду, што је са историјског, а посебно научног становишта потпуно неприхватљиво. На основу његовог писма упућеног Покрајинском комитету, Главни штаб за Србију и ПК КПЈ за Србију отпочели су писмену преписку са Јастребачким НОП одредом. Штаб Топличког НОП одреда, суочен са чињеницом да му виша руководства упућују писма као Јастребачком НОП одреду, примио је то као коначну одлуку о промени имена, не правећи питање зашто. Да ли је партијско руководство, ОК КПЈ за Ниш или неко друго, о томе дискутовало и донело такву одлуку није познато. Из документа који се цитира види се да је ово настало само из непознавања ситуације. У свом извештају, Василије Буха, 11. маја 1942. године, каже:

»Одреди нишког округа углавном су сачувани. Међу њима најбољи су Јастребачки и Нишавски одред, који имају по 150 бораца и воде стално акције. Топлички и Озренски одред имали су доста губитака...«.)

Из овог се види да Буха није имао представу о Топлици, а још мање о партизанским одредима у њој. Узгред, у времену када он шаље овај извештај Топлички НОП одред бројао је преко 200 бораца.

Према подручју дејства, назив Јастребачки НОП одред можда је у датом моменту био адекватнији од назива Топлички НОП одред, будући да је одред у то време дејствовао искључиво у подножју Јастрепца, захватајући подједнако Топлицу и Мораву. Усмеравање дејстава ка том подручју уследило је од почетка непријатељске офанзиве, која је завршена априла 1942. године, а у којој су јединице Топличког НОП одреда јужно од реке Топлице претрпеле доста велике губитке. Непријатељска офанзива, која је непрекидно трајала преко два и по месеца, учинила је да су све партизанске снаге на подручју Јастрепца (чете Топличког НОП одреда и Расински НОП одред) биле под јединственом командом до 1. маја 1942. године, када се Расински НОП одред издвојио из састава Топличког НОП одреда и прешао на северне падине Јастреп-

²³⁴⁾ Буха Василије Јова, члаи Покрајинског комитета КПЈ за Србију, 1943. године ухапшен, слабо се држао у затвору и постао издајник.

²³⁵⁾ Зборник НОР-а, том I, књ. 3, док. 72.

ца, тј. на подручје Расине. Топлички НОП одред својим снагама остаје да дејствује на терену Топлице и Мораве, за разлику од времена пре непријатељске офанзиве знатно више у Морави, јер је до тада само повремено упадао на то подручје.

Тако оријентисан у своме дејству, овај партизански одред појединачно је предузимао акције у борби против окупатора на територији Мораве и спречавао успостављање његове власти, издавао прогласе, летке и сл. за ту, јединствену територију. Његова дејства јужно од реке Топлице, иако нису била ограничена »кинеским зидом«, ипак их је било тешко изводити и у периоду од априла до јуна нису извођена. Већ у јуну Главни штаб за Србију наређује Јастребачком, односно Топличком НОП одреду, да поново оформи своје јединице јужно од реке Топлице, на Пасјачи, што значи да његова улога као Топличког НОП одреда није престала. Штаб овог одреда извршио је наређење Главног штаба, и већ 7. јула 1942. године од бораца са Пасјаче, и 13 бораца са Јастрепца формирао је партизанску чету, која је била непосредно под његовом командом. Та чета остала је под командом Одред до септембра 1942. године, када је ушла у састав Јабланичко-Пасјачког НОП одреда, који се управо формирао од Пасјачке чете Топличког НОП одреда и Јабланичког одреда, који је у то време бројао око 60 бораца, а Пасјачка чета 40 бораца.

Из наведених чињеница се види да Топлички НОП одред, као такав, постоји од 3. августа 1941. до краја фебруара 1943. године, док Јастребачки одред, као организацијска јединица, до тада није постојао. Јастребачки НОП одред настао је тек када се Трећи батаљон (Јастребачки) Првог јужноморавског одреда издвојио из састава овог одреда и постао самостални Јастребачки НОП одред. То је било у јесен 1943. године. Његов први командант био је Станимир Јовановић Јова.²³⁶⁾ Према томе, ради историјске истине, Топлички одред требало је да постоји од његовог формирања, 3. августа 1941. године до 20. фебруара 1943. године, када је коначно ушао у састав Првог јужноморавског НОП одреда. А ако га опредељујемо када су под његовом командом биле све партизанске јединице које су се бориле у Топлици, тада је то септембар 1942. године, а никако не мај 1942. године. Према томе, ако већ треба да буде Јастребачки, то може бити од септембра 1942. до фебруара 1943, када је из његовог састава изашла Пасјачка чета и са Јабланичким одредом формирала Јабланичко—Пасјачки одред.

²³⁶⁾ Јовановић Станимир Јова, командант 5. српске ударне бригаде, генерал-мајор ЈНА у пензији.

ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКИ И КУЛТУРНО-ЗАБАВНИ РАД

Партијски и политички живот и рад у Топличком НОП одреду био је саставни део борбених дејстава. Од самог почетка томе је посвећивана велика пажња. Политичко деловање у масама био је први задатак, поред борбе против окупатора, који је себи поставило партијско руководство. Чињеница је да је у време када је комунистичка партија Југославије организовала народноослободилачку борбу у Југославији, па и у Топлици, у исто време и Коста Пећанац формирао своје четничке јединице у Топлици. Имајући у виду какав је углед он уживао у предратном периоду, постаје јасније колико је Партија морала политички радити да би широке народне масе прихватиле народноослободилачки покрет и масовно ступале у народноослободилачку борбу. Процена партијског руководства била је да само правилним тумачењем ослободилачке борбе може се успети у народу. Ни највећи оптимисти нису веровали да ће Коста Пећанац најпре у Топлици изгубити ослонац за своје мрачне циљеве.

Правилна линија борбе преносила се преко агитатора, какав је био Ратко Павловић Ћићко или народни трибун Никодије Стојановић Татко, и она је учинила своје. Велики војнички пораз четника Косте Пећанца на Пасјачи октобра 1941. године и непрекидно политичко деловање у народу учинили су да се за четнике у Топлици може с правом рећи она народна - да је четништво у Топлици мртво »рођено«. Не само то, политичком активношћу врло брзо је створена велика популарност Комунистичке партије Југославије, која је повела народноослободилачку борбу. Као званични почетак политичког деловања Топличког НОП одреда може се сматрати прва конференција одржана са сељацима у селу Драгу-

ши, 2. августа 1941. године, уочи формирања Одред, на којој су говорили Ратко Павловић Ћићко и Никодије Стојановић Татко.

ОРГАНИЗАЦИЈА И РАД КОМУНИСТИЧКЕ ПАРТИЈЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ

Партијску организацију у Топлици Окружни комитет КПЈ за Ниш од самог почетка је укључио у припрему за оружану борбу. Одмах по нападу фашистичке Немачке на СССР, 22. јуна 1941. године, Ратко Павловић Ћићко самоиницијативно је одржао састанак у селу Коњарник са једним бројем активиста, међу којима је било чланова КПЈ, са циљем да их припреми за догађаје који могу да следе. Задњих дана јуна 1941. године Сретен Младеновић Мика, секретар ОК КПЈ за Ниш, дошао је у Прокупље и разговарао са сваким чланом КПЈ посебно о задацима комуниста. Свакога је упозорио речима: »Ако не можеш да прихватиш задатке које ће ти Партија поставити, боље је да кажеш. Нећеш бити члан КПЈ али ћемо те сматрати њеним симпатизером«.

Карактеристично је да ниједан од чланова КПЈ није показао било какву малодушност, колебљивост и страх од прихватања и најтежих партијских задатака. Вероватно је такво држање чланова КПЈ - Топличана охрабрило секретара ОК КПЈ за Ниш да у свом писму ПК КПЈ за Србију, од 1. августа 1941. године, између осталог, каже: »...расположење у Топлици је задовољавајуће... Ратко Павловић из Топлице, шпанац, показао се активан и ми смо га запослили, слуша директиве... «.²³⁷⁾

Иницијативу за формирање Топличког НОП одреда покренуо је ОК КПЈ за Ниш, па је и разумљиво да се један број партијских кадрова не само из Окружног комитета, већ и са терена Топлице оријентисао према Одреду. Та чињеница говори да у формирању Топличког НОП одреда није било никакве стихије нити спонтаности. Све је било организовано по устаљеном реду, како је то само могла да организује добро организована КПЈ, уз помоћ искусних шпанских бораца Ратка Павловића Ћићка, Елисиа Поповског Марка и Радивоја Увалића Бате. На дан формирања Одред, 3. августа 1941. године,

²³⁷⁾ Архив ЦК СК Србије, док. 8433.

од 30 бораца колико их је стало у строј, десет су били чланови КПЈ, иако сви нису били одмах повезани. У формирању Одред учествовао је испред Окружног комитета члан Окружног комитета КПЈ Жилник Слободан и Василије Смајевић Новак. Смајевић је остао у Топличком одреду око месец дана и отишао на нову дужност у лесковачки крај, док је Слободан Жилник остао у Одреду и руководио Партијом. На тој функцији остао је до 17. децембра 1941. године, када са групом топличких партизана, по налогу ОК КПЈ за Ниш, одлази у Озренски партизански одред. После његовог одласка партијским радом у Одреду руководи Ната Јоцић, коју на ту дужност делегира ОК КПЈ Ниш и Сретен Младеновић Мика, секретар ОК, који је највише провео у Топличком НОП одреду.

Омасовљавање Топличког НОП одреда у почетку било је претежно радницима и члановима КПЈ. То су, углавном били београдски комунисти које је ПК КПЈ за Србију упућивао у ОК КПЈ за Ниш ради распореда у његове подручне партизанске одреде. Приликом распореда својих кадрова, као и комуниста који су долазили из Београда, ОК је већину упућивао у Топлички НОП одред, будући да је партијска организација Топлице била бројно мала, али и релативно млада, без довољног искуства да може прихватити све задатке и успешно руководити борбом. Највећи број београдских кадрова дошао је у Топлицу. По многим оценама то је био веома успешан подухват. Срећно је спојен борбени патриотизам Топличана са идејно уздигнутим и борбено прекаљеним београдским комунистима. То је у доброј мери помогло Топличком НОП одреду да нема велике осцилације у својим дејствима и осипања каква су имали други партизански одреди у Србији. Партијском раду посвећивана је велика пажња, и организационом и идејно-политичком, а нису били ретки примери да партијска организација Одред критички разматра изведену акцију или да се чланови КПЈ претходно договоре како да се одређена акција изведе. Највероватније томе су допринела два шпанска борца, Ратко и Марко, чланови КПЈ који су имали велико ратно искуство.

Од првих дана дејства Топличког НОП одреда постојале су прво једна, а затим две партијске јединице — ћелије. Иако је Партија била илегална, за партизане, чланови КПЈ у Одреду скоро да нису били илегални. Мало који партизан не би могао да наброји све чланове КПЈ. Дух партијности

неговао се од дана формирања Одрета, па је овај Одред с правом називан кадровским. У њему су поникли или се развили: један члан Покрајинског комитета КПЈ за Србију, два члана Покрајинског комитета СКОЈ-а, више чланова Окружног комитета КПЈ, три секретара Окружног комитета КПЈ и на десетине чланова, секретара среских комитета. Поред партијских кадрова развило се и уздигло више десетина војних и политичких старешина у НОБ-у, од руководиоца у батаљону, одреду преко бригада до дивизија.

У почетку, док се није видело како се ко држи у борби, понаша као војник у неговању војничке дисциплине, односа према народу и имовини, пријема у КПЈ од бораца није било. Ипак, постојао је утисак да је то праћено, па су месец дана од формирања Одрета почела и прва кандидовања за пријем у КПЈ. Међу првима у Одреду су кандидовани Војин Бајевић Вук, Светислав Савковић Јоца, Драгољуб Радосављевић Топлица, Александар Војиновић Војин, а неки су и примљени а да нису прошли кандидатски стаж. Већ крајем 1941. године у Одреду је било више од двадесет чланова КПЈ и неколико кандидата. Партијској конференцији Одрета, одржаној од 12. до 14. децембра на Белом Камену, присуствовало је осамнаест чланова КПЈ и неколико кандидата.

Од укупног броја чланова КПЈ 1941. године у Одред је дошло око двадесет, а у Одреду је до тада примљено седам чланова. Приликом omasовљавања Одрета, које је настало почетком 1942. године, када су прикупљени сви борци и један број месних десетина, и када је формирано седам чета (то је био и највећи број — око 600 бораца), водило се рачуна да у свакој чети буде и чланова КПЈ, а поготову чланова СКОЈ-а. Тада је свака чета имала своју ћелију. Ћелије су бројале до пет чланова, а било је и чета са више ћелија (Пасјачка). Блачка чета била је са најмањим бројем партијаца, свега три. Секретар ћелије или помоћник комесара те чете био је Србољуб Вуксановић Главаш. Првих месеци 1942. године, вероватно према закључцима Партијске конференције на Белом Камену, смелије се ишло на пријем у КПЈ. Фебруара те године само у Великојастребачкој чети, где је помоћник комесара чета односно секретар јединице — ћелије био Благоје Пауновић Новица, кандидована су четири борца, а један је примљен у КПЈ. У Пасјачкој и Косаничкој чети било је више чланова КПЈ па самим тим и ћелија. То је и разумљиво јер је Косаничка чета била састављена од одабраних бораца из

Одреда, а Пасјачка је у свом саставу имала ударни вод, који такође, није заостајао својим борацким саставом за Косаничком четом. И он је дејствовао више самостално, најчешће на друму и пружу.

Партијском животу и раду поклањано је доста пажње. Од чланова Партије редовно се тражило да нешто читају и теоретски се уздижу. Поред наших издања, »Борба«, »Пролетер« и сл. најчешће теоретски материјал била је Историја Свесавезне комунистичке партије (бољшевика) – СКП (б), од I до V главе. Четврта глава је била најтежа, па је потајно, више у шали, међу комунистима важила изрека кад неко нешто забрази, досадан си ко IV глава СКП (б). Када је то било могуће, одржавани су и тзв. теоретски састанци ћелија. То је нарочито форсирао друг Благоје Пауновић Новица када је био партијски руководицац у Топличком НОП одреду. Устаљени ред партијских састанака није постојао али су, зависно од ситуације, одржавани врло често. Нарочито су се окупљали чланови Партије у сложеним ситуацијама борбе, а редовно пред скоро сваки напад на непријатеља или непријатељску офанзиву. Занимљиво је било указивање да на комунисте треба пазити да се не излећу, а истовремено се тражило да у свему предњаче, па и у храбрости.

Колико је посвећивана пажња партијском раду најбоље се види из тога да су у року од месец и по дана, од 1. новембра до 15. децембра 1941. године, у Топлици одржане две партијске конференције. На конференцијама се претежно говорило о будућем раду, а мање о ономе што је постигнуто. О томе најбоље говоре дневни редови и једне и друге конференције. Топлица је тада већ била слободна или, боље речено, полуслободна територија. Критика и самокритика била је редовна тачка дневног реда на партијским састанцима.

ПАРТИЈСКА КОНФЕРЕНЦИЈА У ПАСЈАЧИ

Интензивним развојем партијске организације после капитулације Краљевине Југославије, а нарочито после објаве рата Немачке Совјетском Савезу, у Топлици је пред крај 1941. године било преко 100 чланова Партије и око 130 кандидата за чланове КПЈ. До тада у овом крају није био одржан ниједан масовнији скуп комуниста. На иницијативу Окружног коми-

тета КПЈ за Ниш, 2. новембра 1941. године на Пасјачи, сазвана је Прва конференција представника партијских организација из Топлице. Конференцији су присуствовали сви секретари и најуздигнутији чланови партијских ћелија, тако да се скупило око 30 делегата са терена и неколико делегата из партијске организације Топличког НОП одреда. То је био највећи скуп комуниста који је до тада одржан у Топлици. Конференцијом је руководио секретар Окружног комитета за Ниш, Сретен Младеновић Мика, који је на почетку поднео реферат о политичкој ситуацији у земљи и свету.

У току припрема за сазивање конференције израђен је опширнији приручник, који је прочитан у виду резолуције, а најважнији детаљи издиктирани су присутнима као директиве за њихов партијско-политички рад на терену. На више дана пред конференцију члану партијског руководства за Топлицу, Тихомиру Станковићу поверено је да припреми приручник за конференцију, чији су текст, заједно са њим на састанку у кући »Конета прстенције«, уочи конференције прегледали и редиговали Сретен Младеновић Мика и Радош Јовановић Сеља.

Поред анализе политичке ситуације, у приручнику је приказано стање, односно успеси и слабости партијских организација у Топлици, стање организације СКОЈ-а у овом крају, о чему је поднео реферат члан партијског руководства за Топлицу Радослав Ђорђевић; затим развој одбора Народноослободилачког фонда, друштвених организација и друга актуелна питања из партијско-политичког рада. Приручник је касније умножен у десетак примерака и раздељен руководећим партијским личностима као подсетник у њиховом раду. Са становишта Топличког НОП одреда најзначајније питање које је ова конференција разматрала јесте активност партијских организација на терену за одашиљање нових бораца у партизане и прикупљање материјалне помоћи за партизанске борце. Такође, на овој Конференцији критикован је партијски рад у Одреду. Речено је да има другова који себе сматрају члановима КПЈ (тако се и понашају), а њих и народ сматра комунистима, а нису били обухваћени партијским животом и радом. Партијски руководиоцац није имао правилан став према друговима који су били спремни да се за ствар Партије боре до краја. Истовремено, оштро је указано на неке грешке и слабости које су се испојиле у Одреду. Посебно је истакнуто да су слабости резултат лошег партијског рада, те да се на тој

линији мора много више радити а констатоване грешке у што краћем року треба отклонити. Критикован је и командни кадар због неких слабости које су могле да нанесу штету Одреду и уопште народноослободилачком покрету у овом крају, те је одлучено да свако треба да отклони недостатке на које му је указано. Истакнута је потреба за уздизање кадра, те су у том смислу, предузете мере за набавку и умножавање теоретског материјала.

Дискусија се даље одвијала о раду по секторима, те је нарочито истакнут значај рада скојевске организације, будући да већину бораца у Одреду чини омладина. Такође је дискутовано о културно-забавном и политичком раду, те је и по том питању донет одговарајући закључак. У циљу подмлађивања партијске организације било је потребно да се обрати пажња на добре и пожртвоване партизане, како би што пре могли постати чланови и кандидати за чланове КПЈ.

У наставку рада Конференције потврђено је партијско руководство у Одреду од три члана и два заменика. У партијском руководству Одрета били су заменици Војкан Јеремић Велимир (за Партију) и Милка Протић Лина (за СКОЈ). Потврђено је и да у команди Одрета остају за команданта Елисије Поповски Марко, за политичког комесара Никодије Стојановић Татко, а за заменика команданта Одрета командир Косаничке чете Ратко Павловић Ћићко. Одлучено је да руководства у четама чине командир, заменик командира и политички комесар. На Конференцији нису извршене никакве организационе ни кадровске промене, изузев што је Светислав Станковић, учитељ у Самариновцу, уведен у партијско руководство за Топлицу. То на Конференцији није јавно саопштено због будности и конспиративности његовог партијског рада у селима Доњег Добрича.²³⁸⁾ После Конференције почео је интензивнији пријем бораца у Партију.

ОДРЕДСКА ПАРТИЈСКА КОНФЕРЕНЦИЈА

Месец дана касније, после напада на Блаце, 5. децембра 1941. године, партизанске снаге пребациле су се преко Топлице у правцу Пасјаче. За време краткотрајног затишја, 12. и 13. децембра, у Основној школи на Белом Камену одржана

[†] Слободан Несторовић Баја, Развој КПЈ у Топлици (необјављено).

је Прва конференција чланова Партије — бораца Топличког партизанског одреда. Конференција је сазвана са циљем да се резимира политичка ситуација у земљи и свету, да се оцене дотадашњи резултати и укаже на перспективе оружане борбе против окупатора у Топлици, као и да се анализира стање партијске организације у Одреду.

Поред комуниста из Одреда и представника 20 партијских организација са територије Топлице, конференцији су присуствовали секретар Окружног комитета КПЈ Ниша, Сретен Младеновић Мика и члан Окружног комитета Станислав Велковић Зеле, који је председавао на Конференцији. Њих двојица поднели су реферате о политичкој ситуацији и перспективама даље оружане борбе. У току рада Конференције подносили су кореферате или учествовали у дискусији о појединим актуелним питањима Радош Јовановић Сеља, секретар Партијског поверенства за Топлицу, Елисе Поповски Марко, командант Топличког партизанског одреда, Ратко Павловић Ћићко, Никодије Стојановић Татко и више других партијских руководиоца у Одреду и са терена. Дискутовао је и политички комесар Расинског одреда Десимир Јововић Чича, а Конференцији су присуствовали и двојица чланова Штаба Расинског одреда Милоје Закић Блихер и Миша Гоцић. Нарочито је било запажено Ћићково предавање »О суштини ослободилачких ратова«, које је одржао за учеснике партијске конференције. Конференција је констатовала да у Топлици постоје повољни услови за општи оружани устанак. Зато се питање сакупљања оружја и муниције поставило као основни задатак наредних акција Одреда. Правилно ценећи да се рат неће брзо завршити, Конференција је протекла у духу разматрања даљих борбених акција против окупатора и домаћих издајника, окупљања нових бораца и одбране слободне територије.

У анализи стања партијске организације у Одреду на Конференцији је констатовано да је партијска организација малобројна у односу на број бораца који је у дотадашњим борбама показао храброст и оданост Партији. Пошто је констатовано да је било и секташтва по питању пријема у КПЈ, одлучено је да се отклони секташки однос и приступи масовнијем пријему најбољих бораца у Партију. За ову Партијску конференцију може се рећи да је одржана у право време и да се бавила правим стварима. Поред тога што је указано

на озбиљност политичке ситуације у земљи, истакнута је ситуација и прилике у Одреду и мере које треба предузети да би се слабости испољене на војничком и политичком пољу исправиле. Истакнуто је да комунисти треба да развијају критику и самокритику и да су све испољене слабости последица недовољног рада комуниста. Многи су другови и лично критиковани, почев од команданта одреда, Елисиа Поповског Марка, за учињене пропусте. Изречене су и неке идејно-политичке мере појединцима. Такође, уочено је да комунисте треба и теоретски уздизати, па је закључено да се умноже неки материјали којима се располаже, а који ће помоћи уздизању чланова Партије. Критиковане су и слабости у *вођењу* војничких акција. Конкретно, критиковало се *вођење* акције на главној магистрали, јер се Топлички НОП одред више оријентисао на рашчишћавање Топлице од четника и ширење слободне територије ка Копаонику. Критика и оцене не виде се толико из резолуције, која је донета на Конференцији, колико из извештаја секретара ОК КПЈ за Ниш, који је 17. марта 1942. године доставио ПК КПЈ за Србију. Ту се, између осталог, каже:

»...Акције на прузи (Београд—Ниш и Ниш—Лесковац) мало су извођене, мада је непријатељ много учинио да обезбеди те две пруге, ипак постоји могућност и овде, акције ће се у том правцу предузимати..,«²³⁷⁾

Из тога се види да је критикован став штаба Топличког НОП одреда што се оријентисао искључиво на четнике, који су дефинитивно били разбијени на Пасјачи, а није оријентисао своја дејства према главном непријатељу - окупатору.

У резолуцији донетој на Конференцији, под тачком 7, истиче се »да националноослободилачка борба улази већ у другу фазу. Од ситних акција прешло се на веће крупне акције, где се у сваком случају мисли и на акције, које се воде на подручју Топлице. Комунистичка партија у Топлици свесна своје улоге, напреже све своје снаге, каже се у резолуцији, да испуни програм своје партије. Иако је Топлица пред рат служила као резервоар снага реакције, извор жандарма, полицајаца и агената, данас по ударцима напредног дела народа Топлице ломе се познате снаге реакционара у Топлици, постаје Топлица моћни резервоар и извор снаге револуције. Њена млада комунистичка Партија кали се у борби против

²³⁷⁾ Архив ЦК СК Србије, док. 8433.

издајица народа Топлице Косте Пећанца и других бандита. У овој борби она мобилише читав поштени народ Топлице, те и њен партизански покрет свакодневно нараста. Окупатор и његове слуге увиђају своју пропаст, они губе и последњу подршку у несавесном делу топличког народа». Свакако, ова оцена била је на свом месту, будући да је окупатор већ 9. јануара 1942. године у Прокупљу лоцирао штаб 17. бугарске пешадијске окупационе дивизије са већином њених јединица.

По питању оружане борбе, Конференција је уочила да су чланови Комунистичке партије у Топлици дозволили да се снаге реакције учврсте и нису у повољним тренуцима искористили своју премоћ. Такав закључак базира се на извесној неактивности, у смислу офанзивних акција, после разбијања четника на Пасјачи. Подвукавши огромне последице тог недостатка и анализирајући узроке недовољне будности и опрезности, Конференција је поставила важне задатке комунистима у Топлици:

»Да сломи снагу окупатора у Топлици кроз уништење њихових слугу четничких банди и осталих сателита;

Да организује и мобилише читав народ Топлице у јединствену свеобухватну националноослободилачку борбу;

Да се организује и припрема за наредне задатке, који их чекају у даљој борби оружаног устанка, користећи традиционално искуство из прошлог Топличког устанка 1917. године...«²⁴⁰⁾

У Архиву ЦК СК Србије налази се оригинал записника са Конференције. Због његовог историографског значаја, цитирамо га у целини:

ЗАПИСНИК

1. *Отварање конференције* — Конференцију је отворио дотадашњи рук. Т. Конференцији су присуствовали два делегата О.К. делегат среске Топл. организације и 18 чланова.

2. Члан О.К. преузео је реч и даље вођење конференције. У излагању о светској политичкој ситуацији подвучено је, да данас народи целог света и рад. класа, бију одлучан бој против највећег непријатеља човечанства — међународног фашизма. У тој борби активно учествују и народи Југославије. Као једина политичка сила је КПЈ која руководи целокупном

²³⁷⁾ Архив ЦК СК Србије, док. 8433.

народном борбом. У вези с тиме, истакнут је сав значај и одговорност наше партије пред народом и историјом.

Даље се прешло на ситуацију и прилике у самом одреду. Будући да су ч.О.К. (чланови Окружног комитета-нап. аутора) прегледали претходно партијске јединице и партизанске десетине (преглед десетина трајао је по три часа) установљено је, да је одред слабо организован војнички, политички, систем и организација готово ништавни. Констатовано је да узрок слабости, слабост парт. орг. боље речено непостојање саме партије.

3. Прешло се на изналажење узрока слабости парт. орг.

У почетку су другови наводили низ разлога, да би себе оправдали — непостављањем директива одозго, слабост кадра, преокупираност партизанским послом, незнањем и низ других малограђанских разлога. Члан ОК изложио је, да с обзиром на улогу и задатке Ком. партије, *бољшевици самокритички посматрају ствар, тражећи у првом реду недостатке и слабости у себи самима*. По томе је самокритика узела правилан правац и завршила се тиме, да је кривица у самим члановима, јер нису схватили сву одговорност за свој рад пред партијом и народом, нису ни мислили на то (што им је била дужност као члановима партије).

4. *Даље се прешло на критику*. Критика се задржала углавном на другу М.^{24,1} и другу Н. У току дискусије констатовано је: да је друг М. као вршиоц командирске дужности, претворио се у слугу одреда, а не у његовог командира. Констатовано је, да је основна слабост друга М. — *Недоследност у спровођењу и извршавању, постављених директива и одлука*. По критици друга Ћ,²⁴³⁾ у току дискусије констатована је, као основна слабост друга немање^{2 4)} *бољшевичке оданости (за партију и општу ствар) има... Друг Ћ. не саображава себе партији, већ тражи да партију саобрази себи и тиме долази у сукоб с партијом*. То је основни и једини разлог неправилног односа друга Ћ. према партији. Друг Ћ. делимично се је сложио с тиме. Одлучено је, да се другу Ћ. укажу могућности поправке његовог недостатка и могућности рада, имајући на уму у првом реду интерес партије. Одлучено је, да у вези, са до сада неодређеним односом друга Ћ. према

²⁴1) М—Марко — Елисије Попозски,

2«) [[Недо - Драгомир Бегоаић,

243) "Ћ—Ћићко — Ратко Павловић,

партији, строго ће се поступати према свима онима, који буду мимо партије говорили и неправилном ставу друга Ћ. према партији, јер је то указивање могућности, за стварање фракционаштва и групаштва у партији, а ми бољшевици, водићемо доследну и беспопштедну борбу против фракционаштва и личнога у партији.

5. У циљу подизања кадрова, о схватању партије одлучено је: да се умножи из »Основа Лењинизма« део — о партији — Стил у раду, даље да се прикупе примерци »Држање пред кл.(асним) неп.(ријатељем)⁴⁴¹ и детаљно проради на јединицама (парт.), четири главе Историје СКП (б) имајући у перспективи и целу књигу.

6. *Избор руководства.* Другови М. и Г.²⁴⁵⁾ изабрани су једногласно а друг Т.²⁴⁶⁾ са десет гласова, те је састав следећи: М. Г. Т. и друг С.²⁴⁷⁾ као представник среске орг. заменици ^в₂₄₈₎ и Д Ж)

7. У вези са дезертерством из одреда два члана партије (један је био полит. ком.) изабран је парт. суд после дужег гласања у следећем саставу, В.В. и Б.²⁵⁰⁾ Суд има за задатак, да испита њихову ствар и донесе одлуку по томе, а одлука ће постати извршном.

8. У циљу проширења и подмлађивања партије одлучено је: да се обрати пажња на добре и пожртвоване партизанае (политичким подизањем и давањем разних дужности) да би што пре могли бити кандидовани.

РАД ПО СЕКТОРИМА

1. *СКОЈ.* Будући да је СКОЈ организација придодата партији и у одреду постоји велики број омладинаца, остварен је Скојевски комитет. Одлучено је да од партије буду друг Г. и другарица Л. Ској треба да развија класну свест омладинаца, да васпитава у политичком духу, да упознаје омладину са

²⁴⁴⁾ Брошуру *Држање пред класним непријатељем* написао је Георги Димитров.

²⁴⁵⁾ Г-Гавра Чех

²⁴⁶⁾ т Татко — Никодије Стојановић

²⁴⁷⁾ С—Сеља - Радош Јовановић,

²⁴⁸⁾ В или ВВ—Велимир - Воја Јеремић, или Вера — Ната Јоцић, или Вук — Војин Бајовић,

²⁴⁹⁾ Л-Лина — Милка Протић,

^{23,1)} Б - није се могло сазнати име и презиме.

питањима радничке, сељачке и интелектуалне омладине. Организација СКОЈ-а биће легална у одреду, а члан СКОЈ-а, с обзиром на избор и прилике, може бити само онај, ко је члан једне од организација којима руководи партија (орг. Ударника, културне групе »Слобода« полит. актива и др.).

2. Штаб. Избор војног руководства. Одлучено је: да састав штаба буде следећи — командир, зам. командира и политком, да члан штаба буде и члан комитета, у конкретном случају политком. Секретар комитета кад год нађе за потребно присуствоваће састанку штаба, а командир (ако је партијац или ко други партијац из штаба) присуствоваће састанку комитета али саветодавним гласом. Секретар, да би се посветио што више раду партије, одлучено је да не улази у састав штаба. Изабрани су: командири друг М. надајући се да ће моћи одговорити својим задацима, само онда, ако отклони свој недостатак, као партијац *недоследност*. Што се тиче његове војничке спреме, нису прављене никакве примедбе до да је необично храбар. За заменика командира друг Ћ. — с напоменом, да што се тиче војничке спреме и храбрости, непрекоран је (за садашње прилике) али он ће моћи одговорити дужностима војничким, само онда, ако уклони свој недостатак партијца — недовољна оданост партије — да неуспехе у раду тражи у *првом реду код себе*, а после у објективним условима. За политкома изабран је друг Т. с напоменом, да појача свест одговорности.

3. За повећање војне спрема и војничких врлина образовано је удружење Ударника. У одбор овог удружења као представник партије и руководилац одређен је друг В. Ударницима могу бити само они партизани који су у току акција показали храброст, самоиницијативу, који правилно и свесрдно врше стражарску и патролну службу, чије је оружје и спрема увек исправно, који знају руковати разноврсним оружјем. Партизани који буду примљени у ударнике њихова имена објављивати у ручним новинама одреда.

4. *Политички рад*. Да би се ... политичка свест партизана, партија ће образовати политактиве по десети. (нама)_____Активи ће објашњавати политичку ситуацију у свету и код нас. Политичко објашњавање сукоба и борби противу Немаца и њихових слугу, о значају партизанске борбе руских партизана у ослободилачкој борби народа Русије, и политичко разголићавање догађаја из свакодневног живота.

5. Културно-забавни рад. Да би се задовољила потреба за духовном храном партизана и за њиховим културним подизањем основано је удружење *»Слобода«*. Чланом удружења може бити само онај ко стварно подиже културно своје другове. А у извођењу разних приредби могу учествовати сви партизани. Одговорни партијац за удружење је другарица В. која је показала већ резултате у том правцу. По оснивању удружења учлањено је 32 члана, образован је рецитативни и певачки хор, и др. У припреми једне приредбе учествују око 60 партизана.

6. У име свих партијаца друг М. поздравио је предузете мере у циљу учвршћења и оздрављења партије, подвукавши да само за здравом партијом са большевичком партијом, наш одред ће моћи одговорити великом задатку, уништити фашизам и ослободити свој народ.

Смрт фашизму — слобода народу²⁵¹⁾

Неки комунисти су мислили да се та конференција није морала одржати, за разлику од Окружног комитета који је на томе инсистирао. Владало је мишљење да ОК КПЈ Ниш хоће да има своју територију, свој одред и да извештава ПК КПЈ, а да није гледао Србију у целости. Међу онима који су тако мислили био је и командант одреда Елисе Поповски Марко, заменик команданта Ратко Павловић Ћићко, командир Пасјачке чете Војин Бајевић Вук и други. Они су мислили да не треба губити време око Конференције, већ да треба ићи даље у акције и ширити слободну територију према Копаонику. Због тога су били критиковани, а неки и кажњени.

Ова Конференција, свакако била је велики подстрек за партијску организацију и СКОЈ у Топлици, што се одразило у даљој борби против окупатора и домаћих издајника. Она је имала и своје слабости, које се у првом реду огледају у томе што је мало третирала питање оружаних акција и што је имала прилично локални карактер, тј. имала је пред очима локалну базу — питање Топлице. Како у то време није било окупатора

²⁵⁰ Архив ЦК СК Србије, инв. бр. 8463.

²⁵²⁾ Од чланова ОК КПЈ за Ниш конференцији су присуствовали Сретен Младеновић Мика и Ната Јоцић Вера.

²³³⁾ У партијски суд били су одређени Војин Бајевић Вук, Ната Јоцић Вера и »Б« (нерастумачено).

²⁵⁴⁾ У тексту записника име руководиоца Удружења *»Ударник«* означено је словом *»В«* — претпоставља се да је то био Војин Бајевић Вук.

на територији Топлице, то се и дискусија оријентисала на питање како ликвидирати четнике Косте Пећанца, као да су они једини непријатељи, тако да није дата јаснија перспектива развоја устанка у Топлици. То је, свакако, имало утицаја и на даљи рад руководства — команду Топличког НОП одреда. Тако високи партијски форум какав је одредска партијска конференција требало је перспективније да гледа на даљи развој устанка, тим пре што се знало да се партизанске снаге у Западној Србији налазе у повлачењу, те да треба рачунати и на то да окупатор неће поштедети ни Топлички НОП одред. Пренебрегнута је чињеница о којој се већ знало (јер је курир из Краљевачког НОП одреда стигао управо када је извршен напад на Блаце) да се партизанске снаге у рејону Краљева налазе у блокади, те да траже нашу помоћ и дејство у правцу њих.²⁵⁵⁾ Додуше, ни команда Топличког НОП одреда није имала неку перспективу куда даље, мада је код ње постојала иницијатива за јединственим штабом са партизанским снагама на подручју Јабланице и Пусте Реке, али се то споро остваривало. Окружни комитет КПЈ за Ниш и Партијско поверенство Покрајинског комитета нису имале јасну оријентацију у том крају, те перспектива није била јасно постављена ни у Топлици. Ту перспективу команда одреда од ОК није добила, а није ни користила искуства из Западне Србије, те је тако настао почетак кризе покрета у овом крају. Она је, ипак, брзо преброђена.

ОРГАНИЗАЦИЈА И РАД САВЕЗА КОМУНИСТИЧКЕ ОМЛАДИНЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ У ОДРЕДУ

У припреме, које је вршила КПЈ за оружану борбу на подручју Топлице, одмах се укључила и организација младих комуниста - Савез комунистичке омладине Југославије (СКОЈ). Под руководством Радета Ђорђевића Балонче и Стојана Хаџитонића скојевци су се међу првима укључили у акције. Још пре формирања партизанског одреда скојевска организација, са Хаџитонићем на челу, организовала је паљење квислиншких новина — *Ново време* и окупаторског сењака у Прокупљу. Скојевци су, такође, заједно са члановима

²⁵⁵⁾ Архив ЦК СК Србије, док. 8465, Резолуција са Конференције КПЈ за Топлицу.

КПЈ учествовали у сечењу телефонско-телеграфских стубова, а члан СКОЈ-а Александар Војиновић Војин бацањем бомбе у хотел »Парк« у Нишу обележава дан формирања Топличког НОП одреда итд. На дан формирања одреда у првом строју било је 50% младих, од тога више од половине скојеваца. Вероватно као и у другим крајевима, даљи прилив бораца у Одреду био је, углавном, из редова омладине. Према неким показатељима у Топличком НОП одреду било је око 90% младих. Та младост је била и гаранција успеха. Она је представљала резервоар кадрова. У организацију СКОЈ-а примани су само они омладинци који су у свему служили за пример осталим борцима.

Топлички НОП одред је, септембра 1941, подељен на две чете: Јастребачку и Пасјачку, а новембра исте године формирана је и Косаничка партизанска чета. Јануара 1942. године формиране су Великојастребачка, Малојастребачка и Видовачка партизанска чета. Активи СКОЈ-а формирани су у свим четама, по принципу: једна партизанска чета — један скојевски актив. Сваки актив имао је свог секретара.

У току 1941. године постојали су и деловали активи СКОЈ-а у Пасјачкој, Јастребачкој и Косаничкој партизанској чети Топличког НОП одреда.

Први секретар СКОЈ-а у Јастребачкој партизанској чети био је Радисав Величковић Муња, свршени гимназијалац из Мале Планае, кога је нешто касније на тој дужности заменио Хранислав Динић Новак, свршени гимназијалац из Доње Речице. Он је на ту дужност дошао из Кукавичког НОП одреда. Обојица су били предратни чланови СКОЈ-а. Актив је бројао 24 члана СКОЈ-а, од којих седам радника, два земљорадника, 13 ђака и студената и двојица осталих занимања.

Секретар актива СКОЈ-а Пасјачке партизанске чете, од дана њеног оснивања до погибије у априлским борбама 1942. године, био је Драгомир Беговић Недо из Коњарника, свршени ђак гимназије у Лесковцу, предратни члан СКОЈ-а и ратни члан КПЈ. Актив је бројао 31 члана СКОЈ-а, од којих девет радника, два земљорадника и 20 ђака и студената.

Косаничка, трећа по реду, партизанска чета Топличког НОП одреда, формирана је новембра 1941. године од борачког људства из Пасјачке и делом из Јастребачке партизанске чете. У скојевском активу Косаничке партизанске чете, при њеном

формирању, било је 13 чланова СКОЈ-а. У чети је у СКОЈ примљен само један скојевац, који је убрзо погинуо. Секретар актива СКОЈ-а у чети био је Живан Чиклован Тоза.

Укупно је у скојевском активу Косаничке партизанске чете било 14 скојеваца, од којих пет радника, два земљорадника, шест ђака и студената и један из осталих занимања.

У току 1941. године погинула су само два скојевца Топличког партизанског одреда. Дана 21. септембра, у првој борби одреда против четника Косте Пећанца, код Доње Речице, погинуо је Миодраг Николић Прики, а из Косаничке чете, средином новембра исте године, Драгослав Михајловић Бели, у борбама против четника Косте Пећанца и четовође Ђуро-вића на планини Соколовици.

Укупно је у три скојевска актива у Топличком НОП одреду, пошто су два скојевца погинула, било 67 чланова СКОЈ-а, од којих 21 радник, пет земљорадника, 38 ђака и студената и троје из осталих занимања. У СКОЈ су примљена свега три нова члана.

Већ од првих дана формирања и активности скојевске организације у Топличком НОП одреду уведени су дотле мање-више непознати критеријуми за пријем партизана у СКОЈ, о чему се, у већ поменутом извештају — записнику са Прве партијске конференције каже: »Организација СКОЈ-а биће легална у Одреду, а чланом СКОЈ-а, обзиром на избор и прилике, може бити САМО (подвукао аутор), онај, ко је члан једне од организација, којима руководи Партија (и организације Ударника, културне групе, Слобода, политичког актива и др.).

Била је то, пре свега, омладинска организација »Ударник«, преко које је требало војнички оспособљавати борце и подизати борбену готовост и храброст и »Слобода«, за унапређивање културно-просветног рада у Одреду. О организацији »Ударник« у већ поменутом Записнику са Прве партијске конференције, стоји:

»3. За повећање војне спреме и војничких врлина образовано је удружење. У одбор овог удружења као представник Партије и руководилац одређен је друг В. (Војин Бајевић Вук, тада командир Пасјачке партизанске чете — п. а.). Ударницима могу бити само они партизани који су у току акције показали храброст, самоиницијативу, који правилно и свесрдно врше стражарску и патролну службу, чије је оружје и спрема увек

исправно, који знају руковати разноврсним оружјем. Партизани који буду примљени у Ударнике, њихова имена објављивати у ручним новинама одреда».

Указујући на неправилност у постављању и организовању СКОЈ-а у Топличком партизанском одреду, ПК КПЈ за Србију је писао Окружном комитету КПЈ за нишки округ и Василију Бухи Јови, делегату ПК КПЈ за Србију у јужној Србији, 11. новембра 1941. године:

»Другу вам примедбу стављамо на начин организовања СКОЈ-а, 'Ударника' и 'Слободе' у одреду. Неправилно је како сте поставили организовање СКОЈ-а у одреду. Исто је тако неправилан и штетан начин како сте поставили удружења 'Ударник' и 'Слобода'. Постављање сва три проблема на тај начин нанеће вам велике штете, јер се тако не учвршћује јединство у одреду, не развија се другарски однос међу партизанима, не развија се на здрав начин такмичење и подстрекивање на побољшање и увећавање културно-политичког и војног знања. СКОЈ је сам по себи организација младих комуниста (која данас ставља задатак на стварање антифашистичког фронта све родољубиве омладине), те није потребно да неко буде прво члан неког другог удружења да би био члан СКОЈ-а. У одреду као и изван њега око СКОЈ-а треба да се окупља сва омладина и то на тај начин и око питања која су заједничка свим младим. Даље, удружење 'Ударник' је по вашем удружењу одабраних, а то, другови, може да задовољи само нечије болесне амбиције и никако неће деловати код других као подстрек да се поправе и да и они буду међу првима. То је изоловање најбољих другова од оних којима је њихово одсуство најпотребније. Дакле, никако се неће на тај начин повећавати ниво другова, већ напротив. Само упорним политичким радом, усрдном бригом о људима у одреду, обогаћењем њиховог знања, можете то постићи. Удружење 'Слобода' такође нема никаквог циља, јер је дужност сваког човека у одреду да подиже културни и политички ниво осталих. Шта ради партијска организација и политком, ако су потребна и оваква удружења да би се то урадило. Постоји низ других форми, приступачних свакоме преко којих се тај рад врши (активи, одбори и сл.). Размотрите дпугови, још једанпут та питања и учините што је потребно...

О слабостима тако постављење организације о пријему партизана у СКОЈ у Топличком НОП одреду писао је и Драги

²⁵⁶⁾ Архив ЦК СК Србије, фондација Топлице, инв. бр. 7, док. 915.

Стаменковић Плави, у већ поменутом писму, од 15. новембра 1941. године: »Рад СКОЈ-а у Н. (нишким) партизанским одредима (мисли на партизанске одреде у Нишком округу, под руководством ОК КПЈ за нишки округ п.а.) је скоро постављен и на једном месту погрешно, као што је и ПК Партије приметио у последњем писму овдашњој партији...«

У књизи »СКОЈ у Нишком округу 1941-1945« Драгољуба Мирчетић, о СКОЈ-у у Топличком НОП одреду, каже се: »У Топличком НОП одреду, већ новембра 1941. године, на првој партијској конференцији, изабран је Одредски комитет СКОЈ-а. Будући да је СКОЈ организација придодата Партији и у одреду постоји велики број омладинаца, остварен је скојевски комитет. Одлучено је да од Партије буду друг Г. (Гавра Чех) и другарица Ј. (Милка Протић Лина). СКОЈ треба да развија класну свест омладинаца, да их васпитава у политичком духу, да упознаје омладину питањима радничке, сељачке и интелектуалне омладине...«, наводи се у »Записнику са Прве конференције Комунистичке партије, одржане 2. и 3. новембра 1941. године — планина Пасјача«.⁵⁷

Одредски комитет СКОЈ-а чинили су: Гавра Чех, стакло-резачки радник из Чешке, који је у партизане дошао из Београда, Милка Протић Лина, учитељица из Горње Коњуше, студенткиња филозофије у Скопљу, а за секретара СКОЈ-а изабран је Живан Чиклован Тоза, графички радник из Панчева који је живео у Београду, предратни члан ПК СКОЈ-а за Србију.

У првим данима после формирања Топличког НОП одреда СКОЈ је био организован тако да су сви чланови СКОЈ-а представљали један скојевски актив, чији је први секретар, кратко време, био Драгомир Беговић Недо, свршени гимназијалац из Коњарника, а нешто касније Милка Протић Лина. Актив је бројао само десетак чланова. Међутим, приливом масе нових бораца, само за један дан ступило је у његове редове 25 омладинаца и омладинки из Прокупља, а само десетак дана касније још осам омладинаца пријавило се у партизане. Одред је нагло нарастао. Од августа до краја септембра 1941. године у Одред је из Топлице ступило око 70 омладинаца и омладинки..}

Од скојеваца у Одреду тражило се да буду за пример у сваком погледу. Требало је да буду први у јуришу, а последњи

²⁵⁷⁾ Архив ЦК СК Србије, инв. бр. 8463.

^{2,8)} Архив ЦК СК Србије, фондација Топлица, инв. бр. 7, стр. 2.

у повлачењу. Такав је нпр. био и Ранко Огњановић Минер, пекарски радник из Гласовика. Од њих су, углавном, формиране бомбашке групе када је то било потребно. Сваки скојевац је на састанку био жестоко критикован ако је показао иоле слабости у борби. Они су се морали међу првима нечега одрећи ако је то требало, као што је пушење или неко друго следовање. На њима је било да организују културно-забавни живот у својим јединицама — четама.

Пред крај 1941. године у Одреду су организовани састанци скојеваца по четама, да би крајем децембра или почетком јануара 1942. године одржали и одредску конференцију СКОЈ-а у Падини, засеку села Крајковца. Њом је руководила Ната Јоцић Вера. Ту је изабрано и одредско руководство СКОЈ-а, у које су ушли Василије Ђуровић Жарки, Хранислав Динић Новак, Трајко Јовановић Јосип, са Јастрепца, Чиклован Живан Тоза, Драгомир Беговић Недо и Гавра Чех са Пасјаче. Конференција је претходила Окружној конференцији СКОЈ-а, која је одржана 18. фебруара 1942. године у Великој Плани. На тој Конференцији главне реферате поднели су другови из Одрета Живан Чиклован Тоза и Хранислав Динић Новак, наравно, поред најодговорнијег по СКОЈ-у, Драгог Стаменковића, који је и руководио радом Конференције.

После скојевске конференције, која је одржана у Великој Плани, пришло се реорганизацији скојевске организације у свим јединицама Одрета и равномерном распореду чланова СКОЈ-а по четама. На жалост, ту активност скојевске организације прекинула је велика непријатељска офанзива у пролеће 1942. године, када је и изгинуло највише скојеваца. У тој офанзиви, која је трајала више од два месеца, погинуло је из Косаничке чете 9, из Видовачке 7, из Пасјачке 18 скојеваца, укључујући и оне који су дошли из Косаничке чете, из јастребачких чета 9 скојеваца, рачунајући и оне који су заробљени и стрељани.

Већ маја 1942. године извршена је реорганизација скојевске организације у делу Одрета који је дејствовао на Јастрепцу. Свака чета формирала је свој скојевски актив. Број чланова СКОЈ-а у четама био је различит. Најбројнији актив био је у Малојастребачкој чети — око 25 људи. Секретар актива био је прво Радосав Величковић Муња, затим Василије Ђуровић Жарки, а после њега Аранђел Младеновић Корчагин. Рударска чета није имала омладинаца, па приликом њеног јачања

људством из Топличког НОП одреда, пред њен први полазак на Копаоник, дато је неколико скојеваца из јастребачких чета. Великојастребачка чета из неразумљивих разлога остала је са малим бројем скојеваца, свега десетак, али је убрзо, током лета, примљено још 15 омладинаца у СКОЈ, тако да је и она већ у јулу имала 25 скојеваца. Секретар актива био је Хранислав Динић Новак, а касније Ана Иванишевић Јела.

Скојевци, нарочито у 1942. години, били су носиоци свих активности у четама. На то је утицала и њихова политичка свест, која је знатно подигнута. Прекаљеност у борби, такође је утицала да скојевци буду резервоар кадрова не само за дужности у Одреду, већ и за партијско-политички рад на терену.

У периоду највећег бројног стања у Топличком НОП одреду било је 133 скојевца. Од тога погинуло је 30, заробљено и од непријатеља стрељано 17, 12 скојеваца се поколебало и напустило партизански одред, а то је скоро половина укупног броја скојеваца.²⁵⁹¹ Сви преживели скојевци Одред из тог периода касније су постали војни, политички и партијски руководиоци у бројним јединицама формираним не само у Топлици, већ и на читавом југу Србије. Многи од њих, на жалост, касније су погинули. Једва да их је 30% преживело рат. Имена изгинулих скојеваца дају се у списку са осталим погинулим борцима у Топличком НОП одреду, или касније у другим јединицама НОВ и ПОЈ.

ПАРТИЈСКА ТЕХНИКА

Тешки дани офанзивних дејстава непријатеља на подручју Топлице од фебруара до маја 1942. године наметнули су партијском руководству Одред посебну бригу око информисања народа о ситуацији, о чему се дотле старао МК КПЈ за Топлицу. Више него икада раније указала се потреба за партијском техником, тим пре што је један број активиста био заплашен најездом непријатеља, те је и код њих настало одређено колебање. Народ који им је дотле много веровао и прихватио их као своје и чинио све да наше акције у борби против окупатора буду успешније, морао је на неки начин бити информисан. Снаге која би могла обновити штампање

²⁵⁹¹ Д. Мирчетић, *СКОЈ у Нишком округу 1941-1945. године*, Ниш, 1978.

одређених материјала, као средство информисања, у позадини није било. Падом чланова МК непријатељу у руке и колебање комуниста на терену није пружало никакву гаранцију да се рад технике може обновити мимо заштите од партизанског одреда. Решење је тражено и нађено у самом Одреду.

Када је дошло пролеће сељаци су са стоком избегли у планину. Многи су још у априлу били на Јастрепцу, а током маја све колибе на планини биле су настањене. Буљуци стада размилели су се Јастрепцем. На планини се, у мају рат није много осећао. Партизани са чобанима личили су на војску која изводи вежбе, јер се непријатељ тренутно примирио, бар на том подручју. Сваки одлазак у акције и повратак у јутарњим часовима радознало је очекиван. Партизански борци и они који су били ангажовани око својих стада живели су као једна породица. О свим акцијама изведеним на прузи, у заседи или било где против окупатора или народних издајника, они су били на време информисани. Можда је и то један од разлога да се на средства информисања морало више мислити, јер је њих било релативно мало да контактима са породицама које живе у селима преносе успехе партизана и акције које су они изводили. Свест да се не ратује само у Топлици већ широм земље и на фронтовима светских размера била је један од елемената да се то питање реши. Убрзано је почела припрема и набавка техничких средстава, радио-апарата на батерије, писаћих машина, гештетнера, матрица, фарбе и свега што је неопходно за развој једне, како се обично називала, партизанске штампарије.

Прве партизанске вести изашле су већ почетком маја 1942. године, да би надаље сваких седам или десет дана редовно биле издаване. Прекопучке бачије у Јасикару на Јастрепцу постале су информативни центар Топличког НОП одреда. Слушане су вести свих радио-станица, наравно пре свих Слободне Југославије, уређиване и у неколико стотина примерака растуране, прво само на подручју Топлице и Расине, а касније и у Морави. У почетку место издавања вести било је у конспирацији. Тамо је могао да дође само одређени број људи. Међутим, послови на издавању радио-вести, умножавању пропагандног и другог материјала, штампање изворних летака и упозорења, као што су летак на бугарском језику који је написао »Балкански«¹ намењен бугарским окупаторским трупaма, наредба општинским управама, летак поводом

стрелјања сељака у Топлици и др. захтевали су ангажовање већег броја људи. Радило се као у правој редакцији. Даноноћна лупа писаћих машина. Непрекидно се било крај радио-пријемника, хватале су се вести, а шапирограф је био штампарија која избацује финални продукт. Снаге су рационално коришћене. Сви способни за борбу налазили су се у стрелачком строју, док су ту радили рањени и болесни другови који нису имали времена да на миру видају своје ране. Нису имали времена ни честито да превију ране. Непокретни Академац,²⁶⁰ са раном на ноzi, Мргуд²⁶¹ са 12 рана, утегнут завојима, и стари чика Ђура²⁶²⁻¹ били су главни носиоци посла у »редакцији«. Било је чак и шале на њихов рачун. »Главни и одговорни уредник« Академац, »главни дактилограф« чика Ђура, »технички директор« Мргуд, а помоћно особље Шаљагшп²⁶¹, и други лакше рањени и болесни другови и другарице, који су ту долазили на опоравак. Највећи проблем »редакције« био је папир и матрице. Свако писмо или извештај упућен Одреду од стране другова из технике био је: »набавите нам папир и матрице«. Или »не рачунајте на наш 'следећи број' уколико не пошаљете папир«. Слично је наручивано и по партијским радницима на терену. Уредник се, ипак, старао да вести увек изађу, било са повећаним или умањеним тиражом. Поред радио-вести и другог пропагандног материјала није се пропустило да се на шапирографу припреми и изда идеолошки материјал који је служио за припремање кандидата за пријем у чланство КПЈ. На сваком примерку радио-вести или пропагандног летка поред садржаја, у горњем левом углу, било је назначено: »Прочитај па дај другоме _ немој уништити!« Бугарски окупатор, а и домаћи издајници, покушали су да сазнају порекло примерака радио-вести, говорећи ухапшенима: »Ко вам ово даје? Читаш ли ти ово? Лажу комунисти!« и сл.

Без сумње, такав рад имао је и резултата. Људи широм Топлице и Расине већ су били навикнути да ће добити информације. Уобичајени сусрети са активистима у селима били су: »Шта има ново? Шта пишу другови, има ли вести« и сл. То

²⁶⁰⁾ Никола Цуверовић Академац, пензионер,

²⁶¹⁾ Љубиша Вукановић, пензионер,

²⁶²⁾ Рајко Јовановић Ђура, погинуо 22. јуна 1942. године на Јастрепцу,

²⁶³⁾ Шаљапин, студент из Јесковца, погинуо 22. јуна на Јастрепцу (непознато име и презиме).

није био елучај само са активистима, већ и са сељацима, било да су их сретали у селима или на Јастрепцу. Они су знали да ће увек од партизана добити усмене или писмене информације о ситуацији на фронтовима.

Таква масовност у информисању грађана, без сумње, заинтересовала је и окупатора. Вероватно су му доушници достављали сваки примерак наших радио-вести и штампане летке. То је условило да бугарски окупатор, у великој офанзиви од 20. јуна 1942. године, усредреди главну пажњу и већину својих снага да открије партизанску »радио-станицу«, која се, по њиховој претпоставци, налазила на Јастрепцу. Бугарски окупатори су, вероватно, прижељкивали да открију нешто велико, па су приликом акције стално вршили притисак на сељаке да им кажу где се налази радио-станица »Слободна Југославија«, ²⁶⁴⁾ »тука на Јастребац«. Вероватно су бугарски окупатори желели да открију станицу »Слободна Југославија« да би се што боље додворили својим господарима — немачком окупатору.

Незапамћени претрес терена вршиле су бугарске јединице у Јасикару. По свему судећи, знали су да је партијска техника негде у рејону. Није било дрвета, камена ни другог предмета који није померен. Пипалицама се претраживало да се изнађу евентуалне земунице. Ипак, све је то било безуспешно. Техника је остала неоткривена. Чика Ђура и Шаљалин, нису могли да издрже дуги боравак у склоништу, изашли су из њега и тако били откривени. У бекству обојица су погинула. Бес и јарост бугарског окупатора дошла је до врхунца. Све су колибе биле спаљене, старице које су у њима становале пребијене и живе у ватру бачене. Све то није помогло да се рад »редакције« угуши, као што није успео да се уништи ни партизански одред.

После велике бугарске офанзиве још кратко време техника се налазила ту, а касније је прешла у ново »таласно подручје«. Рејон придворичких колиба постао је нови информативни центар, у коме је уредник био Радивој Увалић Бата. Рањени другови који су дотле радили у техници отишли су на нове задатке. Батини помоћници су старији партизани, рудар-

²⁶⁴⁾ *Слободна Југославија*, југословенска радио-станица основана 1941. године у СССР-у. Одржавала је сталну радио-везу са Врховним штабом. Како је давала веома свеже вести са југословенског ратишта окупатори и домаћи издајници мислили су да се налази на тлу Југославије.

ски радници из рудника Баљевац, Рудар²⁶⁵⁾ и Миливоје,²⁶⁶⁾ а нешто касније и Мица.²⁶⁷⁾

Ни велика Аћимовићева офанзива није успела да угуши глас *Јастрепца*. Непрекидно, за све време офанзиве, истина ређе и у мањем броју, излазиле су вести и одређеним каналима достављане су борцима Одрета и народу.

Техника на Јастрепцу радила је до почетка марта 1943. године, када су створени нови повољни услови да се поново врати у села Топлице.

ПОЛИТИЧКИ РАД У ОДРЕДУ

Политички рад у Одреду и на терену Топлице не може се посматрати изоловано од партијског рада и културно-забавног живота. Том задатку је посвећивана велика пажња, нарочито у раду са масама, што је било нужно у Топлици. Борбена традиција Топличана вешто је коришћена између два рата од стране династије. У Топлици су углавном регрутовани они који ће чувати режим: пандури, вратари, граничари и жандарми. То је изискивало далеко интензивнији политички рад у масама да би се ти исти људи определили на страну НОБ-а. Тим пре, што је Коста Пећанац, по рођењу Топличанин, између два светска рада уживао велики углед у Топлици, а одмах после окупације почео је да формира четничке јединице. У склопу политичке активности били су преговори са либералнијим четничким војводама Косте Пећанца о вођењу заједничких акција против окупатора. Договор је постигнут, али до његове реализације никада није дошло.

После разбијања четника Косте Пећанца на Пасјачи, у селима Топлице су из Одрета слати појединци и групе, као агитатори. Поред партијско-политичких радника, којих је било на терену, те групе су све време, нарочито када је Топлица постала полуслободна и слободна територија, остале у селима и по неколико дана. У њима су били политички најуждигнутији другови, као што су Никодије Стојановић Татко, Ратко Павловић Ћићко, Елисије Поповски Марко,

²⁶⁵⁾ Фрањо Ваш Рудар, један од учесника бекства из злогласног нишког логора, фебруара 1942. године, сада живи у Ушћу.

²⁶⁶⁾ За Миливоја се једино зна да је фебруара 1942. године побегао из Нишког логора.

²⁶⁷⁾ Марица Илић Мица, сада живи у Београду.

Радивој Увалић Бата, Савковић Светислав Јоца, Светислав Мирковић Неиад, Хранислав Динић Новак, Иво Фапчић Ђуро, Војин Бајевић Вук, Рајко Јовановић - Чика Ђура, Кирил Михајловски Грујица и др. Њихова активност одвијала се преко организованих зборова у селима и непосредним контактом са утицајним и угледним сељацима. Тај рад сматрао се највећом политичком инвестицијом, и ако се за неку политичку активност може рећи да се исплатила то је ова у Топлици, нарочито у периоду 1941. и 1942. године. Она је допринела да Топлички НОП одред ужива неподељену подршку топличког народа и да у најтежим данима 1942. године из Топлице, у народноослободилачкој борби од 1941. до 1944. године, узме учешће око 30.000 Топличана.

После свих офанзива које је непријатељ предузимао против Топличког НОП одреда, у пролеће 1942. године Топлички НОП одред је без сумње, претрпео осетне губитке у непрекидним борбама од два и по месеца, али с обзиром на јачину непријатељских снага које су употребљаване ти губици су сасвим реални и разумљиви. Јединице Топличког НОП одреда у тим борбама потпуно су се прекалиле, морално учврстиле и борбено оспособиле да убудуће издрже сваки притисак и офанзиву непријатеља и из ње изађу непобеђени. Та морална снага давала је право Топличком НОП одреду да победоносно тријумфује на политичким конференцијама и зборовима, које су у току маја одржаване у селима топличког и моравског подручја. Појава партизанских јединица у селима стварно је значила велику моралну победу над непријатељима свих боја.

У ери политичке активности Топличког НОП одреда, половином маја 1942. године, осетно је почео са деловањем члан Врховног штаба четника Драже Михаиловића, Ратко Сотировић. И он је, као и сви други непријатељи, рачунао да су партизанске снаге у Топлици разбијене и да је дошло време за пуну афирмацију четничке организације у том крају. Како је био публициста, а родом из Прекопуца, срез Прокупље, четничка организација је рачунала на његов потпуни успех, тим пре што је са собом имао и брата, поручника бивше југословенске војске, Мирка Сотировића.

Осетивши да браћа Сотировићи, а посебно Ратко, могу бити од утицаја на топлички народ, штаб Топличког НОП одреда одлучио је да ликвидира те четничке организаторе. У име Одред партијски руководиоца Драги Стаменковић одре-

дио је Драгољуба Динића Мићу да писмом, које је он написао, оде код Ратка Сотировића у село Прекопуче, преда му писмо и доведе га у Одред. За писмо је требало рећи Сотировићу да га је написао његов ранији познаник, Елисије Поповски Марко, донедавно командант Топличког НОП одреда, са којим је он уназад месец дана већ имао контакте. Сотировић није смео знати да се са Одредом налази Драги Стаменковић, Димитрије Писковић Трнавац, Благоје Пауновић Новица и други, којима је био потпуно јасан његов рад. Он је сам, у разговору који је водио са Марком, истицао да не би желео да има никакве контакте са члановима комитета, а посебно са Драгим Станковићем и Димитријем Писковићем Трнавцем, који су га познавали из западне Србије.

Тај смишљени подухват није било једноставно извести, тим пре што се радило о човеку који је толико промоћуран, те да и као публициста може да оцени, а поготову да препозна рукопис, па читав план око тога да пропадне. Но, и поред све његове промућурности, насео је на партизански трик. Одлучио је да пође са доносиоцем писма, с тим што се претходно наоружао са два пиштоља (велики маузер и мали 7,65), док је Динић имао код себе само мали пиштољ и две бомбе. Ратко Сотировић, пошто је доведен у Одред и саслушан од партијског и војничког руководства, где је, наводно, дао нека обећања, био је пуштен. По повратку у своје село Ратко је покупио брата и снаху и пошао на Копаноник, где се у то време навелико организовао горски штаб 110. Интензивно се радило на учвршћењу четничке организације Драже Михаиловића и превођењу четника Косте Пећанца к њима. Исти је, у каснијем периоду, имао врло важну улогу као шеф пропаганде врховне команде Драже Михаиловића а његов брат био је командант једне бригаде четника Драже Михаиловића. Снаха је, такође, била функционер-благајник у горском штабу 110.

Иако Ратко Сотировић тада није био физички ликвидан, те нам је и касније наносио извесне тешкоће, тим поступком команда Топличког НОП одреда решила се једног, можда у том моменту, не толико утицајног, али у сваком случају, касније веома утицајног човека за Топлицу. Благодарећи брзом политичком реаговању на сваки покрет четничке организације у Топлици, нарочито у срезу прокупачком и добричком, није дошло до стварања ове организације, тако да је елиминисање браће Сотировића значило и почетак краја четништва Драже Михаиловића у том делу Топлице. Њиховом

ликвидацијом, ликвидацијом Булајића и још неких Дражиних агената, четничка организација Драже Михаиловића војнички је а и политички ликвидирана готово у корену.

Кроз конференције и политичке зборове који су држани у мају у селима Топлице, још једном је учвршћена вера народа топличког краја да су партизани неуништиви и да је присуство сваког непријатеља у Топлици само привремено. Овим зборовима и конференцијама захваћена су много села у подножју Малог и Великог Јастрепца, а од великог значаја су били и разговори и појединачни контакти које су имали партизани Пасјачке чете у селима јужно од реке Топлице. Топлички НОП одред поново је прешао на уобичајено снабдевање у селима Топлице, а често је биваковао и у потпланинским селима.

Политичком раду међу борцима посвећивана је велика пажња. Поред обавезног групног читања сваког летка, прогласа, радио-вести и сл. било је и врло корисних предавања која су држали Ратко Павловић Ћићко, Никодије Стојановић Татко, Радивој Увалић Бата, Елисије Поповски Марко, Рајко Јовановић — Чика Ђура, Милић Ракић Мирко и др.

Посебно су била интересантна предавања која су држали Ратко Павловић Ћићко, Рајко Јовановић — Чика Ђура и Милић Ракић Мирко. Свако од њих био је интересантан на свој начин, јер када је требало говорити о партизанском рату и фашизму уопште, Ратка Павловића Ћићка није могао нико заменити, као што ни Милића Ракића Мирка нико није могао заменити када је реч о борби радничке класе између два рата.

Посебно је значајно политичко деловање кроз писану реч. Организовањем партијске технике, априла 1942. године, Топлички НОП одред поред тога што је издавао радио-вести, умножавао пропагандни материјал који је добијао од вишег форума, издавао је и своје летке и прогласе. Било је и наредби које су имале политички карактер, на пример, забрана рада општинским управама и сл. Леци су издавани у ситуацијама када се на други начин није могао саопштити широј јавности неки догађај који је узбуђивао становништво. Тако је, на пример, издат летак поводом масовног стрељања сељака од стране Бугара на Јастрепцу, јуна 1942. године, или летак упозорења да се скрива летина и не даје реквизиције окупатору. Прогласи су обично издавани поводом обележавања значајних датума, као што је Празник рада »1. мај«, Дан октобарске револуције и сл. Ево једног таквог прогласа:

ТОПЛИЧАНИ И МОРАВЦИ

Сви поробљени и слободољубиви народи упрли су своје погледе на Источни фронт где херојска Црвена армија води циновску борбу за слободу не само Русије већ и свих поробљених народа. Наши велики савезници Русија, Енглеска и Америка ломе сигурним ударцима главне снаге немачке разбојничке војске и њених помагача. Свакодневно пада на хиљаде фашистичких војника и немачка ратна машина постаје све слабија и немоћнија. Хитлер сада нема довољно ни војника, ни радне снаге, ни животних намирница. Зато су Немци помоћу домаћих издајца предузели крвави терор у свим поробљеним народима да што више опљачкају, отерају на принудни и робовски рад и мобилишу за фронт.

Продане душе и издајце нашег народа Недић, Пећанац и компанија везали су своју судбину за људождера Хитлера и његовог слугу Бориса. Знају те издајце шта их чека, па хоће свим силама да упрегну наш слободољубиви народ у фашистичка кола, хоће да наш народ извлачи својим животима крволочне Немце из њихове сигурне пропасти. Те продане душе терором и зверствима превазилазе и самог окупатора. Отели су пшеницу од нашег народа, свакодневно узимају стоку, а сада почињу да одузимају кукуруз и све остале намирнице, почињу да одводе српске синове на робовски рад у руднике. Виде они али не маре за хиљаде већ сада изгладнелих Срба и Српкиња, виде али не осећају хиљаде преплашених погледа српске деце, која жељно траже кору хлеба. Њих Хитлер плаћа, њима је главно да обезбеде Немце храном и напуне своје смрдљиве стомаке и плачкашке цепове, а шта их се тичу Срби и Српство. Виде они пропаст свог господара, крвавог окупатора, па покушавају да заведу и преваре народ старим причама, о новим лажима. Постарали су се да измисле »војску« Драже Михаиловића, која се, кажу, »бори« против окупатора, а Дражу већ прогласили за »див јунака«. Да би своју издајничку работу боље прекрили, често пута Недић и Пећанац нападају Дражу Михаиловића, а Дража њих. Али ове народне издајце овом приликом неће успети да преваре српски народ.

Нашем народу је познато да је прошле године Дража Михаиловић са својом официрском кликом издао и заједно са Немцима напао на партизане у ослобођеној територији код Краљева, Чачка, Ужица и других места и својим зверствима

многе куће у црно завио. Поеле тога, протурена је вест да је Дража отишао у Босну и Херцеговину да се »бори« против усташа. Он је отишао тамо, али не да се бори против непријатеља нашег народа, већ су тамо његове војводе срамно склопили споразум са усташама и Талијанима и заједно се боре против нашег народа у ослобођеним крајевима Босне, Херцеговине, Далмације и Црне Горе. Види наш народ да су жандарми, Недићевци и четници истовремено и једина »Дражина војска« која у црно завија наш народ. Дража Михаиловић је нова фирма са старом Пећанчевом и Недићевом радњом и муштеријама. Но, да би се добро маскирали, многи официри се пресвлаче у сељачка одела и покушавају да по селима стварају неке »тројке« и уписују људе у »Дражину војску«. Ти исти официри су до јуче у разним четничким и Недићевским одредима као војводе и командири пребијали, затварали, пљачкали наш народ и проливали српску крв. Хоће ти изроди да ураде исто оно, само на други начин, што је прошле године покушавао издајца Коста Пећанац, када је издавао четничке објаве и лажима, обећањима и насиљем хтео да увуче српске синове у издајничке четничке редове.

ТОПЛИЧАНИ И МОРАВЦИ

I

Официрска клика Драже Михаиловића протура у народ нечувене лажи. Измишља борбе које води Дражина војска, иако је добро познато да ту »војску« сачињавају четници, Недићевци и остали бандити, који су се продали окупатору и помажу га свим средствима. Они воде борбу али не против окупатора већ заједно са њима противу нашег народа, да га што више опљачкају, да српске синове отерају на робовски рад у руднике и да Србе хватају и предају Немцима и Бугарима на стрељање. Да би обманули народ, увукли су у своју пропаганду и Радио-Лондон, који износи лажи о Дражи Михаиловићу као о неком »горском диву«, иако је у целој Србији и Југославији добро познато ко је он и шта ради. Наша влада у Лондону дужна је да прати и сазна о издајничком раду Драже Михаиловића и предузме мере противу њега, јер је он њен члан. Уколико она не предузме никакве мере утолико је за њу горе, јер тиме не само да помаже једну противнародну клику, већ је њен такав став противу наших великих савезника Русије, Енглеске и Америке.

Ми, народни партизани, боримо се више од годину дана против окупатора, народних издајца и шпијуна, који хоће не само да опљачкају већ и да униште наш народ. Ми залажемо све силе да наш народ остане јединствен, да се свуда створи јединствени народно-ослободилачки фронт у коме треба да узму учешћа сви поштени синови и кћери нашег народа. Подмукли издајца Дража Михаиловић покушава да поцепа и разједини наш народ, хоће да вас баци у међусобну борбу, хоће да изазове грађански рат, који иде у рачун окупатору а никако нашем напаћеном народу. Зато обавештавамо све поштене Србе, да се добро чувају људи Драже Михаиловића.

Топличани! Да ли ви можете заборавити зверства која починише по Топлици Коста Пећанац и његове војводе? Само у Куршумлији је крволочни војвода, капетан Мрђеновић у току неколико месеци пострељао на стотине најбољих синова Топлице. Широм целе Топлице налазе се гробови палих за слободу. Топлица је прошарана свежим згариштима попаљених кућа. Многи од вас испребијани су моткама, многи отерани у логоре на робовски рад. У тим зверствима над вама такмиче се војводе и Недићеви официри ко ће вернији бити Швабама и Бугарима, ко ће од њих већу награду примити за издају свог народа. Тај исти злочинац, војвода Мрђеновић, сада је узео Дражину фирму, постао »Дражинац«. Све остале војводе и Недићеви официри, сва полиција и остали бандити сада су »Дражина војска«. Тај олош, те крвопије сада покушавају да вас, Топличане, заведу, да оно што под фирмом издајце Косте Пећанца нису могли извршити учине под фирмом Драже Михаиловића: да вас разједине, да вас гурну у међусобну борбу и убијање, да их ви спасавате од казне коју су заслужили.

Ви, синови јуначке Топлице, нећете и не можете поћи издајничким путем. Ви ћете и даље ићи још чвршће, још сложније часним путем кроз борбу ка слободи, путем ваших славних предака, по примеру Косте Војиновића. Вас не могу и не смеју преварити издајце и швапске улизице. Ви за њих можете имати само мржњу и освету за недела која су починили.

Моравци! И у ваше лепо Поморавље појурили су продани официри, да се представе као ваши спасиоци. Сматрају да сте необавештени и да ће им успети да вас заведу. Злогласни војвода Мита Трнавски, верни швапски слуга и плаћеник, који

је толико злочина починио, увиђа да ће ускоро доћи дан када треба да положи рачун за своја недела, па је и он променио фирму и постао Дражин човек. Његови први помагачи поручник Дража Петровић и бандит Пера Никезић, спадоше с ногу лажући народ како су и они тобоже за слободу, иако су они лично намртво испребијали толике четнике — моравске сељаке и послали их у логор. Мисле ове издајнице да им је Дражина фирма сигурнија, мисле да ви не знате да је то једна иста издајничка банда. Они ће од вас добити, али не оно што очекују, већ казну коју су заслужили. Истрајте, храбри Моравци, у овим моментима тешким за Србе, не дозволите да вас издајнице преваре, разједине и поведу издајничким путем.

Ви, заведени четници, официри и подофицири из редова Недића, Пећанца и Драже Михаиловића, вама се обраћамо и позивамо вас да се не борите противу своје браће партизана и других родољуба. Поштеним Србима није место у срамним редовима немачке плаћеничке војске Недића, Љотића и Пећанца, није им место у издајничким братоубилачким редовима Драже Михаиловића, лажног родољуба, савезника окупатора и Недића, организатора »српских усташа«. Ви, који волите своју земљу и свој народ, знајте да вас фашистички окупатор преко ваших издајничких вођа гони против браће партизана само зато да би вас сутра лакше отерао на стрељање, или на ропски рад у Немачку. Обукли сте се у војничке и четничке униформе, окитили сте се српским знацима, а Немци вам заповедају да убијате своју рођену браћу, која се бори противу тих истих Немаца, највећих крволока српског народа. Престаните са тим срамним служењем непријатељу српског народа, окрените своје оружје против окупатора и његових најамника — крајњи је час!

ОМЛАДИНО ТОПЛИЦЕ И ПОМОРАВЉА!

На тебе су се окомили окупатор и народне издајнице. Ти си им трн у оку. Од тебе се плаше и зато те немилосрдно прогањају, терају и у логоре и на рад у руднике. Тебе хоће да мобилише издајница Недић, да те фашизира, стави у службу окупатору, да од тебе створи разбојника. Хоће те продане душе да те натерају у борбу против сопственог народа. Хоће изрод Дража да те гурне у међусобну борбу за своје подле интересе.

Покажи, храбра омладино, да у теби струји јуначка крв твојих прадедова, покажи да и у тешким тренуцима остајеш верна своме народу! Велики број партизана из Топлице и Поморавља из твојих су редова и они се неустрашиво и јуначки боре против окупатора и народних издајца. Повежи се са твојим друговима партизанима и помажи њихову борбу. Стварајте чврсти народноослободилачки савез! Ступај смело у партизанске одреде, у борбу за слободу нашег народа и за твоју бољу и срећнију будућност.

*ЖИВЕЛА ХЕРОЈСКА ЦРВЕНА АРМИЈА!
ЖИВЕЛИ НАШИ САВЕЗНИЦИ СОВЈЕТСКА РУСИ-
ЈА, ЕНГЛЕСКА И АМЕРИКА!
ЖИВЕО ЈЕДИНСТВЕНИ НАРОДНООСЛОБОДИ-
ЛАЧКИ ФРОНТ СРБИЈЕ!
ЖИВЕО ВРХОВНИ ШТАБ ПАРТИЗАНСКЕ И ДО-
БРОВОЉАЧКЕ ВОЈСКЕ ЈУГОСЛАВИЈЕ!²⁶⁸⁾
СМРТ ФАШИСТИЧКИМ ОКУПАТОРИМА И ЊИХО-
ВИМ СЛУГАМА!*

Децембар 1942.

*Штаб
Јастребачког народноослободилачког
партизанског одреда*

Поред овог текста, датог у целини, доносимо и изводе из прогласа народу Топлице, у коме га обавештава о зверствима и пљачки недићеваца, љотићеваца и пећанчевих четника. Ту се, између осталог, каже:

»... љотићевци, недићевци и пећанчеви кокошари батинају, пљачкају, пале српске куће и колибе, сакупљају реквизицију, као наши пси служе с пушкама Хитлеру и бугарском Борису. Ове издајце примењују сва средства да народ мобилишу и натерају га у борбу против партизана... Дани који долазе јесу дани наше победе и тешко онда тој банди, која је везала своју судбину за судбину окупатора...

Издајници држите се добро долазе дани када ће те пред народом морати да полажете рачуна за своја недела и знајте заслужену казну нећете избећи...⁶⁹⁾

²⁶⁸⁾ Врховни штаб је имао тај назив од фебруара до 20. новембра 1942. године, а од тада се зове Врховни штаб народноослободилачке војске и партизанских одреда Југославије (НОВ и ПОЈ).

²⁶⁹⁾ Архив ВИИ, к. 20, док. 42/8-4.

Поред тог проглаеа народу, Топлички НОП одред издао је и наредбу општинским управама које су започеле свој рад када је отпочела непријатељска офанзива, фебруара 1942. године. У наређењу општинским управама, између осталог, се каже:

»... да је борба коју воде партизани праведна и да њу треба да прихвате сви поштени и прави Срби и искрени родољуби, сви који желе добро и слободу своме народу...« На крају, се издаје наређење свим општинским председницима, благајницима, деловођама и осталом особљу да престану са својом издајничком службом непријатељу, а да раде само оне послове у општинама, који су корисни њиховој општини, односно селу...«. Ко од општинске управе или часника и даље после овог наређења буде прикупљао реквизицију, давао податке и спискове, извршавао наређења окупатора или чинио ма шта од чега непријатељ може имати користи, биће осуђен и као издајник стрељан...²⁷⁰⁾

Какав је био политички утицај у народу Топлице у 1942. години, када су партизани били апсолутни господари у селима, види се по томе што су се сељаци за све и свашта обраћали њима. Тражили су да партизани учествују у разним сеоским и међусеоским споровима, да утврђују међе и решавају спорове око утрине. Један такав спор у селу Грудашу, који је решио партизански суд почетком 1942. године, и данас је на снази. На скупу преживелих бораца из Топлице, децембра 1960. године, Елисије Поповски Марко, је рекао: »Тада смо почели да вршимо и судску власт. Иначе, није нам било јасно какве органе је требало да стварамо. Наши народни одбори су имали више улогу фонда и помагања јединицама. Ми иначе нисмо имали искуства. Нама је долазило дневно и по 100 сељака. Сећам се једног чиче, када је дошао код мене и пожалио се да му је неко украо штап. Ја кажем, дај му један штап, да ме више не окупира.

Власт је била потребна и онда ми једног дана образујемо суд, који је играо врло велику улогу. У том суду Рајко Јовановић — Чика Ђура, Драгомир Беговић Недо и Војин Бајевић Вук и они су тамо донели неколико пресуда по предметима који су годинама лежали нерешени, а који су се односили на утрине, њиве итд. Чика Ђура је те ствари добро проучио, отишао тамо и решио. Чика Ђура, Недо и Вук

²⁷¹⁾ Архив ЦК СК Србије, док. бр. 12/13.

решили су то и то је имало политичког утицаја у читавој Топлици».²⁷¹⁾

Без сумње, Топлички НОП одред, иако директно није учествовао у формирању народноослободилачких одбора, својом политичком активношћу учествовао је у припреми и подизању политичке свести тако што су најбољи и најоданији улазили у те органе народне власти. Плодови политичке активности Топличког НОП одреда за време његовог постојања врло успешно су експлоатисани до ослобођења Топлице, па и касније.

КУЛТУРНО—ЗАБАВНИ ЖИВОТ

Културно-забавном животу у Топличком НОП одреду у самом почетку није посвећивано много пажње. Осим учења партизанских песама, које су се певале у строју, нарочито при доласку у села или при поласку у акције, других активности скоро да није било. Те песме су, такође, певане у селу пре одржавања политичке конференције. У почетку песама није било много, али како се борба развијала, а и партизани као војска нарастали, песама је било све више. У почетку су певане песме из предратног револуционарног покрета и патриотске борбене песме које мобилишу за борбу против окупатора. Заједно са борбом стварани су и нови стихови, било у Топличком НОП одреду или у другим партизанским одредима, па су прилагођавани новим приликама и Топличком крају. Тако је било са песмом »Топлички смо млади партизани« или »Пшеница је класала — Топлица је гласала«, итд. Песме, уколико нису настајале у топличкој средини или се нису знале, доносили су курири из других одреда или из градова. Често су се речи песме училе, али арија никако да се ухвати. Такав је био случај са Радетом Ђорђевићем Балончетом, од кога је члан ОК, Разуменка Петровић Зума,²⁷²⁾ тражила да научи једну партизанску песму. Он је речи научио, али арију никако, па када му је досадило рекао је да ће другом приликом доћи са кларинетом и одсвирати песму, па је на тај начин пренети Одреду.

^{271.)} Стенографске белешке са састанка Топличана, децембра 1960. године, стр. 82. (у власништву аутора)

^{272.)} Разуменка Петровић-Поповић Зума, Душанка, професор, члан КПЈ од 1939, носилац Партизанске споменице 1941.

Нарастањем Одрета све више се осећала потреба за културно-забавним животом. Тај проблем уочила је и Партија. Већ на првој партијској конференцији и то питање нашло се на Дневном реду. Оно је разматрано под тачком 5:

»Да би се задовољила потреба за духовном храном партизана и за њиховим културним подизањем, основано је Удружење 'Слобода'. Чланом Удружења може бити само онај ко стварно подиже културу своју и својих другова. А у оснивању разних приредби могу учествовати и сви партизани..²⁷³⁾ По оснивању Удружења, учлањено је 32 борца. Образован је рецитативни и певачки хор. Задужена је Ната Јоцић Вера, члан Партије да брине о културно-просветном раду.

Културно-забавни живот, и поред много напора, нарочито организације СКОЈ-а, није био успешан као партијски и скојевски рад. Наиме, није било времена да се увежба хор или научи рецитација, а нарочито нису се могле изводити пробе. С времена на време, кад би се организовала нека приредба, то би све било на брзину. Од састављања одредског »врапца« па надаље. Више пута би се на партијском или скојевском састанку договарало да се организује приредба у селима, али услед сталних покрета то је ретко успевало. Уколико би се то и урадило, увек је комбиновано са политичким збором. Нешто више успеха на том плану било је од новембра 1941. до фебруара 1942. године, када је Топлица била слободна, односно полуслободна територија. Места зборована и културног деловања биле су сеоске школе, домови културе, задружни домови, соколане и сл. Посебно су биле успешне приредбе у селима Барбатовач, Велика Плана, Драгуша, Житни Поток, Цигољ, Доња Речица и Дубово. Садржаји културних програма били су скоро увек исти, по која песма ако је хор на окупу, скеч и, наравно, »врабац« за разоноду, да би се на крају завршило партизанским колом у које су се хватали сви, и народ и партизани. Народ је радо посећивао те приредбе. Садржина скечева била је слободарска или социјална, као и песме и рецитације. За ту активност партизани су се обично припремали и давали приредбе за време верских празника као што је Божић, Нова година, Ускрс.

Најуспелија културна манифестација била је за време дочека Нове 1941/42. године у Прокупљу, које су тада држали

²⁷³⁾ Резолуција Партијске конференције, одржане на Белом Камену 12. и 13. децембра 1941. године.

партизани. О тој новогодишњој забави, у књизи »Под Хисаром«, Слободан Несторовић пише:

»Наступила је 1942. година, за Прокупље и Топлицу најтежа и најтрагичнија година под окупацијом.

Прокупље је још у партизанским рукама, у њему је чета Димитрија Писковића Трнавца. У граду је и четнички одред капетана Аце Поповића, али без значајније, стварне власти. Капетан Поповић 'сарађује' с партизанима, а, у ствари, није њихов пријатељ. Он је принуђен да призна њихову помоћ и да им се потчини. У ситуацији кад највећи део Топлице контролишу партизани, страхујући да га не задеси судбина Попа Раше Кнежевића, његовог претходника у Прокупљу, и попа Мике Поповића у Блацу, капетан Поповић није имао смелости да се супротстави захтеву штаба Топличког партизанског одреда и да не препусти власт једној партизанској чети.

У тим последњим данима 1941. у првим данима 1942. године, Прокупље је било једини ослобођени град у Србији. У таквим околностима приређен је, за више стотина грађана, у сали хотела 'Европа' свечан дочек Нове 1942. године. С импровизоване позорнице партизанска културно-уметничка екипа дала је неколико скечева, певане су и рецитоване партизанске песме, а оркестар ученика гимназије је свирао. У поноћ, прво, новогодишње коло повео је председник народноослободилачког одбора, Хранислав Савковић²⁷⁴⁾ и народно весеље трајало је до зоре.

Овако, као у Прокупљу, надалеко није дочекано свануће 1942. године. На жалост, убрзо после новогодишњег партизанског весеља наишли су опет трагични дани. Окупатор је дознао како је у Прокупљу дочекана Нова година.

Градом се прочуло да ће ускоро доћи нова непријатељска војска... «²⁷⁵⁾

Великојастребачка чета, заједно са друговима Расинског НОП одреда, припремала је приредбу за ускршње празнике 1942. године. Та приредба је требало да се одржи у Великој Плани, али због напада четника Машана Ђуровића, на Велики петак, у Бресници, замисао приредбе је пропала, као и многе друге планиране културне приредбе.

²⁷⁴⁾ Хранислав Савковић, пре рата учитељ, стрељан у Нишком логору.

²⁷⁵⁾ Слободан Несторовић Баја, Хроника Прокупља, Под Хисаром.

Културних манифестација у Одреду било је поводом празника рада или значајнијих датума, као што је Дан октобарске револуције и сл. Први мај 1942. године обележен је једном таквом манифестацијом. Код јабланичких колиба одржана је заједничка приредба за Топлички и Расински одред. Такође, 4. јула 1942. године, припремљена је и одржана приредба за све топличке и расинске партизане код Краљеве воде на Јастрепцу. После те приредбе све снаге су извршиле напад на четнички одред Вукоја Пећанца у Великој Плани, а затим је Копаонички одред пошао на свој терен, а Пасјачка чета је прешла реку Топлицу и отишла у рејон Пасјаче.

СНАБДЕВАЊЕ И ЗБРИЊАВАЊЕ ОДРЕДА

СНАБДЕВАЊЕ ОДРЕДА ХРАНОМ

Формирањем Топличког НОП одреда, 3. августа 1941. године у Ајдановцу, настале су тешкоће око снабдевања. Већ првог дана требало је нахранити 30 људи. Ћићково богато ратно искуство из Шпаније и ту је дошло до изражаја. Одлучено је да се у почетку људима у селу на које ће се Одред наслањати, понуди плаћање хране, свесни да терет снабдевања Одреда мора да падне на сељаке, те да се без његове подршке не може рачунати на успех оружане борбе. Још при изласку у Ајдановац Ћићко је одржао конференцију са сељацима из села Драгуше, где је, поред осталог, предочио сељацима њихову улогу у борби која предстоји, те помоћи коју партизани очекују од њих.

О целокупном снабдевању старао се Штаб као целина. Дуго није организована служба која би се посебно бринула о снабдевању. Политички комесар, који је сматран душом Одреда, највише је бринуо и о томе. ГШ за Србију, као да је знао да у Топличком НОП одреду нема посебног органа за снабдевање, у наређењу од 10. 8. 1942. године, између осталог, каже: »... Морате реорганизовати своје економије одреда, довести на то место најодговорније људе, који ће умети да организују исхрану наших бораца, који ће умети уз помоћ позадине да набаве обућу, одела и друге потребе...«²⁷⁶⁾

У почетку за храну која је прикупљана у селима нуђен је новац. Ретко када би се десило да неко од топличких сељака прими понуђени новац, нарочито за хлеб. Док Одред није нарастао на више од две чете исхрана је била на тој основи. Но, како се у Топлици заједно са формирањем Одреда присту-

²⁷⁶⁾ Архив ЦК СК Србије, док. 1517, Наређење Главног штаба за Србију.

пило и организовању одбора фондова по селима, као претече будућих народноослободилачких одбора — органа власти, то се одмах почело ослањати на њих. Одбори су имали значајну улогу у снабдевању Топличког НОП одреда, нарочито намирница за исхрану. У првим месецима рата вод или десетина одлазили су обично увече, у једно од топличких или моравских села, одржали би политички збор — конференцију и тамо прикупили храну. У прикупљању хране изражавана је уобичајена партизанска скромност, што је задивљујуће деловало на сељаке. Шта је ко био у могућности то је и давао, никаквих посебних прохтева није било, какве су на пример, изражавали четници. Треба поменути да су се у исто време на подручју Топлице организовали и четници, који су имали далеко веће прохтеве, тражећи да им се доносе кокошке, гибанице и сл. Такав начин снабдевања потрајао је све док није створена слободна, односно полуслободна територија у Топлици. Посебно треба истаћи да је било и другог начина снабдевања. Наиме, у планинским селима још од самог почетка исхрана партизанске јединице вршена је на тај начин што се по кућама распоређивало два до пет партизана, зависно од имућног стања домаћина, тако да су се, по питању исхране, партизани уклапали у породицу.

Стварањем слободне територије начин снабдевања се унеколико променио. Наиме, исхрана се у већој мери обављала по кућама, аналогно ономе како је то од самог почетка било у планинским селима. Распоред по кућама углавном су правили одборници фонда одређеног села.

У зиму 1941/42. године јединице Одреда храниле су се на казану, а хлеб је прикупљан у селима, наравно преко одбора фонда. Таква исхрана јединица обезбеђивала је и војнички живот. Село у коме се јединица налазила обично је стварало услове за нормални живот јединице. Не само смештај по кућама, већ и читаву организацију живота војне јединице (мали гарнизон), обезбеђивало се од сељака: посуда за кување хране, дрва за ложење и сл. Све што су сељаци себи спремили за зиму :пасуљ, кромпир, купус, брашно за кување качамака и друго, радо су делили са партизанима, а то су обезбеђивали одборници из одбора фонда, водећи рачуна да никог сувише не оптерете. У топличком, као и у другим крајевима Србије, обично се за зиму припремало, товило и клало, па се нешто од тога нашло и на партизанској трпези. Строго се водило

рачуна да се не оптерети само једно село снабдевањем јединице. Из тих, а из тактичких разлога, редовно је мењан бивак јединице.

Била је пракса да када једна јединица иде у акцију обично организује исхрану за себе (један до два obroка), а често и више. Карактеристично за Топлички НОП одред до лета 1942. године, било је да није стварао никакву резерву хране, захваљујући пре свега, правилној политици руководства НОП-а према народу, патриотској свести тих људи и њиховој спремности да се жртвују за слободу. Од дана формирања Одрода до августа 1942. године на подручју Топлице, иако је све време беснео рат против окупатора и домаћих издајника, није извршена ниједна конфискација нечије имовине да би се обезбедила исхрана бораца Топличког НОП одрда. Треба рећи да је веома значајну улогу у исхрани имао и плен од окупатора и домаћих издајника приликом превртања возова, заузимања већих места где је непријатељ имао своје резерве (магацине хране), или одузимањем реквизиције коју су окупатори и њихове слуге прикупили. Када се радило о реквизицији треба рећи да је реквизиција, нарочито у житу, у већини случајева враћана сељацима. Том приликом, поред патриотизма, долазила је до изражаја и идеја која је била у нашем програму — социјализам, па се симпатизерима и сиромашнима давало више него што им је узето, а давано им је и ако им ништа није било одузето.

Топлички НОП одред редовно је био лоциран на две планине, Пасјачи и Јастрепцу, које су географски одвојене вештачким и природним препрекама, па је услед тога и снабдевање било специфично. Пасјача је тако рећи, у целини насељена док је Јастребац потпуно ненасељен, ако се не рачунају сеоски катуну у којима сељаци буду само преко лета, али и те колибе су већ у пролеће 1942. године биле спаљене. Што се тиче Јастрепца, тамо је по први пут за време велике Аћимовићеве офанзиве ухваћено јуне сељака Радослава Тодоровића из Велике Планае и заклано за исхрану једне чете на Вепликом Јастрепцу. То је учињено после седам дана гладовања, јер су сва села у Топлици, Морави и Расини била блокирана — поседнута од Бугара, четника, Српске државне страже и других издајника. Одлуку да се заплени и закоље јуне донели су комесар Одрда, Милић Ракић Мирко и партијски руководицац Одрда, Благоје Пауновић Новица, да би очували

морал, борбену готовост и способности бораца да се наставе борбе. О томе је издато и посебно наређење, које је гласило: »Наређујем да се од сеоске стоке која је ту у планини на испашу, ухвати и закоље једно говедо, без обзира ко је власник. Месо искористити за исхрану, а кожу за обућу«. Том наредбом је упознато људство чете. После извесног времена, када је то било могуће (због присуства непријатеља), сељак је дошао на Јастребац да обиђе стоку која је ту пуштена на испашу. Кад је видео да му нема једног јунета почео је грдити непријатеља у присуству партизана. Поред свих уверавања да су му партизани заклали јуне, он то није могао веровати. У тим тешким данима на Јастрепцу је по први пут ископан кромпир а да сељаци нису претходно били обавештени.

Обавештен да предстоји велика и дуга офанзива, Штаб одреда је одлучио да на неколико пунктова на Јастрепцу обезбеди извесну количину резервне хране. У то време Пасјачка чета је већ била у саставу Јабланичко—Пасјачког одреда. Храна је обезбеђивана на Малом Јастрепцу и на два пункта у Великом Јастрепцу, у Левој Реци испод Ђулице и у рејону Придворичких колиба. Највише је обезбеђено житарица, пасуља, кромпира и мања количина других намирница. У најтежим данима офанзиве снабдевање храном вршено је из тих приручних магацина који су били дубоко у утроби Јастрепца.

Пред Аћимовићеву офанзиву, за коју се унапред знало, у селу Лепаји испечене су веће количине препека (пексимит). И шећер је обезбеђен преко организованих политичких радника на терену. У Доњем Добричу, Божидар Дамњановић Пуковник договорио се са људима који врше дистрибуцију шећера становништву да се за потребе партизана одвоји 2%. То су спровели народноослободилачки одбори у селима Ђакус, Мекиш, Самариновац, Држановац, Расовача и неким другим, а у општини Доњоречкој на захтев Боривоја Јовановића Боре, који је по предлогу партизана био председник општине. У магацинима је ускладиштено неколико хиљада килограма пшенице, највише из Добрича, на исти начин како је прављен разрез за шећер у селу Доња Трнава и Доња Речица, преко Боривоја Јовановића и Добривоја Јовића. Одатле је око 20 цакова жита изнето на Велики Јастребац. Слично је учињено и у рејону Придворичких колиба, код Блаца, а прикупљено је и у селима Претежане, Драгуше, Претрешње преко Банета

Павловића, Глише и Шебе, те Рајка Протића и Раке Петровића из Драгуше. При стварању резерви водило се рачуна да се намирнице прикупљају у селима која су најудаљенија од планине, у која се не може увек доспети, а поготову за једну ноћ ићи и вратити се на Јастребац.

СНАБДЕВАЊЕ ОДРЕДА ОДЕЊОМ И ОБУЊОМ

У почетку проблем одеће и обуће није био тако изражен као исхрана. Скоро сви борци, припремајући се за одлазак у Одред, припремили су себи нешто обуће и одеће и бар по један пар резервног веша. У том погледу предњачили су борци који су долазили из градова. Њих је обично припремала Партија, а сиромашне раднике вероватно и опремала. Но, опрема није могла да траје дуго. Будући да се живело под посебним условима, у шуми, а и због дугих пешачења обућа се брзо хабала. Што се тиче снабдевању одећом и обућом, извори су били исти као и за исхрану. За разлику од исхране, у снабдевању одећом и обућом, поред села, у доброј мери учествовали су и градови, Ниш и Прокупље. Ту врсту снабдевања Одред је употпуњавао пленом непријатеља. Разоружавањем жандарма по жандармеријским станицама истовремено је плењена и одећа и обућа коју су имали на себи и у магацинима. Наравно, тако се долазило и до оружја. Жандармеријске станице у Великој Плани, Александровцу, Житорађи, Прокупљу, Блацу и Куршумлији, у свим местима где је било и четничких магацина, биле су први извори плена — одеће, обуће и оружја. Ослобођењем појединих места тамошњи магацини служили су као извор снабдевања. Тог плена нарочито је било у руднику Леце, где се прилично снабдела Косаничка чета, која је заузимала Рудник.

Топличком НОП одреду у снабдевању одећом и обућом помагао је активни политички рад у селима и градовима (Прокупље и Ниш). Као што је пре рата прикупљана црвена помоћ за Партију, тако је организовано прикупљање одеће и обуће за партизане. Тим видом прикупљања добровољног прилога бавиле су се све организације (КПЈ, СКОЈ, одбори фонда, организација жена, поједини активисти итд.), што је допринело да људство одреда буде релативно добро одевено. Најкритичнија је била обућа и то онда када је Одред имао

дуге маршewe, а поготову изван Топлице (на Копаонику, Озрену итд.).

Обућа је била, после муниције, најтраженији артикал у Одреду. Већ првих месеци рата скоро су сви борци остали без обуће. У таквим условима село је спасавало ситуацију. Непре-рађена свињска и говеђа кожа коју су сељаци имали добро је дошла за ублажавање проблема. Мана тој обући је била што кратко траје, али је била подесна за маршовање. Није ни смрзавала, па су многи борци себе спасили од смрзотина носећи ту врсту обуће. Било је доста бораца који су се радо одрицали неудобних цокула да би добили такву обућу.

СНАБДЕВАЊЕ ОДРЕДА ОРУЖЈЕМ И МУНИЦИЈОМ 5

Иако је Окружни комитет КПЈ за Ниш дао директиву партијским активистима да се прикупља оружје и муниција, после априлског слома 1941. године партијска организација у Топлици сакупила је тек неколико пушака и мало муниције. То прикупљено оружје није било довољно ни да се наоружа први строј Топличког НОП одреда од 30 бораца, иако је на тлу Топлице после капитулације бивше југословенске војске остало доста оружја. Додуше, ваља признати да је то оружје било скривено на подручју Топлице. И поред строге наредбе немачке команде да се сво оружје преда до одређеног рока, под претњом смртне казне за свакога где се оружје нађе, то за Топличане није важило. Ни један сељак није био вољан и није предао оружје које је имао. Није се хтео одрећи драгоцености до које је дошао: »Злу не требало — нека се нађе« — говорили би сељаци. И заиста, кад је оружана борба почела, сво оружје се појавило.

У акцију прикупљања оружја у Топлици били су укључени сви активисти. Тадашњи скојевац, Александар Војиновић Војин, показао је самоиницијативу да и сам томе допринесе. У то време сазнао је преко познаника да у Ваљеву има оружја. Пошао је тамо и донео 60 паклених машина за рушење возова. То је донео у коферу, возом. Он је ишао по експозив у Ваљево крајем јуна или у јулу 1941. године.

Прикупљано је оружје, муниција, бомбе и разни минско-експлозивни материјал. Ипак, главни извор снабдевања Одредa оружјем и муницијом био је плен од непријатеља. У

почетку оружје је заплењивано од жандарма и четника Косте Пећанца. Тај извор снабдевања пешадијским наоружањем остао је неприкосновен за све време постојања Одред, али су постојали и други извори. Доста оружја је прикупљено и од народа. Познато је да су јединице бивше југословенске војске оставиле доста оружја на подручју Топлице, повлачећи се са тих положаја. Како у Топлици није било тешко наћи одело за пушку, а било је и војника који су давали оружје за преноћиште, па и за хлеб, на подручју Топлице било је скривено доста оружја, углавном пешадијског. Ретко је набављено оружје држано отворено, али, као по правилу, у почетку је оно одлазило за четнички покрет Косте Пећанца. Костиним састанком са Немцима на тлу Топлице било је све свршено. Од наоружања било је бомби, пушака и по који пушкомитраљез. Тешког наоружања на тлу Топлице није било. Та повољност утицала је да Топлички НОП одред, након само неколико дана од формирања, има поред потребног броја пушака за својих 30 бораца и два пушкомитраљеза.

Док је Одред био бројно мали, скривено оружје по селима Топлице само је било евидентирано од активиста НОП-а и руководства Топличког НОП одреда. Међутим, нарастањем Одред и формирањем месних партизанских десетина, оружје се прикупљало и наоружавали су се борци у Одреду и месним партизанским десетинама. После ослобођења Прокупља и борби које су вођене на Пасјачи и Белом Камену са четницима, приступило се комплетном одузимању оружја од народа да га четници не би поново злоупотребили, јер је то већ било учињено приликом мобилизације сељака за борбу против партизана на Пасјачи. Разоружање је спроведено нарочито у општинским рејонима Топонице, Прекадина, Белољина, Драгуше, Прекопуца, Велике Плане, Доње Речице, Цигоља, док се у селима на планини Видојевици и Пасјачи оружје није одузимало, јер већина људи способних за оружје из ових рејона, већ је била укључена у партизанске месне десетине.

Крајем октобра у селима испод Великог и Малог Јастрепца било је сакупљено око 1.000 пушака и већа количина оружја и муниције. Помоћу тог оружја наоружане су скоро све месне партизанске десетине, што је представљало значајну оружану снагу у многим борбама у Топлици. Како је време одмицало, а борбе непрекидно трајале, ови извори снабдевања

били су све несигурнији. Већ марта 1942. године осећала се велика несташица борбених средстава, нарочито муниције. Много је акција организовано да би се обезбедила муниција. Најбољи пример за то била је заседа у Малој Плани, где се дошло до значајног плена муниције.

Већ половином 1942. године до оружја и муниције долазило се искључиво запленом од непријатеља. Тај вид снабдевања био је најсигурнији и потрајао је од постојања овог Одрода до доласка савезничких мисија у Топлицу, марта 1944. године. Тада је Топлица почела да се снабдева оружјем без јуриша на непријатеља.

• ч

||

САНИТЕТСКО ЗБРИЊАВАЊЕ

Лоше здравствене прилике у Србији пред други светски рат могле су неповољно утицати и на здравствене прилике у партизанским јединицама. Што до тога није дошло може се захвалити не само здравственим радницима, већ и заинтересованости и ангажовању Окружног комитета КПЈ и одредских штабова. С почетком припрема за формирање партизанских одреда у Топлици вршене су и припреме у том погледу. Прикупљан је санитетски материјал, предвиђало се ко ће о томе бринути и сл. Топлички НОП одред имао је срећу да од првог дана постојања у својим редовима има три ратника из шпанског националноослободилачког рата, који су знали шта значи имати добро организовану санитетску службу. Већ на дан формирања Одред у строју се нашао и Милан Јовановић Доктор, студент медицине, који је поред пушке преко рамена носио и санитетску торбицу. Иако без искуства, уз помоћ штаба Одред он је преузео организацију санитетске службе. Доласком Светислава Мирковића Ненада у Одред, такође студента медицине, као и неких другарица из Београда, број стручног санитетског особља знатно се увећао. Нема тачних података, али неки извори указују да су сви напредни студенти медицине и већи број другарица — комуниста, по директиви КПЈ, били обавезни да заврше курс прве помоћи, па је за претпоставку да су то учинили и студенти медицине Милан Јовановић Доктор, Светислав Мирковић Ненад и другарице које су из Београда, преко КПЈ, упућиване у Топлички НОП одред. Поред њих, омасовљавањем Одред, међуridoшлима је било и оних који су имали бар минимум знања о пружању прве помоћи. У томе су нарочито предњачиле другарице из Прокупља, јер је за њих Месни комитет КПЈ за Топлицу организовао сличне курсеве. Међу њима биле су Стојадинка

Радосављевић Стола, Славка Јанковић Милка, ученице гимназије у Прокупљу, Љубица Драгићевић Наташа, ученица школе за примењену уметност у Нишу, Јелка Николић, радница из Куршумлије, Драгојла Веселиновић, студент из Мале Плане, Даница Јовановић Рада, ученица са Видоваче, Бранка Ристић, домаћица из Прокупља, Мирослава Станимировић Зора, ученица из Ниша, Марица Илић Мица, радница из Београда, Паула Роза, Ана Флоријан, болничарка, Драгојла Динић Олга, кројачица из Доње Речице, Персида Динић Стана, домаћица из Доње Речице, Васиљка Декић Нада, радница из Дубровника, Даринка Несторовић Љупче, студент медицине из Прокупља и друге.

Поред њих, било је и другарица које су повремено обављале дужност санитетског збрињавања. Тако је, на пример, Марица Илић Мица била и политички комесар чете, Милан Јовановић Доктор био је заменик политичког комесара и политички комесар чете, Светислав Мирковић Ненад заменик командира чете, Драгојла Динић Олга, помоћник политичког комесара чете итд.

У Одреду је, поред војне и политичке обуке, у слободним часовима редовно била организована и санитетска обука, у којој су обавезно морали да учествују политички делегати водова и десетина и све другарице из Одрода. На тим часовима обучавани су за пружање прве помоћи, а нарочито за превијање рањеника, те заштиту од промрзлина. Обуку су изводили Милан Јовановић Доктор, Марица Илић Мица, Савка Јаворина Саша из Расинског одрода, а касније и Даринка Несторовић Љупче и Васиљка Декић Нада.

Практично, Топлички НОП Одред је од свог формирања имао организовану санитетску службу, односно свака чета имала је једног до два болничара, што је било од великог значаја иако они нису имали неко високо медицинско знање.

То сигурно није био онај ниво ни организација какви су могли бити да је било лекара. Од почетка борбе у Топлици, тј. од формирања Топличког партизанског одрода, проблем лечења, смештаја и збрињавања рањеника и болесника, перманентно се појављивао, што је Одреду причињавало велике тешкоће. У периоду када је у Топлици постојала слободна територија, рањеници и болесници смештани су по кућама села која су за то била најпогоднија. Но, и поред великог броја симпатизера и сарадника — лекара и другог санитетског

особља, у Одред за све време његовог постојања као самосталне јединице, до фебруара 1943. године, није дошао ни један лекар који би стално био у саставу Одред и примио на себе улогу лечења и збрињавања рањеника и болесника. Већ прве теже рањенике Одред је имао октобра 1941. године, у борби код села Житорађе. Они су лечени на прилично примитиван начин и са онолико знања колико су имали студенти медицине прве и друге године или медицинске сестре. У 1941. години овај проблем је решаван и тако што смо после заузимања Прокупља могли да убацујемо и лечимо поједине партизане у градској болници. Ту су лечени другови Никола Цуверовић Академац, Миша и др. По потреби, када је било тешких рањеника у Одреду или у селу, зависно од тога где је рањеник смештен, довођени су лекари да пруже стручну помоћ. Болеснике је, на пример, посећивао др Воја Стојановић, хирург прокупачке болнице, др Александар Стојановић, интерниста исте болнице и други. Већина рањеника, ако су се налазили ближе Јастрепцу, отпремана је и лечена у Великој Плани, где је још пре рата постојала задружна здравствена станица у којој је радио др Михајило Бркић и лекарски помоћник Стојко Мрмоњац. Неки од тих лекара били су симпатизери НОП-а, али не и спремни да за стално пођу у партизански одред.

ЛЕЧЕЊЕ И ЗБРИЊАВАЊЕ РАЊЕНИКА И БОЛЕСНИКА

Од октобра 1941. године па надаље свака чета у Одреду имала је свог санитетског референта, односно четног болничара и по неколико оних који су знали да превију или пруже санитетску помоћ. Такво стање у Топлици потрајало је све док топлички партизански одред није ушао у састав 1. јужноморавског одреда.

Када је Топлица постала слободна територија редовно су коришћене сеоске амбуланте и породилишта, у којима је увек радило одговарајуће лице — болничар, бабица и сл., које је могло да пружи помоћ. Поред Велике Плана коришћено је породилиште у Белољину и амбуланте у Драгуши и Житном Потоку. Ослобођењем Блаца и касније Куршумлије, за збрињавање рањеника и болесника коришћене су тамошње приватне амбуланте — болнице, мада у њима, због могућег

изненадног противнапада, тешки рањеници нису остављани да леже, већ су повлачени на сигурнија места и смештени по селима. На сличан начин коришћена је и среска болница у Прокупљу и њено особље, на дуже време.

Велика непријатељска офанзива у рано пролеће 1942. године на југу Србије, па и Топлици, донела је и велике проблеме и у погледу збрињавања рањеника. Поред повећаног броја рањеника Одред је био одвојен од свих места, која су служила за збрињавање и лечење рањеника и болесника. Више него икада указивала се потреба за лекаром. Рањеника и болесника било је све више, неколико веома тешких (Академац, Мргуд, чика Ђура и др.). Међутим, лекара није било. У то време непријатељ је протерао у Пуковац, др Михајила Бркића из Велике Плане, а др Воја Стојановић склонио се у Луковску Бању, па се није могла користити њихова дотадашња услуга. Лакше рањенике и болеснике Одред је обично држао у свом саставу. За разлику од осталих бораца, ови нису вршили војничку унутрашњу службу сем пожарства. Били су поштеђени одласка у акције, а нешто више се обраћала пажња њиховој исхрани и смештају.

Велики број другова и другарица рањеника, страдао је у непријатељској офанзиви фебруара — марта — априла 1942. године, управо због тога што није било стручне лекарске помоћи. У то време цела територија Топлице била је прекривена непријатељским јединицама, те су рањеници морали да се крећу са јединицом или су склоњени у дубоку илегалност, код симпатизера, да не би пали у руке непријатељу. Они су без стручне лекарске неге умирали или су се надчовечански мучили.

У пролеће 1942. године, иако без лекара, Топлички и Расински НОП одред и партијско руководство дошли су на идеју да на Јастрепцу, у рејону сточарских колиба _ бачија, у Бресничкој реци, на месту званом Јасикар, оформе партизанску болницу.

У исто време на Пасјачи је дејствовало неколико група партизана. Када је Косаничка чета разбијена код Сварче, а Видовачка код Ргаје, па су болесници и рањеници из тих јединица били угрожени, захваљујући бризи сељака из планинских села нико од њих није пао у руке непријатељу. На иницијативу Академца, они су прешли на Јастребац и груписани са осталима лечени су у Јасикару.

Организатор и руководицац болнице у Јасикару, у почетку, била је Савка Јаворина Саша, медицинска сестра. Болница је повремено имала и више од двадесет рањеника и болесника. Располагала је са 20—30 доста примитивних болесничких постеља. Први рањеници били су Никола Џуверовић Академац, Љубиша Вукановић Мргуд (који је преживео стрељање у Сварчи), а поред њих било је и неколико болесника који су мање-више служили за опслуживање тешких рањеника. Додуше, сем рањеника и промрзлих у првој ратној зими обољења друге врсте скоро и да није било. И када би се десио неки већи назеб или упала плућа болесници су били склоњени у топличка села, а о њима су обично бринули политички активисти.

Ни у овој болници није било стручне лекарске неге, те су се рањеници и болесни партизани на свој начин довијали, превијајући један другог. Једино стручно санитетско особље у Топличком НОП одреду била је другарица Јаворина, лекарски помоћник и то само шест месеци, док су Расински и Топлички НОП одреди дејствовали заједно, јер је она припадала Расинском НОП одреду. Одласком Расинаца на свој терен отишла је и она. Такође, стручнију помоћ рањеницима указивала је студенткиња, Даринка Несторовић Љупче, која је у Топличком одреду остала до своје погибије, августа 1942. године.

Треба поменути да је интензивним партијским радом у другој половини 1942. године створена повољнија могућност за скривање и смештај рањеника и болесника у селима, што је знатно олакшало ситуацију у Одреду.

Кроз партизанску болницу у Јасикару прошло је много рањених, физички оронулих и болесних другова и другарица, а болница није била откривена за све време постојања, без обзира што је за њу знао већи број сељака Бреснице, Рашевца, Здравиха, Прекопуца итд. Сви сељаци не само да су виђали рањене и болесне партизана, већ су их и сами издржавали. Посебно треба истаћи улогу два малишана који су служили као курири у болници и снабдевали рањенике дуваном и осталим потребама. То су Добрица Ћирковић из села Прекопуца и Шљивић Миодраг Пурко из Бреснице. Ћирковић је преживео рат, а Шљивића су стрељали Бугари 22. јуна 1942. године. Том приликом убијени су Рајко Јовановић — чика Ђура и Шаљапин, који су за моменат напустили склониште

болнице. Тада су бугарски окупатори учинили још једно нечувено зверство. Претучене, али живе, у ватру су бацили Даницу Ђинђић и Стану Петковић из Прекопуца, које су са стоком биле на бачијама, тражећи од њих да кажу где је скривена радио-станица.

Треба поменути да је у то време у саставу болнице радила и партијска техника. Наиме, ту су слушане и хватане радио-вести које су рањеници, Никола Џуверовић Академац, Љубиша Вукановић Мргуд и Рајко Јовановић - чика Ђура прекуцавали и на шапирографу умножавали, а руководства Расинског и Топличког партизанског одреда и партијско-политички радници на терену Топлице, Мораве и Расине растурали. То су биле једине и врло корисне информације, нарочито за одржавање борбеног морала и код бораца и у народу.

После расформирања ове болнице, иако није било много рањеника, ситуација је била доста сложена јер су се од једног проблема створила два. Поред лекара којих није било, тешкоће је причињавао смештај. Овај проблем успешно је решаван управо због огромног труда руководилаца и бораца, али и због високе свести бораца-рањеника. Такво лечење трајало је све до постојања Топличког НОП одреда, до његовог преформирања у 3. батаљон (Јастребачки) Првог јужноморавског одреда. Тада су брзо створени погодни услови за лечење на терену и у партизанским болницама, које су биле формиране на подручју Пусте Реке и Топлице.

Сви рањеници који су лечени, углавном су и били излечени и оспособљени за даље вођење борбе. У Јасикару ниједан болесник ни рањеник није умро.

Претеча болнице у Јасикару била су прихватишта у селима на Пасјачи, Видојевици и Горњој Бресници, где је лечен већи број лакших рањеника. Она нису била подесна за тешке рањенике, који су склањани по селима, посебно у Грудашу, Селишту, Растовници, Видовачи, Рашевцу (Дамњанова колиба), Бресници и Ђерен Девчи. Када се говори о организацији санитета у Топличком НОП одреду потребно је посебно поменути два случаја: збрињавање Љубише Вукановића Мргуда, рањеног у груди, који је лечен у Великопланској цркви и Ивана Словенца, рањеног у ноге, који је лечен у Прокупљу 1942. године. И један и други су у почетку морали бити под непосредном контролом лекара.

После тешког рањавања у селу Сварчи, 28. фебруара 1942. године, Мргуд је пребачен у Велику Плану, где је био

под непосредном контролом др Михајила Бркића. Но, како је наишла велика непријатељска офанзива, код сељака у кућама а ни у амбуланти више није могао остати. У договору са свештеником Миладином Ђуђићем, Мргуд је смештен у црквени олтар Великопланске цркве. Доктор Бркић га је лечио, а поп Ђуђић неговао. Мргуд је тако провео првих двадесетак дана по рањавању, а након тога лекарска нега му није била преко потребна. Није му ни могла бити указивана јер је др Михајло Бркић тих дана протеран из Велике Плане.

Слично се догодило и са Иваном Словенцем. После тешког рањавања, октобра 1942. године у Претрешњи, у борби са четницима Нике Куштримовића, видело се да без лекара не може бити спасен. Добром организацијом, врло брзо, преко активисте Боре Јовановића из Доње Трнавe, а уз помоћ Миливоја Станковића Крцуна (рођеног Прокупчанина, одличног диверзанта и доброг познаваоца прилика у граду), Иван је пребачен у Прокупље и смештен у пећницу — Сидорове пекаре, где га је лечио доктор Жерајић. Касније је био негован и у кућама Надежде Драгојловић, Наде Шпадијер, Марије Васиљевић, Божане Јефтић, Кристине Декић и др.

После више од месец дана прездравели Иван изашао је из Прокупља и наставио лечење у селима Топлице и на Јастрепцу. Као што се види, у критичним ситуацијама Топлички НОП одред успешно је решавао и питање лекарске неге.

Иако без лекара санитетско особље у Топличком и Расинском крају било је колико-толико обучено, пружало је помоћ оболелима у селима кроз која је јединица пролазила. То није било само пружање лекарске помоћи, био је то и облик политичког рада. Најбољи пример за то пружа Саша Јаворина, која је у Топлици, међу женама, била позната као докторка Саша. Није се једном десило да ови наши здравствени радници путују од села до села и по неколико километара да би обишли неког болесника и пружили му помоћ у мери у којој су тада могли.

Са таквом праксом започели су још 1941. године у Топлици Милан Јовановић Доктор и Саша Јаворина, а то се задржало све до ослобођења Топлице. О томе је Саша Јаворина, 19. јуна 1979. године, у једном разговору, нагласила:

»При повратку са Голије крајем јула 1942. године, пре преласка на Јастребац, задржали смо се у једном селу (послед-

њем пред пребацивање) у подножју Копаоника. Ми смо били у селу, а четници су запосели положај изнад њега. Неко нас је обавестио да у једној кући лежи болесно дете. Одмах смо ја и још један друг медицинар отишли да га погледамо. Погледали смо га и дали му инјекцију. Мајка детета када је видела како се ми о њему бринемо била је пријатно узбуђена, изашла је из куће, окренула се према коси коју су запосели четници и сва узбуђена обратила се у том смеру:

— Проклет да си, (и рекла је име свог мужа) они ти лече дете, а ти пуцаш на њих».

Од 1943. године надаље помоћ су пружали лекари Воја Стојановић, Раде Милутиновић и други. То је био још један разлог више да топлички народ верује партизанима. Владало је правило да партизани могу много, чак и оно што изгледа немогуће.

Топлички НОП одред, иако је оскудевао у кадровима за лечење и збрињавање рањеника и болесника, за релативно кратко време остао је без Милана Јовановића Доктора, Даре Несторовића Љупче, Савке Јаворине Саше, а нешто касније и без Марице Илић Мице. Милан Јовановић Доктор погинуо је априла 1942. године на Копаонику, Дара Несторовић Љупче августа на Малом Јастрепцу, а другарица Саша је прекомандована у Црну Траву. Марица Илић остала је гравидна па је морала отићи на порођајно одсуство. Тако је Одред остао само са Васиљком Декић Надом, која је више од осталих могла пружити медицинску помоћ.

Поред лечења и збрињавања ништа мања пажња није посвећивана ни личној хигијени бораца. Често су се истицала искуства Шпанаца, која су нам добро дошла да спречимо појаву тифуса, коју су услед нередовног прања и пресвлачења бораца могле изазвати ваши. На ту опасност нарочито је указивао Ратко Павловић Ћићко, који је и личним примером показивао делотворност хигијенских мера. Многи се хвале како су измислили »партизанско буре« за парење одеће, што је само делимично тачно. Топлички партизани нису знали за »партизанско буре«, али су одмах, чим би се појавиле ваши, почели са парењем одеће у сеоским казанима за печење ракије. Најбољи доказ да се с тиме и успело је да за све време рата и постојања ове јединице није било ниједног случаја појаве тифуса у Топличком НОП одреду. Вашију је, ипак, било. Систем парења одеће у Топлици примењиван је за све

време рата, али је временом технолошки усавршаван. Парење одеће је обично вршено за време затишја по селима, а било је и случајева да се казан изнесе на планину, само да би се обезбедила лична хигијена бораца. Уз парење следило је купање и прање веша.

СНАБДЕВАЊЕ ЛЕКОВИМА

Снабдевање лековима у Топличком НОП одреду било је, као и у свим другим партизанским јединицама, веома отежано. Лекова и другог санитетског материјала никада није било довољно, па се најчешће импровизовало. Уместо завоја употребљавано је обично чисто сеоско платно, а уместо алкохола препечена ракија. Основни извор снабдевања лековима биле су апотеке у градовима, било да су их партизани ослобађали или су само због лекова упадали у њих. Кад год је планирана или извођена нека акција, напад на насељено место, редовно је неко био одређен да заплени санитетски материјал из апотеке. Такав је случај запамћен приликом напада на Прокупље, 1941. године, касније на Куршумлију, Блаце, а затим и у нападу на Жупски Александровац.

Приликом ослобођења Прокупља, из две апотеке, колико их је било, покупљено је све што се могло користити за потребе лечења бораца у Одреду. А таквог материјала било је доста. Сећам се велике бале вате, коју је на Видовачу изнео заробљени полицијски писар Аца Кампарелић. Партизани су запленили и приручну апотеку жандармеријских станица четничких гарнизона, које су и иначе биле извор снабдевања партизана. Велики део заплењених новчаних средстава такође је коришћен за набавку санитетског материјала, а нису били мали ни прилози у поменутом материјалу који су пристизали из градова (Ниш, Прокупље) и од симпатизера НОП-а.

Било је и акција искључиво организованих за прибављање санитетског материјала. Обавештени да је доста санитетског материјала достављено болници у Прокупљу, вероватно због лечења рањених и болесних четника, жандарма и квислинга, команда Пасјачке чете, ноћу 7/8. децембра 1941. године, упутила је групу да заплени санитетски материјал. Акција је успела, санитетски материјал је заплењен. Истовремено, друга група срушила је пругу у рејону железничке станице

Прокупље. Наравно, и та акција успешно је изведена захваљујући сарадњи са активистима које су партизани имали у Прокупљу и у прокупачкој болници. За ту успешно изведену акцију сазнала је и Недићева квислиншка влада, јер је убрзо послат извештај од квислинга из Прокупља.²⁷⁷ Сличну акцију извела је Великојастребачка чета у пролеће 1942. године у селу Велика Драгуша. По обавештењу да су у тамошњу апотеку допремљени лекови одмах је организована акција. Део лекова је остављен за потребе грађана, а остало је заплењено.

Непрекидна веза са Окружним комитетом КПЈ за округ Ниш, 1942. године, између осталог служила је и за релативно добро снабдевање санитетским материјалом, нарочито у критичним лековима. Наиме, ОК Ниш је лекове набављао преко везе и по куриру Аранђелу Младеновићу Корчагину слао их је у Одред. Једном приликом, на партијском састанку, када је било речи о снабдевању и везама политички комесар Топличког НОП одреда, Десимир Јововић Чича, између осталог је рекао: »Што се санитетског материјала тиче, то за сада није лоше; нема да цури, али капље. Док је оваквих веза са Нишем и док делује организација која сада тамо постоји, биће добро, имаћемо лекове...«.

²⁷⁷⁾ Архив ВИИ, к. 52, док. 15/4, Извештај Српске државне страже.

УМЕСТО ПОГОВОРА

Монографија обрађује Топлички НОП одред од његовог формирања 3. августа 1941. године до 20. фебруара 1943. године када је ушао у састав 1. јужноморавског одреда, као III батаљон. Колико је расположива фактографија допуштала учињен је покушај да се прикажу, а делимично и анализирају политички услови у Топлици, под којима се формирао Одред, ратни пут Одреда, успеси и кризни тренуци током његовог постојања, као и политички утицај који је Одред вршио у подручју свога деловања. У Монографији је обрађено и заједничко дејство Топличког и Расинског партизанског одреда, што је у првим годинама рата представљало основну снагу народноослободилачког покрета Топлице чији је руководићи кадар чинио ослонац ПК КП за Србију и Главном штабу НОВ и ПО Србије. Дат је посебан акценат развоју Топличког одреда, као једне од битних специфичности у борби народа Србије, кроз формирање месних десетина које су његов саставни део у комплексном вођењу оружане борбе.

Топлички одред је, као и сваки други одред, имао своје карактеристике. Пре свега, надрсђепе команде скоро да и није било, а директиве које су стизале од ПК КПЈ за Србију и ГШ за Србију, иако веома корисне, нису се увек темељиле на познавању конкретног стања. Ипак, захваљујући кадровима Одреда и њиховом брзом прилагођавању приликама, увек су се налазила решења за излазак из сваке ситуације. Не једном се догађало да Одред групише део снага и формира већу јединицу — батаљон, којим је дејствовао краће или дуже време, да би се затим вратио на устаљене чете као основну формацију. Одред је умео да се удружује и са другим одредима да би успешно извео планирану акцију, али је најчешће развијао

дејства по четама, чиме је стварао забуну код непријатеља о својој јачини.

Слична еластичност је била и приликом одређивања броја и састава руководећег кадра у Одреду и четама. Командант и политички комесар били су стални, а сви остали променљиви, нарочито заменик команданта и командир чете. Заменик политичког комесара — секретар партијске организације, најчешће је постојао. И то је искуство и теорија партизанског ратовања, па је пракса Топличког НОП одреда и са те стране драгоцене.

Све то допринело је његовом сталном дејству у формацији војне јединице, која је некад била бројно јача а некад слабија. И овом приликом треба истаћи да Тито није случајно, упућујући јединице и појединце у Србију, усмеравао све ка Топлици, у којој је партизанско дејство Топличког НОП одреда било од изузетног значаја. Јер, иако се за ову партизанску јединицу не може рећи да је била на главном правцу удара, она је била перманентно активна у зони коју је сматрала својом. Осим тога, борци Одред остали су ту стално, од формирања до краја његовог постојања. С правом је Живан Чиклован Светозар, борац Топличког НОП одреда, рекао на једном скупу бораца децембра месеца 1960. године: »Треба да се зна од каквог је то теста направљен и какав је био тај Топлички партизански одред«.

Полазећи можда баш од ове реченице Живана Чиклована, а будући да сам био борац Топличког НОП одреда, завичајно везан за његов домицилни настанак и простор борбеног деловања, радио сам на рукопису низ година, трудећи се да превазиђем бројне проблеме у истраживачком раду. Користио сам све расположиве историјске изворе, које је у конкретном случају, на жалост, чинила претежно мемоарска грађа, нешто мање писани документи, махом из непријатељске архиве и доста скучена литература. Из тих разлога био сам упућен на дуга и стрпљива истраживања, честе провере сећања појединаца и накнадне консултације. Период од двадесет година рада, иако на први поглед изузетно дуг, омогућио ми је да се прва сећања о Топличком одреду, која сам прибележио 1950/51. ускладе са данашњом историјском дистанцом, што је без сумње допринело максималном приближавању историјској објективности и истини.

У томе су ми од изузетне помоћи били борци Топличког НОП одреда: Војин Бајевић Вук, Владимир Вујовић Вуја, Радојко Илић Баја мали, Станмир Јовановић Јова, Момчило ЈБумовић, Божидар Михајловић Драшко, Светислав Петровић Пики, Елисие Поповски Марко, Драгослав Петровић Горски, Димитрије Писковић Трнавац, Светислав Савковић Јоца, Ратомир Стојковић Страхиња, Драги Стаменковић, Милош Станмировић Мате, Живан Чиклован и други, без којих ова Монографија свакако не би ни настала.

септембар 1989. године

Аутор

V %

, , КОМАНДАНТИ, ПОЛИТИЧКИ КОМЕСАРИ, ЗАМЕНИЦИ
 * КОМАНДАНТА И ПАРТИЈСКИ РУКОВОДИОЦИ ТОПЛИЧКОГ
 НОП ОДРЕДА (ПО СЛЕДЕЋЕМ РЕДОСЛЕДУ):

*Елисије Поповски Марко, командант од
 септембра 1941. до фебруара 1942. г.
 Умро после рата*

*Пчодије Стојановић Татко,
 политички комесар од септембра
 1941. до фебруара 1942. г. Погинуо
 13. августа 1942. г.*

*Ратко Павловић Ђићко, заменик
 команданта од септембра 1941.
 до фебруара 1942. г. Погинуо
 априла 1943. г.*

*Сретен Младеновић Мика, секретар
ОК КПЈ Ниш и партијски руководицац
у Одреду од децембра 1941. до фебруара
1942. г. Погинуо априла 1942. г.*

*Димитрије Писковић Трнавац,
командант од фебруара 1942. до
фебруара 1943. г. Умро после рата*

*Иван Фапчић Ђуро, политички комесар
од фебруара 1942. до априла 1942. год.
Погинуо априла 1942. г.*

*Драги Стаменковић Срба, партијски
руководилац у Одреду од фебруара
1942. до јуна 1942. год.*

*Душан Томовић Дуизко, партијски
руководилац у Одреду од јуна 1942.
до јула 1942. г.*

*Десимир Јововић Чича, политички
комесар од априла 1942. до јула
1942. г. Умро после рата*

*Радош Јовановић Сеља, секретар
Поверенства КПЈ за Топлицу
и партијски руководилац у Одреду
јула 1942. г.*

*Милић Ракић Мирко, политички
комесар од јула 1942. до фебруара
1943. г. Погинуо фебруара 1943. г.*

*Благоје Пауновић Новица, партијски
руководилац у Одреду од јула 1942.
до фебруара 1943. г. Погинуо марта
1943. г.*

*Конрад Жилник Слободан, партијски
руководилац у Одреду од оснивања
Одреда до децембра 1941. г.*

Фондација »Драгојло Дудић«
поводом дана формирања Главног
народноослободилачког одбора
Србије 17 новембра на књижевно
публицистичком конкурс »Драгојло
Дудић« за досад необјављена дела
на тему народноослободилачке
борбе и револуције народа и на-
родности Социјалистичке Републике
Србије ПОХВАЉУЈЕ

монографију »Топлички народно-
ослободилачки партизански одред«

аутора

Драгољуба Миће Шинића

као вредан допринос неговану
слободареких и револуционарних
традиција народноослободилачке
борбе и револуције народа и на-
родности Социјалистичке Републике
Србије о чему се издаје овај

ДОКУМЕНТ

БЕОГРАД 17. XI. 1987.

ПРЕДСЕДНИК
ПРАВНОГ ОДБОРА
ФОНДАЦИЈЕ
»ДРАГОЈЛО ДУДИЋ«

Милан Стојић

БОРЦИ ТОПЛИЧКОГ НОП ОДРЕДА НА ДАН ФОРМИРАЊА, 3. АВГУСТА 1941. ГОДИНЕ

БОГОЉУБ ХАЦИТОНИЋ, рођен 1918. у Прокупљу, намештеник, после неколико дана отишао из Одрета.

БОЖИДАР ЂОРЂЕВИЋ РЕЉА, рођен 1922. године у Прокупљу, обућарски радник. Био курир између Одрета и партијског поверенства у Нишу. Погинуо априла 1942. године на Ргајском вису.

БОШКО ХАЦИТОНИЋ КУМ, рођен 1919. у Ирокупљу, трговац, после неколико дана напустио Одред.

ВАСИЛИЈЕ ЂУРОВИЋ ЖАРКИ, рођен 1920. у Даниловграду, свршени матурант. Био командир и политички комесар чете у Топличком НОП одреду. Погинуо као командант бригаде, марта 1944. године. Занародног хероја Југославије проглашен 1953. године.

ВАСИЛИЈЕ СМАЈЕВИЋ НОВАК, рођен 1913. у Мркоњу, Лесковац, студент права. У рату био на разним дужностима. Рат је завршио као политички комесар корпуса, а у грађанству и ЈНА обављао разне дужности. Унапређен у чин генерал-мајора. Умро.

ВЛАДИСЛАВ ПОПОВИЋ ЧЕДА, рођен 1912. године у Гњилану, дипломирани правник. Био политички комесар Топличког НОП одрета, иосле рата професор на Правном факултету у Београду. Сада пензионер у Београду.

ВОЈИН БАЈЕВИЋ ВУК, рођен 1913. у селу Коњарник, Прокупље, дипломирани правник. Био је командир чете у Топличком НОП одреду, већник АСНОС-а, министар у влади Социјалистичке Републике Србије и судија Уставног суда СРС. Пензионер у Београду.

ВОЈИСЛАВ ПЕТКОВИЋ ЈЕЖ, рођеи 1921. у Прокупљу, конобар. Као борац заробљен је 1942. и интерниран у Аустрију, одакле је побегао. Погинуо 25. 12. 1943. године.

ДАНИЛО МИРОВИЋ ЧАПАЈЕВ, рођен 1903. у селу Коњарник, Прокупље, земљорадник. После неколико дана напустио Одред и отишао у Месну партизанску десетину. Умро.

ДРАГОМИР БЕГОВИЋ НЕДО, рођен 1920. у селу Коњарник, Прокуиље, свршени матурант. Погинуо априла 1942. на Пасјачи.

КИРИЛ МИХАЈЛОВСКИ ГРУЈИЦА, рођен 1918. у Виници, Кочане, учитељ, члан КПЈ од 1941. Био је командир и политички комесар чете. Рат завршио као политички комесар дивизије, генерал-мајор у пензији. За народног хероја Југославије проглашен 1953. године.

КОНРАД ЖИЛНИК СЛОБОДАН, рођен 1919. у Капљој Васи, Цеље, кожарски радник. Био је партијски руководицац у Одреду. Погинуо марта 1944. године. За народног хероја Југославије ироглашен 1953. године.

МИЛЕН ЈОВАНОВИЋ ДОКТОР, рођен 1920. у Прокупљу, студент медицине, члан КПЈ од 1941. Био је политички комесар чете. Погинуо априла 1942. године.

МИЛОВАН ИВАНОВИЋ МАРКО, рођен 1910. у селу Коњариик, Прокупље, земљорадник. Погинуо јуна 1943. године у борби са Бугарима у Коњарнику.

МИЛОШ ШУТОВИЋ, рођен у селу Коњарнику, Прокупље, земљорадник. После неколико дана иапустио Одред.

НИКОДИЈЕ СТОЈАНОВИЋ ТАТКО, рођен 1911. у Старој Божурни, Прокупље, учитељ. Био је политички комесар Топличког НОП одреда. Погинуо августа 1942. године на Малом Јастрепцу, као члан Штаба. За народног хероја Југославије проглашен 1949. године.

НИКОЛА КОКОЊЕШЕВИЋ ДУЊЋЕРСКИ, рођен 1915. у селу Лабуниште, Струга, пекарски радник. Био члан Партијског руководства за Топлицу. Погинуо октобра 1941. године код Житорађа.

НИКОЛА ЦУВЕРОВИЋ АКАДЕМАЦ, рођен 1917. у Калуги, СССР, студент технике. Био је командир чете и члан Окружног комитета КП за Топлицу. После рата министар у влади СФРЈ, пензионер, живи у Београду.

НИКОЛА ЂОРЂЕВИЋ ДОНЕ, рођен 1921. у Прокупљу, молерски радиик. Заробљен на Малом Јастрепцу августа 1942, а у октобру исте године стрељан на Бубњу код Ниша.

ПАСКАЉЕВИЋ, био само на постројавању Одреда.

РАДИВОЈ УВАЛИЋ БАТА, рођеи 1912. у Бачкој Паланци, доктор економских наука, учесник шпанског националноослободилачког рата 1936—39. После рата био професор и декан Економског факултета у Београду, амбасадор СФРЈ у више земаља. Погиинуо у саобраћајној несрећи 1971. године у Ирану.

РАДОШ ЈОВАНОВИЋ СЕЉА, рођен 1912. у селу Гргуру, Блаце, атРОНОМ. Из рата изашао као политички комесар дивизије. После рата V дипломатској служби — амбасадор. Погинуо 1965. године у саобр^љајној несрећи код Ћуприје.

РАТОМИР ВУКАШИНОВИЋ ЈАНИЋИЈЕ, рођен 1913. године у селу Гласовик, Прокупље, студент права. Био је политички радник на теј>евУ Топлице. После рата судија Општинског суда у Тополи. Умро.

РАТ^О ПАВЛОВИЋ ЋИЋКО, рођен 1913. у селу Бериљу, Прокуп-
учесник шпанског националноослободилачког рата 1936—39.
годин^- Студирао права и економију. Погинуо 24. априла 1943.
годин^ У Црној Трави, као командант 2. јужноморавског одреда. За
народног хероја Југославије проглашен 1945. године.

РАДОЈЕ БЕГОВИЋ ГЛИГОР, рођен 1900. године у селу Коњарник,
Прокупље, земљорадник. После неколико дана напустио Одред и
отишЗ^ У месну партизанску десетину. Умро.

СЛАВКО. трговачки помоћник, био само на дан формирања при
постројавању.

ЦВЕТКО ТОМАНОВИЋ ЋЕЛЕ, рођен 1914. године у селу Бериље,
Проку^{пље}> земљорадник. Погинуо марта 1942. године у борби против
четш#а и Бугара.

ЧЕДОМИР КРУШЕВАЦ ЧЕДА, рођен 1914. године у селу Мостаћи,
Требиње, новинар. Погинуо октобра 1941. године у селу Бреговине.

СПИСАК ПОГИНУЛИХ И УМРЛИХ БОРАЦА И РУКОВОДИЛАЦА ТОПЛИЧКОГ НОП ОДРЕДА

У Списку погинулих и умрлих бораца и руководилица (умрлих у току и непосредно после рата од последица рата) дали смо азбучним редом презиме, име и надимак свих погинулих и умрлих бораца и руководилица Одред, затим годину и место рођења, за рођене у селу ближе веће место, занимање (пре ступања у одред), чластво у СКОЈ-у и КПЈ, време ступања у Одред, дужности у НОР-у, време и место погибије, односно смрти.

За погинуле народне хероје Југославије дајемо само презиме, име, надимак и податак да је народни херој Југославије, пошто се за њих у прилогу 3. дају детаљнији подаци и фотографије.

Са жаљењем исписујем редове о погинулим и умрлим саборцима, а посебно ми је жао што о неким саборцима до данас не знамо ништа више од надимка Шаљапин, Брица, Лала, Чех..., а били су тако млади и лудо храбри. Али, сматрао сам да је боље дати и непотпуне податке да би они подсетили неког од родбине, саборце, комшије из села, улице, школске другове, па да у евентуалном наредном издању ове монографије или у некој другој прилици објавимо комплетније податке о њима. А они су то часиим животом и јуначком смрћу више него заслужили.

А

АГАТОНОВИЋ МИЛОВАН ШЕБО, рођен у Блацу, погинуо 1944. године.

АНДРЕЈЕВИЋ ЈЕЛИСАВЕТА АНЕТА, народни херој Југославије.

АНДРЕЈЕВИЋ БОРИВОЈЕ АЋУТАНТ, 1920, Крајковац, Прокупље, земљорадник. Припадао је месној десетини у селу. У Одред је ступио 1942. године. Као болесног ухватили су га бугарски војници 1942. године у његовом селу, одакле је спроведен у немачки логор на Црвеном Крсту у Нишу, а затим у Норвешку где је убијен.

АНЂЕЛИЋ ВОЈИСЛАВ, 1912, геометар. Члан КПЈ од 1940. Радио је у предузећу »Батињол« и један је од организатора Партије у Куршумлији у периоду 1938—1939. године. Погинуо 28. фебруара 1942. у Горњој Сварчи у борби са четницима.

АНЂЕЛКОВИЋ СТОЈАДИН ДИНЕ, 1917, Горња Сварча, Прокупље, земљорадник. У Одреду од јесени 1941, члан КПЈ од 1943. У току НОР-а био је командир чете у Топличком НОП одреду, заменик и командант батаљона у Петој српској ударној бригади. Погинуо испред бункера у Блацу, јуна 1944, у борби против бугарских јединица.

АРАНЂЕЛОВИЋ ДУШАН ЈАВОР, 1917, Прокупље, фризерски радник. У Одреду је од 1941. У Косаничку чету дошао је из Јастребачке чете почетком 1942. Био је заменик командира чете. Погинуо 28. фебруара 1942. у Горњој Сварчи у борби са четницима.

АРАНАЂЕЛОВИЋ МОМЧИЛО ЈАБЛАН, 1922, Белољин, Прокупље, поткивачки радник. У Одреду од 1941, члан СКОЈ-а. Пре доласка у Одред учествовао је у акцијама месне десетине свог села. Погинуо је јула 1942. код Три Сестрице на Великом Јастрепцу, пршшком напада четника из Рибарске Бање на Великојастребачку чету.

АНТОНИЈЕВИЋ ЉУБИСАВ, 1922, Ресинац у одреду од 1941. Јастребачка чета, био је обавештајни официр 18. српске ударне бригаде. Утопио се у Дрини при повратку са фронта.

Б

БАБОВИЋ РАДМИЛО. Погинуо 1942. године приликом одбране Куршумлије.

БАДЊАРЕВИЋ ЂОРЂЕ ГРОМОВНИК, избеглица из Македоније. У Одреду од јесени 1941, члан КПЈ од 1942. Погинуо априла 1942. на Ргајском Вису у борби са четницима и недићевцима и јединицама бугарског окупатора.

БАДЊАРЕВИЋ КРСТО КОСТРЕШ, 1920, (Косово), подофицир југословенске војске. Био је заробљен као борац Јастребачке чете код Ајдановца и ослобођен 5. децембра 1941. у борби за ослобођење Блаца. Погинуо као десетар, 28. фебруара 1942. године, у Горњој Сварчи у борби са четницима.

БЕГОВИЋ ДРАГОМИР НЕДО, 1920, Коњарник, Прокупље, свршени матурант. Припадао је напредном покрету средњошколске омладине у прокупачкој гимназији. Био је хапшен 1939. године због својих схватања и ставова и провео у затвору на Ади Циганлији око два месеца. Године 1940, искључен је из прокупачке Гимназије. Члан СКОЈ-а од 1940, а члан КПЈ од 1942. У Одреду од његовог формирања

у Ајдановцу. Био је руководиолац скојевске организације у чети. Погинуо априла 1942. на Пасјачи, у борби против јединица бугарског окупатора.

БЕНКОВСКИ (других података нема), бугарски војник, дошао из гарнизона Блаце у јуну 1942. Био је у Великојастребачкој чети, одакле је прекомандован у Пасјачку чету. Погинуо јануара 1943. у акцији на *прузи код* Моминог Камена у Грделичкој клисури.

БОБИ (непознато право име, зна се да је Словенац), текстилни радник. Радио је у Земуну где је примљен у СКОЈ. Дошао је у Топлички НОП одред августа 1941. из Београда са групом активиста — чланова КПЈ и скојеваца. У току лета 1941. учествовао је у акцијама против немачког окупатора. Средином децембра 1941. прекомандован је у Озренски НОП одред. Погинуо је у лето 1942. године у борби против бугарских јединица.

БОЛОВИЋ РАДОСЛАВ, 1910, Трн, Куршумлија, подофицир југословенске војске. У Одреду је од јесени 1941. године. Погинуо 28. фебруара 1942. у Горњој Сварчи у борби са четницима.

БОШКОВИЋ ПРЕДРАГ ПАВЛЕ, студент права. У партизанима од 1941. године. Погинуо новембра 1944. године.

БРАНКОВИЋ ДОБРИЦА, 1922, Прокупље, кројачки радник, члан КПЈ од 1941. Био је курир. Крајем 1941. године упућен на партијски рад у Ниш, где је убрзо ухапшен и 1942. стрељан на Бањици.

БРИЦА, једино се зна да је рођен у околини Ћуприје или Светозарева. Био је 1941. борац Поморавског НОП одреда, после чијег разбијања се пребацио на Озрен. Из Озренског НОП одреда пребацио се, септембра 1942, са Малојастребачком четом у Топлицу. Погинуо фебруара 1943. на Великом Јастрепцу у борби са једном немачком планинском јединицом.

БУЛАЈИЋ ИВАН, 1894, Вилуси, Никшић, Црна Гора, земљорадник. Активно учествовао у припреми устанка, заробљен на Јовиним Ливадама марта 1942. године. После зверског мучења стрељан у Житном Поточу.

В : -

ВЕЛИМИРОВИЋ БОРИВОЈЕ БАНЕ, 1922, Ћуприја, металски радник. Дошао у Пасјачу из Ниша крајем 1941. Припадао је напредној радничкој омладини. Скојевац од 1941. Био је четни курир. Успео је да се пробије из непријатељског обруча на Ргајском Вису 12. априла 1942, али је ухваћен код Средњег Статовца и стрељан у Житном Поточу.

ВЕЉКОВИЋ МИОДРАГ - ВЕЉКО КАРАМАН, 1918, Бреснички, Прокупље, овчар. У Одреду од новембра 1941, кандидат КПЈ од 1942. Био је пушкомитраљезац и десетар. Погинуо у земуници на Малом Јастрепцу 13. августа 1942, за време Аћимовићеве офанзиве.

ВЕЉКОВИЋ РАДИВОЈЕ МАЛИША, 1926, Кончић, Прокупље, шегрт металске струке. Члан СКОЈ-а. У партизанае дошао у лето 1942. године. Септембра 1943. ступио је у Прву јужноморавску бригаду. Погинуо на Деветаку у источној Босни децембра 1943. као пушкомитраљезац чете.

ВЕЉКОВИЋ СТАНИМИР ЗЕЛЕ, народни херој Југославије.

ВИДОЈКОВИЋ РАДИВОЈЕ ВОЈА, 1924, Држановац, Прокупље, земљорадник. До доласка у Одред, почетком јуна 1942, био је у месној десетини. Члан СКОЈ-а 1942, члан КПЈ од 1943. Октобра 1943. ступио је у Прву јужноморавску бригаду. Погинуо је као пушкомитраљезац у борби против четника и бугарског окупатора.

ВИЋЕНТИЈЕВИЋ РАДИСАВ ВАСА, 1919, Ваљево, металски радник. Припадао је напредној радничкој омладини. Пре доласка у Топлички НОП одред, августа 1941, учествовао је у Београду у многим диверзантским акцијама против немачког окупатора. Члан КПЈ од 1941. Упућен у Озренски одред децембра 1941. Био је политичко-партијски радник у позадини. Погинуо је фебруара 1942. у Сокобањи, у борби са припадницима Српске државне страже.

ВОЈИНОВИЋ ВУКОСАВА, 1919, у околини Пожареваца, домаћица. У Одреду од јесени 1941. године. Заробљена 22. фебруара у борби за одбрану Куршумлије и истог дана стрељана.

ВУЈИЧИЋ БОЖО ВУЧКО, 1912, рударски радник. Ступио у Копаонички одред у лето 1941. У јесен је заробљен на Копаонику и спроведен у немачки логор у Нишу, одакле је успео да побегне 12. фебруара 1942. Од априла 1942. борац је Топличког НОП одреда. Маја 1943. ушао је у састав чете која је отишла у Тимок и на Озрен. Био је командир чете и командант батаљона у Зајечарском одреду »Миленко Брковић«. Октобра 1943. тешко је рањен у борби против четника код села Боровца, Минићево. Лечио се у једној кући где је откривен и на зверски начин убијен.

ВУКАНОВИЋ РАТОМИР НИКАЦ, 1917, Колашин, Црна Гора, земљорадник. У Одреду је од 1941. Члан КПЈ од почетка 1942. године. Погинуо као делегат вода 28. фебруара 1942. у Горњој Сварчи у борби са четницима.

ВУКАШИНОВИЋ ДУШАН ИВО, 1920, Гласовик, Прокупље, земљорадник. У Одреду је од 1941, члан СКОЈ-а, а политички делегат вода. Погинуо децембра 1942. на Мрљачком вису, у борби са бугарским јединицама.

ВУКСАНОВИЋ СЛАВОЉУБ ЈАЈКО, 1923, народни херој Југославије.

ВУКСАНОВИЋ СЛОБОДАН ГЕЦА, 1918, Блаце, икарски радник. До доласка у партизане, децембра 1941, радио је активно за НОП. Био је командир Блачког вода и Јастребачке чете обновљеног Копаоничког одреда. Погинуо јула 1942. код Треске на Копаонику у борби са четницима и жандармима.

ВУКСАНОВИЋ СРБОЉУБ ГЛАВАШ, 1920, Блаце, питомац Војно-техничког завода Обилић—Крушевац. Члан КПЈ од 1940. Међу оснивачима Расинског НОП одреда. У Топличком НОП одреду од новембра 1941. Био је помоћник комесара и комесар чете. Погинуо јануара 1943. у селу Разбојни у борби против четника Драже Михаиловића.

ВУНАРИЋ ДУШАН ЂОКА, пореклом из Босне, жандарм у Прокупљу. После ослобођења Прокупља 1941. године напустио је службу и прикључио се НОП-у, у месним десетинама. У Одреду од почетка 1942. Био је командир чете. Погинуо марта 1942. код Азбреснице у борби против четника и недићеваца.

ВУЧЕНИЋ ДУШАН СЛОБОДАН, 1912. Рашка, учитељ, члан КПЈ од 1941. Био је политички комесар чете у Копаоничком одреду. Заробљен је на Копаонику и спроведен у Куршумлију, где је замењен за заробљене четнике у Прокупљу 9. октобра 1941. Почетком новембра 1941. године дошао је у Топлички НОП одред. Погинуо на Ргајском Вису, 12. априла 1942, у борби са четницима, недићевцима и јединицама бугарског окупатора.

Г

ГЛУШАЦ МИРКО, 1923, Јовине Ливаде, Прокупље, члан СКОЈ-а, члан КПЈ од 1943. У одреду од 1941. Био командир чете у Четвртој српској ударној бригади. Погинуо јула 1944. на планини Китки (Косово) за време седме непријатељске офанзиве.

ГОРУНОВИЋ БУДИМИР, адвокат из Београда. У партизанима од 1941. године. Погинуо 1941. године.

Д

ДВОРНИЧ ЈОШКА, родом из Словеније, електричар у руднику Бело Брдо. У Копаоничком НОП одреду од лета 1941. Заробљен је почетком октобра на Копаонику и спроведен у Куршумлију. Замењен је за четнике заробљене у Прокупљу 9. октобра 1941. У Топличком НОП одреду је од почетка новембра 1941. Према неким подацима погинуо је на В. Јастрепцу у пролеће 1942.

ДЕЈЕРЕ ЈУЉИЈАНА, 1914, Славонски Брод, кожарска радница, члан КПЈ од 1936. године. Била је члан РК КПЈ у Београду. Из Београда упућена у Прокупље крајем 1941. Ухваћена априла 1942, спроведена на Бањицу и маја 1943. године стрељана.

ДИНИЋ ЖИВОЈИН МАРКО, рођен 1894. У НОБ-у од 1941. године. Погинуо августа 1944. године као члан Извршног одбора Срског народноослободилачког одбора Прокупље.

ДИНИЋ НАЈДАН СИМА, 1918, Баличевац, Прокупље, земљорадник. У Одред је ступио крајем 1941. Члан КПЈ од 1942. Био је пушкомитраљезац, десетар, командир вода, чете, заменик команданта Топличког НОП одреда и командант батаљона у 19. српској бригади 25. дивизије. Погинуо фебруара 1945. код Зворника у борби против немачких фашиста и усташа.

ДИНИЋ ХРАНИСЛАВ НОВАК, 1920, Доња Речица, Прокупље, свршени матурант. Због напредног става и активности на линији КПЈ био је ухапшен 1939. и спроведен из прокупачког затвора на Аду Циганлију, где је провео два месеца. Из истих разлога искључен је 1940. из прокупачке гимназије. У Лесковцу је, такође, наставио са својом активношћу као члан СКОЈ-а. Августа 1941. ступио је у Кукавички НОП одред, одакле је у новембру пребачен у Топлички НОП одред. Члан КПЈ је од 1941. У току НОР-а био је помоћник политичког комесара Малојастребачке чете, затим чете упућене у Тимок и помоћник политичког комесара Тимочког батаљона. Погинуо¹ Ју^{на} 1943. на Кучајским планинама (Троглан Бара) у борби против недићеваца и четника.

ДРАГОЈЕВИЋ РУЖА, рођена у Добром Долу. Погинула априла 1942. године.

ДРАГОЈЛОВИЋ ДРАГОЈЛО ГОКАЦ, 1919, Прокупље, свршени матурант. Био члан МК СКОЈ-а у Прокупљу. Ухапшен фебруара 1942, спроведен у логор у Норвешку где је стрељан јуна исте године.

ДУЛОВИЋ РАДМИЛА БАЈКА, 1921, Крива Паланка, студент права. Пре одласка у Топлички партизански одред, почетком 1942, активно је радила за НОП у Прокупљу. Члан КПЈ од 1942. Из Одреда је отишла за политичко-партијског радника у Расини, где су је јуна 1942. године ухватили четници код села Наумпара и спровели у логор на Црвеном Крсту у Нишу где је стрељана 1943. године.

Ђ

ЂИНЂИЋ РАДОЈЕ, 1926, Доње Здравине, Прокупље, овчар. У Одреду од марта 1942. Погинуо маја 1942. на Великом Јастрепцу.

ЂИНИЋ ВЕЛИМИР ГОЛУБ, Београд, столар. У Одреду од почетка 1942. Погинуо је 9. априла 1942. на Пасјачи, у борби са бугарским јединицама.

ЂОРЂЕВИЋ БОЖИДАР РЕЉА, 1922, Прокупље, обућарски радник. Члан КПЈ од 1941. У Одреду је од његовог формирања у Ајдановцу, 3. августа 1941. Први курир између Одрета и Партијског поверенства КПЈ за Топлицу. Заробљен на Ргајском Вису 12. априла 1942. у борби са четницима и јединицама бугарског окупатора и сутрадан стрељан у Житном Поток.

ЂОРЂЕВИЋ ДРАГОМИР ИЛИЈА, 1923, Држановац, Прокупље, земљорадник. Ступио у Одред јуна 1942. Предао се непријатељу за време Аћимовићеве офанзиве. Изашао је из земунице у којој се налазио Никодије Стојановић Татко са групом бораца Малојастребачке чете. Спроведен је у Специјалну полицију у Нишу, где је касније стрељан.

ЂОРЂЕВИЋ ЖИВОЈИН СОКО, 1923, Кончић, Прокупље, сеоски слуга. У Одреду од децембра 1941. Члан СКОЈ-а. Члан КПЈ од 1944. Био је пушкомитраљезац, десетар и командир вода у чети Пете српске ударне бригаде. Погинуо 13. априла 1944. у селу Ломници код Крушевца.

ЂОРЂЕВИЋ НИКОЛА ДОНЕ, 1921, Прокупље, молерски радник. Члан КПЈ од 1940. у Топличком НОП одреду од његовог оснивања у Ајдановцу 3. августа 1941. Заробљен је августа 1942. на Малом Јастрепцу и спроведен у немачки логор у Нишу где је стрељан октобра исте године.

ЂОРЂЕВИЋ РАДОСЛАВ ПРЕДРАГ, 1919, Прокупље, студент технике. У Одреду од септембра 1941. Члан СКОЈ-а од 1941. Априла 1942. пао је у непријатељске руке. Био је у бугарском затвору у Прокупљу, одакле је пуштен после два месеца. Према неким подацима погинуо је на Пасјачи у лето 1942.

ЂУРИЋ БОЖИДАР ЈАВОР, 1922, Прокупље, ковачки радник. У Одреду од 1941, члан СКОЈ-а од 1942. Заробљен на Копаонику априла 1942. и интерниран у Норвешку, где је умро 1943. године.

ЂУРОВИЋ ВАСИЛИЈЕ ЖАРКИ, народни херој Југославије.

Е

ЕРАКОВИЋ САВА СТРАХИЊА, народни херој Југославије. "

Ж

ЖИВИЋ МИЛУТИН НИКОЛА, 1923, Мала Плана, Прокупље, радник. У Одред ступио у јесен 1941. Члан СКОЈ-а. Пушкомитраљезац у чети. Разболео се у пролеће 1942. и остао на лечењу у своме селу, где су га јуна 1942. ухватили бугарски војници и стрељали.

ЖИВКОВИЋ МИЛОМИР ПАВЛЕ, 1912, Пискаљ, Прокупље, службеник. У Одреду од почетка 1942. Погинуо 12. априла 1942. на Ргајском Вису у борби са четницима, недићевцима и јединицама бугарског окупатора.

ЖИВКОВИЋ СТОЈАДИН МЛАЂА, 1925, Доње Здравине, Прокупље, сеоски слуга, један од најмлађих партизана у Одреду. Члан СКОЈ-а. Члан КПЈ од 1944. Повремено је обављао курирску дужност 1942. године. Био је десетар, командир вода, командир чете у батаљону Пете српске ударне бригаде. Погинуо маја 1944. године у борби са четницима код села Каоника у Расини.

ЖИКА (непознато име и презиме, као и година и место рођења). Зна се да је из околине Светозарева. Дошао је септембра 1942. из Озренског НОП одреда са Малојастребачком четом. Био је борац Моравске чете, Поморавског НОП одреда 1941. После разбијања партизанских јединица у Поморављу, са групом бораца пребацио се на Озрен. У Топличком НОП одреду је био нешто више од два месеца. Погинуо је новембра 1942. године у борби против четника и недићеваца код Товрљана.

ЖИЛНИК КОНРАД СЛОБОДАН, народни херој Југославије.

ЖУГИЋ РАДОСАВ, 1921, Средњи Статовац, Прокупље, земљорадник. У Одреду је од јесени 1941. Погинуо 28. фебруара 1942. у Горњој Сварчи у борби са четницима.

И

ИВАН СЛОВЕНАЦ, не зна се да ли му је то право име, дошао је са групом радника из Београда, августа 1941. у Топлички НОП одред, као члан КПЈ. Био је борац у Пасјачкој и Великојастребачкој чети, више пута рањаван. Погинуо је 2. маја 1943. године изнад села Девче од заседе 12. добровољачког одреда.

ИВАНОВИЋ ЗДРАВКО БРКА, 1911, Прокупље, колачарски радник. У Одреду од јесени 1941. Погинуо 28. фебруара 1942. у Горњој Сварчи у борби са четницима.

ИВАНОВИЋ МИЛОВАН МАРКО, 1910. Коњарник, Прокупље, земљорадник. Члан КПЈ од 1941. У Одреду од оснивања 3. августа 1941. Цогинуо јуна 1943. године.

ИВАНОВИЋ СТОЈАН, 1922. Горњи Дреновац, Прокупље, ученик гимназије. У СКОЈ-у од 1941. године. Заробљен у пролеће 1942. и отеран у логор у Норвешкој где је умро.

ИЛИЋ АЛЕКСАНДАР БОЖО, 1920, Ново Село, Куршумлија, трговачки помоћник. У Одреду од јесени 1941. Члан КПЈ од 1943.

Био је политички комесар чете у Првај јужноморавској бригади. Погинуо крајем октобра 1943. у селу Коњувцу у Пустој Реци у борби против бугарских јединица.

ИЛИЋ ВЛАЈКО ЛАЛЕ, 1920, Гласовик, Прокупље, земљорадник. У Одреду од 1942. Члан КПЈ од 1943. Од октобра 1943. у Првој јужноморавској бригади. Био је пушкомитраљезац и десетар. Погинуо августа 1944. код села Сагоњева у борби против четничких и бугарских јединица.

ИЛИЋ РАДОМИР РЕЉА, 1912, Каменица, Алексинац, земљорадник. У Топлички НОП одред ступио је почетком 1942. Био је неко време курир на релацији Мали Јастребац—Морава. Погинуо је априла 1943. у селу Шурић код Алексинца, у борби са четницима Драже Михаиловића.

ИСАИЛОВИЋ ЉУБОМИР БРЗИНА, земљорадник, рођен у селу Прекопуце, борац од 1941. Погинуо као командант батаљона у 18. српској ударној бригади.

Ј

ЈАНКОВИЋ СЛАВКА МИЛКА, 1923, Приштина, ученица гимназије. У Одреду од јесени 1941. Члан СКОЈ-а од 1941. Погинула 28. фебруара 1942. у Горњој Сварчи у борби са четницима.

ЈАНКОВИЋ СТОЈАН ЈЕЗДИМИР, 1920, Баличевац, Прокупље, општински писар. Дошао у Одред почетком 1942. Погинуо крајем исте године.

ЈЕРЕМИЋ ЧЕДОМИР ПИЛОТ, Београд, ваздухопловни официр југословенске војске. У Одреду од почетка 1942. Био је командир Видовачке чете. Заробљен почетком марта у Губетину у борби против четника Машана Ђуровића, спроведен у Кушумлију где је стрељан.

ЈЕРКОВИЋ ЖАРКО СТАНКО, 1914, Александрово, Прокупље, металски радник. До лета 1942. био је у Озренском НОП одреду, када је дошао на Мали Јастребац у Топлички НОП одред. Био је у чети Јастребачког батаљона у Тимоку и на Озрену. У току НОР-а био је десетар, командир вода и командир чете у батаљону Прве јужноморавске бригаде. Погинуо новембра 1943. на Гледићким планинама у борби са четницима Драже Михаиловића.

ЈОВАНОВИЋ ВУКОЈЕ ПИЛОТ, 1916, Спанце, Куршумлија, ваздухопловни подофицир југословенске војске. Прикључио се НОП-у на почетку припрема за оружани устанак. Био је командир месних десетина у селу. У Одреду од фебруара 1942. Погинуо 12. априла 1942. на Ргајском Вису у борби са четницима, недићевцима и јединицама бугарског окупатора.

ЈОВАНОВИЋ ЈОВАН ЂЕМА, 1919, Доња Сварча, Прокупље, земљорадник. Ступио у Топлички одред крајем 1941. Члан КПЈ од 1942. Стално је био пушкомитраљезац у чети. Погинуо маја 1943. у Горњој Драгуши у борби против немачке јединице.

ЈОВАНОВИЋ МИЛЕН ДОКТОР, 1920, Прокупље, студент медицине. Активни учесник у припремама оружаног устанка. Члан КПЈ од 1941. У Одреду од његовог формирања у Ајдановцу, 3. августа 1941. Био је политички делегат у Јастребачкој чети и помоћник политичког комесара Малојастребачке чете, комесар Јастребачке чете у Копаоничком одреду на којој дужности је и погинуо априла 1942. на Копаонику у борби против четника и припадника Српске државне страже.

ЈОВАНОВИЋ РАЈКО - ЧИКА ЂУРА, 1898, Ниш, публициста и адвокат. Члан КПЈ од 1919. На III конгресу КПЈ у Бечу биран је за члана Политбироа ЦК КПЈ. За време шестојануарске диктатуре, извођен је на Суд за заштиту државе, али је услед недостатка доказа ослобођен. По одлуци Партије боравио је у иностранству у Бечу, Паризу и СССР-у од 1932. до 1939. Припадао је партијској левици и био међу онима у тадашњем партијском руководству који су имали правилан став по националном питању у Југославији. Дошао је у Топлички одред из Београда, септембра 1941. Био је најпре у Пасјачкој чети, а од априла 1942. у Великојастребачкој. У периоду децембар 1941 — март 1942. био је председник Војнореволюционарног суда у Топличком одреду. Погинуо је јуна 1942. у Јасикару на Великом Јастрепцу за време бугарске офанзиве против Топличког НОП одреда.

ЈОВАНОВИЋ СТОЈАН, остали подаци непознати.

ЈОВАНОВИЋ ТРАЈКО ЈОСИФ, 1922, Трбуње, Блаце, свршени матурант трговачке академије. Члан СКОЈ-а од 1940, а КПЈ од 1941. Био секретар СК КПЈ за јастребачки срез и члан ОК КПЈ за округ топлички и комесар 19. српске бригаде. Погинуо као помоћник комесара 45. дивизије на Озрену, у Босни, фебруара 1945. године.

ЈОВИЋ СВЕТОМИР МОМЧИЛО, 1907, Рожина, Прокупље, фризерски радник. Завршио Подофицирску школу у бившој југословенској војсци, али је отпуштен из службе због напредних схватања. У Одреду од 1941. Погинуо је марта 1943. код Љуптена, моравски срез, у борби против четника и недићеваца.

ЈОВИЧИЋ АЛЕКСАНДАР, Куршумлија. Погинуо је фебруара 1942. године.

ЈОВОВИЋ ДАНИЦА РАДА. У партизанима од 1941. године. Ухваћена и стрељана у логору у Нишу.

ЈОВАНОВИЋ БОЖИДАР, 1920, Горња Драгуша, Прокупље, студент права. Члан КПЈ од 1941. У Одреду од почетка 1942. После ослобођења Куршумлије постављен је за политичко-партијског радника у граду, где је после пораза Косаничке чете ухваћен. Стрелан у Куршумлији.

ЈОСОВИЋ БОШКО БУНДА, 1922, Горња Сварча, Прокупље, сеоски слуга. Пре доласка у Одред, почетком 1942, био је у месној партизанској десетини. Члан СКОЈ-а. Члан КПЈ од 1943. У току 1942, за време најжешћих непријатељских офанзива, био је курир између чете и одредске технике на Великом Јастрепцу. Руководилац СКОЈ-а у чети Омладинског батаљона Пете српске ударне бригаде и политички комесар чете. Погинуо јануара 1945. на Сремском фронту.

ЈОСОВИЋ КРСТИВОЈЕ КРЛЕ, 1917, Здравине, Прокупље, земљорадник. У НОП-у од 1941, у КПЈ од 1943. Био члан СК КПЈ за прокупачки срез и политички комесар чете у 5. Српској ударној бригади. Погинуо на Сремском фронту јануара 1945. године.

К

КАЛИЧАНИН ТИХОМИР ТИЛЕ, 1917, Горње Здравине, Прокупље, земљорадник. У Одред ступио у јесен 1941. Члан КПЈ од 1942. Побеглао јуна 1942. са стрељања на Стоваришту. У НОР-у је био командир чете, заменик команданта батаљона, заменик команданта Јастребачког НОП одреда и заменик команданта 16. српске бригаде. Умро марта 1945. у Тузли од пегаваог тифуса.

КАРАМАТИЈЕВИЋ СИМО, 1907, Сјеница. Погинуо фебруара 1942. године у Куршумлији.

КИТАНОВИЋ БРАНИСЛАВ БОРА, 1918, Југбогдановац, Прокупље, трговачки помоћник. Припадао је напредној радничкој омладини у Београду. По окупацији земље дошао је у свој родни крај где се укључује у НОП. У Одреду од децембра 1941. Погинуо је као десетар у борби против четника, марта 1942. у Азбресници.

КОВАЧЕВИЋ БЛАГОЈЕ ГАВРО, 1921, подофицир југословенске војске. После окупације радио је у руднику Бело Брдо. У Копаоничком одреду од лета 1941. Заробљен на Копаонику и спроведен у Куршумлију, где је октобра месеца замењен за заробљене четнике у Прокупљу. Почетком новембра ступио је у Косаничку чету. Погинуо у борби за одбрану Куршумлије 22. фебруара 1942.

КОВАЧЕВИЋ ВЕРА, рођена у Војводини. Дошла је у Копаонички НОП одред у септембру 1941. Заробљена на Копаонику и спроведена у затвор у Куршумлији. Замењена је за заробљене четнике у

Прокупљу 9. октобра. Ступила у Косаничку чету првих дана новембра на Пасјачи. Погинула 28. фебруара 1942. у Горњој Сварчи у борби са четницима.

КОВАЧЕВИЋ ЈОВА ГИГА, 1913, Босански Петровац, шумски радник. У Копаоничком одреду од јесени 1941. Заробљен новембра 1941. и спроведен у немачки логор у Нишу на Црвеном Крсту, одакле је побегао 12. фебруара 1942. У Топличком НОП одреду је од априла 1942. Члан КПЈ од 1943. Био је економ чете и интендант батаљона у Првој јужноморавској и Трећој ударној српској бригади. Погинуо септембра 1944. у борби за ослобођење Крушевца.

КОСТИЋ ВЛАСТИМИР ТРЊЕ, остали подаци непознати.

КОСТИЋ МИЛОРАД, остали подаци непознати.

КОСТИЋ РАДИВОЈЕ НОВАК, 1912, Горња Јошаница, Прокупље, железнички службеник. Члан КПЈ од 1941. У партизани је дошао крајем 1941. из Београда. Погинуо је априла 1942. на Копаонику, у борби против четника и недићеваца.

КРАЈЦЕР МАКСИМИЛИЈАН ЗВОНКО, 1923, Холмец код Преваља, Словенија, радник. Члан СКОЈ-а од 1941. У Топличком НОП одреду од новембра 1941. Децембра 1941. упућен је у Озренски одред. Заробљен је августа 1942. у селу Палиграце код Алексинца. Спроведен је у немачки логор на Црвеном Крсту, где је убијен 1942. године.

КРАСИЋ ДРАГО, 1923, Марковићи, Куршумлија, ученик гимназије. Члан СКОЈ-а од 1941. У чету је ступио из месне десетине за време борбе у Куршумлији. Погинуо је 28. фебруара 1942. у Горњој Сварчи, у борби са четницима.

КРИВОКАПИЋ РАДИВОЈЕ ПЛАМЕНАЦ, 1917, Коњарник, Прокупље, земљорадник. У Одреду од 1941. Члан КПЈ од 1943. Био је десетар и командир вода. Погинуо је августа 1943. на Радану, у борби против четника Драже Михаиловића, као командир чете политичко-партијских и скојевских радника и руководиоца са пасјачко-видовачког подручја.

КРСТИЋ БОРИСАВ ЦИГА, 1922, Прокупље, ковачки радник. У Одреду од 1941. Погинуо 12. априла 1942. на Ргајском Вису у борби са четницима, недићевцима и јединицама бугарског окупатора.

КРСТИЋ ДРАГО, остали подаци непознати.

КОВАЧЕВИЋ РАЈКО, 1911, Вилуси, Никшић, Црна Гора, земљорадник. У Одреду од 1941. Члан КПЈ од 1942. У току 1942. био је политички радник на терену. Открио је неколико непријатељских шпијуна и организатора четника Драже Михаиловића. Децембра 1942. ухватили су га бугарски војници недалеко од своје куће, спровели у Житни Поток и на зверски начин убили.

КОВАЧЕВИЋ ХРИСТИНА, 1893, Ужице, кожарска радница. Члан КПЈ од 1934. По налогу МК Београд дошла у Топлицу. Била је члан МК Прокупље. Марта 1942. ухапшена је и спроведена у логор на Бањици, где је маја 1943. године стрељана.

КОКОВИЋ БОГОЉУБ БУЉУБАША, 1920, Пискаља, Прокупље, подофицир бивше југословенске војске. У Одреду од 1941. Члан КПЈ од 1942. Био је командир Видовачке чете. Априла 1943. погинуо у борби против четника и бугарских једница на Видојевици.

КОКОВИЋ ЈОВАН МИЋА, Гојиновац. У партизанима од 1941. године. Погинуо на Мрљачком Вису 1944.

КОКОВИЋ ЉУБИНКО ВУЈАДИН, 1915, Гојиновац, Прокупље, студент права. Активан учесник у припремама оружаног устанка у свом крају. Члан КПЈ од 1941. У Одреду од септембра 1941. Био је политички делегат у Пасјачкој чети и први политички комесар Видовачке чете. Погинуо почетком марта 1942. у Губетину у борби са четницима.

КОКОЊЕШЕВИЋ НИКОЛА, 1918, Лубурниште, Струга, пекарски радник. Члан КПЈ од 1940. године, један од организатора устанка. Био је на формирању одреда 3. августа 1941. године. Погинуо октобра 1941. године код Смрдице, Житорађе.

КОПРИВИЦА ГОЈКО, 1921, Балчак, Прокупље. У Одреду од новембра 1941. Погинуо је у борби за ослобођење Блага 5. децембра 1941.

КРУШЕВАЦ ЧЕДОМИР ЧЕДА, 1914, Мостаћи, Требиње, дипломирани правник. Бавио се новинарством, био сарадник листа »Политика«. Припадао је напредном студентском покрету. Предратни члан КПЈ. У Топлицу је дошао после напада Немачке на Совјетски Савез. На Пасјачи се повезао са организаторима оружаног устанка у том крају. У Одреду од његовог формирања у Ајдановцу. Октобра 1941. прекомандован је у Јабланички партизански одред, где је убрзо погинуо.

КУВЕЉИЋ ДРАГУТИН ДРАГАН, 1921, Губетин, Прокупље, завршио нижу пољопривредну школу, земљорадник. У Одреду од 1941. Члан КПЈ од 1942. Погинуо 12. априла 1942. на Ргајском Вису у борби са четницима и јединицама бугарског окупатора.

КУЛЕНОВИЋ САФЕТ, 1912, Босански Петровац, геометар. Радио је у предузећу »Батињол«. Члан КПЈ од 1939. Један је од организатора прве партијске организације у Куршумлији. У Одреду од јесени 1941. Погинуо 28. фебруара 1942. у Горњој Сварчи у борби са четницима.

КУРБАНОВ БОРИВОЈ ЛАЛА, 1922, Браново, Нови Бечеј, ђак трговачке академије. Члан СКОЈ-а од 1941. У Одред је дошао из

Ниша, почетком 1942. Погинуо је на **Малом** Јастрепцу **августа** 1942, у земуници, за време Аћимовићеве офанзиве.

Л

ЛАЗИЋ МИОДРАГ МИЛОШ, 1922, Доња Речица, Прокупље, земљорадиик. У Одреду од јесени 1941. Члан СКОЈ-а. Члан КПЈ од 1943. Обављао је курирску дужност између чета Одрода и партизанских чета и позадинских радника на терену. Погинуо је маја 1943. код села Горње Девче, наишавши, са једним излеченим партизанским борцем, на заседу Добровољачког одрода из Ниша.

ЛАКЧЕВИЋ БРАНКО МИЛИЈА, 1922, Бар, Црна Гора, ученик трговачке академије. У Топличком НОП одреду од новембра 1941. Члан СКОЈ-а од 1941. Упућен у Озренски одред децембра 1941. Заробљен августа 1942. у Добрујевцу код Алексинца, одакле је спроведен у немачки логор на Црвеном Крсту у Нишу и стрељан на Бубњу.

ЛАКЧЕВИЋ ГОЈКО ГЛИША, 1917, Загарак, Никшић, студент економије Члан КПЈ од 1941. у Одреду од новембра 1941. Погинуо је као политички комесар Малојастребачке чете, марта 1942, код села Чубуре, у борби против четника и јединица Српске државне страже.

ЛЕШЊАК ДРАГО, Горња Коњуша, Прокупље, Погинуо 1943. године.

ЛУКИЋ АНДРИЈА ЛУКА, 1920, Цетиње, Црна Гора, студент права, радио на железници. Члан КПЈ од 1940. У Топлички НОП одред ступио у јесен 1941. Заробљен је приликом одбране Куршумлије од налета четника Косте Пећанца, фебруара 1942. године, а стрељан 24. фебруара.

Љ

ЉУМОВИЋ ДРАГОЉУБ ПАВЛЕ, 1924, Гласовик, Прокупље, земљорадник. Члан СКОЈ-а. Члан КПЈ од 1943. У Одреду од јесени 1941. Био је пушкомитраљезац у чети. Погинуо је као делегат вода, јула 1943. код Вучја, у борби против једне немачке јединице.

М

МАКСИМОВИЋ ДРАГИША БЕЛОРУС, 1919, Куршумлија, пекарски радник. У Одреду од новембра 1941. Погинуо је на Грајском Вису, 12. априла 1942, у борби са четницима, недићевцима и јединицама бугарског окупатора.

МАМИЋ МИЛОШ МИША, народни херој Југославије.

МАИИЋ ЖИВОЈИН КОРЧАГИН, 1917, Прокупље, обућарски радник. До доласка у Одред, почетком 1942, био је веома активан у градској партизанској чети. Заробљен је на Копаонику априла 1942, у борби са четницима и од тада се не зна ништа о његовој судбини.

МАНИЋ РАДОВАН УРОШ, 1913, Шишмановац, Прокупље, граничар. У Одреду од јесени 1941. Један од пет преживелих бораца Видовачке чете. Био је пушкомитраљезац и десетар. Погинуо јула 1943. у Реткоцеру, код Медвеђе, у борби против четника Драже Михаиловића.

МАНЧИЋ МИЛОРАД - ЈОВА ШОП, 1921, Пирот, обућарски радник. Члан СКОЈ-а од 1940, а КПЈ од 1941. У Одред ступио 1941. Био је помоћник политичког комесара чете у Јастребачком батаљону. Маја 1943. са четом је отишао на Озрен и у Тимок. Јула 1943. упућен је у Пирот са задатком да организује политичко-партијски рад на анектираном подручју. Убрзо је откривен и у једном окршају са бугарским војницима, на периферији Пирота, ухваћен је и убијен.

МАРИНКОВИЋ ИЛИЈА ЗЛАТКО, 1920, Прокупље, фризерски радник. У Одреду од октобра 1941. После пробоја из непријатељског обруча, 12. априла 1942. на Ргајском Вису, заробљен и стрељан у Житном Потоку.

МАРКОВИЋ ЖИВОЈИН - ЖИКА ЦОЈ, 1912, Прокупље, обућарски радник. Био је борац у Косаничкој чети до краја фебруара 1942. Погинуо на Ргајском Вису 12. априла 1942. у борби са четницима, недићевцима и јединицама бугарског окупатора.

МАРКОВИЋ МИЛОВАН УГЉЕША, 1922, Доња Трнава, Прокупље, ученик гимназије. У партизане дошао почетком 1942. Био је курир Одрета када је пао напријатељу у руке, априла 1942. у Југовцу, као водич Милошу Мамићу и Станимиру Вељковићу Зелету. Обешен је у Југовцу 15. априла 1942. од бугарских војника којима је са вешала узвикивао да ће га осветити његови другови.

МАРКОВИЋ МИОДРАГ, погинуо фебруара 1942. приликом одбране Куршумлије.

МАРКОВИЋ МИОДРАГ МИЈА, 1922, Спанце, Куршумлија, ученик гимназије из које је искључен 1940. године. Члан СКОЈ-а и КПЈ од 1941. године. У току 1942. и до лета 1943. био је политичко-партијски радник на терену. Од октобра 1943. у Првој јужноморавској бригади. Био је политички комесар чете. Погинуо је априла 1944. у селу Кушићима, код Ивањице, у борби са четницима и бугарским јединицама.

МАРКОВИЋ МИРОСЛАВ КОБАЦ, 1923, Горња Драгуша, Прокупље, земљорадник. Био је припадник месне десетине у селу, са којом

је учествовао у многим акцијама. У Одред ступио крајем 1941. Члан СКОЈ-а. Погинуо је априла 1943. године на Великом Јастрепцу.

МАРТИНОВИЋ МИТАР СЕВЕР, 1920, Ново Момчилово, Прокупље, свршени матурант. У Одреду од 1941. Члан СКОЈ-а. Члан КПЈ од 1943. У току НОР-а био је политички делегат вода, политички комесар чете у Јабланичко-пасјачком батаљону Првог јужноморавског одреда и командант команде места. Погинуо у лето 1944. у Реткоцеру код Медвеђе, у борби против четника, јединица Српске државне страже и бугарског окупатора.

МЕДИЦИНАР из Београда, погинуо на Пасјачи 1942. године.

МИЛАДИНОВИЋ МИЛОРАД, погинуо 1942. године при одбрани Куршумлије.

МИЛАН - МАКЕДОНАЦ, погинуо 1942. године. Других података нема.

МИЛЕНКОВИЋ МИРОЉУБ ЉОЉАЦ, 1916, Прокупље, аутомеханичар. У Одреду од 1941. Члан СКОЈ-а од 1942. Погинуо 12. априла 1942. на Ргајском Вису у борби са четницима, недићевцима и јединицама бугарског окупатора.

МИЛЕНКОВИЋ СРБОБРАН ЦРНИ, 1912, Прокупље, лимарски радник. Пре одласка у Одред, почетком 1942, био је у месној десетини града. Ухваћен је од четника марта 1942, код села Горњег Кординца, и стрељан.

МИЛИЋ ДУШАН, 1908, Буковик, Аранђеловац, графички радник. Члан КПЈ од 1932. У Топлицу је упућен августа 1941. године из Београда. Био је секретар МК КПЈ Куршумлије, где су га марта 1942. ухватили и стрељали четници Косте Пећанца.

МИЛОВАНОВИЋ РАДОМИР, 1922, Пепељевац, Куршумлија, трговачки помоћник. Члан КПЈ од 1939. Учествовао је у припреми устанка, био члан Окружног поверенства за Топлицу. Ухваћен је јануара 1944. у селу Вршевац и стрељан у Куршумлији.

МИЛОВИЋ ВИДАК, 1922, Растовница, Прокупље, кројач, члан КПЈ од 1941. Учествовао у припреми устанка. Ухваћен фебруара 1942. као члан МК за Прокупље. Спроведен у логор Црвени Крст у Нишу. Погинуо децембра 1942. године, приликом другог покушаја бекства из логора.

МИЛОСАВЉЕВИЋ МИЛИВОЈЕ, остали подаци непознати.

МИЛОСАВЉЕВИЋ МИРОСЛАВ ВИДОСАН, 1924, Горња Коњуша, Прокупље, кројачки радник. Члан СКОЈ-а. У Одреду од 1941. Погинуо 12. априла 1942. на Ргајском Вису у борби са четницима, недићевцима и јединицама бугарског окупатора.

МИЛОСАВЉЕВИЋ ПРВОСЛАВ, остали подаци непознати.

МИЛОСАВЉЕВИЋ РАДОВАН ТИСА, 1919, Прокупље, ковачки радник. У Одреду од јесени 1941. Погинуо 22. фебруара 1942. у борби за одбрану Куршумлије.

МИЛОШЕВИЋ БОРИВОЈЕ НИКОЛА, 1922, Дудулајце, Прокупље, текстилни радник. Члан СКОЈ-а од 1941. У Одред дошао у пролеће 1942. Погинуо је августа 1942. на Малом Јастрепцу у земуници за време Аћимовићеве офанзиве.

МИЛУТИНОВИЋ МИХАИЛО МИКО, 1921, Велика Плана, Прокупље, ковачки радник. Члан СКОЈ-а. У Одреду од јуна 1942. Ухваћен за време бугарске офанзиве на Великом Јастрепцу и стрељан.

МИЉКОВИЋ РАНКО ВИДАК, 1920, Подујево, абацијски радник. У Одреду од почетка 1942. Погинуо у борби за ослобођење Куршумлије 16. фебруара 1942.

МИРКОВИЋ ДУШАН МАТЕЈА, 1920, Прокупље, молерски радник. У Одреду од јесени 1941. Погинуо 28. фебруара 1942. у Горњој Сварчи у борби са четницима.

МИРКОВИЋ СВЕТИСЛАВ НЕНАД, 1917, Мала Плана, Прокупље, студент медицине. Хапшен 1940. године због политичке активности у Прокупљу. Активно је учествовао у припремама оружаног устанка у Топлици. У Одреду је од 1941. Члан КПЈ од 1941. Био је заменик командира Јастребачке чете. Погинуо у Блацу 5. децембра 1941. године.

МИТРОВИЋ БОГОЉУБ СИНЂЕЛИЋ, 1918, Прокупље, фризерски радник. У Одреду од јесени 1941. Заробљен је код Губетина, почетком марта 1942. године, у борби са четницима Машана Ђуровића и стрељан у Куршумлији.

МИТРОВИЋ ДРАГОЉУБ ЂИТКА, 1921, Прокупље, ученик гимназије. Члан СКОЈ-а од 1941. У Одреду од јесени 1941. Почетком септембра 1942. ухваћен на Малом Јастрепцу, спроведен у немачки логор на Црвеном Крсту. Стрељан је на Бубњу у Нишу 1943.

МИТРОВИЋ МИЛАН, погинуо у фебруару 1942. приликом одбране Куршумлије.

МИХАЈЛОВИЋ ДРАГОСЛАВ, 1916, Бело Поље, Куршумлија, земљорадник. У Одреду од новембра 1941, али убрзо је погинуо у борби са четницима код села Товрљана.

МИХАЈЛОВИЋ СТОЈАДИН СЛОБОДАН, 1922, Губетин, Прокупље, ученик гимназије. Члан КПЈ и у Одреду од 1941. Погинуо 12. априла 1942. на Ргајском Вису у борби са четницима, недићевцима и јединицама бугарског окупатора.

МИЦКО (остали подаци непознати), члан КПЈ, убио се као рањеник у борби на Ргајском Вису.

МИЧИЋ ЖИВКА ВЕРА, Крушевац, свршени матурант, у партизанима од 1942. године. Погинула јула 1942. године на Великом Јастрепцу.

МЛАДЕНОВИЋ МИЛОВАН ГЛИША, Мала Драгуша, подофицир југословенске војске. Погинуо 1944. године.

МОМИР (Јеврејин, право име и презиме непознато), 1912, Београд. Успео је да се пробије из непријатељског обруча на Ргајском Вису. Заробљен је код Горње Топонице и спроведен у Норвешку где је и убијен.

МОРАВЧЕВИЋ АЊЕЛКО АЛЕКСА, 1923, Призрен, радник. У Одреду, у Косаничкој чети, од јесени 1941. Члан СКОЈ-а од 1941, а КПЈ од 1942. Био је командир вода, чете и заменик команданта Јастребачког батаљона Првог јужноморавског НОП одреда. Октобра 1943. тешко је рањен, на Чубури код Мерошине, у борби са четницима и недићевцима. Склоњен је ради лечења у Ђерен—Девчи, али је убрзо подлегао ранама.

МРДАКОВИЋ ВУКОЈЕ, село Ргаја, Прокупље. Погинуо 1942. године у Куршумлији.

МРДАКОВИЋ МИОДРАГ СТРАХИЊА, Ргаја, земљорадник, члан СКОЈ-а. У Одреду од 1941. у Косаничкој чети. Погинуо 1942. у Куршумлији.

Н

НЕДЕЉКОВИЋ МИЛИВОЈЕ МИША, 1923, Куршумлија, механичар. Члан КПЈ од 1941. Биран у руководство СКОЈ-а за Топлицу. Ухваћен марта 1943. у Куршумлији, спроведен у немачки логор у Нишу и стрељан исте године на Бубњу.

НЕСТОРОВИЋ ДАРИНКА ЉУПЧЕ, 1920, Прокупље, студент медицине. Члан СКОЈ-а од 1941, члан КПЈ од 1942. У Прокупљу је активно радила на организовању женске омладине. У Одреду од 1942. године. Била је болничарка у чети. Погинула је на Малом Јастрепцу, августа 1942. године, у земуници са групом бораца.

НЕШКОВИЋ РАДИВОЈЕ НЕШКО, 1920, Коњарник, Прокупље, земљорадник. У Одреду од 1941. године, члан КПЈ од 1943. У току НОР-а био је командир вода и чете у Првој јужноморавској бригади.

- 1» Погинуо је као командант батаљона у Петој српској ударној бригади, априла 1945, на Сремском фронту.

НИКОЛИЋ ЖИВКО ВИТЕЗ, 1923, Крајковац, Прокупље, сеоски слуга. У Одреду од јануара 1942. Заробљен је у земуници на Малом Јастрепцу августа 1942. и спроведен у немачки логор на Црвеном Крсту у Нишу, где је касније стрељан.

НИКОЛИЋ ЈЕЛЕНА, 1919, Куршумлија, кројачка радница. Кандидат КПЈ од 1939, а члан од 1941. У Одреду од јесени 1941. Априла 1942. ухватили су је четници код села Виче и стрељали.

НИКОЛИЋ МИЛОЈКО ДУШКО, 1910, Крајковац, Прокупље, земљорадник. У Одред ступио крајем 1941. Био је десетар. Погинуо је августа 1942. године приликом покушаја пробоја из опкољене земунице на Малом Јастрепцу, коју су четници открили захваљујући издаји једног борца ове чете.

НИКОЛИЋ МИЛУТИН, 1922, Прокупље, ковачки радник. Члан КПЈ од лета 1941. Био је курир у Одреду. Јануара 1942. ухапшен у Нишу и исте године стрељан на Бубњу

НИКОЛИЋ БОРИСАВ ЈАКОВ, 1925, село Каменица, Алексинац. У НОБ-у од 1941. године. Погинуо је марта 1942. године код Микуловца.

НИКОЛИЋ МИОДРАГ ПРИКИ, 1922, Гојбуља, Вучитрн, свршени матурант. Члан СКОЈ-а. У Одреду од 1941. Погинуо је септембра 1941. у Доњој Речици.

НИКОЛИЋ СВЕТИСЛАВ ХАЈДУК, 1924, Лепаја, Прокупље, земљорадник. У Одреду од децембра 1941. Члан СКОЈ-а. Погинуо је маја 1942. у Азбресници у борби против четника Драже Михаиловића.

НИШАВИЋ МИЛОЈЕ МИШКО, 1919, Губетин, Прокупље, студент права. Члан КПЈ од 1941. Учествовао је у припреми устанка. Заробљен марта 1942. у Прокупљу, интерниран у логор у Норвешкој, где је, у лето исте године, умро.

О

ОБРАДОВИЋ ДАМЊАН, остали подаци непознати.

ОБРАДОВИЋ МИЛОШ ЗОРАН, 1919, Београд, стаклорезачки радник. Члан КПЈ од 1941. Августа 1941. дошао је са групом омладинаца из Београда у Топлички НОП одред. У мају 1942. упућен је на рад у Ниш, где је био секретар Месног комитета. У једној провали фебруара 1943. пао је у руке бугарској полицији, пред којом се држао врло слабо тако да је открио многе пунктове и везе НОП-а у моравском срезу. Том приликом страдало је више активиста НОП-а. Септембра 1944. Војни суд Главног штаба НОБ и ПО Србије осудио га је на смрт у селу Богујевац код Прокупља.

ОГЊАНОВИЋ РАНКО МИНЕР, 1919, Гласовик, Прокупље, пекарски радник. У Одреду од јесени 1941. Пушкомитраљеца у чети. Марта 1942. у Микуловцу, у борби са бугарским окупатором, тешко је рањен. Смогао је снаге да размонтира свој пушкомитраљез, да би убрзо умро од задобијених рана.

П

ПАВЛОВИЋ АЛЕКСАНДАР ЗДРАВКО, 1912, Претежана, Блаце, радник у ковници новца у Београду. Члан КПЈ од 1941. У Топличком НОП одреду од јесени 1941. Као борац Великојастребачке чете често је одлазио на терен по задацима које му је постављао штаб Одред. У извршавању тих задатака, јула 1942, упао је у четничку заседу у селу Претрешњи, где је погинуо.

ПАВЛОВИЋ ДРИНКА, народни херој Југославије.

ПАВЛОВИЋ ЉУБОМИР ЉУБА, 1895, Бериље, Прокупље, службеник. У НОП-у од 1941, а у КПЈ од 1943. Погинуо у селу Обртинцу 1943. године.

ПАВЛОВИЋ МИОДРАГ МИЈА, 1922, Бериље, Прокупље, ученик гимназије. У Одреду од 1941. Члан СКОЈ-а од 1941. Погинуо априла 1942. на Пасјачи, у борби против јединица бугарског окупатора.

ПАВЛОВИЋ РАТКО ЋИЋКО, народни херој Југославије.

ПАВЛОВИЋ САВА, 1920, Чубура, Прокупље, земљорадник. У Одреду од јесени 1941. Погинуо почетком марта 1942. у свом селу, у борби против четника и припадника Српске државне страже.

ПАЛИГОРИЋ МИЈАЈЛО ЈУГОВИЋ, 1916, Ниш, дипломирани правник. Припадао је напредном студентском покрету на Београдском универзитету. У Одреду од почетка 1942. Погинуо је почетком марта 1942. код Средњег Статовца, у заседи четника Косте Пећанца.

ПАУНОВИЋ БЛАГОЈЕ НОВИЦА, 1915, Доња Трепча, Чачак, дипломирани правник. Члан КПЈ од 1938. Као партијски активиста упућен је из Београда у Топлицу. Био је заменик политичког комесара чете и партијски руководица у Топличком НОП одреду. У пролеће 1943. године одлази за организационог секретара ОК КПЈ за Ниш. Априла 1943. године погинуо је код Бољевца у борби са недићевцима.

ПЕЈОВИЋ СТАНОЈЕ МУСА, 1918, Горња Бресница, Прокупље, земљорадник. У Одреду, у Јастребачкој чети, од новембра 1941. Погинуо 5. децембра 1941. у борби са четницима у Блацу.

ПЕРИЋ БОРИСАВ МАРКО, 1914, Прокупље, фризерски радник. У Одреду од јесени 1941. После борбе код Горњег Сварча повукао

се са преосталим делом чете и прикључио Видовачкој чети у Малој Плани 1. марта 1942. Истог дана заробили су га четници Машана Ђуровића код села Губетина, спровели га у Куршумлију и стрељали.

ПЕРИЋ МИОДРАГ, 1927, Марковићи, Куршумлија, земљорадник. Ступио у Косаничку чету из месне десетине у Куршумлији, у чијој је одбрани учествовао. Погинуо је 28. фебруара 1942. у Горњем Сварчу, у борби са четницима.

ПЕТКОВИЋ ВОЈИСЛАВ ЈЕЖ, 1921, Прокупље. У Одреду од његовог формирања у Ајдановцу. Заробљен је 1942. и интерниран у логор у Аустрији, одакле је успео да побегне августа 1943. године. Погинуо је 1944. године.

ПЕТРОВИЋ ВИТА, Горња Коњуша, Прокупље, остали подаци непознати.

ПЕТРОВИЋ ТИМОТИЈЕ ТИМА, 1923, Плочник, Прокупље, завршио нижу пољопривредну школу, земљорадник. У Одреду од јесени 1941. Био је секретар СКОЈ-а у чети. Погинуо је 12. априла 1942. на Ргајском Вису, у борби са четницима и јединицама бугарског окупатора.

ПЕШИЋ БОЖИДАР МИША, 1920, Куршумлија, електричар. У Одреду од јесени 1941. Погинуо је априла 1942. на Пасјачи, у борби против јединица бугарског окупатора.

ПЕШИЋ ДОБРИВОЈЕ МИЛЕ, 1922, Лепаја, Прокупље, земљорадник. У Одред је дошао из месне десетине почетком 1942. Члан КПЈ од 1943. У току НОР-а био је командир вода и чете у Петој српској ударној бригади. Погинуо је јуна 1944. на Копаонику, у борбама против четника Драже Михаиловића.

ПЕШИЋ СИНИША ЈЕРНЕЈ, 1925, Куршумлија, обућарски радник. У Одреду од 1941. члан СКОЈ-а. Погинуо је фебруара 1942. у Бојнику, у борби против бугарских војника.

ПОПОВИЋ АЛЕКСАНДАР ЦАНЕ, Куршумлија, погинуо је 1942. приликом одбране Куршумлије.

ПОПОВИЋ МИЛУТИН ДУЊЕРСКИ, 1923, Белољин, Прокупље, пекарски радник. У Одреду је од децембра 1941. Члан СКОЈ-а. Члан КПЈ од 1943. године. Био је десетар у Јастребачкој чети, командир чете у Топличком НОП одреду и командант омладинског батаљона у 5. српској ударној бригади. Погинуо је октобра 1944. на Руднику, недалеко од Горњег Милановца.

ПОПОВИЋ СТРАХИЊА РАСИНАЦ, погинуо јула 1942. године на Великом Јастрепцу.

ПРОТИЋ МИЛКА ЛИНА, 1920, Г. Коњуша, Прокупље, студент филозофије. Члан СКОЈ-а од 1940, а члан КПЈ од 1941. Активни

учесник у припремама оружаног устанка у свом крају. У Одреду од септембра 1941. Била је политички комесар Јастребачке чете. Успела је да се пробије из непријатељског обруча на Ргајском Вису, 12. априла, али је истог дана заробљена и спроведена у немачки логор у Нишу, одакле је почетком децембра 1942. побегла. Дошла је у Топлицу. Од агента Специјалне полиције у Горњој Топоници 20. децембра исте године ухваћена, одведена у Ниш и стрељана на Бубњу.

ПРОТИЋ СТЕВАН, Куршумлија. Погинуо је фебруара 1942, приликом одбране Куршумлије.

Р

РАДЕЉАК МАТЕ КУЗМАН, 1912, околина Книна, рударски радник. Борац од 1941. Заробљен у Копаоничком одреду и спроведен у немачки логор у Нишу. Спасео се бекством 12. фебруара 1942. Око два месеца провео је у Озренском НОП одреду, одакле је дошао на Мали Јстребац са групом бораца, од којих је формирана Рударска чета. У Топличком НОП одреду од априла 1942. Погинуо је 19. јануара 1943. у селу Разбојна, у Јанковој Клисури, у борби против четника Драже Михаиловића.

РАДОВАНОВИЋ РАДОМИР ГОЈКО, Бело Поље, Куршумлија. Борац од 1941. године. Погинуо је августа 1944. године код Драгуше.

РАДОВИЋ БОЖА, 1907, Јовине Ливаде, Прокупље, земљорадник. У НОП-у од 1941, а Члан КПЈ од 1943. Погинуо је јула 1944. у Јабланици.

РАДОЊИЋ МИОДРАГ СИБИН, 1922, Прокупље, седларски радник. У Одреду од новембра 1941. Члан КПЈ од 1942. Успео је да се пробије са својим пушкомитраљезом из непријатељског обруча, 12. априла 1942. године, на Ргајском Вису. Сутрадан је ухваћен код Житног Потока и стрељан.

РАДОСАВЉЕВИЋ АЛЕКСАНДАР ЈАНКО, 1925, Прокупље, ученик гимназије. Искључен је из прокупачке гимназије у јесен 1940. Члан СКОЈ-а од 1941. У Одреду од јесени 1941. Погинуо је 28. фебруара 1942. у Горњој Сварчи, у борби са четницима.

РАДОСАВЉЕВИЋ ДРАГОЉУБ ТОПЛИЦА, народни херој Југославије.

РАДОСАВЉЕВИЋ СТОЈАДИНКА СТОЛА, 1922, Доље Точане, Куршумлија, матуранткиња. Члан СКОЈ-а од 1941. У Одреду од новембра 1941. Била је болничар у чети. Тешко је рањена 9. априла 1942. на Пасјачи, у борби против бугарских војника, где је сутрадан откривена и убијена.

РАДОСАВЉЕВИЋ СТРАХИЊА, 1921, Претежана, Блаце, завршио средњу иољоиривредну школу. Учествовао је у припреми устанка. Члан КПЈ од 1941. Ухваћен јула 1943. године и стрељан исте године на Бубњу код Ниша.

РАЈКОВИЋ СТАНА НИНА, 1923, Ниш, завршила трговачку академију. Члан СКОЈ-а од 1940. Члан КПЈ од 1941. У Одред је дошла почетком 1942. Погинула је марта 1942. код Горње Бреснице.

РАЈКОВИЋ ДРАГОМИР, Спанце, погинуо је фебруара 1942. у Куршумлији.

РАКИЋ ДРАГОМИР ДАЛДИШ, 1921, Прокупље, питомац ваздухопловне подофицирске школе. У Одреду од новембра 1941. Погинуо је као десетар, 28. фебруара 1942, у Горњој Сварчи у борби са четницима.

РАКИЋ МИЛИЋ МИРКО, народни херој Југославије.

РАКИЋ МИЛОВАН, 1921, Доња Коњуша, Прокупље, подофицир бивше југословенске војске. У Одреду од почетка 1942. Погинуо је на Ргајском Вису 12. априла 1942. у борби са четницима, недићевцима и јединицама бугарског окупатора.

РОГАНОВИЋ ЉУБОМИР РОГАН, 1921, Широке Њиве, Прокупље, питомац подофицирске школе бивше југословенске војске. У Топлички НОП одред ступио 1941. Члан КПЈ од 1942. После борбе на Куршумлији разболео се и остао у свом селу да се опорави, где су га четници, априла 1942, ухватили и стрељали.

с

САВИЋ ЂОРЂЕ ШОША, 1920, Крајковац, Прокупље, фабрички радник. У Одреду од 1941. Члан СКОЈ-а. Повремено обављао курирску дужност. Априла 1943, у борби против недићеваца, на путу Мeroшина—Југбогдановац тешко је рањен и убрзо је умро.

САВИЋ ЈОВАН ЈОЦА, 1922, Стара Божурна, Прокупље, матурант, члан СКОЈ-а од 1941, а КПЈ од 1943. Погинуо је у диверзантској акцији фебруара 1944. на прузи код села Подине, Топлица.

СВОРЦАН, дошао из Београда. Погинуо фебруара 1942. у Куршумлији.

СТАНКОВИЋ ЖИВОЈИН, 1924, Прокупље, електромеханичар. У Одреду и члан СКОЈ-а од 1941. Био је курир у чети. Заробљен је после борбе на Ргајском Вису 12. априла 1942. Интерниран је у Норвешку, где је стрељан 1943. године.

СТАНКОВИЋ ЗВЕЗДАН, 1923, Куршумлија, свршени матурант. У НОП-у од 1941, члан СКОЈ-а од 1941. Заробљен од четника марта 1943, отеран у логор Маутхаузен, где је умро 1944. године.

СТАНКОВИЋ СВЕТИСЛАВ СВЕТА, 1915, Печењевце, Лесковац, учитељ. Учествовао је у припреми устанка, члан КПЈ од 1941. Кооптиран у партијско поверенство за Топлицу на првој партијској конференцији, новембра 1941. године. Ухваћен је фебруара 1942. године и спроведен у специјалну полицију у Ниш, а априла исте године стрељан је на Бубљу код Ниша.

СТАНКОВИЋ ТИХОМИР ПЕРА, 1918, Стара Божурна, Прокупље, студент технике. Члан КПЈ од 1941. Учествовао је у организовању Одредом као члан партијског поверенства за Топлицу. Ухваћен је априла 1942. и спроведен у логор на Црвеном Крсту, а јула исте године стрељан на Бубљу у Нишу.

СТАНОЈЛОВИЋ БОРИВОЈЕ ЖИВКО, 1923, Дудулајце, Прокупље, абацијски радник. Члан СКОЈ-а. У Одреду од маја 1942. Погинуо је августа 1942. приликом покушаја пробоја из опкољене земунице на Малом Јастрепцу.

СТЕВАНОВИЋ РАНЂЕЛ ТОША, 1917, Чубура, Прокупље, земљорадник. У Топлички НОП одред ступио септембра 1941. Један је од првих партизана из добричког среза, Члан КПЈ од 1942. Био је пушкомитраљезац, десетар и командир вода. Погинуо маја 1943. на Великом Јастрепцу у борби против јединица бугарског окупатора.

СТЕФАНОВИЋ СИМА ПЕРА, 1922, Ниш, свршени матурант трговачке академије. Дошао у Одред у јесен 1941. из Ниша, као скојевац. Погинуо марта 1942. у Крајковцу у борби против четника и припадника Српске државне страже.

СТЕФАНОВИЋ СТОЈАН БАТА, 1919, Прокупље, студент права. Члан КПЈ и учесник НОР-а од 1941. Заробљен је марта 1942, а убијен у Норвешкој у лето 1942. године.

СТОЈАНОВИЋ БРАНИСЛАВ, 1922, Прокупље, столарски радник. У Одреду од јесени 1941. Заробљен је у борби за одбрану Куршумлије и стрељан 24. фебруара 1942.

СТОЈАНОВИЋ ВЛАДИМИР, 1920, Прокупље, поткивачки радник. У Одреду од јесени 1941. Заробљен је у борби за одбрану Куршумлије и стрељан 24. фебруара 1942. године.

СТОЈАНОВИЋ ДРАГОЉУБ ДОЉО, 1911, Горња Трнава, Прокупље, земљорадник. Учесник НОР-а од 1941, а члан КПЈ од 1943. Погинуо је у селу Кулини као заменик комесара батаљона, јуна 1944, у 5. српској ударној бригади.

СТОЈАНОВИЋ ДРАГОМИР ГОЦЕ, 1920, Горњи Дреновац, Жито-рађе, земљорадник. Члан КПЈ од 1941. године. Активно је учествовао у припреми устанка. Вршио је атентат на среског начелника у Прокупљу, 2. августа 1941. године, чиме је обележио формирање Топличког НОП одреда. Погинуо је октобра 1941. године.

СТОЈАНОВИЋ ЂОРЂЕ ЂОРЕ, 1920, Горњи Дреновац, Прокупље, земљорадник. Члан КПЈ од 1941. У Одреду од септембра 1941. Био је први политички комесар Пасјачке чете. Погинуо је 1943. године.

СТОЈАНОВИЋ ЉУБОМИР ЉУБА, 1913, Пискаљ, Прокупље, трговачки помоћник. Члан КПЈ од 1941. Активиста на терену до одласка у Одред, почетком 1942. Погинуо је на Ргајском Вису 12. априла 1942. године у борби са четницима, недићевцима и јединицама бугарског окупатора.

СТОЈАНОВИЋ МИЉЕ, 1918, Пискаљ, Прокупље, земљорадник. У Одреду је од почетка 1942. Успео је да се пробије из обруча на Ргајском Вису 12. априла у борби са четницима, недићевцима и јединицама бугарског окупатора. Касније су га ухватили четници и стрељали.

СТОЈАНОВИЋ МИЛОШ ПРИНЦИП, 1912, Цапарда, Зворник, железнички службеник. Члан КПЈ од 1942. У партизане је дошао почетком 1942. у Расински НОП одред, а од маја 1942. је у Топличком НОП одреду. Био је политички комесар Јастребачког батаљона Првог јужноморавског НОП одреда, начелник штаба 5. српске ударне бригаде и политички комесар 16. српске бригаде. Погинуо је августа 1944. године у борби за ослобођење Бољевца.

СТОЈАНОВИЋ МИЛУТИН ФИСИ, 1920, Горњи Дреновац, Прокупље, студент технике. Члан КПЈ од 1941. Пре доласка у Одред био је у месној десетини села, са којом је активно учествовао у свим њеним акцијама. Као политичко-партијски радник, у периоду јануар-март 1942, тешко је рањен у борби са четницима код Магаша марта месеца 1942, када је заробљен и убијен.

СТОЈАНОВИЋ НИКОДИЈЕ ТАТКО, народни херој Југославије.

СТОЈАНОВИЋ РАДОЈКО МАЛИША, 1928, Чубура, Прокупље, чобанин. Најмлађи партизан у Одреду, у који је дошао са тек навршених 13 година. Као храбар и одважан борац најчешће је ангажован за курира између Малог Јастрепца и Пасјаче у пролеће и лето 1942. Скојевац је постао 1942, а члан КПЈ 1944. У 15. години постао је командир вода, а са 16 година командир чете у 4. српској ударној бригади 21. дивизије. Погинуо је јануара 1945. године на Сремском фронту у 17. години живота.

СТОЈАНОВИЋ РАДОМИР, 1913, Прокупље, фризерски радник. У Одреду од јесени 1941. Погинуо је у борби за одбрану Куршумлије 22. фебруара 1942. године.

СТОЈИЉКОВИЋ ДОБРИЦА ЈУГОВИЋ, Шишмановац, Прокупље. У Одреду од почетка 1942. Погинуо је на Ргајском Вису 12. априла 1942. у борби са четницима и јединицама бугарског окупатора.

СТОЈКОВИЋ ЖИВОЈИН, остали подаци непознати.

Т

ТОДОРОВИЋ ДИМИТРИЈЕ КАПЛАР, Књажевац, адвокат. Заробљен је и стрељан у Куршумлији.

ТОДОРОВИЋ ДРАГОЉУБ ДРАГИ, 1914, Прокупље, општински стражар у Прокупљу. Определио се за НОП 1941, напустио службу и ступио у Одред крајем 1941. У лето 1943. био је у чети Јастребачког батаљона на Тимоку и на Озрену. Погинуо је крајем 1943. године код Горње Сварче.

ТОМАНОВИЋ ЦВЕТКО ЋЕЛЕ, 1914, Бериље, Прокупље, земљорадник. Учествовао је у припремама за борбу против окупатора. У Одреду од његовог формирања у Ајдановцу, 3. августа 1941. године. Марта 1942. погинуо је у борби против четника и јединица бугарског окупатора.

ТОМЉЕНОВИЋ СЛАВКО, 1911. Погинуо је 1942. године у Сварчи.

ТОПАЛОВИЋ ЗОРА, Куршумлија. Погинула је 1942. године приликом одбране Куршумлије.

ТОПАЛОВИЋ ТОДОР, Куршумлија. Погинуо је приликом одбране Куршумлије 1942. године.

ТОШИЋ МИЛУН ЛУНЕ, 1911, Сечаница, Прокупље, радник у железничкој радионици у Нишу. Члан КПЈ од 1942. Од марта до јуна 1942. био је курир између Одрета и Покрајинског поверенства ПК КПЈ за југоисточну Србију. У Малојастребачку чету дошао је крајем јуна, а погинуо је августа 1942. на Малом Јастрепцу, приликом покушаја пробоја из опкољене земунице за време Аћимовићеве офанзиве.

ТРАЈКОВИЋ ДРАГОМИР. Погинуо је фебруара 1942. године приликом одбране Куршумлије.

ТРАЈКОВИЋ РАНКО ОЦА, 1916, Шишмановац, Прокупље, земљорадник. У Одреду од почетка 1942. Заробљен је после пробоја из непријатељског обруча на Ргајском Вису 12. априла 1942. и стрељан у Доњој Коњуши.

У

"

УГРЕНОВИЋ УРОШ ВЕЛИША, 1925, Чубура, Прокупље, ученик у угоститељству. У Одред је дошао у пролеће 1942. из месне десетине. Члан СКОЈ-а. Погинуо је новембра 1942. код села Товрљана, у борби против четника и недићеваца.

Ф

ФАПЧИЋ ИВАН ЂУРА, 1912, Пакрац, металски радник. Предратни је члан КПЈ, учесник многих акција за радничка права. Више пута је хапшен. У Топлицу је дошао из Београда, крајем 1941. До доласка за политичког комесара Одред учествовао је у организовању органа НОП-а на терену Топлице. После рањавања у Горњој Сварчи, 28. фебруара, пребацио се на Пасјачу. Погинуо је априла 1942. године у борби на Ргајском Вису, као политички комесар Топличког НОП одреда.

ФИЛИПОВИЋ БОРА, Ћуприја, абаџијски радник. Заробљен је у Ргаји, а стрељан у Житном Потоку априла 1942. године.

ФОГЕЛ СИЛВЕСТЕР МИЉКО, 1910, Рушкук на Дунаву, Бугарска, металски радник. Предратни члан КПЈ. Као активиста радничког покрета у Земуну учествовао је у низу акција против експлоататорске класе. У Земуну је организовао акције против немачког окупатора. У Топлички НОП одред упућен је из Београда почетком 1942. са групом чланова Партије и распоређен у Пасјачку чету. Заробљен је априла 1942. на Ргајском Вису у борби против четника, недићеваца и бугарског окупатора и стрељан у Широкиим Њивама.

Х

ХАЦИТОНИЋ СТОЈАН, 1924, Београд, ученик гимназије. Члан СКОЈ-а од 1940. године, а КПЈ од 1941. Учествовао је у припреми и формирању Одред. Као члан партијског поверенства за Топлицу октобра 1941. године одлази у Ниш за секретара МК СКОЈ-а. Убрзо је ухапшен и стрељан на Бубњу у Нишу.

Ц

ЦВЕТКОВИЋ БОРИВОЈЕ ПАРБО, 1916, Прокупље, подофицир у бившој југословенској војсци, из које је отпуштен због напредних схватања. У Одред дошао у јесен 1941. Погинуо је као десетар, 3. марта 1942. године, код села Чубуре у борби против четника и недићеваца.

ЦЕНИЋ БЛАГОЈЕ, 1907, Прокупље, опанчарски радник. У Одреду од почетка 1942. Погинуо је на Ргајском Вису 12. априла 1942. године у борби са четницима и јединицама бугарског окупатора.

Ч

ЧЕХ ГАВРО (непознато право име и презиме, година и место рођења). Зна се да је чешког порекла, машинско-браварски радник. Дошао је са првом групом београдских радника, чланова КПЈ и СКОЈ-а, у Топлички НОП одред крајем августа 1941. Као веома храбар омладинац учествовао је у многим диверзантским акцијама против немачког окупатора у Београду. Био је члан руководства СКОЈ-а у Одреду. Погинуо је априла 1942. на Ргајском Вису, приликом покушаја пробоја Видовачке чете из четничко-бугарског обруча, као комесар чете.

Ц

ЦАФЕРОВИЋ АЗЕМ КОЧА, 1910, Држановац, Прокупље, земљорадник. У Одред дошао у лето 1942. Погинуо је крајем исте године на Малом Јастрепцу.

ЦУВЕРОВИЋ ОЛГА БРАНКА, 1921, Београд, студент агрономије. Члан СКОЈ-а од 1940, а члан КПЈ од 1941. Радила је у Прокупљу по линији омладине. Била је члан МК СКОЈ-а за град Прокупље. У Одреду од фебруара 1942. Била је 1943. члан СК КПЈ за Лесковац, а од јесени 1943. секретар СК КПЈ за добрички срез. Погинула је фебруара 1944. у Великој Плани као члан ОК КПЈ за Топлицу.

III

ШАЉАПИН (непознато презиме и име), Лесковац, радник. Дошао у Пасјачку чету почетком 1942. године. У априлу се пребацио са групом бораца на Велики Јастребац. Лечио се у Јасикару, где су га бугарски војници за време јунске офанзиве открили и убили у бекству.

ШУВАКОВИЋ МИЛИЦА МАША, 1912, Земун, студент права. Члан КПЈ од 1939. У предратном периоду уређивала је часопис »Савремена жена«. Активно је учествовала у напредном покрету жена. У Топлички НОП одред је дошла из Београда августа 1941, са групом омладинаца које је упутио ПК КПЈ за Србију. Неко време радила је на терену, а затим је пребачена на рад у Ниш, где је откривена од Специјалне полиције септембра 1942. и касније стрељана.

НАРОДНИ ХЕРОЈИ ЈУГОСЛАВИЈЕ КОЈИ СУ СЕ БОРИЛИ ИЛИ ИОГИНУЛИ У ТОПЛИЧКОМ НОП ОДРЕДУ

АЛЕКСАНДАР ВОЈИНОВИЋ ВО-
ЛИН, рођен 1922. године у селу Мирни-
ци, Куршумлија. Свршени ђак средње
пољопривредне школе. Члан СКОЈ-а и
члан КПЈ од 1941. године. Један од
организатора устанка у Топлици и извр-
шилац акције на Хотел »Парк« (он-
дашњи немачки Офицерски дом) у Ни-
шу. У Одреду од 1941. године. Био је
борац и руководиоца. Из рата је изашао
као мајор. Више година провео је на
служби у ЈНА. Из војске је изашао у
чину генерал-потпуковника. Дуго је био
у дипломатској служби (амбасадор).
Књижевник, написао је више књига и
члан је Савета Републике Србије. За народног хероја Југославије
проглашен је 9. октобра 1953. године.

ВАСИЛИЈЕ ЂУРОВИЋ ЖАРКИ, ро-
ђен 1920. године у Грлићу, Даниловград,
свршени матурант. Члан СКОЈ-а од
1940, а КПЈ 1941. године. Био је међу
оснивачима Топличког НОП одреда. У
Одреду је био борац, десетар, командир
и комесар чете. Касније је био коман-
дант Озренско-тимочког НОП одреда и
командант 9. српске ударне бригаде.
Погинуо је маја 1944. године.
За народног хероја Југославије прогла-
шен је 6. јула 1953. године.

ДЕСИМИР ЈОВОВИЋ ЧИЧА, рођен 1905. у Доњем Бранетићу, Горњи Милановац, браварски радник. Члан КПЈ од 1934. године. У НОБ ступио 1941. године. Оснивач је Расинског НОП одреда. Дужности у НОР-у: Политички комесар Расинског НОП одреда, политички комесар Топличког НОП одреда, члан и секретар ОК КПЈ за Ниш, инструктор ПК КПЈ за ОК Ниш и Зајечар. После рата био је председник Синдиката СРС, председник Контроле комисије ЦК СКС, члан ЦК Србије, посланик. Носилац »Партизанске споменице 1941«. Умро је 1985. године.

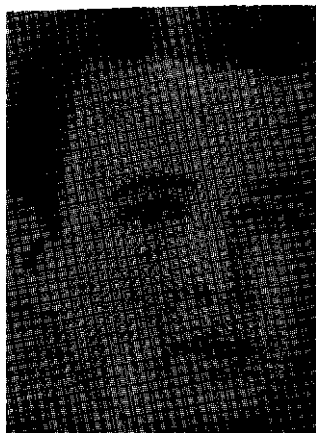
За народног хероја Југославије проглашен је јула 1953. године.

ДИМИТРИЈЕ ПИСКОВИЋ ТРНАВАЦ, рођен 1914. године у Мрчајевцима, Чачак, металски радник. У НОБ-у је и члан КПЈ од 1941. године. Борио се у чачанском крају. По повлачењу снага из околине Титовог Ужица прелази у Топлицу, где је био комесар чете, затим командант Топличког НОП одреда, командант 1. јужноморавског одреда, командант 1. јужноморавске и 19. српске ударне бригаде. После рата је био командант корпуса, начелник штаба армије, секретар за народну одбрану СР Србије. Пензионисан у чину генерал-потпуковника. Умро је 1987. године.

За народног хероја Југославије проглашен је јула 1953. године.

ДРАГОЉУБ РАДОСАВЉЕВИЋ ТОПЛИЦА, рођен 1919. године у Прокупљу, металски радник. Припадао је напредном покрету пре рата. У СКОЈ је примљен 1940. године, а у КПЈ 1941. године. У НОР је ступио 1941. године. У борбама се нарочито истицао као бомбаш и пушкомитраљезац у Топличком и Јабланичко-пасјачком НОП одреду. Био је врстан диверзант и као такав најрађе је командовао десетином. У борбама је два пута био рањен. Погинуо је у јуришу код Ображде. За народног хероја Југославије проглашен је јула 1951. године.

ДРАГОСЛАВ ПЕТРОВИЋ ГОРСКИ, рођен 1919. године у Нишу. Завршио је официрску школу и 1941. године постао активни потпоручник. У НОП се укључио 1941. године, а крајем новембра дошао је у Топлички НОП одред. Био је борац — пушкомитраљезац, десетар, па командир чете, маја 1942. године постао је командант Расинског НОП одреда. У КПЈ је примљен априла 1942. године. Октобра 1943. године отишао за команданта Официрског курса, а већ новембра исте године за команданта 2. јужноморавске бригаде.

После рата вршио је одговорне дужности у ЈНА. Пензионисан је у чину генерал-пуковника. Носилац је »Споменице 1941« и низа других одликовања. За народног хероја Југославије проглашен је новембра 1953. године.

ДРИНКА ПАВЛОВИЋ, рођена 1918. године у Белановици код Љига, учитељица. За народни покрет определила се још у учитељској школи. У КПЈ је примљена 1940. године. По доласку у село Спанце, као учитељица, повезала се са организацијом КПЈ у Куршумлији. После окупације, као познати комуниста, бива ухапшена у Прокупљу, али партијска организација Прокупља организује њено бекство и од тада прелази у илегалност на терену Топлице. Учествовала је у припремама за устанак, а већ септембра 1941. године, по одлуци Партије, одлази на рад у партијску технику у

Нишу. У марту 1942. године пала је у руке непријатеља, у Нишу, а затим је спроведена у Београд у Бањички логор. Стрелана је 14. јуна 1943. године у Јајинцима.

За народног хероја Југославије проглашена је 6. јула 1953. године.

ЈЕЛИСАВЕТА АНДРЕЈЕВИЋ АНЕТА-МИЛЕНА, рођена 1923. године у Београду, радница. У СКОЈ-у од 1940. године. Ступила је у НОБ септембра 1941. године. Обављала је дужност курира Окружног комитета КПЈ за Ниш и Топличког НОП одреда. Ухваћена је 1942. године као курир Топличког НОП одреда. Спроведена је у логор на Црвеном Крсту у Нишу, где је мучена. Држала се храбро, а стрелана је 9. јануара 1943. године на Бубњу у Нишу. За народног хероја Југославије проглашена је 9. октобра 1953. године.

КИРИЛ МИХАЈЛОВСКИ ГРУЈИЦА, рођен 1916. године, Виноце, Кочане, учитељ. Члан СКОЈ-а од 1937. године, а КПЈ од 1940. У НОБ је ступио 1941. године. Један је од оснивача Топличког НОП одреда. У Одреду је био комесар чете, командир чете и командант батаљона, затим комесар 1. јужноморавске и комесар 4. македонске бригаде, командант 50. и 51. дивизије и командант штипске војне области. Био је већник АВНОЈ-а и АСНОМ-а.

После ослобођења остао је у ЈНА. Пензионисан је у чину генерал-мајора. Биран је за савезног и републичког посланика. Члан је Савета Републике Македоније и носилац је »Партизанске споменице 1941«.

За народног хероја Југославије проглашен је 29. новембра 1953. године.

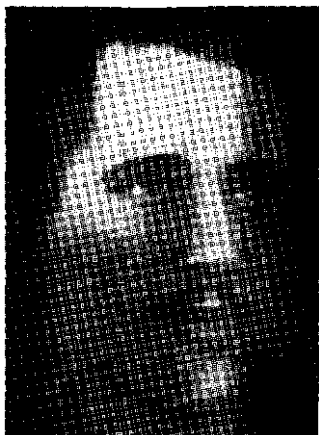

КОНРАД ЖИЛНИК СЛОБОДАН, рођен 1919. године у Капљој Васи Цеље. Породично се доселио у Ниш 1936. године, кожарски радник. Активно учествује у напредном покрету, члан КПЈ од 1937. године. Члан ОК КПЈ за Ниш постаје 1941. године, задужен је за војна питања. Одлуком ОК одлази у Топлицу и учествује у формирању Топличког НОП одреда. У Одреду је био партијски руководицац. Учествоје у многим акцијама, а октобра 1941. године рањен је у Жито-рађи. Децембра исте године, одлуком ОК, одлази са групом бораца на Озрен. Био је политички комесар и командант Озренског НОП одреда, да би се поново вра-тио партијски задатак као члан ОК КПЈ.

Фебруара 1944. године рањен је и заробљен, свирепомучен, али није рекао ни своје име. На крају је стрељан.

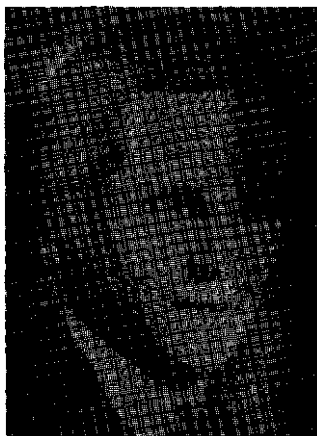
За народног хероја Југославије проглашен је 6. јула 1953. године.

ца.

За народног хероја Југославије проглашен је 20. децембра 1951. године.

МИЛИЋ РАКИЋ МИРКО, рођен 1912. године у Ваљеву, графички радник. Члан КПЈ од 1938. године. Активно ради у Синдикату. Учествоје у многим акцијама београдског пролетеријата и два пута је рањен на београдским улицама. Учествоје у мартовским демонстрацијама и у ослобођењу А. Ранковића. На лични захтев, ПК КПЈ за Србију дозвољава му да оде у партизане, у Топлицу. У Одреду, као политички комесар чете, учествује у многим борбама, а јула 1942. године постаје политички комесар Одрета. Погинуо на Јастрепцу 18. 2. 1943. године у борби против Немаца.

фебруара 1942. године.

За народног хероја Југославије проглашен је 20. децембра 1951. године.

МИЛОЈЕ ЗАКИЋ БЛИХЕР, рођен 1912. године у Мудраковцу, Крушевац, технолог. Врло млад се укључује у раднички покрет и постаје члан СКОЈ-а, а 1935. и члан КПЈ. Као војни питомац активира се у раду са напредним официрима, због чега је хапшен и прогањан. 1937. биран је у МК КПЈ Крушевца. По окупацији активно ради на организацији оружане борбе, јула 1941. године је међу организаторима Расинског НОП одреда и постаје његов командант. Као командант, учествује у свим борбама које води овај Одред у Расини и Топлици. Погинуо је у борби за одбрану Куршумлије 23.

МИЛОШ МАМИЋ МИША, рођен 1918. године у Омарском код Приједора. У КПЈ је примљен 1937. године, а већ следеће године постаје члан Рејонског комитета у Београду. Учествоје у децембарским демонстрацијама 1939. године, када је и рањен. Учествовао је у организовању многих штрајкова. У ПК КПЈ за Србију изабран је 1940. Учествоје у припреми и организовању устанка 1941. године. Пошто је био веома познат полицији ПК КПЈ за Србију упућује га у партијско поверенство Ниша, где се ангажује у пружању помоћи партизанским одредима на југу Србије. На тој дужности погинуо је јуначком смрћу у борби са бугарским окупатором 13. 4. 1942. године.

За народног хероја Југославије проглашен је 1951. године.

МИОДРАГ НОВАКОВИЋ ЦУЦА, рођен 1919. године у Ћуприји, по занимању графички радник. Члан КПЈ од 1941. године. Учествоје у формирању Ћупријске чете. Одмах је постао десетар, а затим и командир вода. Као веома храброг ПК КПЈ за Србију га је похвалио пред целим одредом. По разбијању *Поморавског одреда*, *Цуца прелази* на Озрен, где наставља борбу, а у лето 1942. године, саједномчетомТопличког НОП одреда, одлази на Јастребац, где учествоје у многим борбама. Од 1942. до марта 1945. године рањаван је пет пута. После ослобођења био је у XII управи у Нишу. Касније је био начелник Штаба дивизије. Носилац је »Партизанске споменице 1941« и других бројних одликовања. Његову активност прекинула је прерана смрт, 1955. године. За народног хероја Југославије проглашен је 27. новембра 1953. године.

МИОДРАГ ДРАГИ СТАМЕНКОВИЋ СРБА, рођен 1920. године у Лесковцу, радник. У 15 години укључује се у раднички покрет и 1936. године биран је у управу подружнице Синдиката. У КПЈ је примљен 1937. године. У јесен 1940. кооптиран је у ПК СКОЈ-а за Србију. Почетком устанка одлази на југ Србије, где учествује у организовању партизанских одреда. Био је партијски руководиолац Топличког НОП одреда. Септембра 1942. године постављен је за секретара ПК СКОЈ-а.

Биран је за члана ЦК СКЈ и ЦК СК Србије. Више пута је биран за посланика.

Био је министар у Влади СРС, председник Републичког извршног већа, те председник Савеза синдиката Србије, *Социјалистичког* савеза Србије и др. Сада је члан Савета Федерације.

За народног хероја Југославије проглашен је 6. јула 1953. године.

НИКОДИЈЕ СТОЈАНОВИЋ ТАТКО, рођен 1911. године у Божурни, Прокупље, по занимању учитељ. Као народни трибун познат широм Топлице, пре рата хапшен. Члан КПЈ од 1939. године. Један од организатора устанка у Топлици. У Топличком НОП одреду је од оснивања, 3. августа 1941. године. Био је комесар Топличког НОП одреда, члан Штаба одреда. Учесник је у многим борбама: за ослобођење Прокупља, Блаца, на Пасјачи и другим, где је испољио храброст и снажљивост у руковођењу. Погинуо је 18. августа 1942. године.

За народног хероја Југославије проглашен је 14. децембра 1949. године.

ОБРАД ЛАЗОВИЋ ЖИВКО, рођен 1924. године у Блацу, по занимању трговачки помоћник. У Топлички НОП одред ступио је 1941. У СКОЈ је примљен 1942. године, а у КПЈ 1943. Као веома храбар борац истакао се у многим борбама, за Блаци, код Сварче, у Разбојни, због чега је и добио мало неуобичајен назив »Луди«. Већ 1943. године постао је командир чете, заменик команданта батаљона, командант одреда да би 1944. био заменик команданта 5. српске ударне бригаде. После рата био је командант оклопног пука у ЈНА, инструктор управе оклопних јединица и на другим дужностима.

Био је народни посланик у два мандата и члан Савета Републике Србије. Умро је у Београду 1989. године. За народног хероја Југославије проглашен је 6. јула 1953.

РАТКО ПАВЛОВИЋ ЋИЋКО, рођен 1913. године, Бериље, Прокупље. Средњу школу учио је у Прокупљу, Београду и Лесковцу. Студирао је у Београду и Прагу, одакле одлази у Шпанију, постаје капетан шпанске републиканске војске. У КПЈ је примљен 1933. године. После напуштања Шпаније одлази у логор у Француску, одакле 1940. године долази у земљу. Један од оснивача Топличког НОП одреда. Био је политички комесар, командант и заменик команданта одреда, затим заменик команданта Јабланичко-пасјачког НОП одреда, те начелник Штаба 1. јужноморавског одреда и командант 2. јужноморавског НОП одреда, на којој дужности је и погинуо у борби против Бугара код Стрезимиловаца 26. априла 1943. године. Президијум Врховног Совјета СССР-а одликовао га је Орденом отаџбинског рата I степена. За народног хероја Југославије проглашен је 9. октобра 1945. године.

РАТОМИР ЈОВИЋ ДУШКО, рођен 1915. године у Горњем Адровцу код Алексинца, отправник возова. Члан СКОЈ-а постао је 1938. године. Борац од 1941. године. Био је курир ПК КПЈ за Србију, држећи везу са ОК КПЈ за Ниш. Од августа 1942. године био је борац Врањског, а касније Топличког НОП одреда.

Почетком 1944. године био је члан, а касније и секретар Среског комитета КПЈ за моравски срез. Погинуо је 13. јула 1944. године у селу Чукуровац.

За народног хероја Југославије проглашен је 9. октобра 1953. године.

САВА ЕРАКОВИЋ СТРАХИЋА, рођен 1921. године, Добротић, Прокупље, по занимању активни подофицир. Одмах по капитулацији повезује се са НОП-ом и већ августа, по формирању Топличког НОП одреда, ступа у Одред. Као храбар и одважан војник постаје десетар, а нешто касније и командир вода. У јесен 1941. године постао је члан КПЈ. У Јабланичко-пасјачком одреду био је командир чете, затим командант Расинског НОП одреда, а новембра 1943. године, када је формирана 2. јужноморавска бригада, постао је заменик команданта. Фебруара 1944. године постаје и

командант, на којој је дужности, јуришајући у првом строју у борби против четника 19. марта 1944. године, погинуо.

За народног хероја Југославије проглашен је септембра 1953. године.

САВКА ЈАВОРИНА САША, рођена 1918. године у Студеницама, Госпић. У КПЈ је примљена 1940. године. По занимању медицинска сестра. Више пута била је хапшена пре рата. По окупацији земље укључује се у припреме за оружану борбу, а октобра 1941. године отишла је из Београда у Расински партизански одред. Једно време била је санитарски референт у Топличком НОП одреду, а убрзо и комесар чете. Од фебруара 1943. године била је члан Обласног комитета КПЈ за Косово и Метохију. После извесног времена поново се враћа у јединицу за политичког комесара Косовског одреда, а нешто касније и Бригаде.

По ослобођењу била је на многим одговорним дужностима у Србији и у Београду.

Члан је Савета Републике.

За народног хероја Југославије проглашена је 9. октобра 1953. године.

СЛАВОЉУБ ВУКСАНОВИЋ ЈАЈКО, рођен 1922. у Блацу, ваздухопловни подофицир бивше југословенске војске. Под утицајем старијег брата, комунисте, учествује у припремама устанка. Новембра 1941. године ступа у Топлички НОП одред. У борби код Здравина истог месеца је заробљен и страховито мучен од четника. Захваљујући брзом нападу Топличког и Расинског одреда није стрељан. По ослобађању постаје командир чете. Члан СКОЈ-а од 1942, а КПЈ од 1943. године. Маја 1943. одлази у источну Србију, где остаје неко време, а затим у 1. јужноморавски одред и 1.

јужноморавску бригаду, са којом је прешао од Топлице преко Шумадије до источне Босне, где је децембра 1943. године херојски погинуо на Деветак, као командир чете.

За народног хероја Југославије проглашен је 9. октобра 1953. године.

СРЕТЕН МЛАДЕНОВИЋ МИКА, рођен 1916. године у Крагујевцу. По занимању радник и ванредни студент. Као предратни револуционар примљен је у КПЈ 1936. године, да би 1940. постао члан ОК КПЈ у Крагујевцу. Одмах по окупацији земље, одлуком ПК КПЈ за Србију, одлази у новоформирани ОК Ниш за секретара, где се ангажује на припреми устанка. Руководи многим акцијама, као што је напад на Хотел »Парк«. Учествоје у формирању Топличког НОП одреда. Обилази одреде у Топлици и на Озрену. После једне провале одлази у Топлицу за партијског

инструктора. У борби, 12. априла 1942. године, када су партизани били опкољени, у храбром јуришу рањен и заробљен од четника, па како га је неко из Куршумлије препознао после дужег мучења је стрељан.

За народног хероја Југославије проглашен је 9. октобра 1953. године.

СТАНИМИР ВЕЉКОВИЋ ЗЕЛЕ, рођен 1919. године у Сухом Пољу, Лесковац, студент. У напредни покрет укључује се још као гимназијалац. Као студент постао је члан ОК СКОЈ-а у Лесковцу. Због активног рада протеран је 1940. године у родно место. У почецима оружане борбе био је секретар ОК СКОЈ-а за Лесковац и учествовао је организацији устанка. Јуна исте године прелази у Ниш и учествује у формирању партизанских одреда. Члан ПК СКОЈ-а за Србију постаје 1941. године. Обилазећи одред на Јастрепцу, у покушају да се преко Топлице пребаци за Јабланицу,

заједно са Милошем Мамићем, заноћио је у селу Југовац, где су их напали Бугари. Погинуо је у неравноправној борби, 14. априла 1942. године, после шесточасовне борбе.

За народног хероја Југославије проглашен је 14. децембра 1949. године.

САДРЖАЈ

УВОД	5
ПРИПРЕМЕ И ФОРМИРАЊЕ ОДРЕДА	13
Припреме за формирање Одред	13
Формирање Топличког НОП одреда	15
Одјек формирања Топличког НОП одреда у народу	21
ОРУЖАНЕ АКЦИЈЕ ОДРЕДА	30
Напад на жандарме у Великој Плани и Житорађи	30
Борба у Булатовцу	32
Политичка активност у Топлици	34
Неостварена акција	38
Напад на Прокупље	40
Борбе на Пасјачи	44
Разоружавање остатака четничких одреда	55
Рушење окупаторске власти	57
Ослобођење Лебана, Медвеђе и рудника Леце	58
Неуспели напад на Велики Шиљеговац	61
Поново на свом терену	61
Формирање Видовачке чете	63
И други напад на Велики Шиљеговац није успео	64
Напад на Блаце	67
Прва група партизана из Топлице на Озрену	72
Некомпромитовани кућама	73
Партизанске акције крајем 1941. године	80
Партизани у Прокупљу	81
Бугари су ушли у Топлицу без отпора	83
Грешке штаба Одред	88
Исправљање грешака	91
Руководство Топличког НОП одреда и чета	93
Непријатељска офанзива на слободну територију	97
Напад Бугара на Пасјачу	98
Састанак руководства НОП-а за Топлицу у Прекадину	100
Ослобођење Куршумлије	101
Противнапад четника на Куршумлију	102

Промене у штабу Топличког НОП одреда	104
Удружени непријатељи спремају офанзиву.	105
И даље нема саобраћаја	109
Борба у селу Сварчи	110
Састанак без одлуке.	113
Напад непријатеља северно од реке Топлице.	114
Предах за сређивање.	117
Успела заседа	118
Дводневне борбе код села Микуловца.	119
Војска са музиком	123
Напад на Ломницу и Буце.	124
Непријатељска дејства јужно од реке Топлице.	126
Борбе у селу Губетину.	128
Даље узмицање уз борбе.	129
Страдање Пасјачке чете.	130
Страдала је и Видовачка чета.	131
Неуспео напад војводе Ђуровића.	133
Погибија Милоша Мамића Мише и Станимира Вељковића Зела	135
Долазак рударске чете на Јастребац	138
Топлички НОП одред на Копаонику.	140
Раздвајање Топличког и Расинског НОП одреда	146
Претходница без Одред.	147
Бугари преузимају обезбеђење пруге.	148
Напади на село Азбресницу.	149
Настављају се борбе на комуникацијама.	151
Три дивизије Бугара нападају Јастребац	154
Распоред бугарских снага и почетак дејства.	158
Драшко је преживео.	160
Велики ризик смелог команданта	162
Стрељање недужних сељака.	167
Долазак бораца из Пасјачке чете на Јастребац	169
Напад на четнике у Великој Плани.	169
Марш на Копаоник и Голију.	171
Изненађење на Јастрепцу.	176
Чета на Пасјачи	181
Офанзива у свим правцима.	182
Припрема непријатеља за офанзиву.	184
Припреме партизана за непријатељску офанзиву.	187
Почетак непријатељске офанзиве.	191
Велики марш Малојастребачке чете.	193
Погибија у земунци.	198
Партизани настављају са акцијама	201
Још једна неуспела акција Бугара	211
Поново заједничке акције.	212

Припрема зимовника	215
Борба која се памти.	216
Активни у акцијама и чврсти са везама	218
Одбрана логора	221
МЕСНЕ ПАРТПЗАНСКЕ ЈЕДИНИЦЕ.	226
Појаве за осуду.	233
Крај постојања месних десетина у Топлици.	233
ЗАШТО ЈАСТРЕБАЧКИ А НЕ ТОПЛИЧКИ НОП ОДРЕД	235
ПАРТИЈСКО-ПОЛИТИЧКИ И КУЛТУРНО-ЗАБАВНИ РАД	238
Организација и рад Комунистичке партије Југославије	239
Партијска конференција у Пасјачи.	242
Одредска партијска конференција	244
Рад по секторима	249
Организација и рад Савеза комунистичке омладине Југославије У Одреду.	252
Партијска техника	258
Политички рад у Одреду.	262
Културно-забавни живот.	272
СНАБДЕВАЊЕ И ЗБРИЊАВАЊЕ ОДРЕДА	276
Снабдевање Одредом храном	276
Снабдевање Одредом одећом и обућом.	280
Снабдевање Одредом оружјем и муницијом.	281
САНИТЕТСКО ЗБРИЊАВАЊЕ	284
Лечење и збрињавање рањеника и болесника.	286
Снабдевање лековима	292
УМЕСТО ПОГОВОРА.	294
ПРИЛОЗИ:	
Борци Топличког НОП одреда на дан формирања, 3. августа 1941. године.	302
Списак погинулих и умрлих бораца и руководиоца Топличког НОП одреда	305
Народни хероји Југославије у Топличком НОП одреду	333